T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK POLİTİKASININ ANALİZİ

Adil ÇAMUR

Danışman
Doç. Dr. İbrahim ARAP

2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK POLİTİKASININ ANALİZİ

Adil ÇAMUR

Danışman
Doç. Dr. İbrahim ARAP

İZMİR- 2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "Türkiye'de Engellilik Politikasının Analizi" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03.04.2023
Adil ÇAMUR

ÖZET

Doktora Tezi

Türkiye'de Engellilik Politikasının Analizi

Adil ÇAMUR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Programı

Kamu politikası, devletlerin bir toplumsal meseleye dair yaptıkları ve yapmadıkları olarak tanımlanmaktadır. Her dönemde insan topluluklarının, toplumların ve devletlerin ilgilendiği bir mesele olan engellilik, son elli yıldır ayrı bir politika alanı haline gelmiştir. Eğitimden istihdama, özel gereksinimlerinden aile hayatlarına kadar engelli bireylerin tüm yaşamları uygulanan kamu politikasından etkilenmektedir. Engellilik politikası, en geniş anlamıyla engellilerin yaşamlarına etki eden her türlü mevzuat, kurumlar ve uygulamaları kapsamaktadır.

Toplumsal sorun olarak ortaya çıkışından itibaren engelliliğin tanımı, engelliğe yaklaşım ve engellilik politikası değişim geçirmiştir. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 2006'da imzaya açılması ve ardından çok sayıda ülke tarafından yürürlüğe konulmasıyla birlikte hak temelli yaklaşım yaygın politika hedefi haline gelmiştir. Böylece engellilerin bağımsız yaşam taleplerinin karşılanması politikanın odağına yerleştirilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye engellilik politikası süreç modeli ve hak temelli yaklaşım dikkate alınarak oluşturulan kuramsal çerçeve bağlamında analiz edilmektedir. Engellilik politikasının gündeme gelme, formülasyon ve uygulama aşamalarındaki seyri incelenmektedir. Uygulama, politika hedefi olan hak temelliliğin ilkeleri esas alınarak değerlendirilmektedir.

Çalışma, doküman incelemesi, yarı yapılandırılmış görüşme ve gözlemlerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Araştırmanın sonucunda, engelliliğin tanımında, engelliliğe yaklaşımda ve engellilik politikası hedefinde

izlenen dönüşümün Türkiye'de politika hedefi açısından karşılık bulduğu ancak uygulamada hak ihlallerinin devam ettiği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engellilik Politikası Analizi, Hak Temelli Yaklaşım, Kamu Politikası, Süreç Modeli.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

Analysis of Disability Policy in Turkey

Adil ÇAMUR

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Administration

Public Administration Program

Public policy is defined as what states do and do not do about a social issue. Disability, which is an issue that human communities, societies and states are interested in in every period, has become a separate policy area for the last fifty years. Daily lives of people with disabilites are affected by public policy including over areas such as education, employment, family. Disability policy, in its broadest sense, covers all kinds of legislation, institutions and practices that affect the lives of people with disabilities.

Since its emergence as a social problem, the definition of disability, the models of disability and disability policy have changed. With the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UNCRPD) opened for signature in 2006 and subsequently put into effect by many countries, the rights-based approach has become a common policy target. Thus, independent living is placed at the core of the policy.

In this thesis, Turkey's disability policy is analyzed in the context of the theoretical framework that takes into account the stages model and rights-based approach. The progress of the disability policy is examined in the stages of agenda setting, formulation and implementation. Implementation is evaluated on the basis of the rights-based principle as a policy objective.

This thesis is based on data obtained from document review, semi-structured interviews and observations. As a result of the research, it is determined that the transformation followed in the disability definition, models

and policy is reflected in Turkey's policy goals, but violations of rights continue in practice.

Keywords: Disability, Disability Policy Analysis, Rights-Based Approach, Public Policy, Stages Model.

TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK POLİTİKASININ ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xii
TABLOLAR LİSTESİ xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ xv
EKLER LİSTESİ xvi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
LİTERATÜR TARAMASI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. ENGELLİLİK POLİTİKASI ANALİZİ LİTERATÜRÜ 14
II. KAMU POLİTİKASI ANALİZİ 26
A. Kamu Politikası ve Kamu Politikası Döngüsü 26
B. Politika Çevresi ve Aktörleri 33
C. Politika Analizi: Tipolojiler ve Yöntemler 37
1. Analiz Tipolojileri/Çeşitleri 39
2. Analiz Yöntemleri 42
III. KAMU POLİTİKASI ALANI OLARAK ENGELLİLİK 44
A. Engelliliği Tanımlamak 44
1. Tıbbi Tanımdan Uzaklaşma 45
2. Yeti Yitimi ve Engelliliğin Ayrışması 46
3. BM ve Türkiye Mevzuatı Tanımları 47
B. Engelliliğe Yaklaşımlar 49
1. Geleneksel Bireyci Tıbbi Model 50
2. Sosyal Model 53

3. BMEHS ve Hak Temelli Model 55
C. Engellilik Politikası 57
1. Engellilik Politikasının Dönüşümü: Sosyal Politikadan Fazlası 58
2. Engellilik Politikası Modelleri 60

İKİNCİ BÖLÜM
ENGELLİLİK POLİTİKASININ ANALİZİ İÇİN KURAMSAL ÇERÇEVE

I. GÜNDEME GELME 67
II. FORMÜLASYON VE YENİDEN FORMÜLASYON 71
III. UYGULAMANIN HAK TEMELLİ YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLMESİ 74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ENGELLİLİK POLİTİKASI GÜNDEME GELİYOR

I. TÜRKİYE ENGELLİLİK POLİTİKASININ GEÇMİŞİ 90
A. Himaye ve Tedavi 90
B. Himaye ve Tedaviden Engellilik Hizmetlerine 94
C. Mevzuatın Gelişmesi ve Kurumsallaşma: Yeni Engellilik Politikasına Doğru 97
II. ULUSLARARASI ORTAMIN ETKİSİ 102
A. Birleşmiş Milletler Sistemi'nin Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesine Etkisi 103
B. Avrupa Konseyi'nin Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesine Etkisi 110
C. Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesine Etkisi 112
D. Ulusal Engellilik Kanunlarının Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesine Etkisi 117
III. FARKINDALIĞIN VE ALANIN BİLGİSİNİN ARTMASI 119
A. Farkındalık Faaliyetleri ve Engelli Toplumunun Bilgisi 119
B. SKMKK ve ÖZİDA Araştırmaları ve Raporları 122
C. TBMM Araştırması ve Soru Önergeleri 124

IV. ENGELLİLİK YASASI TALEBİ 126
A. Engelli Hareketi Yasa İstiyor 126
B. Yasa Teklifleri ve Tasarıları 130
V. İKTİDAR DEĞİŞİKLİĞİ 135
A. AK Parti'nin Devraldığı Miras: Milli Görüş ve Engellilik 136
B. AK Parti'nin İlk Seçimi ve Seçim Beyannamelerinde Engellilik 139
C. AK Parti Hükümetlerinin Programlarında ve İlk Uygulamalarında Engellilik 142
VI. BÖLÜM SONUCU 148

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENGELLİLİK POLİTİKASININ FORMÜLASYONU VE YENİDEN FORMÜLASYONU

I. TEMEL POLİTİKA BELGESİ: ENGELLİLER HAKKINDA KANUNU 151
A. 94 Maddelik Taslaktan 44 Maddelik Tasarıya: Etkili Taslaktan Budanmış Tasarıya 152
B. Komisyonlar Süreci 160
C. TBMM Genel Kurul Görüşmeleri ve Kabul 165
II. HAK TEMELLİLİĞİN POLİTİKA HEDEFİ OLMASI: BM ENGELLİ HAKLARI SÖZLEŞMESİNİN KABULÜ 169
III. KURUMSAL YAPIDA DEĞİŞİKLİK: ÖZİDA'NIN KAPATILMASI VE EYHGM'NÜN KURULMASI 172
IV. MEVZUAT GELİŞİYOR: HEDEF HAK TEMELLİ YAKLAŞIM 174
A. Engelliler Hakkında Kanun'un Değişimi: BMEHS'ye Uyum 174
B. Diğer Kanunlarda Engellilik 178
V. ŞURALAR, YÖNETMELİKLER, KALKINMA PLANLARI VE ENGELLİ HAKLARI EYLEM PLANI 179
VI. BÖLÜM SONUCU 183

BEŞİNCİ BÖLÜM

UYGULAMANIN HAK TEMELLİ YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLMESİ

I. KAPSAYICI EĞİTİM 186
II. YETERLİ HAYAT STANDARDI VE SOSYAL KORUMA 194
III. ÇALIŞMA HAKKI 198
IV. SAĞLIK VE REHABİLİTASYON 202
V. SİYASETE, YÖNETİME VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINA KATILIM 207
VI. KÜLTÜREL YAŞAMA, EĞLENCE, DİNLENME VE SPOR ETKİNLİKLERİNE KATILIM 209
VII. ADALET HİZMETLERİNDEN ETKİLİ YARARLANMA 214
VIII. RİSK DURUMLARI VE ACİL İNSANİ DURUMLAR 216
IX. ERİŞİLEBİLİRLİK 221
X. BİLİNÇLENDİRME, FARKINDALIK, İSTATİSTİK VE ARAŞTIRMA GELİŞTİRME 225
XI. ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ, ULUSAL UYGULAMA VE İZLEME 230
XII. EŞİTLİK İLKESİ, AYRIMCILIK YASAĞI VE MAKUL DÜZENLEME 232
XIII. BAĞIMSIZ YAŞAM, TOPLUMA DÂHİL OLMA VE KİŞİSEL HAREKETLİLİK 240
XIV. ONUR, BİREYSEL ÖZERKLİĞE SAYGI VE ANAAKIMLAŞTIRMA 244
XV. BÖLÜM SONUCU 246

SONUÇ 249
KAYNAKÇA 255
EKLER

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADA	The Americans with Disabilities Act
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
AK	Avrupa Konseyi
BM	Birleşmiş Milletler
BMEHK	Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi
BMEHS	Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DMK	Devlet Memurları Kanunu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DRPI	Disability Rights Promotion International
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
EÇHA	Engelli Çocuk Hakları Ağı
EHK	Engelliler Hakkında Kanun
ENAT	European Network For Accessible Tourism
ESHİD	Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
EYHGM	Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
HPGKG	Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri
ICF	International Classification of Functioning, Disability and Health
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ÖZİDA	Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı
RAM	Rehberlik Araştırma Merkezi
RP	Refah Partisi
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SHÇEK	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

SKMKK	Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu
SSGSS	Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası
SUT	Sağlık Uygulama Tebliği
SYDV	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TİHEK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UPIAS	Union of the Physically Impaired Against Segregation
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YSK	Yüksek Seçim Kurulu

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Engelli - Engellenen Birey Tanımları s. 8
Tablo 2: İngilizce Kavramların Türkçe Kullanımları s. 10
Tablo 3: Engellilik Literatürünün Değişimi s. 10
Tablo 4: Geleneksel ve Hak Temelli Engellilik Araştırmaları Soruları s. 12
Tablo 5: Kamu Politikası Tipolojileri s. 28
Tablo 6: Kamu Politikası Döngüsü Aşamaları s. 30
Tablo 7: Kamu Politikası Analizi Tipolojileri s. 40
Tablo 8: Refah Rejimleri ve Engellilik Politikaları s. 62
Tablo 9: AB Sosyal Refah Rejimlerinde Engellilik Politikaları s. 62
Tablo 10: Geleneksel ve Eleştirel Formülasyon Yaklaşımları s. 72
Tablo 11: Uygulamanın Hak Temelli Değerlendirilmesi Çerçevesi s. 77
Tablo 12: Öncü Teklifler, KHK'ler ve Tasarı s. 131
Tablo 13: BMEHS'nin Türkiye'de Yürürlüğe Girme Kronolojisi s. 171
Tablo 14: BMEHK Genel Yorumları s. 172
Tablo 15: Engelliler Hakkında Kanun'un Değişiklikleri s. 175
Tablo 16: Engelliler Hakkında Kanun'un Amaçları (Eski-Yeni) s. 176
Tablo 17: Engelliler Hakkında Kanun'un Engellilik Tanımları (Eski - Yeni) s. 177
Tablo 18: Engelsiz Vizyon 2030 Politika Alanları s. 182
Tablo 19: Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı Hedef 1 s. 183
Tablo 20: Engelli Kotasında İstihdam Edilen Memurların Hizmet Sınıflarına Göre Dağılımı s. 199
Tablo 21: TBMM Soru ve Araştırma Önergeleri s. 229
Tablo 22: TCK Ayrımcılık Maddesi (Eski - Yeni) s. 234

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kamu Politikası Süreci s. 66
Şekil 2: Gündemler s. 68
Şekil 3: Engellilik Politikası Değerlendirme Şablonları/Çerçeveleri s. 76
Şekil 4: Uluslararası Sakatlar Yılı Zarfı ve Pulları, PTT, 1981. s. 105
Şekil 5: Sakatlar için Politika Dokümanı, DPT, Şubat 1992. s. 107
Şekil 6: Milli Piyango Bileti, 2003. s. 115
Şekil 7: Türkiye'de Engellilik Konulu Tezler (2005'e kadar) s. 121
Şekil 8: Gazete Kupürü 1 - İstihdam Düzenlemeleri Hakkında Haber s. 146
Şekil 9: Gazete Kupürü 2 - Engellilere Sembolik Askerlik Hakkında Haber s. 146
Şekil 10: Gazete Kupürü 3 - Ulusal Yenidoğan Taraması Hakkında Haber s. 147
Şekil 11: Gazete Kupürü 4 - Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Düzenlediği Sempozyum Hakkında Haber s. 147
Şekil 12: EHK'nin Yasalaşma Süreci s. 152
Şekil 13: Gazete Kupürü 5 - Kürtaj Tartışması Hakkında Haber s. 153
Şekil 14: Gazete Kupürü 6 - Türkiye Özürlüler Araştırması Hakkında Haber s. 154
Şekil 15: Gazete Kupürü 7 - ÖZİDA Başkanı Aysoy'un İstifası Hakkında Haber s. 155
Şekil 16: Gazete Kupürü 8 - Yasa Taslağının Kabul Edilmemesi İle İlgili Haber s. 156
Şekil 17: Gazete Kupürü 9 - Erdoğan'ın Engelliler Kanunu ile İlgili Açıklamasının Haberi s. 157
Şekil 18: Gazete Kupürü 10 - Engelli Derneklerinin Protestosu Haberi s. 158
Şekil 19: Gazete Kupürü 11 - Engellilerin Eylemleri Hakkında Haber s. 158
Şekil 20: Gazete Kupürü 12 - Engellilerin Kanun Tasarısına İtirazları Hakkında Haber s. 160
Şekil 21: Komisyonlar Süreci s. 161
Şekil 22: Gazete Kupürü 13 - Yasanın Kabulünün Ardından Çıkan Haber s. 167
Şekil 23: Gazete Kupürü 14 - Engelli Derneklerinin Kabul Edilen Yasaya İtirazları Hakkında Haber s. 168

EKLER LİSTESİ

EK 1: Görüşmeci Listesi ek s. 1
EK 2: Engellilik İstatistikleri ek s. 3

GİRİŞ

Kamu politikası, bir anlamıyla hükümetlerin toplumsal sorunlara ilişkin beyanları, hedefleri ve eylemleridir. Diğer anlamıyla kamu politikalarını analiz eden araştırma alanını ifade eder. Kamu politikası analizi, siyaset bilimi başta olmak üzere iktisat, sosyoloji, hukuk, istatistik gibi disiplinleri içerir ve hükümetlerin neyi, niçin ve nasıl yaptıklarını konu edinir.

Kamu politikaları, tüm yurttaşlar için gündelik yaşamda, toplumsal meselelerde ve siyasal tercihlerde etkiler yaratır. Bilhassa dezavantajlı grupların yaşamlarının kamu politikalarına daha duyarlı olduğu kabul edilmektedir. Engelliler bu gruplar arasında öne çıkmaktadır. Özel gereksinimlerinden aile hayatlarına, eğitimden istihdama, tüm yaşamları uygulanan kamu politikası tarafından belirlenmektedir.

Engelliliğin kamusal bir sorun olarak tanınmasından bugüne karar vericiler farklı çözümler geliştirmiştir. Engellilerin, sorunları olan talihsiz kişiler kabul edildiği ve engelli olmayanların görevinin bu mağdurlara karşı hayırseverlik olduğu inancına dayanan geleneksel yaklaşım köklü değişim geçirmiştir. Değişim yalnızca geleneksel himayeci görüşlerin eleştirisi ile sınırlı değildir. Değişimin bir boyutu da engelliliği sağlıkla ilişkilendirerek tanımlayan anlayışın egemenliğinin sorgulanmasıdır. Böylece engellilik durumunun sağlık sorunlarının sonucu oluştuğu düşüncesi geride bırakılmıştır. Bunun yerine, engellilerin hakları olan bireyler olduğu, engellilik durumunun eşitsizlik sorununa yol açtığını kabul eden ve bu eşitsizliği gidermeyi amaçlayan hak temelli anlayış gelişmiştir.

Engellilik politikası, bir ucunda tıbbi, diğer ucunda hak temelli model olan bir yelpaze biçiminde tarif edilmektedir. Tıbbi engellilik modelinin hüküm sürdüğü bir toplumda politika genellikle tedavi, rehabilitasyon ve bakım yoluyla bireyleri iyileştirmeye odaklanmaktadır. Hak temelli yaklaşımda ise fiziki çevrenin ve toplumun engelleyici etkilerinin giderilmesine odaklanılmaktadır. Bu yaklaşımda engellilerin bağımsız yaşam taleplerinin karşılanması politikanın temeline yerleştirilmektedir. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (BMEHS) 2006'da imzaya açılması ve ardından çok sayıda ülke tarafından yürürlüğe konulmasıyla birlikte hak temelli yaklaşım yaygın politika hedefi haline gelmiştir.

Geleneksel engellilik politikası, engel durumundan kaynaklanan ihtiyaçların giderilmesini hedeflemektedir. İstihdam kotası, fiziki erişilebilirlik düzenlemeleri, sosyal yardım, işaret dili tercümanı hizmeti, yardımcı teknolojilerin temini ve özel eğitim en bilinen engellilik hizmetlerindendir. Ancak son yıllarda engellilik politikasını dönüştüren gelişmeler yaşanmaktadır. Hak temelli yaklaşım olarak adlandırılan yeni politika, hizmetlerin planlanmasında ve sunumunda dönüşüm hedeflemektedir. Engellilerin tüm kamu hizmetlerinden eşit yararlanması odağa alınmaktadır. Hizmetlerin engellilerin bağımsız yaşamını destekleyici nitelikte planlanması öngörülmektedir.

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Gündeme gelme, formülasyon, uygulama ve değerlendirme, kamu politikası sürecinin dört temel aşamasıdır. Bu dört aşama, aynı zamanda kamu politikası analiz yöntemlerinden olan süreç modelinin araştırma çerçevesidir. Kamu politikası analizi literatürü, farklı politika alanlarını çeşitli yöntemlerle analiz eden araştırmalar barındırmaktadır. Engellilik de bu alanlardan birisidir. Bu çalışmada, Türkiye engellilik politikası kamu politikası analiz türlerinden olan süreç modeli temel alınarak analiz edilmektedir.

Çalışma, engelliliğin bir türüne odaklanan veya engellilere sunulan hizmetlerin değerlendirildiği araştırmalardan farklıdır. Engellilik politikasını şekillendiren faktörleri ortaya çıkarmayı, hukuki süreçleri ve nedenlerini öğrenmeyi ve aktörleri etkileriyle birlikte anlamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. Karar alma süreçleri, mevzuat, kurumlar ve uygulamalar açıklanarak engellilik politikası analiz edilmektedir. Mevcut politika tercihinin altında yatan nedenler ortaya koyulmaktadır. Çalışmada, Türkiye engellilik politikası hak temelli yaklaşım bağlamında değerlendirilmektedir.

Araştırma Soruları

Araştırma, kuramsal çerçeveyi oluşturan süreç modelin aşamaları ve hak temelli değerlendirme ilkeleri dikkate alınarak üretilen sorulara odaklanmaktadır. Bunlar:

- Türkiye engellilik politikası; gündeme gelme, formülasyon ve uygulama aşamalarının her birinde nasıl bir seyir izlemiştir?
- Engellilik politikası ne zaman ve nasıl gündeme gelmiştir? Hangi aktörler bu süreçte etkili olmuştur? Aktörlerin yaklaşımları sorunun gündeme gelmesini nasıl etkilemiştir?
- Engellilik politikasının formülasyonu aşamasında hangi alternatifler ortaya çıkmıştır? Bu alternatifler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Bu süreçte etkili aktörler kimlerdir? Kararlar nasıl alınmıştır?
- Türkiye'nin engellilik politikası uygulaması hak temelli yaklaşım hedefine ulaşmayı sağlamış mıdır?

Araştırmanın Gerekçeleri ve Katkısı

Bilimsel araştırmalarda engellilik, sağlık, rehabilitasyon, eğitim, istihdam ve erişilebilirlik başta olmak üzere çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır. Sosyoloji, siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi sosyal bilim disiplinlerinin alana girişiyle, engellilik politika kategorisi olarak incelenmeye başlanmıştır. Bu çalışmayla engellilik kamu yönetimi alanı için araştırma konusu haline getirilmiştir.

Çalışmada, engellilik türlerinin ya da engellilik hizmetlerinin sonuçlarının araştırılmasından farklı olarak tüm politika süreci incelenmektedir. Politika analizi ile engellilik politikası sürecinin genel görünümü açıklanmaktadır. Engellilik politikasına dair bilgi üretimi araştırmanın ilk katkısıdır. İkinci muhtemel katkı ise karar verici aktörlerin engellilik meselesine yaklaşımlarının etkilenmesidir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsamı mevcut engellilik politikasıdır. Bu çalışmada engellik başlı başına bir kamu politikası alanı olarak kabul edilmektedir. Çalışma, merkezi idarenin engellilik politikası ile sınırlıdır. Yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası örgütlerin engellilere yönelik faaliyetleri çalışmanın kapsamı dışındadır.

Yöntem, Veri Toplama ve Analiz

Doküman incelemesi, yarı yapılandırılmış görüşme ve gözlemlerden elde edilen nitel verilere dayanan araştırma ile politika bütüncül olarak analiz edilmektedir. Araştırma verileri iki geniş kategoride sınıflandırılmaktadır. Bunlar, doküman incelemesi ve saha araştırmasıdır. Çalışmaya dâhil edilen veriler her türlü materyalden (kitap, kanun metni, araştırma, rapor, istatistik vb.) ve insanlardan edinilmektedir. Doküman araştırması, ilgili literatürün incelenmesini ve birincil veri kaynaklarının bulunmasını, saha araştırması ise görüşmeleri ve diğer verilerin toplanmasını içermektedir (Punch, 2016: 180-181; Weimer ve Vining, 2017: 329).

Bu çalışmada, doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman incelemesine dâhil edilen politika belgelerinden bazıları şunlardır: TBMM Tutanakları, Kalkınma Planları, Hükümet Programları, Avrupa Birliği (AB) Raporları, 2002 Genel Seçimi Parti Beyannameleri, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (BMEHK) raporlama sürecinde üretilen belgeler/raporlar ile engellilik politikasıyla alakalı kamu kurumlarının, meslek örgütlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının çeşitli raporları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) belgeleri incelenen dokümanların büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda günümüz Türkçesi ile yazılan tüm Genel Kurul Tutanakları (1928-2022) TBMM internet sitesi arşivinde taranmıştır[1]. "Engelli", "sakat" ve "özürlü" kelimeleri aranarak yapılan taramada TBMM faaliyetlerinde engellilik politikasının nasıl karşılık bulduğu tespit edilmiştir. Tutanaklar, Meclis'in engellilik alanındaki diğer çalışmalarının tespitine katkı sağlamıştır. Engellilikle ilgili kanun teklifleri, tasarıları, araştırma önerileri ve yazılı-sözlü soru önergeleri incelenmiştir. Engelliler kanunu teklifi metinlerinin bazılarına ve komisyon tutanaklarına ise yasama uzmanlarının desteğiyle TBMM basılı arşivinden ulaşılmıştır.

Yazılı basın yansımaları diğer doküman grubunu oluşturmaktadır. Engellilik politikasının gündeme geldiği ve Engelliler Hakkında Kanun[2]'un (EHK) tartışıldığı dönemi kapsayan tarihler için medya taraması yapılmıştır. Kanun çalışmalarının

[1] Sosyal politika bağlamında engellilerin durumu konu alan ve TBMM Tutanaklarının incelendiği bir çalışma için bknz. Alemdaroğlu, 2017.

[2] İlk adı "5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"dur (2005). 6/2/2014 tarihli ve 6518 sayılı Kanun'la "Engelliler Hakkında Kanun" olarak değiştirilmiştir. Bu çalışmada son adlandırma kullanılmaktadır. Kısaltması EHK'dir.

(2003-2005 yıllarında) basındaki yansımalarının elde edilmesi için medya ajansından hizmet alınmıştır.[3] Ajans "engelliler", "özürlüler", "engelliler kanunu/yasası" ve "özürlüler kanunu/yasası" kavramları ile gerçekleştirdiği tarama sonucu bu yıllara ait 3.200 yansımayı içeren klasör teslim etmiştir. Tüm haberler yeniden incelenerek EHK ile ilgili 250 haber tarihsel olarak sınıflandırılmıştır. Böylece EHK'ye dair basındaki yansımalar izlenmiştir.

Diğer veri toplama tekniği olan saha araştırması ise yarı yapılandırılmış görüşmelerden ve gözlemden oluşmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmede, araştırmacının hazırladığı sorular görüşme çerçevesini belirlemektedir (Bryman, 2001: 110). Gözlem ile araştırmacı sahayı izler. Fiziksel ortamı dikkatle inceler. İnsanları ve eylemlerini değerlendirir. Ayrıntılara dikkat eder ve her şeye dair fikir edinir (Neuman, 2014: 569-571). Araştırma kapsamında yirmi dört yüz yüze ve uzaktan yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir (Ek 1: Görüşmeci Listesi). Aktivist, araştırmacı, gazeteci, siyasetçi ve bürokrat olarak sınıflandırılan görüşmeciler için iki tema etrafında sorular hazırlanmıştır. Soru ve tema farklılığı görüşmecilerin deneyimleri ve çalışma alanlarına göre belirlenmiştir. Bazı görüşmecilere politika sürecinin her aşamasına dair sorular yöneltilmiştir. Bazı görüşmecilerden ise engellilik politikasının belirli başlıklarını değerlendirmeleri istenmiştir. Örneğin, engelli hakları aktivisti Bülent Küçükaslan'a politikanın gündeme gelmesi, formülasyonu, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarının tamamına ilişkin, Eğitimde Görme Engelliler Derneği Başkanı aktivist Emre Taşgın'a ise eğitim hizmetiyle ilgili sorular yöneltilmiştir.

Her bir görüşmecinin deneyimi ve ilgi alanına göre görüşmenin içeriği farklılık göstermiştir. Örneğin, aktivistler değerlendirmeye dair anlatılara ağırlık verirken, bürokratlar uygulama üzerinde durmuşlardır. Görüşme içeriklerinde dikkat çekici diğer farklılık ise yaş olmuştur. Genç yaştaki görüşmecilerin gündeme gelme ve formülasyon aşamalarına ilişkin bilgileri sınırlı kalmıştır. Bu durum, görüşmecilerin deneyim eksikliğiyle ve engellilikle ilgili araştırmaların yeterli düzeyde olmaması ile açıklanabilir.

Görüşmelerin çalışmaya katkısı veri sağlamakla sınırlı kalmamıştır. Bu sayede, yardımcı teknolojilerden tedavi süreçlerine, eğitim aşamalarından rehabilitasyona

[3] Hizmet bedeli Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından karşılanmıştır.

kadar geniş bir çerçevede ayrıntılı uygulamaların yer aldığı engellilik alanının öğrenilmesi kolaylaşırken, politika alanının tamamına dair bütüncül bir değerlendirme mümkün hâle gelmiştir. Görüşmelerin bir diğer katkısı ise yeni görüşmecilere ve kaynaklara ulaşılmasını sağlamalarıdır. Kartopu tekniği ile görüşmeci listesi genişletilmiştir. Araştırma süresince iki İstanbul seyahati gerçekleştirilmiştir.[4] Yüz yüze başlayan görüşmeler COVİD 19 Pandemisi nedeniyle uzaktan erişim teknikleriyle devam etmiştir. Görüşmeler 1238 dakika sürmüştür.

Araştırma, gözlemle desteklenmiştir. Böylece engellilik alanının anlaşılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda yaklaşık altı yıldır sürdürülen Fakülte Engelli Öğrenci Akademik Danışmanlığı[5] öğretici olmuştur. Üstlenilen idari görev farklı engel gruplarından bireylerle temas imkânı sağlamıştır. Böylece engellilik politikasının parçası olan yükseköğretim hizmetlerine dair derinlemesine bilgi ve gözlem yapılmıştır. Benzer katkı Türk İşaret Dili kursu deneyimi ile sağlanmıştır. 30/10/2018-22.01/2019 tarihleri arasında süren eğitim, engellilik alanının farklı bir boyutunun anlaşılmasını desteklemiştir.[6]

Tez süresince engellilikle ilgili eğitim ve toplantılara katılım sağlanmıştır. Araştırma önerisi sunularak kabul alınan Boğaziçi Üniversitesi Engellilik Çalışmaları Güz Okulu (2019)[7] dersleri çalışmanın içeriğinin ve yönteminin oluşturulmasını desteklemiştir. Engellilik Çalışmaları Okulu'nun farklı disiplinlerden eğiticilerinden geri bildirim alınmıştır.

Çalışmanın ilk verileri dört ayrı toplantıda paylaşılarak ilgili sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin, araştırmacıların ve engelli bireylerin tartışmasına açılmıştır. Bu toplantılardan ilki, 24-26 Ekim 2019 tarihinde Karaman'da düzenlenen Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu olup "Kamu Politikası ve Yasama TBMM Belgelerinde Engellilik Politikası" başlıklı bildiri sunulmuştur. İkincisi, 10 Aralık 2019 tarihli Çiğli Belediyesi tarafından düzenlenen "Yerel Yönetimlerde Hak Temelli Engellilik Politikası Çalıştayı"dır. Üçüncüsü 10 Aralık 2020'de 2019. KB. SOS. 004

[4] Seyahatlerin giderleri Engellilik Çalışmaları Güz Okulu ve Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından karşılanmıştır.
[5] Dokuz Eylül Üniversitesi Engelli Öğrenci Birimi Yönergesi'nin 7. Maddesi uyarınca her akademik birimde engelli öğrenci danışmanı görevlendirilmektedir.
[6] Kurs Konak Halk Eğitim Merkezi tarafından bedelsiz sunulmuştur.
[7] Güz okulu giderleri Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu ve Research Worldwide Istanbul tarafından karşılanmıştır.

sayılı Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında gerçekleştirilen "Gündeme Gelme: Türkiye Engellilik Politikası" toplantısıdır. Gündeme gelme aşamasına dair veriler katılımcıların görüşüne sunulmuştur. Son toplantı ise 8-9 Nisan 2021 tarihlerinde çevrimiçi gerçekleştirilen European Society for Disability Research'ün (ALTER) düzenlediği konferanstır. Konferansta Doç. Dr.İbrahim Arap ile birlikte "The Ableist References of Turkey's Disability Policy" başlıklı bildiri sunulmuştur.

Engellilik Terminolojisine Dair

Engellilik alanında kullanılan kavramlar dinamik bir görünüm arz etmektedir. Engellilik durumunu açıklamak üzere üretilen ve kullanıma giren terimler zaman içerisinde değişmiştir ve dönüşmüştür. Bazı kelimeler kullanımdan kalkmış yerlerine yenileri dolaşıma sokulmuştur. Bazılarının ise, yüklendiği anlam dönüşmüştür. Bu durum terminolojiye dair açıklama ihtiyacı doğurmaktadır.

Bu kısımda öncelikle Türkçede engellilik durumunu açıklayan sakat, özürlü ve engelli kavramları incelenmektedir. Ardından engellilik durumunu açıklamak için İngilizcede kullanılan kelimeler ele alınmaktadır. Böylece hem kavram tercihlerinin gerekçeleri hem de zaman içerisindeki dönüşümün anlaşılır hâle gelmesi amaçlanmaktadır. Son olarak engellilik araştırmaları terminolojisinin ve kuramsal çerçevesinin değişimi üzerinde durulmaktadır.

Sakat mı? Özürlü mü? Engelli mi?

Yukarıda sıralanan üç kelime, bu çalışmada tercih edilen "engelli" terimini ifade etmek üzere kullanılagelmiştir. Engellilik durumunu açıklamaktadırlar. Ancak engellilik durumunun tanımı zaman içerisinde farklılaşmıştır. Başka bir deyişle kelimelerin yüklendikleri anlamlar değişmiştir.

Sakat kelimesi, bireyin deneyimini yalnızca doğuştan ya da sonradan olsun yeti yitimi ile açıklamaya odaklanmaktadır. Engellilik politikasına dair belgeler incelendiğinde, Türkiye'de 1980'lere kadar sakat kelimesinin kullanıldığı tespit edilmektedir[8].

Sakat kelimesi yerine dolaşıma sokulan özürlü ise, yine himayeci bakışla kusurun bireyde olduğu kabulünün ürünüdür. "Özürlü", Sakat kelimesinin olumsuz ve

[8] Örneğin, Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu.

rencide edici olduğu düşünülerek üretilmiştir. Gündelik konuşmada ve mevzuatta ikibinlerin başına kadar özürlü kelimesi kullanımdadır.[9]

Bugün engelli kelimesi kullanılmaktadır. Ancak "engellenen birey" ve "sakat" kelimelerinin kullanımını öneren tartışmalar bulunmaktadır. Engelli, yeti yitimi olan bireyin fiziki çevre ve toplum tarafından engellenmesini ifade etmek üzere türetilmiştir. Kavramın yüklendiği anlamı daha net ifade edileceği düşünülerek bazı sivil toplum kuruluşları ve aktivistler tarafından alternatif olarak "engellenen birey" ifadesinin kullanımı önerilmektedir (Seben Ayşe Dayı ile görüşme, 06.02.2020; Serim Berke Yarar ile görüşme, 06.02.2020). Örneğin, bir sosyal girişim olan Erişilebilir Her Şey engelli birey ile engellenen birey tanımlarını aşağıdaki şekilde karşılaştırmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Engelli - Engellenen Birey Tanımları

Engelli birey, diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişidir.	Engellenen birey, sosyal / toplumsal mekanizmaların erişilebilirlik düzenlemelerini uygulamaması sonucu, bilgiye, eğitime, siyasete, hukuki haklara vb. ulaşamayan fiziksel, duyusal, bilişsel ve ruhsal farklılığa sahip bireydir.

Kaynak: Erişilebilir Her Şey, 2023.

Hak temelli savunuculuk yapan aktivistler, engellilik deneyimini doğrudan yansıttığı gerekçesiyle sakat kelimesini yeniden kullanmayı önermektedir. Sakat kelimesinin olumsuz tınısına rağmen sakatlığı savunmaya çağıran öneri, alanın güncel tartışmaları arasındadır (Birikim Dergisi, 2008: 28-29; Küçükaslan, 2011; Yardımcı, 2017: 11; Hakan Özgül ile görüşme, 18.09.2019). Bezmez ve diğerleri (2011: 24), engellilik literatürünün bilinen metinlerini Türkçeye kazandırdıkları Sakatlık Çalışmaları kitabının girişinde sakat kelimesinin kullanımına dair tartışmaya yer vermektedir.

[9] Örneğin, Özürlüler İdaresi Başkanlığı.

> *"Sakat", "sakatlık" terimleri bugün, gündelik dildeki kullanımları itibariyle, bir çeşit değersizleştirme içeriyor hissini yaratmakta. Ancak "sakat" teriminin içerdiği düşünülen bu anlam, küçük de olsa görece politize bir grup tarafından tersyüz edilmiş ve terim, kendileri de sakat olan bu kişiler tarafından yeniden benimsenmiş görünüyor. Burada sözünü ettiğimiz süreçte, "sakat" kelimesinin olumsuz bir duruma işaret ettiği varsayımı eleştiriliyor ve "sakatlık" bir durum adı olarak yeniden benimseniyor.*

Handicap, Impairment, Disability

Engellilik durumunu ifade etmek üzere Türkçe kelimelere ilişkin açıklamalar, terminolojinin netleşmesinde yeterli olmamaktadır. Çeviri metinler incelendiğinde engellilik durumunu tanımlamak üzere kullanılan kelimeler için farklı Türkçe karşılıklar tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, İngilizcedeki kullanımlara ilişkin açıklama gerekmektedir. Böylece çeviri farklılığın nedeni ve kelimelerin ne anlamda kullanıldığı netleşebilecektir.

Kavramların İngilizcedeki seyri Türkçedekine benzerlik göstermektedir. Handicap, impairment, disability kavramları kullanıldıkları tarihlerde engellilik durumunu açıklamaktadır. Ancak yüklendikleri anlam bununla sınırlı değildir. Engelliliğe bakışı da yansıtmaktadır. Handicap, engellilik durumunun patoloji ve sağlık bağlamında açıklanmasını ifade etmektedir. Yani vücuttaki bir bozulmadır. Impairment ise yeti yitimidir. Örneğin, göz organındaki bozulma nedeniyle görme yetisinin kaybolmasıdır. Disability kelimesi, engellilik olarak Türkçeye çevrilmektedir. Kökeni, yapabilmeyi ifade eden "ability" kelimesinin olumsuzlanmasına dayanmaktadır (Oxford Learner's Dictionaires, 2023).

Aşağıda, İngilizce kelimelerin Türkçe çevirileri için farklı araştırmacıların tercihleri listelenmektedir (Tablo 2).[10] Kullanım farklılıklarının bir kısmı çeviri hatasından kaynaklanmaktadır. Kelimelerin karşılıklarının her iki dilde de dönüşüm geçirmesi, başka bir deyişle dinamikliği, tercümede sorunlar yaratmaktadır. Diğer bir neden, araştırmaların engelliliğe yaklaşımının farklı olmasıdır. Örneğiz Bezmez ve diğerlerinin (2011) "disability" kelimesinin karşılığı olarak sakatlığı kullanmalarının nedeni önceki sayfalarda ifade edilen politik tutumdur.

[10] Tabloda yer verilen kaynaklar tezde incelenen literatürden seçilmiştir.

Tablo 2: İngilizce Kavramların Türkçe Kullanımları

	Handicap	**Impairment**	**Disability**
Özgöbek, H. R.	Engellilik, katılım kısıtlılıkları	Bozukluk	Özürlülük
Seyyar, A.	Sosyal, hukuki ve çevresel engellilik	Sakatlık, bozukluk	Bedensel, fonksiyonel engellilik
Erten, Ş.	Engellilik	Bozukluk	Yeti yitimi
Bezmez ve diğerleri.	Özürlü	Yeti yitimi	Sakatlık
Demircioğlu, M.	Maluliyet	Noksanlık, bozukluk, yapı anormalliği	Yetersizlik, noksanlık sonucu kısıtlanma, sakatlık.
Kahraman-Güloğlu, F.	Özürlü	Yeti yitimi	Engellilik

Kaynak: Özgöbek, 2007; Bezmez ve diğerleri, 2011; Demircioğlu, 2010; Seyyar, 2015; Erten, 2015; Kahraman-Güllüoğlu, 2022.

Engellilik terminolojisinin dönüşümü, yukarıdaki kavramlarla sınırlı değildir. Engellilik durumlarını tarif eden kelimeler ve engellilik araştırmalarının kuramsal yaklaşımı da değişmiştir. Örneğin, araştırma soruları dönüşmüştür. Sonuç olarak engellilik araştırmalarına hâkim olan "dil" farklılaşmıştır. Aşağıdaki tabloda da örneklerine yer verildiği üzere, yeni yaklaşımın, yani hak temelli anlayışın önerisi, insanların sağlık durumlarına odaklanmak yerine birey olduklarının odağa alınmasıdır (Tablo 3). Kavramlar da bu yaklaşıma uygun olarak yeniden oluşturulmuştur. Örneğin, "saralı" yerine "saralı birey" ya da "geri zekâlı" yerine "zihinsel engelli birey" tanımlamaları kullanılmaktadır (Shakespeare, 2018: 2).

Tablo 3: Engellilik Literatürünün Değişimi

Uygun Olmayan Kullanım	**Uygun Kullanım**
Sakat - Özürlü	Engelli - Engelli birey
Geri zekâlı	Öğrenme güçlüğü çeken kişi
Spastik	Serebral palsili birey
Sağır ve dilsiz	Sağır veya işitme güçlüğü çeken kişi
Deli	Ruh sağlığı sorunu olan kişi

Kaynak: Shakespeare, 2018: 3.

Engellilik durumunu ifade eden kelimenin (sakat-özürlü-engelli/handicap-impairment-disability) değişimi-dönüşümü yukarıdaki tabloda örneklendirildiği üzere diğer kavramların da değişimini sağlamıştır. Ancak bununla da kalmamıştır. Engellilik araştırmalarında kuramsal dönüşüme neden olmuştur. Hak temelli yaklaşım, yeni bir araştırma tasarımı öngörmektedir. Araştırma soruları buna uygun hazırlanmaktadır Tablo 4).

Tablo 4: Geleneksel ve Hak Temelli Engellilik Araştırmaları Soruları

Geleneksel	**Hak Temelli**
Senin sorunun ne bana söyler misin?	Bana toplumda neyin yanlış olduğunu söyleyebilir misin?
Bir şeyleri tutmakta, kavramakta veya döndürmekte güçlük çekmenize neden olan şikâyetiniz nedir?	Kavanoz, şişe ve teneke gibi gündelik yaşam gereçlerinin tasarımındaki hangi kusurlar, onları tutmakta, kavramakta veya döndürmede zorluk yaşamanıza neden olmaktadır?
İnsanları anlamada yaşadığınız güçlükler temel olarak bir işitme probleminden mi kaynaklanmaktadır?	İnsanları anlamaktaki güçlükleriniz, esas olarak sizinle iletişim kuramamalarından mı kaynaklanmaktadır?
Uzun süreli bir sağlık sorunu veya engellilik nedeniyle özel bir okula gittiniz mi?	Engelli bireylerin eğitimine dair politikanın sonucu olarak kapsayıcı olmayan özel eğitim okuluna gittiniz mi?

Kaynak: Oliver, 1990: 8.

Bu çalışmada, hak temelli yaklaşımın önerdiği araştırma tasarımı takip edilmektedir. Engelli hakları aktivistlerinin "sakat" kelimesini geri çağırmalarındaki gerekçeler desteklenmekte birlikte mevzuattaki ve literatürdeki yaygın kullanımı nedeniyle "engelli" ve engellilik" kavramları kullanılmaktadır.

Tezin Yapısı

Tezin ilk bölümü olan literatür taramasında, araştırmanın konu, kuram ve yöntem açılarından benzerleri incelenip bu çalışmanın katkısı açıklanmaktadır. İkinci bölümde, "kamu politikası analizi" ve "kamu politikası olarak engellilik" başlıklarında tezde kullanılan kavramsal çerçeve açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde araştırmanın kuramsal çerçevesi paylaşılmaktadır. İlk olarak süreç modelinin araştırmada nasıl kullanıldığı açıklanmaktadır. Süreç modeli döngüsünün gündeme gelme, formülasyon, uygulama ve değerlendirme aşamaları detaylandırılmaktadır. Uygulamanın

değerlendirilmesi kısmında engellilik politikasının hak temelli değerlendirilmesi için oluşturulan çerçeve açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde Türkiye'nin mevcut engellilik politikasının nasıl gündeme geldiği tartışılmaktadır. Beşinci bölümde engellilik politikasının formülasyon (ve yeniden formülasyon) aşaması incelenmektedir. Temel politika belgesi olan EHK'nin kabulünden başlayarak mevcut uygulamanın oluşmasına etki eden hukuki ve kurumsal düzenlemeler açıklanmaktadır. Altıncı bölümde, uygulama Türkiye engellilik politikasının hedefi olan hak temellilik bağlamında değerlendirilmektedir. Çalışma, Türkiye engellilik politikasına dair tespitlerle sonuçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
LİTERATÜR TARAMASI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. ENGELLİLİK POLİTİKASI ANALİZİ LİTERATÜRÜ

Engellilik, uzun süre tıp alanının araştırma konusu olmuştur. Yeti yitimlerinin teşhisine, tedavisine ve etkilerinin rehabilitasyonuna odaklanan araştırmaların engellilik literatüründeki mutlak hâkimiyeti, 1950'lerden itibaren devletlerin sistematik olarak engellilik hizmetlerini başlatmasıyla değişmiştir. Sosyal yardım, eğitim ve istihdam gibi politika alanlarının konusu olmaya başlayan engellilik, bilimsel gelişmeler ve engelli hakları hareketinin etkisi ile farklı disiplinlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Örneğin, eğitim bilimleri araştırmaları başlamıştır. Bunu sosyoloji, psikoloji, spor bilimleri ve siyaset bilimi izlemiştir. Sosyal bilimlerin alana yönelmesiyle birlikte engellilik araştırmaları ayrı bir disiplin olma yoluna girmiştir[11]. Engellilik politikası da araştırma konularından birisi olmuştur. Engellilik politikası analizi araştırması olan bu çalışmanın ilk bölümünde, literatürde engellilik politikası analizini konu edinen araştırmalar tanıtılmaktadır. Ardından literatür değerlendirilmektedir.

Journal of Disability Policy dergisinin ilk sayısında (1990) yer alan "Why Study Disability?" başlıklı sunuş yazısı engellilik politikası analizi çalışmalarının doğuşunu ilan etmektedir. Schriner (1990), araştırmacıları engellilik politikası üzerinde düşünmeye davet eden çağrı yazısında, bu alanın önemini ve bilimsel çalışmalara neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamaktadır. Schriner'e göre Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaşayan milyonlarca engelli için sunulan hizmetler ve tahsis edilen bütçe engellilerin yaşamlarında iyileşme sağlamamıştır. Çünkü fiziki çevrenin ve toplumsal tutum ve davranışların engelleyiciliğinin önüne geçilememektedir. Bu yüzden engellilik politikası araştırmalarının derinleşmesi

[11] Dünyada engellilik araştırmalarına özgü dergiler (Örneğin, Disability & Society, Disability Studies Quarterly), yüksek lisans, doktora programları ve araştırma merkezleri bulunmaktadır. Türkiye'de ise Engellilik Araştırmaları yeni bir alan olarak gelişmektedir. İstanbul Üniversitesi'nde Engellilik Araştırmaları yüksek lisans programı açılmıştır. Birçok üniversitede Engellilik/Engelliler Araştırma ve Uygulama Merkezleri kurulmuştur. Engellilik araştırmaları alanında yayınlarda da artış görülmektedir. Bu çalışmalardan birisi de Sakatlık Çalışmaları (Bezmez ve diğerleri, 2011) derleme kitabıdır. Kitapta engellilik araştırmalarında sıklıkla referans verilen metinlerin çevirileri yer almaktadır.

gerektiğini öne sürmektedir. Engellilerin hayatlarını etkileyen politika kararları üzerinde düşünme, konuşma ve tartışma ihtiyacına yanıt vermek için araştırmacıları alana davet eden Schriner, kamu politikası döngüsünün engellilik politikası analizi için uygun bir çerçeve olduğunu belirtmektedir.

ABD engellilik politikasına dair araştırmalar literatürde önemli yer tutmaktadır. Bunun nedeni 1973'te Rehabilitation Act'te (Rehabilitasyon Yasası) yapılan değişiklikle başlayan ve 1990'da ilk engelliler kanunu olan The Americans with Disabilities Act'e (ADA) uzanan ABD deneyiminin tarihsel önemidir. ADA'nın bu alandaki ilk düzenleme olması engellilik politikası çalışmalarının ABD'de yoğunlaşmasına neden olmuştur. Scotch (2001) ilk baskısı 1984'te yayınlanan "From Good Will to Civil Rights: Transforming Federal Disability Policy" başlıklı kitabında, 1970'lerden 2000'lere kadar engellilik politikasının gelişimini analiz etmektedir. Araştırmada, ABD'de ortaya çıkan bağımsız yaşam savunuculuğunun politika sürecine etkileri incelenmektedir. Bağımsız yaşam aktivizmi, engelli bireylerin rehabilitasyonuna ve istihdamına odaklanan, karar süreçlerinde engellilerin yer almadığı himayeci yaklaşımın eleştirisi üzerine inşa edilmiştir. Yeni bir engelli hakları perspektifi önerilmektedir. Hankins'in (2010), "A Policy Analysis of the Americans with Disability Act of 1990" isimli tezinde, ADA'nın istihdamda engelli ayrımcılığının önlenmesine yönelik uygulamaları analiz edilmektedir. Sosyal politika kavramsal çerçevesine dayanan çalışmanın temel bulgusu, engelli bireylerin engelli olmayanlara kıyasla, genellikle daha düşük gelire sahip oldukları ve yoksullukla karşı karşıya kalma ihtimallerinin daha yüksek olduğudur. Rhoades'un (2012), "Disability Policy and Practice in A Northwestern Pennsylvania Community" başlıklı tezinde, ADA'nın etkinliği konusunda engelli bireylerin algısı değerlendirilmektedir. Araştırmada, Pensilvanya eyaletinde politikanın engelli bireylerin yaşamlarını nasıl değiştirdiği değerlendirilmektedir. Araştırmanın sonucu, engellilik politikasının etkisiz ve politika tasarımının iyi olmadığıdır. Pettinicchio (2019) ise "Politics of Empowerment: Disability Rights and the Cycle of American Policy Reform" başlıklı araştırmasında ABD engellilik politikasının mevcut durumunu ele almaktadır. ADA dâhil olmak üzere engelli bireyleri güçlendirmeye yönelik çabaların sonuçlarının analiz edildiği çalışmada, engellilik politikasının geleceği tartışılmaktadır.

Engellilik politikası incelemelerinden birisi de Jongbloed'ın (2003) "Disability Policy in Canada: An Overview" adlı makalesidir. Engellilik politikalarının tıbbi yaklaşımdan sosyal modele doğru dönüştüğü tespiti ile başlayan çalışmada Kanada'daki engellilik politikasının da sosyal modele yaklaştığı belirtilmektedir. Engelli sivil toplum örgütlerinin baskılarının bölgesel ve yerel yönetimlerin engellilere sunulan hizmetlerinin geliştirilmesinde ve daha fazla bütçe ayrılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Drake'in (1999) "Understanding Disability Policies" başlıklı kitabı, İngiltere'deki başlıca çalışmalardandır. Engellilik politikasının oluşumu ve gelişimi İngiltere örneğinde incelenmektedir. Engelliliğe özgülenmiş ve ayrımcılığın önlenmesine odaklanan ikinci kanunun İngiltere'de yürürlüğe girmesi alana ilgiyi artırmıştır. Bu ülkelerde güçlü engelli hareketleri olduğu için engellilik meselesi kanunlarda yer almaya başlamıştır. Engelliliğin politika alanı kabul edildiği çalışmada kamu politikası süreci kavramsal çerçevesine yer verilmiştir. Drake, siyasal sistemdeki güç ilişkilerinin engelliliğin tanımlanması ve engellilik politikasının oluşturulmasını etkilediğini tespit etmektedir. Bunun sonucunda engellilik politikası modelleri geliştirmiştir.

Roulstone ve Barnes'ın (2005) derlediği "Working Futures? Disabled People, Policy and Social Inclusion" başlıklı çalışmada İngiltere engellilik politikasının farklı boyutlarına ilişkin analizler yer almaktadır. Stafford (2005), New Deal politikalarını engellilere etkisi bağlamında tartışmaktadır. Mercer (2005), engelli istihdamı uygulamalarını değerlendirirken, Meager ve Hurstfield (2005) engellilere yönelik ayrımcılık yasasına odaklanmıştır. Secker ve Grove (2005) zihinsel engelli bireylerin işgücüne katılımını incelemiştir. Morgan (2005) ise AB politikalarının İngiltere engellilik politikasına potansiyel etkilerini değerlendirmiştir. İngiltere engellilik politikasına odaklanan bir diğer çalışma Roulstone ve Prideaux'nun (2012) tarihli "Understanding Disability Policy" kitabıdır. Engellilik politikasını refah politikaları bağlamında ele alan çalışma tedavi, bakım ve koruma odaklı paternalist engellilik politikasının dönüşümünü sorgulamaktadır. O'Sullivan'ın (2013) "Collaboration or Confrontation? : The Effectiveness of Irish Disability Interest Groups in Influencing Disability Policy" adlı tezinde, 2004 yılında kabul edilen İrlanda Ulusal Engellilik Stratejisinin oluşturulmasında engelli sivil toplumunun etkililiği analiz edilmektedir.

ABD ve İngiltere'nin ardından, AB ülkelerindeki engellilik politikası analizi araştırmaları literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkelerin ulusal engellilik politikaları, Avrupa Konseyi'nin (AK) ve AB'nin engellilik ile ilgili düzenlemelerinin etkileri analiz edilmiştir. Farklı ülkelerle karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Hollanda ve Danimarka deneyimleri Høgelund'un (2000) "In Search of Effective Disability Policy: Comparing the Developements and Outcomes of the Dutch and Danish Disability Policies" adlı çalışmada incelenmektedir. Araştırmada, farklı özelliklere sahip Hollanda ve Danimarka engellilik politikaları analiz edilerek, engellilik politikalarının istihdama etkileri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Konuyu temek haklar ve eşit vatandaşlık bağlamında ele alan Houten ve Bellemakers'ın (2002), "Equal Citizenship for All. Disability Policies in the Netherlands: Empowerment of Marginals" adlı çalışmaları 2001 yılında oluşturulan yeni politikaya odaklanmaktadır. Hollanda engellilik politikası eşit vatandaşlık bağlamında analiz edilmektedir. Engellilere yönelik hizmetle sorumlu iki kurum birleştirilerek oluşturulan yeni sistemin sonuçları değerlendirilmektedir. Yeni stratejinin en önemli amacının engellilerin güçlendirilmesi olduğu ve böylece engellilerin karşılaştıkları ayrımcılığın azalacağı belirtilmektedir. Hvinden ve Halvorsen (2003) "Which Way for European Disability Policy?" adlı çalışmada AB ülkelerinin engellilik hizmetlerini ve engelli istihdamını değerlendirmektedir. Engelliliği önleme, doğrudan yardımlar ve iş gücüne katılıma dair veriler düşük, orta ve yüksek olarak sınıflandırılmaktadır. Ülkelerin verileri karşılaştırılarak düzenleyici değil yeniden dağıtıcı politikalara ağırlık verildiği ve AB'nin yeni mevzuatının hak temelli politikaları teşvik ettiği tespit edilmektedir. Myk'ın (2006) "Dimensions of Disability: A Comparative Analysis of Disability Policy and Programming in Sweden, Germany and the United States" başlıklı çalışmasında, İsveç, Almanya ve ABD engellilik politikaları karşılaştırılarak analiz edilmektedir. Ülkeler arasında farklılıkların Esping-Andersen'in sosyal politika tipolojileri ile uyumluluğu sorgulanmaktadır. Araştırmada ülkelerin engellilik politikaları karşılaştırılmaktadır. Gelir güvencesi, bakım, eğitim, istihdam ve sağlık hizmetleri araştırmanın temel değerlendirme parametreleridir. Bu parametrelerden hareketle karşılaştırmalı ve nitel yöntem izlenen çalışmada politika belgeleri, uygulamalar ve uygulama sonuçları analiz edilmektedir. Araştırmaya dâhil edilen ülkelerin politika yaklaşımlarının Andersen'in tipolojisi ile uyumlu olduğu tespit

edilmektedir. Winance ve diğerlerinin (2007) "Disability Policies in France: Changes and Tensions between the Category-based, Universalist and Personalized Approaches" adlı çalışmalarında Fransa'da engellilik politikasının dönüşüm süreci konu edilmektedir. Bu araştırmada Fransa engellilik politikası tarihsel süreçte engelliliğe yaklaşım bağlamında sınıflandırılmaktadır. İlk dönüşüm, 1975'te yapılan kurumsal düzenlemelerle, tedavi ve rehabilitasyon odaklı anlayıştan engelliliğin bir hizmet kategorisi haline gelmesidir. Böylece engellilik yalnızca sağlık hizmetlerinin konusu olmaktan çıkmıştır. 1970-2000 döneminde uluslararası gündemin Fransa politikasında etkili olduğu ve güncel durumda ise politikanın bireyselleştirme yaklaşımına yöneldiği tespit edilmektedir. Priestley'nin (2007) "In Search of European Disability Policy: Between National and Global" makalesinde AB engellilik politikası 1970'lerden başlayarak analiz edilmektedir. Politika sürecinde engelli sivil toplumunun etkisi vurgulanmaktadır. Tıbbi temelde başlayan hizmetlerin günümüzde hak temelli anlayışla ele alındığı belirtilmektedir.

Hosking'in (2012) "A Critical Study of European Union Law and Policy Related to Disability" adlı çalışmasında, AB'nin engellilik yaklaşımı analiz edilmektedir. AB bölgesindeki engellilik politikası araçları değerlendirilerek politikanın güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmaktadır. Araştırma, AB bölgesinde genel prensiplerin belirlendiğini ancak ülkeler arasında farklı uygulamalar görüldüğünü tespit etmektedir. Engelli örgütlerinin kapasitelerinin geliştirilmesi gerektiği de araştırmanın bulguları arasındadır. Norveç ve İsveç'teki engellilik politikalarındaki gelişmeleri ayrımcılığın önlenmesi bakımından inceleyen Tøssebro'nun (2016) "Scandinavian Disability Policy: From Deinstitutionalisation to Non-Discrimination and Beyond" adlı araştırmasında iki temel reforma odaklanılmaktadır. İlk değişiklik 1990'larda gerçekleşmiştir. Buna göre engellilik hizmetlerinin kurum odaklılığı sorgulanmıştır. Kurumsuzlaştırma düzenlemeleri ile topluluk yaşamı içinde bakım öne çıkmıştır. İkinci politika değişikliği ise 2000 sonrası ilk on yılda gündeme gelen ayrımcılığın önlenmesi ve erişilebilirlik uygulamalarıdır. Bu dönüşüme paralel olarak İsveç'te erişilebilirlikle ilgili kısıtların ayrımcılık suçu olduğu kabul edilmiştir. Norveç'te ise sivil toplumun baskılarıyla birlikte zihinsel engellilere yönelik kanun çıkarılmıştır.

Halvorsen ve diğerlerinin (2017) AB bölgesindeki engellilik mevzuatını ve uygulamalarını analiz eden çalışmaları "The Changing Disability Policy System: Active Citizenship in Europe Volume I" geniş perspektifte analizler içermektedir. Kitabın giriş yazısı AB politikasının engelli bireylerin aktif yurttaşlığını destekleyip desteklemediğini sorgulamaktadır. Sonraki bölümde ise AB engellilik politikasının çeşitliliği ve etkililiği değerlendirilmektedir. Çalışmada engellilik politikasının değişiminin engelli bireylerin yaşamlarına etkilerini ele alan araştırmalar yer almaktadır. AB ülkelerinin engellilik politikalarının karşılaştırıldığı diğer bir çalışma ise Tschanz ve Staub'un (2017), "Disability-Policy Models in European Welfare Regimes: Comparing the Distribution of Social Protection, Labour-Market Integration and Civil Rights" adlı makaleleridir. Avrupa refah rejimlerinin engellilik politikalarının analiz edildiği çalışma, istihdam ve sosyal koruma verilerine dayanmaktadır. Bu iki alana dair verilerle engelli haklarının düzeyi ilişkilendirilmektedir. Araştırmaya göre, Nordik ülkelerde kapsayıcı, merkez Avrupa ülkelerinde rehabilitasyoncu politikalar yaygındır. Doğu Avrupa ülkelerinde sosyal haklar modelinin geliştiği tespit edilmektedir. Güney Avrupa uygulamalarında ise sosyal korumanın baskın olduğu belirtilmektedir. Prandini ve Orlandini'nin (2018) "The Morphogenesis of Disability Policies and the Personalisation of Social Services. A Case Study from Italy" isimli makalelerinde İtalya'nın Sardinya bölgesi deneyimi ele alınmaktadır. Sardinya bölgesel yönetiminin bağımsız yaşamı destekleyen bireyselleştirilmiş engellilik politikası analiz edilmektedir. Bölgesel yönetimin uyguladığı politikanın Avrupa'daki yaygın engellilik yaklaşımları ile benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durulmaktadır.

Barnartt'ın (1992) "Disability Policy Issues in Developing Countries" adlı çalışması, gelişmekte olan ülkelerde engelli oranlarının daha yüksek olduğu tespiti ile bu ülkelerdeki engellilik politikasının önemine işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin engellilere yönelik hizmetlerinin eğitim, rehabilitasyon, yardım ve temel haklar başlıklarında sınıflandırılarak analiz edildiği çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde rehabilitasyon hizmetlerinin yaygın olduğu, gelişmiş ülkelerde ise hakların güçlendiği tespit edilmektedir. "Lobbying Disability in South Africa, 1994-2001: A Description of the Activities of the Disabled People South Africa in the Policy-Making Process" adlı çalışmada Tire (2003), Apartheid rejimi sonrasında engellilik politikası

oluşumunda engelli sivil toplumunun çatı örgütü olan Güney Afrika'nın Engellileri Birliği'nin etkisini değerlendirmektedir. Aldersey ve Turnbull (2011), "The United Republic of Tanzania's National Policy on Disability: A Policy Analysis" başlıklı makalede Tanzanya ulusal engellilik politikasını eşitlik, katılım, hizmetler, aile, uyum gibi on sekiz temel kavramdan hareketle analiz etmiştir. Analiz için belirlenen temel kavramlar ABD politika hedefleri başta olmak üzere engelliliğe ilişkin politika belgelerinden türetilmiştir. Araştırmada politika hedefleri ile uygulamanın örtüşmediği tespit edilmektedir. Mevzuatta temel kavramlara yönelik düzenleme bulunduğu fakat uygulamaya yansımadığı belirtilmektedir.

Mannan ve diğerlerinin (2012), "Core Concepts of Human Rights and Inclusion of Vulnerable Groups in the Disability and Rehabilitation Policies of Malawi, Namibia, Sudan, and South Africa" adlı çalışmalarında politika, insan haklarına ilişkin yirmi bir kavram bağlamında ve on iki farklı dezavantajlı grubun katılımıyla analiz edilmiştir. Kavramlar ayrımcılık karşıtlığı, bağımsızlık, aile desteği, koruma ve etkililik gibi engellilik politikasının hak temelli öğelerini içermektedir. Çalışmanın temel tespiti bu ülkelerde engellilik politikasının belirsiz görünümde olduğudur. Ülkelerin engelli hizmetleriyle ilgili düzenleme ve uygulamalarının değerlendirildiği analiz kısmında ise Malavi, Sudan ve Güney Afrika'nın düşük, Namibya'nın yüksek not aldığı görülmektedir. "The Other Minority: Disability Policy in the Post-Civil Conflict Environment" (Irvine, 2015) isimli araştırmada incelenen ülkelerdeki iç çatışmaların ardından engelliliğin temel politika alanlarından birisi haline geldiği tespit edilmektedir. Yeti yitimlerini artıran çatışma süreçlerinin sonrasında engellilere yönelik politikalar önem kazanmaktadır. Bu çalışma benzer süreçler yaşamış Mozambik, Güney Afrika ve Kuzey İrlanda'da iç çatışma sonrasında engellilik politikasının oluşumuna odaklanmaktadır. Çatışmalar ile engelliliğin doğrudan ilişkisine karşın, sivil toplumun güçlü olamaması, politik iradenin desteğinin yetersizliği ve kaynak aktarılmaması nedenleriyle politikaların etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Engellilik politikasının sosyal model bağlamında analiz edildiği Zhuang'ın (2016) "Inclusion in Singapore: A Social Model Analysis of Disability Policy" adlı çalışmasında, kapsayıcılık söyleminin Singapur'da engelliliğin tanımına ve uygulamalara yansıması değerlendirilmektedir. Çalışmaya göre, Singapur'da bireysel

model uygulamalarının devam ettiği, engellilerin hizmet sunumuna ve politikaların oluşturulmasına etki edemedikleri tespit edilmektedir. Zhao ve Zhang'ın (2018) "From Isolated Fence to Inclusive Society: The Transformational Disability Policy in China" adlı çalışmalarında, hak temelli yaklaşımın Çin'deki yansımaları konu edilmektedir. Engellilik politikasının 1988'deki düzenlemelerle başladığı belirtilmektedir. Bu tarihten itibaren yaşanan değişimler incelenmektedir. Özellikle 2017'de yürürlüğe giren kapsayıcı eğitim ve engellilerin korunması kanunlarına odaklanılan çalışmada Çin engellilik politikasında kapsayıcı ve hak temelli yaklaşım bağlamındaki dönüşümlerde engelli sivil toplumun etkisi üzerinde durulmaktadır.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın[12] (ÖZİDA) 2003-2006 yıllarında genel müdürlüğünü yapan Mehmet Aysoy'un (2004; 2008) "Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası" ve "Hayatı Paylaşmak için Engel Çok" başlıklı çalışmaları uygulayıcının gözünden Türkiye engellilik politikasına ışık tutması açısından son derece önemlidir. Aysoy, diğer ülkelerdeki engellilik politikalarını açıklayarak Türkiye'deki duruma ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmalarda Türkiye engellilik politikası döngüsünde AB sürecinin etkisi üzerinde durulmaktadır. EHK'nin hazırlık ve yasalaşma süreci anlatılmaktadır.

Ayşem Özlem Aydın'ın (2005) "An Application of European Union Disability Policies to the Case of Turkey" başlıklı yüksek lisans tezinde altı AB ülkesi ile Türkiye'nin engellilere yönelik hizmetleri karşılaştırılmaktadır. Türkiye'nin Birliğe üyelik sürecinde politika başlıklarından birisi olan engellilere yönelik hizmetler değerlendirilmektedir. Ekonomik koşulların ve engelliliğe yaklaşımın Birlik'le Türkiye politikaları arasında farklılığa neden olduğu tespit edilmiştir.

Engellilik politikası analizini hedeflemeseler de tarih alanından iki çalışma Türkiye politikasının açıklanmasına katkı sağlamaktadır. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih programından İzi Harika Karakaş'ın (2007) "An Analysis of Policies Towards the Born Disabled, Victims of Work Accidents and Natural Disasters During the Hamidian Era (1876-1909)" başlıklı yüksek lisans tezinde doğuştan engelli, kazazede ve felaketzedeleri korumaya yönelik farklı politikalar analiz edilmiştir. Doküman incelemesine dayanan araştırmaya göre II. Abdülhamid, engelli hizmetleri

[12] Özürlüler İdaresi Başkanlığı daha sonra Engelliler İdaresi Başkanlığı adını almıştır. Çalışmada ÖZİDA kullanılmaktadır.

alanında ilk kurumsallaşma girişimlerini hayata geçirmiştir. Aynı dönemi ele alan ikinci çalışma ise "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları" başlıklı tezdir. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Programında Kamuran Şimşek (2017) tarafından sunulan tezde 1876-1909 yılları arasında Osmanlı idaresinin engellilere yönelik hizmetlerini ele alınmıştır. Araştırmada II. Abdülhamid döneminde kurulan ve engelli eğitimine yönelik ilk adım olan Sağır, Dilsiz ve Ama Mektebi'ne odaklanılmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kurumları Yönetimi Anabilim Dalı Programında tamamlanan Hatice Reyhan Özgöbek'in (2007) "Türkiye'nin Engelliler Politikası Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinde problem şu şekilde ortaya konmuştur: "Türkiye'nin engellilere ilişkin politikaları ve bu alandaki uygulamaları dünya ve AB'de geliştirilen politika ve uygulamalar ile örtüşüyor mu?". Araştırmacı bu soruyu yanıtlamak için iki farklı analiz kullanmıştır. Analizin ilk bölümünde doküman incelemesi yapılmıştır. Türkiye'de engellilere yönelik politikalar, İşlevsellik Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması'nın (International Classification of Functioning, Disability and Health - ICF) politika ölçeği ve BM-AB standartlarına uygunluk açısından değerlendirilmiştir. Analizde, Türkiye uygulaması ICF politika ölçekleri ve BM-AB standartları ile karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde ise, politika uygulayıcılara, belirleyicilere ve hizmet alanlara uygulanan anket değerlendirilmiştir. BM-AB standartlarının değerlendirilmesini amaçlayan sorularda, engellilerin toplumsal yaşama eşit katılımı, mevzuat ve uygulamalar ile denetim mekanizmalarının varlığına ilişkin Türkiye'nin yaklaşımının çok iyiden çok kötüye puanlanması istenmiştir. Engellilik politikasının öncelikleri ve politika önerileri ise açık uçlu sorular olarak yöneltilmiştir. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye uygulamalarının "kötü" olduğu belirtilmektedir. Engellilik politikasında öncelikli konular mesleki eğitim, rehabilitasyon, ailenin, engellinin ve toplumun bilinçlendirilmesi olmuştur.

"The Political Economy of Disability in Turkey's Welfare Regime" (Yılmaz, 2010) başlıklı yüksek lisans tezi, başta EHK olmak üzere 2002 sonrasında engellilik politikası bağlamında yapılan düzenlemelerin etkilerine odaklanmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi programında tamamlanan çalışmada, refah devleti uygulamalarının engellilerin yaşamları üzerindeki etkileri

tartışılmaktadır. Türkiye'deki refah rejiminin engellilerin yaşamları üzerindeki etkisini irdeleyen çalışma, EHK'nin kabulüne kadar geçen siyasi süreci ve bu yasanın engelli aktivistler tarafından değerlendirilmesini içermektedir.

Güngör ve Güneş (2011), "Dünya'daki Gelişmeler Paralelinde Türkiye'de Değişen Özürlülük Politikaları" adlı çalışmalarında Türkiye'de engellilere yönelik hizmetlerin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü değerlendirmektedir. Uluslararası çabaların etkisiyle tıbbi modelden sosyal modele geçişe yönelik uygulamaların görüldüğü tespit edilen çalışmada engelli istihdamı ve ayrımcılık yasağına ilişkin politikalar ele alınmaktadır.

Şerafettin Erten (2015) tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Programında tamamlanan "Türkiye'de Engellilere Yönelik Kamu Politikalarının Analizi" başlıklı doktora tezi kamu politikası analizi çerçevesine dayanmaktadır. Anayasa, ilgili mevzuat ve politika belgeleri, uluslararası belgeler, kamu kurumlarının raporları ve istatistikleri ile engellilik alanında mevcut diğer bilimsel araştırma, rapor ve istatistikler araştırmanın veri kaynaklarıdır. Çalışmada engellilik politikası ayrı bir politika alanı olarak ele alınmamaktadır. Engellilere yönelik kamu politikaları tanımlanmaktadır. Bunlar ayrımcılık yasağı ve eşitlik, erişilebilirlik, sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal yardımdır. Engelli politikalarının her biri hedefler ve uygulamalar açısından değerlendirilmektedir. Analiz, dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Bunlar; politika sorun alanının tanımlanması, politika belgeleri ve kurumsal yapıyı inceleme, politika sonuçlarını açıklama ve politika değerlendirmedir. Çalışmada, Türkiye'de engelli politikaları açısından ilerleme kaydedildiği ancak istenilen ve beklenen seviyede olmadığı tespit edilmektedir.

Engellilik politikası alanındaki diğer çalışma Cenay Babaoğlu'nun (2015) "Türkiye'de Engelli Politikaları ve Sivil Toplum Örgütlerinin Kentsel Engelli Politikalarına Etkisi: Ankara Örneği" başlıklı doktora tezidir. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Programında yürütülen araştırmada Ankara düzeyinde engellilere yönelik faaliyetler uygulama üzerinden değerlendirilmektedir. Uygulama aşamasında sivil toplum kuruluşlarının etkinliği sorgulanarak engellilik politikalarına katılım konusuna odaklanılmaktadır. Araştırmanın bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, kent yöneticileri fiziki

erişilebilirliği en önemli sorun olarak belirtirken katılımı belirtme oranı en düşükte kalmıştır. Sivil toplum örgütü temsilcilerinin yanıtlarında ise eğitim, istihdam, toplumsal algı ve katılım gibi sorunların önemleri birbirine yakındır. Yerel yönetimlerde engellilik politikalarına katılım yolları tanımlanmasına rağmen katılımın iyileştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Meral ve Turnbull'un (2016) "Comparison of Turkish Disability Policy, the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, and the Core Concepts of U.S. Disability Policy" adlı çalışmasında, BMEHS maddeleri ve ABD engellilik politikası için geliştirilen temel kavramlar esas alınarak Türkiye engellilik politikası değerlendirilmektedir. Türkiye mevzuatının BM'nin ilgili sözleşmesi ile uyumu irdelenmektedir. Çalışmanın temel bulgusu Türkiye'nin mevzuatının evrensel temalarla uyumlu olduğudur. Mevzuatta yapılan bu iyileştirmenin hizmetlerin geliştirilmesinde etkili olacağı belirtilmektedir. Duygun'un (2016), "The Influence of International Organisations on the Realisation of Disability Mainstreaming in Turkey" başlıklı tezinde uluslararası aktörlerin engelliliğin anaakımlaştırılması hedefine yönelik çabaları açıklanarak Türkiye politikası anaakımlaştırma bağlamında değerlendirilmektedir. Engelliliğin anaakımlaştırılmasının Türkiye'de parçalı bir seyir izlediği tespit edilmektedir.

İncelenen literatürde günümüze yaklaşıldıkça engelliliğin ayrı bir politika alanı olduğu araştırmaların sayısı artmaktadır. Engellilere yönelik sosyal politika, eğitim, ulaştırma gibi hizmetlerin analizinden engellilik politikasının hak temellilik hedefi bağlamında analizine yönelindiği ortaya çıkmaktadır. Uygulamanın ve mevzuatın BMEHS'ye uyumuna ilişkin araştırmalar bu tip çalışmaların başında gelmektedir.

Türkiye literatüründe engellilerin eğitimi, tedavisi ve rehabilitasyonu gibi konularda çalışmalar bulunmakla birlikte engellilik politikasını konu edinen çalışmalar sınırlı kalmıştır. Engellilik türlerine yönelik mevzuatın, hizmetlerin ve kurumsallaşmanın ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır ancak engelliliği bütünlüklü olarak ele alan çalışmalar az sayıdadır. Engellilikle ilgili çalışmalar engel grupları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bir engel grubunun özelliklerinden kaynaklı problemler ve çözümlerine yönelik araştırmalar çoğunluktadır. Tıp ve eğitim bilimlerindeki engellilik çalışmalarının yoğunluğuna karşın sosyal bilimlerin çeşitli alanlarından da

engellilik araştırmalarına katkı sağlanmıştır. Uluslararası ve ulusal hukuk çerçevesinde engelli haklarını konu edinen çalışmalar bulunmaktadır.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tez veri tabanında engelli, engellilik, özürlü, özürlülük, sakat ve sakatlık kelimeleri taranarak yapılan literatür incelemesinde, lisansüstü tezlerin tıp ve eğitim bilimleri alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Alanlarına göre engelli gruplarının tanı ve tedavisine ilişkin tezler çalışmaların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Eğitim bilimleri alanındaki tezler ise özel eğitimle ilgilidir. Engelli aileleri ve ailelerin engelli çocuklarıyla iletişimine ilişkin tezler bulunmaktadır. Dinlerin engelliliğe bakışı, engellilere sunulan hizmetin merkezi ve yerel düzeylerde değerlendirilmesi, toplumun algısı ve ayrımcılık, fiziki erişilebilirlik, mimari düzenlemeler, engelli hakları, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler, engellilere yönelik sosyal politika uygulamaları başlıca konulardır. Engellilik politikası üzerine tezler ise sınırlıdır.

Bu araştırmada, engellilere sunulan hizmetlerin dökümü veya sınıflandırmasını içeren çalışmalardan farklı olarak engellilik politikası bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Kamu politikası analizi çeşitlerinden süreç yaklaşımı, çalışmanın analiz biçimini oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, engellilik politikasına yönelik nitel verilere dayanarak, açıklayıcı olmayı amaçlamaktadır. Schriner'in (1990), bilim insanlarını engellilik politikası analizi araştırmalarına davet ettiği sunuş yazısında belirttiği üzere, politikanın gündeme gelmesi, politika alternatiflerin belirlenmesi, politikaya karar verilmesi, politikanın uygulanması ve politikanın değerlendirilmesi aşamalarını içeren politika döngüsü çerçevesi kullanılmaktadır.

II. KAMU POLİTİKASI ANALİZİ

Türkiye'de engellilik politikasının analizini amaçlayan çalışma, ilgili literatürün incelenmesinin ardından araştırmanın dayanağı olan kavramsal çerçevenin açıklanmasıyla devam etmektedir. Kavramsal çerçeve iki başlıktan oluşmaktadır. İlki kamu politikası analizi, ikincisi ise engellilik politikasıdır.

Kamu politikası, iki anlamı birlikte barındıran bir kavramdır. Kamu politikası, Dye'ın (2015: 3) literatürde sıkça yer alan tanımıyla, hükümetlerin yaptıkları ve yapmadıklarıdır. Kamu politikası aynı zamanda bilimsel disiplindir. Bu disiplin, bir kamu politikasının nasıl gündeme geldiğine, belirlendiğine, uygulandığına ve sonuçlandığına ilişkin bilgi sağlar. Hükümetlerin ne yaptığıyla/yapmadığıyla, neden yaptığıyla/yapmadığıyla ve yaptıklarının/yapmadıklarının sonuçları ile ilgilenen disiplin, kamu politikasını tanımlar, açıklar ve analiz eder (Wilson, 2006: 154; Dye, 2015: 1).

Politika analizi, politikaların içeriğini merkeze alır. Yalnızca kurumlara veya sürece odaklanmaz. Siyasal sistemin çıktılarının, yani hükümet veya yasama organı tarafından benimsenen kararların, tedbirlerin, programların, stratejilerin ve eylem biçimlerinin analizini amaçlar (Knill ve Tosun, 2020: 3). Dye'a göre (2015: 8), politika analizi hem bir sanat hem de bir zanaattır. Sanattır, çünkü toplumsal sorunları belirlemede ve tanımlamada, onları çözebilecek kamu politikalarını tasarlamada ve bu politikaların etkilerinin tespitinde içgörü, yaratıcılık ve hayal gücü gerekir. Zanaattır, çünkü analiz genellikle ekonomi, siyaset bilimi, kamu yönetimi, sosyoloji, hukuk ve istatistik bilgisi gerektirir. Politika analizi, tüm bu geleneksel akademik disiplinlerin uygulamalı bir alt alanıdır.

Bu kısımda ilk olarak bilimsel disipline de adını veren kamu politikasının ne olduğu açıklanmakta ve politika döngüsü tanımlanmaktadır. Ardından politika çevresi ve aktörleri tanıtılmaktadır. Son başlıkta ise politika analizi üzerinde durulmaktadır.

A. Kamu Politikası ve Kamu Politikası Döngüsü

Kamu politikası, vatandaşlar üzerinde doğrudan ya da dolaylı etki yaratan, hükümet faaliyetlerinin toplamıdır (Peters, 1986: 4). Eyestone'a (1971: 18) göre ise hükümetlerin çevresi ile ilişkisidir. Wilson (2006: 154), kavramı hükümetlerin belirli

konulardaki eylemleri, eylemsizliği, hedefleri ve açıklamaları ile tanımlamaktadır. Dye ile benzer olarak, eylemsizliği, hedef belirlenmemesini ve ilgisiz kalınmasını da tanıma dâhil etmektedir.

Kamu politikası tanımlarını, geniş ve dar şeklinde sınıflandıran Smith ve Larimer'e (2018: 3-4) göre, Peters'in, Dye'ın, Eyestone'un ve Wilson'un tanımları geniştir. Bu tür tanımların hemen hemen her şeyi kapsadığını iddia eden Smith ve Larimer, kamu politikasının belirli özelliklerine vurgu yapan tanımları ise dar olarak sınıflandırır. Örneğin, Anderson'un dar tanımına göre kamu politikası, bir aktör ya da aktörler grubunun toplumsal bir soruna ya da talebe yönelik eylemleri ya da eylemsizliğidir. Bu tanımda amaca yönelim, talep, aktör/ler ve toplumsal sorun gibi özellikler yer almaktadır.

Kamu politikası tanımlarında iki unsur öne çıkmaktadır. İlki kamu politikasının kamusal aktörlerin eylemleri olduğu vurgusudur. Burada çoğunlukla hükümet ifade edilmektedir. İkinci unsur ise belirli bir toplumsal soruna yönelimdir (Knill ve Tosun, 2020: 4). Aralarında farklılıklar olmasına rağmen kamu politikası tanımlarında, kamu gücünü kullanan aktörlerin kararlarını, çözüm gerektiren toplumsal sorunları ve kamusal eylemleri vurgulama eğilimi öne çıkmaktadır (Knoepfel ve diğerleri, 2007: 23-24). Böylece, özel sektörün zıttı olarak kamunun baskın olduğu bir duruma işaret edilmektedir (Parsons, 1995: 3).

Araştırmacıların belirli unsurları öne çıkarması, kamu politikasının tanımına ve özelliklerine dair genel uzlaşıyı güçleştirse de Birkland'ın tespitleri kapsayıcıdır. Brikland'a (2016: 8-9) göre;

- Politika, ilgi gerektiren bir soruna yanıt olarak üretilir.
- Politika, bir hedefe veya istenen duruma yönelir. "Halk" adına yapılır.
- Politika, hükümetlerin dışından ya da hükümet ve hükümet dışı aktörlerin etkileşimi yoluyla ortaya çıksa bile, eninde sonunda hükümetler tarafından yürütülür.
- Politika, kamu ve özel aktörler tarafından uygulanır.
- Politika, aynı zamanda devletin yapmayı seçmediği (yapmadığı) şeydir.

Hükümet eylemlerinin genel ifadesi olan kamu politikası, sorunların çözümüne yönelir. Bu nedenle en eski politika tipolojilerinde, kamu politikaları genellikle konularına göre kategorilere ayrılmaktadır. Örneğin, eğitim, sağlık, ulaşım, çevre, sosyal yardım, konut, iktisat ve kent politikası. Bugün de benzer sınıflandırma

kullanımdadır. Ancak, hizmet alanlarına göre sınıflandırma, politikaların işlevine dair sonuçlara ulaşılmasını sağlamaz. Hizmet alanına göre sınıflandırma toplumsal sorunun çözümünde izlenen yöntemi açıklamada yeterli değildir (Parsons, 1995: 31; Birkland, 2016: 250; Klinn ve Tosun, 2020: 14). Bu nedenle tipolojiler geliştirilerek kamu politikaları, beklentilere, etkilerine, yöntemlerine, hedef kitlelerine, sonuçlarına göre sınıflandırılmıştır (Tablo 5.). Örneğin, Lowi, kamu politikalarını dağıtıcı, düzenleyici ve yeniden dağıtıcı politikalar şeklinde sınıflandırmaktadır. Toplu taşımaya ilişkin politikalar tüm yurttaşlar için planlandığından dağıtıcı politikalara örnekken, çevre politikaları düzenleyici politikalara dâhil edilmektedir. Yalnızca belirli gruplara yönelen politikalar ise, örneğin engellilik politikası, yeniden dağıtıcıdır (Anderson, 2011: 5-13; Lowi, 1972).

Tablo 5: Kamu Politikası Tipolojileri

<table>
<tr><th>Araştırmacı</th><th colspan="2">Tipoloji</th></tr>
<tr><td rowspan="4">Lowi, 1964-1972
Lowi, 1972
Anderson, 2015</td><td rowspan="2">Kurucu</td><td>Müstakil</td></tr>
<tr><td>Usule ilişkin</td></tr>
<tr><td colspan="2">Dağıtıcı</td></tr>
<tr><td colspan="2">Düzenleyici</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yeniden dağıtıcı</td></tr>
<tr><td>Edelman, 1964</td><td colspan="2">Sembolik
Materyal/somut</td></tr>
<tr><td>Olson, 1965</td><td colspan="2">Kolektif
Özel</td></tr>
<tr><td>Froman, 1967</td><td colspan="2">Alansal
Katmansal</td></tr>
<tr><td>Salisbury, 1968</td><td colspan="2">Düzenleyici
Kendi kendini düzenleyen
Dağıtıcı
Yeniden dağıtıcı</td></tr>
</table>

Smith, 1975	Dağıtıcı Yeniden dağıtıcı Sektörel düzenleyici Sembolik
Wilson, 1980	Çıkar grubu politikaları
	Girişimci politikalar
	Müşteri odaklı politikalar
	Çoğunlukçu politikalar
Steward ve diğerleri, 2007	Liberal Muhafazakar

Kaynak: Froman, 1967; Lowi, 1972; Peters ve diğerleri, 1977; Gustavsson, 1980; Steinberger, 1980; Edelman, 1985; Heckathorn ve Maser, 1990; Hill, 2005: 137-139; Stewart ve diğerleri, 2007: 7-8; Heinelt, 2007: 110; Anderson, 2015: 10-19; Birkland, 2016: 249-268; Smith ve Larimer, 2018: 36-41'den araştırmacı tarafından türetilmiştir.

Politika Döngüsü - Politika Süreci

Politika döngüsü/süreci, kamu politikasının izlediği yolu anlamak ve açıklamak için sürecin parçalara ayrılmasıyla oluşturulmuştur. Basitleştirerek "montaj hattı"na benzetilen politika döngüsü, gerçekte karmaşık bir süreçtir (Stewart ve diğerleri, 2007: 8-9). Politika analizi araştırmacıları farklı politika döngüsü aşamaları belirlemiştir (Tablo 6).

Tablo 6: Kamu Politikası Döngüsü Aşamaları

Araştırmacı	**Politika Döngüsü Aşamaları**
Jones, 1970	Problemin algılanması Problemin tanımlanması Problemin boyutunun anlaşılması Karar vericilerin dikkatini çekme Formülasyon Onaylama Uygulama/yönetim Geri bildirimler Değerlendirme Çözüm/Sonlandırma
Rose, 1973	Politika ihtiyacının kamu tarafından tanınması Konunun kamuoyunda yer bulması Taleplerin gelişmesi Devletin politika oluşturması Kaynakların ve kısıtların belirlenmesi Politika oluşturma kararı Devletin politika yapma çalışmaları Politikaya karar verme Uygulama Çıktılar Etkilerin değerlendirilmesi Geri bildirim Rutinleşme
Anderson, 1974	Problem tanımlama ve gündem oluşturma Formülasyon Yürürlüğe koyma Uygulama Değerlendirme
Broadnax, 1976	Formülasyon Yürürlüğe koyma Uygulama Değerlendirme

Ripley, 1985	Gündeme gelme Hedeflerin ve programların formüle edilmesi ve yasalaşması Programın uygulanması Uygulamanın etkilerin değerlendirilmesi Politika ve programın geleceğine ilişkin kararlar
Parson, 1995	Problemi tanımlama Çözümlerin/ çözüm alternatiflerinin belirlenmesi Seçeneklerin değerlendirilmesi Politika seçeneklerinin belirlenmesi Uygulama Değerlendirme
Edwards ve diğerleri, 2001	Sorunları belirleme Politika analizi Danışma Politika tasarımı Uygulama Değerlendirme
Howlett ve Ramesh, 2003	Gündeme gelme Politika formülasyonu Karar verme Politikanın uygulanması Politikanın değerlendirilmesi
Knoepfel ve diğerleri, 2007	Sorunların ortaya çıkışı Gündeme gelme Politika programının formüle edilmesi ve kabul edilmesi Uygulama Değerlendirme
Stewart ve diğerleri, 2007	Gündeme gelme Politika formülasyonu Politika uygulaması Politika değerlendirme Politika değişimi Politikanın sonlandırılması
Dunn, 2018	Gündeme gelme Politika formülasyonu

	Politikanın kabul edilmesi Politika uygulaması Politika değerlendirmesi Politika uyarlaması Politikanın devamı Politika sonlandırması
Cairney, 2020	Gündeme Gelme Formülasyon Kabul Edilme Uygulama Değerlendirme Politika onarımı, devamı veya sonlandırılması
Knill ve Tosun, 2020	Problemin tanımlanması ve gündeme gelme Formülasyon Uygulama Değerlendirme
Iasulaitis ve diğerleri, 2020	Gündeme gelme Politika formülasyonu Uygulama Değerlendirme

Kaynak: Jones, 1970: 11; Rose, 1973: 75-82; Anderson, 1974: 19; Broadnax, 1976: 699; Ripley, 1985: 49; Parsons, 1995: 77; Edwards ve diğerleri, 2001: 4-7; Howlett ve Ramesh, 2003: 13; Knoepfel ve diğerleri, 2007: 31; Stewart ve diğerleri, 2007: 9; Dunn, 2018: 45; Iasulaitis ve diğerleri, 2020: 1098; Knill ve Tosun, 2020: 8; Cairney, 2020: 28.

Politika döngüsünün aşamaları yıllar içerisinde sadeleşmiştir. Günümüzde, dört aşama üzerinde (gündeme gelme, formülasyon, uygulama ve değerlendirme) uzlaşma sağlandığı görülmektedir. Döngünün her bir aşaması kendi içerisinde de döngüler barındırmaktadır. Örneğin, değerlendirme aşaması, politikanın yenilenmesi için gündeme gelmeyi ifade etmektedir. Birbirini takip eden aşamalara bölündüğünde basitleşen ancak aşamaların kesin çizgilerle ayrılmasının güçlüğü nedeniyle karmaşık görünüm arz eden politika döngüsü perspektifi, alandaki çeşitli tartışmaları, yaklaşımları ve modelleri sistemleştirmeye imkân veren temel bir şablondur. Aynı

zamanda geçerliliği açısından eleştirilmiştir (Jann ve Wegrich, 2007: 43). Politika döngüsü ilerleyen bölümlerde detaylı şekilde ele alınmaktadır.

B. Politika Çevresi ve Aktörleri

Kamu politikası, kurumları, mevzuatı ve uygulamayı barındıran, itirazların, desteklerin ve önerilerin eşlik ettiği bir süreçtir. Süreç, bir çevrede gerçekleşir. Farklı aktörler, döngünün her aşamasında roller üstlenirler.

Politika Çevresi

Politika çevresi, farklı perspektiflerden gelen çeşitli aktörleri barındırır, bilinmezlik ve karmaşa içerir (Edwards ve diğerleri, 2001: 3). Kamu politikasının oluştuğu bağlamı ifade eder. Gündeme gelme, formülasyon, uygulama ve değerlendirme aşamaları, sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve idari bağlamlar dikkate alınarak incelenmektedir. Çevrenin dâhil edilmediği politika analizi eksik kabul edilmektedir (Anderson, 2011: 40).

Benimsenen politikaların niteliği ve sonuçları çevrenin etkisi altındadır. Politika, tüm bu çevresel faktörlerin, taleplerin ve politika aktörlerinin kararlarının etkileşiminin sonucudur. Ne aktörlerin eylemleri ne de sistemin doğası, politika sonuçlarını açıklamakta yeterli değildir. Politika çok sayıda kuvvetin etkileşiminden ortaya çıkmaktadır (Peters, 1986: 10). Diğer değişkenlerin yanı sıra sosyal ve ekonomik koşullardan, hâkim siyasi değerlerden, hükümet yapısından, ulusal ve yerel kültürel normlardan etkilenmektedir (Kraft ve Furlong, 2018: 51).

Politika yapıcıların eylemlerini yönlendiren ve sınırlayan politika çevresi, iklim, doğal kaynaklar, coğrafi özellikler, nüfus yapısı, yaş dağılımı, sınıf, etnisite ve ekonomi gibi geniş yelpazeyi ifade etmektedir (Anderson, 2011: 40). Bu yelpaze siyasal sistemde, idari yapıda, siyasal kültürde, ekonomik ve toplumsal yapılarda karşılığını bulmaktadır.

Seçim sistemlerinden toplumdaki çatışmaların çözümüne, siyasal sistem kamu politikası tercihlerini her adımda etkiler (Kraft ve Furlong, 2018: 56). Örneğin, çift meclisli yasama sistemlerinde formülasyon aşaması tek meclisli sistemlerden farklıdır. Güçler ayrılığı, başkanlık sistemlerinde politika yapıcılar için zorluklara neden

olabilirken, parlamenter sistemler, yürütmeye, parlamento üzerinde etki imkânı verdiğinden politika yapımı hızlanabilmektedir (Howlett ve Ramesh, 2003: 63).

Hizmetlerinin planlanmasını, sunumunu ve kamu personelinin yönetimini de kapsayacak şekilde idari yapı, kamu politikası sürecini etkilemektedir. Ülkelerin idari yapılarının özellikleriyle kamu politikası süreci bağlantılıdır. Merkeziyetçiliğin baskın olduğu idari sistemlerde politikanın gündeme gelmesinde merkezi idare temel aktör kabul edilirken, yerel yönetimlerin ağırlıklı olduğu sistemlerde sorunun iletileceği aktörler çeşitlenmektedir.

Yurttaşların doğrudan ya da dolaylı olarak katılımını da içeren siyasal kültür politika sürecini etkilemektedir. Örneğin, demokrasi kültürünün benimsenmesi her aşamada devlet dışı aktörlerin politika yapımına katılımını sağlamaktadır. Demokratik toplumlarda bireysel ya da örgütlü temsil sistemleri kurumsallaşmıştır. Demokrasiden uzaklaşıldıkça politika sürecinde etkili aktörlerin çeşitliliği azalmaktadır.

Ekonomi, hükümetlerin benimsediği ve uyguladığı politikalar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Ekonomi politikası enflasyon ve işsizlikle ilgilenir, ancak geniş tanımıyla ekonomi hayatın tüm alanlarını etkiler. Örneğin, güçlü bir ekonomide genellikle işsizlik oranı düşüktür. Bu da işsizlik yardımlarına, iş edindirme programlarına ve maddi yardımlara olan ihtiyacı azaltır (Kraft ve Furlong, 2018: 54). Politika sürecinde ekonomik çevre, devlet bütçesinin durumunu ve harcama tercihlerini içermektedir. Başka bir deyişle ülkenin refah düzeyi ve hükümetlerin kaynakları hangi politika alanları için harcayacağı politika sürecini etkilemektedir. Örneğin, neoliberal ekonomi politikalarının benimsenmesi kamucu politikaların uygulanması önünde engel olacaktır.

Son olarak, demografi, eğitim düzeyi, çocuk sağlığı ve göç gibi çeşitli bileşenleri olan ve son derece dinamik bir görüntü arz eden toplumsal yapının politika sürecinde önemli etkisi vardır (Kraft ve Furlong, 2018: 52). Hangi problemlerin toplumsal sorun haline geleceği, hangilerinin gündemde kendine yer bulabileceği ve soruna yönelik çözümlerin belirlenmesi sosyo-ekonomik koşullarla bağlantılıdır.

Politika Aktörleri

Politika döngüsünün her aşamasında yer alan aktörlerin etki düzeyleri ve rolleri çeşitlidir. Örneğin, formülasyon aşamasında yasama aktörü öne çıkmaktadır. Politika sürecinde karar verici, yönlendirici ve değerlendirici rolleri üstlenen aktörler, resmi-resmi olmayan, asli ikincil derecede etkili, geleneksel-yeni, devlet içi-devlet dışı aktörler şeklinde sınıflandırılmaktadır (Anderson, 2011: 50-70; Birkland, 2016: 108).

Kamu ve özel sektör arasındaki sınırların gevşemesi ve hükümetin politika süreci üzerindeki hâkimiyetinin değişimi politika çevresini kalabalık hâle getirmiştir. Yeni aktörler politika sürecine dâhil olmaya başlamıştır. Devletin yeniden yapılandırılmasını ifade eden yönetişim paradigması ile politika aktörleri çeşitlenmiş ve aktörlerin rolleri değişmiştir. Kamu aktörlerinin etki alanı daralırken özel aktörler artmış ve etki alanları genişlemiştir. Politika aktörlerinin çeşitliliğini ve rollerini değiştiren yalnızca kamu ve özel sektör arasındaki ilişki olmamıştır. İletişim teknolojilerinin gelişmesi, yeni katılım mekanizmalarının ortaya çıkması ve toplumsal hareketlerin dönüşmesi gibi etmenler de politika aktörlerinin konumu etkilemiştir. Örneğin, bu gelişmelerle medya gücünü artırırken, siyasal partilerin yanı sıra yeni toplumsal hareket örgütleri öne çıkmıştır (Kennett, 2008: 4).

Yasama organı, politikanın temelini oluşturan, yasayı yapan aktördür. Politika sürecindeki önemi nedeniyle anayasalarda öncelikle yer alır (Anderson, 2011: 48; Birkland, 2016: 109). Parlamentoların, yasa yapımındaki işlevleri, başka bir deyişle formülasyon aşamasındaki rolleri öne çıksa da bununla sınırlı değildir. Gündeme gelme, uygulama ve değerlendirme aşamalarında da parlamento etkili bir aktördür. Milletvekillerinin parlamento çalışmaları belli bir toplumsal meselenin gündeme gelmesini sağlayabilmektedir. Yasama organının alacağı kararlar kamu politikasının uygulanmasını etkilemektedir. Meclislerin soru önergesi ve araştırma komisyonları gibi denetim faaliyetleriyle politikalar değerlendirilmektedir. Bunun sonucunda politikalar değiştirilebilmekte ya da sonlandırılabilmektedir.

Kamu politikası aktörü olarak yürütme siyasi iktidarı elinde bulunduran yöneticileri ifade eder. Yönetim sistemi tercihine göre bu bakanlar kurulu olabileceği gibi cumhurbaşkanı da olabilir. Hükümet olarak da adlandırılır (Gözler, 2015: 359-360; Teziç, 2016: 424-427).

Bürokrasi, politika sürecinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Politika sürecinde bürokrasinin baskın rolü gerek milletvekillerinin gerekse hükümetin politika sürecine müdahalesini sınırlamaktadır (Poocharoen, 2020: 335). Bürokratlar, politika döngüsünün farklı aşamalarında çeşitli roller üstlenirler. Bu nedenle, tek tip bürokrat tanımı yerine, yasa yapımında görev almalarına, merkez kurumlarında ya da yerelde bulunmalarına göre sınıflandırılmaktadır (Knill ve Tosun, 2020: 49).

Mahkemeler, yargı denetimi ve kanuni yorumlama yetkilerini kullanarak kamu politikasını etkilemektedir (Anderson, 2011: 56). Yargı kararları, toplumsal sorunların kamuoyunda görünür hâle gelmesi yoluyla gündeme gelmesini sağlayabileceği gibi formülasyon aşamasında yasa yapımında yol gösterici olabilmektedir. Mahkemelerin politikaları sonlandırıcı veya değiştirici etkileri vardır.

Uluslararası aktörler politika sürecinde hassas roller üstlenmektedir. Danışma ve yol gösterme işlevleri ile etkili olmaktadır (Howlett ve Ramesh, 2003: 59). Ancak uluslararası aktörlerin rolü her zaman bu işlevlerle sınırlı kalmamaktadır. BMEHS örneğinde olduğu gibi uluslararası aktörler uygulamayı belirleyebilmekte ve değerlendirme aşamasında da etkili olabilmektedir.

Medya, kamu politikası sürecinde bilgi sağlayıcı, iletici ve gündem belirleyici olarak yer alabilmektedir. Medya, ilettiği haberlerle kamuoyunun belli konulara ilişkin davranışlarının şekillenmesini sağlamaktadır. Devletin medya yoluyla manipülasyon yapması ya da medyanın çarpıtma yoluyla yarattığı algı, medyayı politika sürecinde bir aktör haline getirmektedir (Anderson, 2011: 65).

Siyasi partiler, düşünce kuruluşları gibi, devlet ile toplumsal aktörler arasında aracı bir aktördür (Howlett ve Ramesh, 2003: 80). Modern toplumlarda siyasal partiler çoğunlukla taleplerin bir araya getirilmesi ve politika önerisine dönüştürülmesi işlevini üstlenmektedir (Anderson, 2011: 63). Ancak diğer örgütlerden farklıdır. Partiler, mevcut politika yapıcıları etkilemeye çalışmakla kalmaz, kendi üyelerinin politika yapıcı pozisyonlara seçilmesini sağlamaya çalışırlar (Cahn, 2012: 203).

Vatandaşların politika sürecine katılımları bireysel olacağı gibi temsilciler aracılığı ile de gerçekleşmektedir. Temsil, siyasal partiler aracılığı ile olabileceği gibi topluluklar da tercih edilebilir. Böylece baskı grupları (sivil toplum kuruluşları, demokratik kitle örgütleri, lobiler vb.), politika yapımında temel bir aktör haline gelebilmektedir (Cahn, 2012: 204). Ülkenin siyasi ortamı, baskı gruplarının oluşumu,

meşruiyetleri ve işlevlerini etkilemektedir. Demokratik bir ülke ile otoriter bir ülkede baskı grubu aynı şekilde değerlendirilemez. Bu nedenle bazı ülkelerde baskı gruplarının sayısı ve faaliyeti yaygınken bazılarında baskı grupları sayıca azdır ve etkileri sınırlıdır. Bununla birlikte, bütün sistemlerde baskı grupları taleplerin birleştirilmesi fonksiyonu üstlenirler, politika için talepleri ifade ederler ve alternatifler sunarlar. Ayrıca, politika yapıcılara teknik, belki de diğer kaynaklardan elde edilemeyen, politika önerilerinin doğası ve muhtemel sonuçları hakkında bilgi temin edebilirler. Böylece politika yapımına katkıda bulunurlar (Anderson, 2011: 59). Politika çevresindeki etkili aktörlerden olan baskı grupları, demokrasilerde yerleşik bir kurum biçimini almıştır ve genellikle kamu politikalarını etkilemek için siyasi partilerle birlikte hareket ederler (Sadasivan, 1985: 1210; Birkland, 2016: 158).

Yeni kamu işletmeciliği anlayışıyla, neredeyse tüm kamu politikası alanlarında özel sektör dikkate değer bir aktör haline gelmiş ve politikanın her aşamasında roller üstlenmiştir. Kamu yönetimi mevzuatı da bu doğrultuda düzenlenmiştir. Özelleştirmelerle başlayan süreç bugün kamu özel sektör ortaklığı modeli ile yaygınlık kazanmıştır. Özel eğitim kurumları, tıbbi medikal gereç tedarikçileri, sağlık ve eğitim hizmetleri bağlamında özel kurumlar ve sigorta şirketleri engellilik politikası sürecinin aktörleridirler.

Yukarıda açıklanan aktörler dolayımıyla politika sürecinin parçası olabilen yurttaşlar, bireysel olarak da kamu politikasının birer aktörüdür. Politika sürecinin aşamalarında yer alırlar. Sınırlı da olsa çeşitli durumlarda, karar alma sürecine doğrudan katılabilirler. Örneğin, referandumlarda yurttaşlar doğrudan karar verici konumdadır. Seçimler yurttaşların kamu politikası sürecine dolaylı katılımını sağlamaktadır (Anderson, 2011: 67).

C. Politika Analizi: Tipolojiler ve Yöntemler

Analiz, bir çalışma nesnesinin yapısını daha iyi anlamak için temel öğelerine ayırmak anlamına gelir. Politika analizi ise kamu politikasının, aktörlerinin, politika sürecinin, politika kararlarının nedenlerinin ve sonuçlarının incelenmesidir (Kraft ve Furlong, 2018: 45). Politika analizi, politikayla ilgili bilgi üretimini sağlamaktadır. Aktörler arası ilişkileri açıklamaktadır. Çok disiplinli bir araştırma süreci olan politika

analizi aynı zamanda sosyal ve politik bir faaliyettir (Bardach, 2012: 1; Dunn, 2018: 3).

Hükümetler, geniş bir yelpazedeki toplumsal talepleri sınırlı personel, finansal, siyasal, kurumsal ve bilgi kapasitesiyle karşılamaktadırlar. Örneğin, eğitim ya da bütçe açığı gibi bir sorunun kurumsal gündemde yerini almasıyla birlikte hükümetler çözüm için karar vermek durumunda kalmaktadır. Sorunların çözümüne yönelen birçok soru ortaya çıkabilmektedir. Öğretmenlere daha fazla ödeme mi yapılmalı? Vergileri mi yükseltmeli? Sorular çeşitlense de politika analizi temelde "ne yapılmaktadır?" sorusuna yanıt aramaktadır (Smith ve Laimer, 2018: 101).

Dunn'a (2018: 3) göre ise politika analizinde yanıtı aranan sorular şunlardır:

• Çözüm aranan sorun nedir? Neydi?

• Sorunun çözmek için hangi araçlar seçilmelidir? Seçilmişti?

• Uygulamanın çıktıları nelerdir? Nelerdi?

• Sorun çözüldü mü?

• Alternatif araçlar farklı sonuç yaratır mıydı?

Politika analiziyle, sosyal, ekonomik ve politik güçlerin, kurumsal düzenlemelerin ve siyasi kararların politika sürecine etkileri incelenmektedir. Devletin refah, savunma, eğitim, insan hakları, sağlık, çevre, vergilendirme, engellilik vb. alanlarda ne yaptığı (ve yapmadığı) ve neden yaptığı (ve yapmadığı) tespit edilir. Kamu politikasının nedenleri veya belirleyicileri incelenir. Hükümetlerin yaptıklarının nedenleri tartışılır. Siyasal kurumların, süreçlerin ve davranışların kamu politikaları üzerindeki etkileri sorgulanır. Örneğin, muhalefetin etkisi incelenir. Son olarak, kamu politikasının sonuçları analiz edilir (Dye, 2015: 4- 5).

Politika analizi, politikaların nedenlerini ve sonuçlarını tanımlamak ve açıklamak için geleneksel sosyal bilim disiplinlerine dayanır. Aynı zamanda normatiftir, ne olduğuna dair betimleyici ifadeler ile yetinmez. Ne olması gerektiğine ilişkin değer yargılarına atıfta bulunur (Dunn, 2018: 4). İçeriği tek bir disiplinin sınırlarıyla belirlenemeyen uygulamalı bir alt alan olan politika analizi, kamu politikasının meşruiyeti, etkinliği ve devamlılığı ile ilgili temel soruların anlaşılmasını veya sorunlara çözüm bulunmasını sağlamaktadır (Knoepfel ve diğerleri, 2007: ix- 3).

Politika analizinde birçok farklı araştırma yöntemi kullanılır ve çeşitli disiplinlerden yararlanılır. Elde edilen bilgi, kamuoyu tartışmasını ve müzakereyi

şekillendirir. Karar alıcılar için doğru ve faydalı bilgi üreten politika analizi, sorunların nedenleri, çözüm alternatifleri ve politika seçimleri hakkında bilinçli eleştirel düşünmeyi teşvik eder (Cochran ve Malone, 2005: 1; Kraft ve Furlong, 2018: 45).

Kamu politikasına ilişkin bilgi ihtiyacının basitten karmaşığa çeşitli sebepleri vardır. Kamu politikasından etkilenen yurttaş, bu bilgiyle çevresinde olup biteni anlayabilir ya da bilgileri devletten talepte bulunmak için kullanır. Başka bir aktör, örneğin siyasal parti, politika bilgisinden meselelerin gündeme getirilmesinde yararlanır (Anderson, 2011: 1). Politika analizinin temel hedefleri, politikayı anlamak, politika uygulamasını değerlendirmek ve politikanın devamına, sonlandırılmasına ya da değiştirilmesine yönelik öneri vermektir (Turnbull ve Stowe, 2017: 114).

1. Analiz Tipolojileri/Çeşitleri

Dye (2015: 4-6), kamu politikası analizini "devlet faaliyetlerinin nedenleri ve sonuçlarının tanımlanması ve açıklanması" şeklinde tanımlamaktadır. Analizcinin öneri sunmaya değil açıklamaya odaklanması gerektiğini belirtmektedir. Yani, politika analistleri, kamu politikasının nedenleri ve sonuçları hakkında önermeler geliştirmeye, bunları test etmeye ve genel kabul düzeyine ilişkin geçerli araştırma bulguları biriktirmeye çalışmalıdır. Grover Starling ise, politika analizinin politika kararlarının alınmasını kolaylaştırmak için disiplinler arası bir çaba olması gerektiğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, uygulamayı analiz etmeye yönelmesi gerektiğini belirtir. İki farklı yaklaşımla örneklendiği üzere, politika analizi bir yönüyle bilimsel, diğer yönüyle uygulamaya yönelik bilgi üretir. Böylece politika analizinin amaçları hakkında farklı görüşler ortaya çıkar (Stewart ve diğerleri, 2007: 6).

Genel bir bakışla "politika süreci hakkında" bilgi üreten ve "politika süreci için" bilgi üreten iki tür politika analizi tipolojisi vardır (Stewart ve diğerleri, 2007: 7). Politika analiz tipolojileri için geliştirilen ikili sınıflandırma Gordon ve diğerlerinin ilk kez 1977'de yayınlanan çalışmasında "politika(nın) analizi" ve "politika için analiz" başlıklarıyla yer almıştır. "Politika izleme ve değerlendirme" ise her iki tipoloji arasında -ikisini de barındıran içerikte- yer almıştır (Parsons, 1995: 55).

Aşağıdaki tabloda yer verildiği üzere politika analizi tipolojileri iki türde sınıflandırılmaktadır (Tablo 7). İlki Gordon ve diğerleri (1993) ile başlayan ve

sonrasında birçok çalışmada geliştirilerek takip edilen sınıflandırmadır. Diğer sınıflandırmayı ise Kraft ve Furlong (2018) geliştirmiştir.

Tablo 7: Kamu Politikası Analizi Tipolojileri

<table>
<tr><th></th><th colspan="2">I</th><th>II</th></tr>
<tr><td rowspan="4">Analiz Tipolojileri</td><td rowspan="2">Politikanın Analizi</td><td>Politika Belirleme Analizi</td><td rowspan="2">Bilimsel</td></tr>
<tr><td>Politika İçeriğinin Analizi</td></tr>
<tr><td colspan="2">Politika İzleme ve Değerlendirme</td><td>Profesyonel</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Politika için Analiz</td><td>Politika için Bilgi</td><td rowspan="2">Siyasi</td></tr>
<tr><td>Politika Savunuculuğu</td></tr>
</table>

Kaynak: Gordon ve diğerleri, 1993: 5-7; Parsons, 1995: 55-56; Hill, 2005: 5; Enserink ve diğerleri, 2013: 13; Kraft ve Furlong, 2018: 213.

Politikanın analizi, kamu politikasının akademik bir şekilde incelenmesini ifade etmektedir. Bu tip analizler, örneğin ülkenin dış politikasının analizi, toplumsal-bilimsel-politik-tarihsel araştırmalar yoluyla politika sürecine dair genel bir kavrayış elde etmeyi amaçlamaktadır. İki türü vardır. Politikanın nasıl, neden, ne zaman ve kimin için yapıldığını incelemeye odaklanan tür, politika belirleme analizleridir. İkinci olarak, politika içeriği analizinde ise, belirli bir politikanın açıklanarak, önceki politikalarla ilişkilendirilerek, eleştirel değerlendirmesine odaklanılır. Analistten beklenen politikanın doğuşunu ve gelişimini tanımlaması ve açıklamasıdır. Politika kararlarının nasıl alındığı ve uygulamaya yansıdığı bu tip analizlerin temel sorunsalıdır (Parsons, 1995: 55; Hill, 2005: 5; Enserink ve diğerleri, 2013: 13).

Politika izleme ve değerlendirme, politikanın analizi ve politika için analiz arasında bir kategoridir. Politikaların toplum üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Politika yapıcıların karar vermelerine yardımcı olmak için verilerin toplanmasıdır. Bu tür analizlerin odak noktası, politikaların politika hedeflerine karşı nasıl performans gösterdiğinin ve politikanın belirli bir soruna ne gibi etkileri olabileceğinin incelenmesidir (Parsons, 1995: 55; Hill, 2005: 5).

Kamu politikası için analiz, kamu politikası oluşturulması için bilgi üretir. Bu tip de iki tür analiz barındırır. Karar alıcılar ve uygulayıcılar için politika sürecine dair verilerin toplanması ve değerlendirilmesiyle politika için bilgi üretilmektedir. Bu tür

analizlerde alternatiflere yer verilebilir ve politika seçenekleri paylaşılabilir. Politika savunuculuğu ise belirli bir politikanın desteklenmesine yönelik analizlerdir. Akademik çalışmaları değil düşünce kuruluşu ve araştırma şirketlerinin faaliyetlerini içermektedir. Politika yapımının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Baskı gruplarının analizleri de bu kategoride kabul edilmektedir (Parsons, 1995: 55; Hill, 2005: 5; Enserink ve diğerleri, 2013: 13).

Aktörlerin ve bilginin kullanım amaçlarının çeşitliliğine karşın kamu politikası çalışmaları basitçe bilimsel, profesyonel ve politik nedenlere dayandırılmaktadır (Anderson, 2011: 1). Kraft ve Furlong'un (2018: 213) üç tip yönelimi belirttiği sınıflandırması, analizcinin kendisi ve analizin amaçları dikkate alınarak geliştirilmiştir. Bilimsel analizde hipotezlerin veya teorilerin test edilmesi amaçlanmaktadır. Alana dair bilginin ilerlemesinin öne çıktığı analiz yöneliminde objektiflik önemlidir. Bu tip çalışmaların teorik yönü ağır basabilmektedir. Dolayısıyla karar vericilerin ihtiyaçlarına yanıt vermede yeterli olmayabilir. Profesyonel yönelimli analizlerde kamusal sorunların çözümünde politika alternatifleri değerlendirilmektedir. Mevcut politikanın etkileri incelenmektedir. Profesyonel analizler pratik bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Araştırmanın belirli süre içerisinde tamamlanması gereği analizin daraltılmasıyla sonuçlanabilir. Son yönelim olan siyasi analizler ise politikaların desteklenmesi ve savunulmasını amaçlamaktadır. Hazırlayanın ya da talep edenin ideolojisi ile uyumlu argümanlar dikkate alınır. Kamuoyu tartışmalarını etkilemeyi amaçlayan siyasi analizlerin nesnellik düzeyi düşük olabilmektedir.

Her iki sınıflandırmada da bilim insanlarının ürettikleri analizlerin, politikacıların veya baskı gruplarının savunuculuklarından farklı olduğu belirtilmektedir. Politika savunuculuğu ise gündelik politika hedeflerine yönelik olduğu için ideoloji yüklüdür. Ayrıca ekonomik bağımlılık ilişkilerine konu olması nedeniyle taraflı olabilmektedir. Akademik gerekçelerle gerçekleştirilen analizler karar vericilerin seçimleri için bilgi sunmaya odaklanırken savunuculuk bir seçeneği dayatmaya yöneliktir (Cochran ve diğerleri, 2012: 8).

2. Analiz Yöntemleri

Sosyal bilimciler, olguları açıklamak için gerçek dünyanın soyut temsili olan teori ve modelleri kullanırlar. Böylece "şeylerin" nedenini açıklamaya çalışırlar (Kraft ve Furlong, 2018: 144). Diğer disiplinler gibi kamu politikası da problemin tanımlanmasına ve açıklanmasına yardımcı olmak için bir dizi kavram ve model geliştirmiştir. Bu modellerin her biri politika sürecini açıklamaya dair farklı yöntemler önermektedir (Dye, 2015: vii). Çünkü politika döngüsünün karmaşık yapısı farklı analiz çerçeveleri gerektirmektedir (John, 2012: 19).

Siyasal hayat genellikle yasama organı, yürütme, mahkemeler ve siyasi partiler etrafında döndüğünden kamu kurumları, siyaset biliminin en eski ilgi alanlarından biridir. Kamu politikaları ise büyük ölçüde bu kurumlar tarafından belirlenir ve uygulanır. İlk analiz yöntemi olan, kurumsal yaklaşım devlet kurumlarını tanımlamaya odaklanmıştır: Bunların yapıları, yetkileri, kuralları ve faaliyetleri incelenmektedir (Anderson, 2011: 23-24).

Artırımcı modele göre, analiz edilen politika geçmişin varyasyonları kabul edilmektedir. Kamu politikası artırımlı değişikliklerle geçmiş hükümet faaliyetlerinin bir devamı olarak görülmektedir. Karar verme süreçleri her seferinde sıfırdan başlamaz. Önceki kararlarla ve uygulamalarla devamlılık esastır (Dye, 2015: 15-16).

Kamu politikasının genelde "halkın" talepleri ile şekillendiği düşünülmektedir. Elit modelde, halkın kamu politikası hakkında kayıtsız ve yetersiz bilgi sahibi olduğu varsayımı ile elitlerin rollerine odaklanılmaktadır (Dye, 2015: 18). Problemin tanımlanmasından değerlendirilmesine kadar her aşamada elitlerin izleri sürülür. Seçilmiş yöneticiler, bilim insanları ve analistler de elit kategorisinde değerlendirilmektedir. Kamu politikası sürecinde liderlerin ve liderliğin rolü de elit teorisinin konusudur (Kraft ve Furlong, 2018: 145).

Grup modelinde, kamu politikası grupların mücadelesinin bir ürünü kabul edilerek analiz çerçevesi belirlenmektedir. Kamu politikası, bu grup mücadelesinde herhangi bir anda elde edilen bir denge durumudur (Anderson, 2011: 20-21). Analiz, gruplar arasındaki etkileşimin siyasetin odağında olduğu önermesiyle başlar. Ortak çıkarları olan bireyler, taleplerini hükümete kabul ettirmek için bir araya gelirler. Ortaya çıkan grup, birey ve hükümet arasında köprü vazifesi görür (Dye, 2015: 16).

Politika döngüsü modeli olarak da adlandırılan politika süreci modeli, kamu politikalarının aşamalara ayrılan eylemler dizisi kabul edilerek analizini öngörmektedir. Politika döngüsünün her aşamasında aktörler arasındaki ilişkiler açıklanmaktadır. Süreç modeli, farklı politika çevrelerine, başka bir deyişle farklı siyasal ve idari sistemlere uyumlaştırılabildiği için en genel analiz imkânını sunmaktadır (Kraft ve Furlong, 2018: 154). Belki de en çok benimsenen yaklaşım olan süreç modelinde, politika sürecindeki aşamalar tespit edilerek daha sonra her bir aşamanın belirleyicileri analiz edilmektedir. Bu modelde, politika döngüsünün aşamaları araştırmanın çerçevesini oluşturur. Modele göre, toplumsal sorunlar öncelikle problem olarak kabul edilir; daha sonra politikalar belirlenir; kurumlar tarafından uygulanır; değerlendirilir ve sonuç olarak başarıları ya da eksiklikleri temelinde sona erdirilir ya da değiştirilir. Politika döngüsü analizi basitleştirse de süreç doğası gereği karmaşıktır. Bu karmaşıklığa rağmen tüm politikaları bu sürecin aşamalarını kullanarak analiz etmek kolaylık sağlamaktadır (Stewart ve diğerleri, 2007: 39).

Modellerin her biri, kamu politikası hakkında farklı unsurların anlaşılmasına yardımcı olur. Bazı politikalar ilk bakışta belirli bir modelle açıklamaya uygun gibi görünse de çoğu politika, modellerin kombinasyonu ile analiz edilebilir (Dye, 2015: 10). Kraft ve Furlong'a (2018: 153) göre bu teorilerin her biri faydalıdır. Her biri, siyasi ve kurumsal manzaranın belirli özelliklerini vurgulayarak siyaseti ve kamu politikasını incelemek için farklı bir kavramsal mercek sunar. Yine de hiçbiri tek başına tamamen tatmin edici değildir.

Süreç modeli, kısmen diğer analiz yöntemlerinin bazı unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca süreç modeli ile politika faaliyetlerini açık bir şekilde tasvir etmek mümkündür. Bu nedenlerle çalışmada süreç analizi kuramsal çerçevesi tercih edilmiştir. Bu tercih diğer modellerin analize katkısını dışlamamaktadır. Süreç model, ileride detaylıca ele alınmaktadır.

Bir toplumsal soruna hükümetlerin yanıtının analizi, başka bir deyişle kamu politikası analizi, bu araştırmanın kavramsal çerçevelerinden birisidir. Diğeri ise engellilik politikasıdır.

III. KAMU POLİTİKASI ALANI OLARAK ENGELLİLİK

Engellilik politikası, en geniş tanımıyla devletin engellilerin yaşamlarında olumlu ve olumsuz etki yaratacak her türlü karar ve uygulamalarıdır. Bu kısımda engellilik bir politika alanı olarak tarif edilmektedir. Kısım engelliliğin tanımı ile başlamaktadır. Engelliliğin nasıl tanımlandığı politikanın hedeflerini, yönelimlerini, uygulamalarını ve sonuçlarını etkilemektedir. Ardından engelliliğe yaklaşımlar incelenmektedir. Son başlıkta ise engellilik politikası ve politika modelleri açıklanmaktadır.

A. Engelliliği Tanımlamak

Engelli ve engellilik kavramları, günlük sohbetlerden kanun metinlerine kadar çeşitli alanlarda karşımıza çıkmakta ve bu kavramlara farklı anlamlar yüklenmektedir. Bu durumda tanımların netleştirilmesi ve farklılıkların nedeninin açıklanması önemlidir. Böylece kavramların tanımı üzerinde sağlanacak uzlaşmayla, tutarlı kullanım mümkün olmaktadır. Ancak araştırmacılar, engelliliğin, "tam", "küresel" veya "zamana dayanıklı" tanımlarını bulmakta zorlanmışlardır (Grönvik, 2009: 1). Bu zorluk, üzerinde uzlaşılacak tanımların gündelik yaşamdan kamu politikalarının oluşturulmasına kadar çeşitli alanlara etki etmesinden kaynaklanmaktadır. Son tahlilde, 'kaç insan engellidir?' sorusunun yanıtı tanıma bağlıdır (Shakespeare, 2018: 7).

En eski toplumlarda dahi engelliliğin bir sorun kabul edilerek ilgi gösterilmesi gereken bir alan olduğu bilinmektedir. Bu yüzden hizmetlerin planlanması ile engelliliğin nasıl tanımlandığı birlikte düşünülmüştür. Dolayısıyla, tanım, politikanın özellikleri üzerinde önemli bir belirleyicidir. Çünkü bir sorunun tanımı politika çözümlerini etkilemektedir (Jeon ve Haider-Markel, 2001).

Literatürde çok sayıda engellilik tanımı bulunmaktadır. Bunun nedeni farklı disiplinlerin her birinin tanıma ihtiyaç duymasıdır. Örneğin, tıp, hukuk, kamu yönetimi, sosyoloji ve eğitim alanları engelliliği tanımlamıştır. Tıp tedavi amacıyla, hukuk yargılamadaki konumunu belirlemek için, kamu yönetimi hizmetlerin planlanması gereğiyle, sosyoloji engellilik durumu deneyimini açıklamak üzere ve eğitim ise öğretimi programlamak için tanım geliştirmiştir.

Tanım, politikanın amaç, hedef ve uygulamalarının belirlenmesini etkilemektedir. Engelliliğin "tanrının cezası" olarak tanımlanmasıyla "hastalığın veya eksikliğin sonucu olduğu" kabulü arasındaki yaklaşım farkı politikaya yansımaktadır. Tanrının laneti tanımlaması, engellilik durumunun bireysel cezalandırma olduğuna işaret eder. Bu durumda toplumsal ya da kamusal yönelim ortaya çıkmayabilir. Bireysel bir mesele haline gelir. Aile içi dayanışmanın konusu olur. Ancak hastalık ya da yeti yitiminden hareketle geliştirilen tanımlama, meseleyi tedavi ya da öjeni ile çözüm aranan bir toplumsal soruna dönüştürür. Fiziksel çevrenin ve toplumun engelleyici tasarımının engellilik durumunun nedeni olduğu kabul edildiğinde ise ayrımcılığın önlenmesi ve eşitlik yönelimli çözümler öne çıkmaktadır.

1. Tıbbi Tanımdan Uzaklaşma

Altman (2001), engellilik tanımının nasıl dönüştüğünü, yaygın kullanılan ve ulusal engellilik politikalarının belirlenmesine etki eden tanımları karşılaştırarak incelemiştir. Patolojik açıklamaya dayanan tanımlardan toplumun engelleyiciliği kaynaklı tanımlara doğru dönüşüm, başka bir deyişle engelliliğin tıbba dayalı tarifinden uzaklaşma üç tanım üzerinden açıklanmaktadır. Bu tanımlardan ilki Naggi'ye aittir. Naggi 1965'ten itibaren yürüttüğü çalışmalarda engelliliği sağlık durumundan hareketle açıklamaktadır. Naggi'ye göre, engellilik uzun süreli veya sürekli yeti yitimi durumu ile bağlantılı olan fonksiyonel kısıtlılık sonucu ortaya çıkan durumdur (aktaran Altman, 2001: 103). Bu tanımda engelliliğin kaynağı patolojidir/hastalıktır. Hastalıktan kaynaklanan, bireyin fiziki ya da ruhsal kayıplarının yaşamdaki sonuçları engellilik olarak tanımlanır. Bu tanıma göre patoloji yeti yitimine sebep olur. Yeti yitimi fonksiyonel kısıtlılığa neden olur. Kısıtlılık engellilik durumunu ifade eder. Bu tip tanımlarda yeti yitimi ile engellilik doğrudan bağlantılıdır.

Naggi'nin yaklaşımının ardından, Institute of Medicine (IOM) tanımı engellilik durumunu sağlık dışındaki etmenlerle tanımlamanın yolunu açmıştır. Bu tanıma göre, engellilik fiziksel veya zihinsel bir sınırlamanın sosyal bağlamdaki sonucudur. Bireyin yapabildikleri ile çevrenin talepleri arasındaki farktır (Altman, 2001: 103). IOM'un engellilik tanımında engellilik doğrudan yeti yitiminden türetilmez. Engellilik durumu, yeti yitimi olan birey için muhtemel görülmektedir. Engellilik, yeti yitiminin

neden olduğu fiziksel ve zihinsel sınırlılıkların sosyal bağlamda ortaya çıkan sonucudur. Bu sonuç sosyal çevrenin yapısı ile bağlantılı kabul edilir.

International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps'te (ICIDH) yer alan tanım, yeti yitimin etkilerine odaklanan yaklaşımı büyük ölçüde devam ettirmektedir. Buna göre, yeti yitimi olan bireylerin olmayanlara göre dezavantajlı durumları engellilik olarak tanımlanmaktadır. Engellilik, sağlık deneyimi bağlamında, bir aktiviteyi bir insan için normal kabul edilen şekilde veya sürede gerçekleştirme yeteneğinin (yeti yitimi nedeniyle) kısıtlılığı veya eksikliğidir (Bickenbach ve diğerleri, 1999: 1183; Altman, 2001: 108).

2. Yeti Yitimi ve Engelliliğin Ayrışması

Fiziksel çevreden ve tutumlardan kaynaklanan toplumsal engellemeler yeti yitimi olan bireylerin hareketlerini kısıtlar ve hayatlarını sınırlandırır (Thomas, 2002: 38). Böylece engellilik durumu bedendeki hastalıkların ya da patolojinin etkisi ile değil toplumun organizasyonuyla açıklanır (Hughes ve Paterson, 1997: 328). Bu bağlamda engellilik yeti yitimi ile aynı anlama gelmez. Sağlık durumunun bir ifadesi olmaktan çıkar. Sosyal kurumların işleyişi tarafından belirlenen daha geniş bir anlam kazanır. Örneğin, engellilik, bir idari kategori olarak, sosyal yardımlardan yararlanma ve kaynakların dağılımına uygunluk kriteri olarak kullanılır (Stone, 1984).

Tanımın dönüşümü izlendiğinde, bireysel probleme odaklanan açıklamanın yerini, dışlanmayı ve toplumsal engelleri içeren açıklamanın aldığı görülmektedir. Bu değişimin nedenlerinden birisi 1980'lerden itibaren engelli hareketinin mücadelesidir. Böylece yeti yitimi engellilikten ayrılır. Tanım, sağlık durumuna değil geniş çerçevede toplumsal yaşama odaklanarak gelişir. Yeti yitimi özel alanla ilişkilendirilirken engellilik kamusal bir mesele kabul edilir (Shakespeare, 2018: 13). Hak temelli anlayışa uzanan sürecin işaret fişeğini ateşleyen Union of the Physically Impaired Against Segregation'ın (UPIAS) bildirgesinde yer alan yeti yitimi ve engellilik tanımları bu ayrımı ortaya koymaktadır.

"Yeti yitimi: Fiziksel, zihinsel veya duyusal bir bozulmanın bireyde neden olduğu işlevsel sınırlama".

"Engellilik: Fiziksel ve sosyal engeller nedeniyle toplumun normal yaşamına başkalarıyla eşit düzeyde katılma fırsatlarının kaybı veya kısıtlanması (UPIAS, 1976: 3-4)".

Sosyal modele göre engellilik, fiziksel ve sosyal engellenmeler nedeniyle toplum yaşamına katılma fırsatlarının sınırlandırılması veya kaybedilmesini ifade eder. Sosyal model tanımı, sağlık bağlamındaki açıklamalardan farklıdır. Yeti yitimi olan bireyin toplumsal algılar ve çevre koşulları tarafından engellenmesidir. Bu yaklaşıma göre engellenme yoksa engellilik de yoktur. Yeti yitimi ile engellilik arasında neden sonuç ilişkisi reddedilir. Engellilik, sosyal olarak inşa edilmiş ve toplum tarafından sürdürülen bir olgu olarak kabul edilmektedir (Oliver, 1990).

3. BM ve Türkiye Mevzuatı Tanımları

Altman'ın ortaya koyduğu dönüşüm, engellilik politikalarını doğrudan etkileyen hukuki düzenlemelere de yansımıştır. Uluslararası ve ulusal politika belgelerindeki engellilik tanımları da değişmiştir. Örneğin, BM'nin engellilik tanımlarından bu dönüşümü izlemek mümkündür. Engelli Bireylerin Hakları Deklarasyonu'nda engelli, doğuştan ya da sonradan oluşan fiziksel ya da zihinsel kabiliyetlerinde eksiklik sonucu bireysel ve sosyal yaşamın gerekliliklerini kısmen ya da tamamen sağlayamayan kişi olarak tanımlanmıştır (BM, 1975). BMEHS'de ise engellilik, yeti yitimi olan bireyler ile onların topluma tam, etkili ve eşit katılımlarını engelleyen fiziki çevre ve tutumlardan kaynaklanan ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkan durum şeklinde tarif edilmektedir (BM, 2006). İlk tanımda engellilik, yeti yitiminin doğrudan sonucu kabul edilirken, BMEHS ile sosyal modelin yaklaşımı benimsenmektedir.

Engellilik durumunu hastalıkların ya da yeti yitimlerinin doğrudan sonucu kabul eden ve bu kabulle çözümler üreten geleneksel yaklaşımdan hak temelli anlayışa geçiş, Türkiye mevzuatının kabul ettiği tanımlara da yansımıştır. Tıbbi açıklamayı esas alan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kanunu (1983) tanımına göre 'muhtaç sakat', bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinde belirli oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu veya bozukluğu sonucu normal yaşamın

gereklerine uyamama durumunda olup korunmaya, yardıma, bakıma ve yetiştirilmeye muhtaç kişidir (Resmi Gazete, 1983). Fonksiyon kaybı ve organ yokluğu tanımlamanın odağında yer almaktadır.

EHK'nin ilk halinde (2005) yer alan engelli tanımında sosyal model tanımına geçişi izlemek mümkündür. Yetenek kaybının öne çıkarıldığı tanıma göre engelli, doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir (Resmi Gazete, 2005).

EHK'nin mevcut halinde (2014) yer alan, BMEHS'ye uyuma yönelik değişiklikler sonrası kabul edilen tanım ise dışlayıcı tutumları ve engelleyiciliği vurgulamaktadır. Engelli, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireydir (Resmi Gazete, 2014).

Yukarıda örneklerle açıklandığı üzere, tanımın tıbbi açıklamadan hak temelli modele evrilmesi, başka bir deyişle "engellenme"ye odaklanması, engellilik türleri yelpazesinin genişlemesini sağlamıştır. Bu durumda, yeti yitimine sebep olan etkenlerin çeşitliliği engellilik "türleri" arttırmıştır. Sağırlık, işitme bozukluğu, disleksi, körlük/görme bozukluğu, kekemelik, dil/konuşma veya ses bozukluğu, psikolojik bozukluk, astım/alerji, diyabet, kalp-akciğer rahatsızlığı, gastrointestinal hastalıklar, sedef hastalığı, epilepsi, fiziksel bozukluk ve öğrenme güçlükleri bu kapsama dâhil edilmektedir (Boman ve diğerleri, 2015; 116-129).

Grönvik (2009: 2-3), engellilik tanımlarını üç kategoride sınıflandırmaktadır: İşlevsel sınırlamaya dayalı tanımlar, idari kategori tanımları ve sübjektif tanımlar. İşlevsel sınırlamalara dayalı açıklamalar, engelliliğin körlük, sağırlık veya bedensel yapılardaki diğer değişiklikler olarak kabul edildiği tıbbi bir engellilik anlayışından kaynaklanmaktadır. İdari kategori tanımı ise, kamu hizmetlerinin tahsisi için geliştirilmektedir. Örneğin, sosyal yardımların engellilere dağıtılmasının planlaması bu tip tanımları gerektirir. Devletten destek almaya uygun olan ve olmayan kişileri ayırmak için tanıma ihtiyaç duyulur. Belirli bir orandan yüksek engellilik durumları

"engelli" kategorisine dâhil edilerek hizmet sunma gerekliliği kabul edilir. Sübjektif tanım, bir kişinin kendini engelli olarak algılaması anlamına gelir. Dolayısıyla, bu tanıma göre, "engelliler" kategorisine dâhil edilme, gönüllü olarak gerçekleşir. Diğer iki tanımın aksine, öznel olan bu tanım, kendilerini engelli olarak etiketleyen bir örneklemi ifade eder.

Tanım, olguya dair bireysel ve toplumsal tepkileri de belirlemektedir. Engelliliğin patoloji kaynaklı ya da hak temelli tanımlanması ile engellilik meselesine bireylerin ya da devletlerin nasıl yaklaştığı bağlantılıdır.

B. Engelliliğe Yaklaşımlar

Gerçekliği anlamlandırmak için kullanılan kavramsal araçlar olan modeller/yaklaşımlar, belirli bir meselede asgari uzlaşmaya katkı sağlarlar. Terminolojide tutarlılığı desteklerler (Shakespeare ve diğerleri, 2006: 1101). Gerçek dünyayı yansıtmadıkları, açıklamada eksik kaldıkları ve düşünceyi sınırladıkları öne sürülse de modeller bilimsel araştırmalara ve politika süreçlerine katkı sağlamaktadır. Engellilik olgusunu açıklamak üzere geliştirilen yaklaşımlar aynı zamanda politika sürecine kılavuzluk ederler (Smart, 2004: 25-29).

Retief ve Letšosa (2018), engellilik yaklaşımlarını dokuz başlıkta sınıflandırmaktadır. Bunlardan ilki, engelliliğin, tanrısal bir eylem kabul edildiği ahlaki ve/veya dini modeldir. İkincisi engellilik durumunun sağlıkla ilişkilendirildiği medikal modeldir. Üçüncüsü, engelli bireylerin yardım öznesi kabul edilerek acımayı ve merhameti öne çıkaran yardımseverlik modelidir. Dördüncüsü, engelliliğin fiziki çevrenin ve toplumsal tutumların engelleyiciliği ile inşa edildiği kabulüne dayanan sosyal modeldir. Beşincisi kimlik modelidir. Buna göre engellilik ırk ve cinsiyet gibi bir azınlık grubuna aidiyetle benzerdir. Engelliliğin pozitif bir kimlik olarak kabulünü önerir. Altıncısı, tıbbi ve sosyal modellerin engelliği belirli faktörlerle göre tarifine yönelik itirazla oluşan kültür modelidir. Engelliliğin farklı faktörleri barındıran bir kültür olduğu ileri sürülmektedir. Engellilerin üretime katılımı meselesi odağa alınarak geliştirilen açıklamalar ekonomik model altında sınıflandırılmaktadır. Yedinci olarak, ekonomik modelde engellilik fayda maliyet hesaplarının parçası olarak ele alınmaktadır. Üretim sürecindeki rolleri üzerinde durulmaktadır. Sekizinci model engelliliğin getirdiği sınırlamanın gerçekliğin bir parçası olduğunu beliren sınırlılık

modelidir. Dokuzuncu ve sonuncusu, insanlık onuru, eşitlik, ayrımcılığın önlenmesi ve bağımsız yaşam gibi ilkeleri engellilik politikasının hedefi haline getiren hak temelli modeldir.

Engellilik modelleri/yaklaşımları, sınıflandırma çeşitliliğine karşın literatürde esas olarak "geleneksel bireyci tıbbi", "sosyal" ve "hak temelli" modeller olarak üç grupta ele alınmaktadır.

1. Geleneksel Bireyci Tıbbi Model

Geleneksel bireyci tıbbi engellilik modeli, çeşitli çalışmalarda yer verilen geleneksel, ahlaki, tıbbi ve bireyci modelleri kapsamaktadır (Barnes, 1991: 60; Shakespeare, 2006: 119).

Korkulan, Acınan, Dışlanan, Merhamet Edilen ya da Yok Edilen Engelli

Geleneksel anlayışa göre, engellilik, doğaüstü güçlerin bedenlerde ya da zihinlerde yarattıkları farklılıklardır. Bu farklılıklar kusur ve deformasyon kabul edilmektedir. Tanrı inancının var olduğu toplumlarda ise tanrı ile ilişkilendirilmektedir. Tanrının bireylere ya da ailelerine verdiği ceza, sınama vesilesi ya da lütfudur. Genellikle olumsuz anlam içeren ve dışlamayla sonuçlanan anlayış doğrultusunda, zihinsel engellilerin şeytan tarafından yaratıldığı düşünülmüştür (Colón, 1989). Ortaçağda ise yeti yitiminin sebebi demonolojiktir, şeytanın işidir (Alexander ve Selesnick, 1966), engelliliğe cin çarpmasının neden olduğuna inanılmıştır. Engelli bireyler cadı avcılığının hedefi haline gelmiştir (Neaman, 1978).

Yeti yitimi olan bireylerin ailelere ya da topluluklara felaketler getireceği inancı, bebeklerin öldürülmesine, kısırlaştırmaya ve öjeniye kadar çeşitli pratiklerin kökeni olmuştur. Antik Yunan'da ve Roma'da kalıtımsal deformasyonlarla doğan bir bebek genellikle ana babanın tanrıları kızdırdığının işaretleri olarak görülürdü. Bu durum dışlayıcı uygulamaların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Aksi örnekler de bilinmektedir. Örneğin, Roma İmparatoru Claudius'un görünür yeti yitimleri vardı ve Spartalılar'da kısa boylu biri imparator seçilmiştir (Garland, 1995; Braddock ve Parish, 2001: 13).

Geleneksel düşüncenin bir başka veçhesi ise engelliliğin inanç testi olduğudur. Engellilik durumunun birey ve ailesi için kurtarıcı olduğuna inanılırdı (Retief ve

Letšosa, 2018: 2). Seçilmiş kabul edilen engelli bireyin çektiği acı, ilahi bir neşe duygusu ile birlikte anılırdı (Wells-Jensen ve Zuber, 2020: 4). Engelliler, dinlerin vaaz ettiği merhamet sayesinde ilgi görürdü. Sınırlı olsa da, engelli bireyin doğaüstü güçlere sahip olduğu inancının, koruma sağlayarak dışlanmayı azalttığı düşünülmektedir. Eski Ahit'te, toplum engelli bireylere karşı cömert ve nazik olmaya teşvik edilir fakat aynı zamanda yeti yitimi Tanrı'nın gazabının bir işaret sayılmaktadır. Hristiyanlıkta engellilik kurtuluş fırsatı kabul edilirken, İslamiyet merhameti öne çıkarmıştır. Dinler, bir yandan engellilere merhamet yolu ile koruma sağlarken diğer yandan engelliliğin ceza ve kusur olduğuna dair inanç dışlayıcı pratiklere neden olmuştur (Braddock ve Parish, 2001: 17).

Muhtaç Olarak Engelli

Yeti yitimi olan bireylerin himaye edilmesi, korunması ve kollanması en eski yaklaşımlardan biridir. Engelli bireyin korunması, himaye edilmesi aileden gruplara, topluluklardan topluma ve devlete kadar çeşitli kademelerde karşımıza çıkmaktadır. Engelliler, kendine yetemeyen, himayeye ihtiyaç duyan ve desteklenmesi gereken toplumsal grup olarak kabul edilmiştir. Böylece muhtaçlık kategorisi ortaya çıkmıştır.

Fiziksel yeti yitimleri olan bireyler insanın evriminden çok önceleri bile toplumsal düzenin parçası olmuşlardır. Ayrıca, primat gruplarında yaşayan yeti yitimi olan bireyler olduğuna dair antropolojik kanıtlar mevcuttur (Braddock ve Parish, 2001: 13). Maymun ve akraba türlerinin oluşturduğu gruplarda yeti yitimi olan bireylerin ileri yaşlara ulaşabildiği tespit edilmiştir. Veriler, grup yaşamının koruma sağladığını, annelerin ve topluluğun diğer üyelerinin bakıma destek olduğunu düşündürmektedir. Yeti yitimi olan Neandertallerin topluluk yaşamlarında yer buldukları tespit edilmiştir. Engellilere yönelik topluluk içi ya da toplumsal ilginin tarih öncesinde koruma ve bakım dolayımıyla gerçekleştiği bilinmektedir (Berkson, 1993; Braddock ve Parish, 2001).

Sümer ve Babil yasalarında engelliler muhtaçlar kategorisinde kabul edilerek yöneticilerin koruması altındaki gruplar arasında sayılmıştır (Kağnıcı, 2020: 62). Yoksullukla birlikte ele alındığından engelliler yardımı hak eden gruplar arasında kabul edilmişlerdir. Yoksulluğun sonuçları bağlamında dilencilik düzenlemelerinde de engelli dilenciler önemli bir yere sahiptir. Yunanlılarla Romalılarda yeti yitimlerinden

ötürü çalışamayan kişilere kamu desteği sağlanmıştır. Savaş alanında yaralanan askerlere emekli maaşı sağlanması da eski Atina yaşamının bir parçasıdır (Garland, 1995; Braddock ve Parish, 2001: 13-17).

Muhtaçlık kategorisi olarak engellilik, istihdam ve erişilebilirlik gibi hizmetlerin planlanmasında da dikkate alınmıştır. Engellilerin yardıma ihtiyaç duyan kişiler olarak desteklenmesine yönelik programlar geliştirilmiştir. Ancak bunun gerçekleşmesi için uzun yıllar boyunca yalnızca çalışma yaşamına katılımlarına odaklanılmıştır. Bağımsız yaşam, anaakımlaştırma ve evrensel tasarım gibi hak temelli hizmetler gündeme gelmemiştir. İlerleyen dönemlerde engellilere özgü çalışma yerleri planlanmıştır. Sadece engellilerin istihdam edildiği atölyeler ve fabrikalar bulunmaktadır. Yakın dönemde ise zihinsel engellilerin istihdam edildiği korumalı işyerleri kurulmuştur (Hall ve Wilton, 2011). Bunlar muhtaçlık kabulüne dayanan uygulamalardır.

Tıbbın ve Rehabilitasyonun Öznesi Olarak Engelli

Engelliliğin tıbbileştirilmesi, engelli bireylerin "hasta" olarak sınıflandırılarak, yaşamlarının tıp kurumlarının ve tıp uzmanlarının kararlarına teslim edilmesini ifade eder. Böylece engellilik yalnızca yeti yitimi bağlamında ele alınmaktadır (DasGupta, 2015: 341). Yeti yitiminin hastalıklardan kaynaklandığı ve engelliliğe neden olduğu savunulur (Drake, 1999: 10). Tedavi girişimleri her ne kadar ortaçağda sihir ve dini pratiklerle başlasa ve dini mekânların şifahane işlevi olsa da tıbbi modelin dayanağı Batı'dır (Rosen, 1968). Tıbbi model, engelliliği önlenecek, iyileştirilecek veya tedavi edilemezse de bakım sağlanacak bir durum olarak kabul eder. Öncelikli amaç, "durumun" doğru teşhisidir. Engelliliğin yaygınlığının tespiti, tedavisi, rehabilitasyonu ve diğer hizmetler için tıbbi tanımlar dikkate alınır (Marks, 1997: 86). Bireysel engellilik modeli olarak da adlandırılan tıbbi model uzun süre hegemonik yaklaşım olmuştur (Smith ve Bundon, 2018: 16). İstatistik biliminin gelişmesi, tıbbi modelin yaygın kabulüne destek olmuştur. 19.yy'ın ortalarında normal ve norma uymayan kategorileri belirlenmiştir. Böylece engellilik durumları normdan sapma kabul edilmiştir (Adams ve diğerleri, 2015: 32-33; Chaney, 2023: 17-24).

Rehabilitasyon tıbbi modelle bağlantılıdır. Tıbbi modelde, tanı ve tedaviye odaklanan çözümlerin yanında yeti yitiminin uzun süreli etkilerinin azaltılması

amaçlanır (Lutz ve Bowers, 2007: 13). Tedavi ve rehabilitasyonu amaçlayan yaklaşım engelliler için ayrıştırılmış ve kapalı kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde ise öjeni, bilim insanları, hayırsever toplulukları ve politikacılar tarafından benimsenmiştir. Amacı toplumu engellilikten kurtarmaktır (Garland-Thomson, 2015: 217).

2. Sosyal Model

Engelli toplumu 1930'lardan itibaren himaye amaçlı politika talebinde bulunmuştur. Engelliliğin politik bir mesele haline gelmesi ve himaye yerine hak talebi odaklı hareketler 1960'larda başlamıştır (Shakespeare, 2018: 11). Engelli sosyologlar, engelliliğin hastalık kaynaklı tanımına 1970'lerde itiraz ederek tıbbi bakışın bireyin deneyimini açıklamada yeterli olmadığını belirtmişlerdir (Drake, 1999: 10). Hunt, Vic Finkestein, Maggi ve Ken Davis gibi aktivistler, kişisel deneyimlerinden hareketle dile getirdikleri eleştirilerle, engelliliğe geleneksel bakışın değişiminin öncüleri olmuştur. Çalışmalarında engellenme pratiklerini tartışmaya başlayan aktivist bilim insanlarının açtıkları yol, bireyler, aileler ve topluluklar açısından dönüştürücü bir sürecin başlamasını sağlamıştır (Evans, 2003).

Dönüşüm yalnızca bireysel aktivistlerin yönlendirmesiyle gerçekleşmemiştir. Engelli sivil toplumu da eleştirel yaklaşımı benimsemeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın sonuna kadar engelli olmayan kişilerin karar mekanizmalarında yer aldığı örgütler de dönüşüm geçirmiştir. Engelli hareketinin politikleşmesiyle birlikte "engelliler için" örgütlerin yerini "engellilerin" örgütleri almıştır. "Bizim için bizsiz asla" sloganı etrafında birleşen topluluklar, engelli temsilinin dönüştürülmesini amaçlamıştır. Engelliler, engelli sivil toplumunda karar verici pozisyonlara gelmiştir (Barnes ve Mercer, 2006: 4; Shakespeare, 2018: 14). ABD'de ve Avrupa'da engelli bireylerin kurdukları savunuculuk örgütleri tıbbi modeli hedef alarak yardıma dayalı, tıbbi uzmanlar ve aileler tarafından yönetilen örgütlerin tutumlarını reddetmiştir. Engellilerden oluşan ve onlar tarafından yönetilen gruplar, tıbbi engellilik modelinin altında yatan varsayımlara ve önyargılara itiraz ederek ve bununla bağlantılı birçok politikanın sonuçlarını sorgulamıştır. Önerileri engelliliğe yaklaşımda paradigma değişimidir (Kelemen ve Vanhala, 2010: 3).

Geleneksel tutumlara karşı bir araya gelen UPIAS tarafından 1970'lerde geliştirilen sosyal model tanımı, yeti yitimine sahip birey ile toplumun ilişkisine odaklanmaktadır (Shakespeare ve diğerleri, 2006: 1103). Bu tarihlerde İngiltere'de engellilik tıbbi ya da refahla ilintili bir mesele olmaktan çıkıp toplumsal boyutta yeniden tanımlanmıştır. Böylece sosyal model olarak adlandırılan yaklaşım tartışılmaya başlanmıştır. (Thomas, 2002: 39).

Sosyal model, engelliliği ayrımcılık ve baskı yoluyla oluşturulan sosyal bir inşa olarak açıklamaktadır. Odak noktası bireyden çok toplumdur. Sosyal model, yeti yitimi ile engelliliği birbirinden ayırır. Yeti yitimi fiziki veya zihinsel bütünlükle alakalıyken, engellilik çevrenin yeti yitimine verdiği tepkidir. Sosyal modele göre engelli bireylerin toplumdan dışlanması engellenme ve ayrımcılığın sonucudur (Degener, 2017: 42). Bireyselleştirici yaklaşımların aksine, sosyal model engelliliği deforme olmuş veya işlevsiz bir bedene değil, dışlayıcı ve baskıcı bir sosyal çevreye yerleştirir. Sosyal model, bağımsız yaşam ve eşit yurttaşlık için verilen mücadelenin programını oluşturmuştur (Marks, 1997: 88; Shakespeare, 2018: 15). Tıbbi modelden sosyal modele geçiş, engelli bireylerin güçlenmesini ve harekete geçmesini sağlamıştır (Riddle, 2020: 1511).

Sosyal Modele Eleştiriler: Hak Temelli Modele Doğru

Sosyal model, tıbbi modelin alternatifi kabul edilse de yeti yitimini tıbbi söylemle sınırlayarak bedeni tıp alanına teslim etmekle eleştirilmektedir (Hughes ve Paterson, 1997: 326). 1990'ların sonuna doğru sosyal model eleştirileri yaygınlık kazanarak hak temellilik bağlamında yeni tartışmalar gündeme gelmiştir. Riddle (2013: 379), hakların tanımlanmasında yararlı bir politik araç olmakla birlikte, sosyal modelin engellilik deneyimini tam olarak yansıtmadığını belirtmektedir. Sosyal modelin kurucularından olan Oliver (2013: 1025), eleştirileri iki grupta sınıflandırır. Bunlardan ilki sosyal modelin yeti yitimini dışlaması düşüncesidir. İkincisi ise sosyal modelin farklılıkları dikkate almadığını ve engellileri tek bir bütünsel grup olarak kabul ettiği savıdır. Oliver, bu eleştirilere karşın sosyal modeli insanların yaşamlarını iyileştirici bir araçtan fazlası olarak görmediğini belirtir. Sosyal modelin gerçekleştiremediği birçok şey olduğunu kabul etmekle birlikte eleştirilere itirazını açıklar. Oliver'e göre yeti yitimine ve farklılıklara odaklanma, engelliliği siyasetten

arındırmayı sağlayacaktır. Engellilerin yaşamlarını geliştirici bir sonuç doğurmayacaktır. Oliver, sosyal modelin otuz yılını değerlendirdiği ve modelin yeniden inşasını önerdiği makalesinde; 2008 kriziyle birlikte kamu politikalarında yaşanan dönüşümün engellilik politikasına etkilerini ele alır. Devletlerin, sosyal modeli eleştirenlerin öne sürdüğü farklılıklara dair hizmet sunmanın da gerisinde adımlar attığını hatırlatan Oliver kayıpların telafisi ve ileri adımlar için tartışmayı bırakma çağrısı yapar.

Engelli bireylerin hayatlarının dönüşümüne katkı sağlayan sosyal model, ADA'nın kabulü de dâhil olmak üzere makul düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve dışlayıcı tutumların önlenmesi gibi birçok olumu gelişmeye sebep olmuştur. Ancak, başta Oliver olmak üzere birçok aktivist ve araştırmacı sosyal modeli tartışmayı sürdürmektedir (Levitt, 2017: 593). Tartışmaların bir boyutu da sosyal modelin kazanımı olan ayrımcılık karşıtı düzenlemelerin eşitliği sağlayıcı pozitif eylemler içermemesidir. Her ne kadar hakların korunmasını amaçlasa da haklara erişmede eşitlik yaratacak düzenlemelerin önerilmemesi eleştirilir. Eşitlik ve pozitif eylem talepleri kapsayıcılık odaklı hak temelli yaklaşımı gündeme getirir. Böylece engelli bireylerin eşit haklara sahip oldukları kabul edilerek sosyal modelin biçimsel eşitliğe yaptığı vurgunun ötesine geçilmesi amaçlanmaktadır (Stein ve Stein, 2006: 1206-1212).

3. BMEHS ve Hak Temelli Model

Amerika ve Avrupa kaynaklı çalışmalarda yer bulan anaakım engellilik modelleri, tıbbi ve sosyal engellilik modelleri olmakla birlikte BMEHS'nin 2006'da imzaya açılmasıyla insan hakları modeli/hak temelli model/insan hakları modeli[13] yaygınlık kazanmıştır (Degener, 2016: 2). BMEHS'nin yaklaşımı, metni geliştiren Geçici Komite'nin başkanı tarafından engelliliğe yönelik sosyal yardımcı bakıştan hak temelliliğe geçiş olarak tanımlanmıştır (Kayess ve French, 2008: 2-3).

Engellilik politikasının yardıma değil, temel haklara odaklanmasını talep edenlere göre, sosyal model önemli faydalarına karşın yukarıda değinildiği gibi hakların tanınmasında yeterli olamamıştır (Kelemen ve Vanhala, 2010: 4).

[13] Bu çalışmada "hak temelli model" adlandırılması kullanılmaktadır.

BMEHS'nin müzakere sürecinde sosyal model yaygın referans paradigması olsa da, sözleşmeyle sosyal engellilik modelinin ötesine geçilmiştir. Hak temelli engellilik modeli inşa edilmiştir (Degener, 2016: 3). Bu model, engellilik durumları veya farklılıkları ne olursa olsun tüm insanların doğal eşitliğini tanır. Ayrıca toplumun, sosyal desteğe ihtiyaç duyanlar da dâhil olmak üzere tüm bireylerin özgürlük ve eşitliğini destekleme yükümlülüğünü de kabul eder (Kanter, 2003: 247).

Hak temelli model, insanın doğuştan gelen onuruna ve daha sonra, ancak yalnızca gerekliyse, kişinin tıbbi özelliklerine odaklanır. (Quinn ve Degener, 2002:13-14). Engelli bireyler için toplumsal adaletin sağlanmasını amaçlayan hak temelli model, engellilik politikasını ve mevzuatı insan hakları ilkeleri ve yükümlülükleri doğrultusunda düzenlemeyi önerir (Lawson ve Beckett, 2020: 18). Engelliliğin sosyal modelinin ilkeleri ADA'da karşılık bulmuştur (Smart, 2004: 27). Hak temelli modelin yaklaşımı ise BMEHS'de benimsenmektedir.

İnsan hakları perspektifi, engellileri sorun ve nesne olarak değil hak sahibi özne kabul eder. Engelliliğe dair değerlendirmelerde çevresel koşullarla birlikte farklılıklar da dikkate alınır (Bruce ve diğerleri, 2002: 1). Hak temelli anlayış, çevresel nedensellik kavramını korurken, kişilere sosyal modelden daha fazla vurgu yapma eğilimindedir. Sosyal model, yeti yitimini kabul eder, engellere odaklanır. Hak temelli model kişilere odaklanır, engellerin varlığını kabul eder (Waddington ve Priestley, 2021: 3-4).

Campell'e (2001) göre, hak temelli yaklaşım toplumun ve hükümetlerin sürdürdüğü sağlamcılıkla mücadeleyi amaçlamaktadır. Ona göre sağlamcılık, engelliliğe yönelik geleneksel yaklaşımların sonucudur. Tutumların, süreçlerin ve uygulamaların ruhen ve bedenen tam olan bireye göre oluşturulmasına dair kabuldür. Milliyetçilik ve cinsiyetçilik gibi kavramlardan hareketle türetilen sağlamcılık, yeti yitimi olan bireylerin toplumdan dışlanmasına yönelik yaklaşımları tanımlamak için kullanılmaktadır.

Engellilik tanımları ve modelleri, toplumun değerlerini ve algılarını hem yansıtır hem de etkiler. Bu da politikayı biçimlendirir. Örneğin, iş kazalarından kaynaklı engellilik durumunda tazminatlar, tıbbi engellilik modelinin sonucudur. Mesleki rehabilitasyon programları ise sosyal engellilik modelinin sonucudur.

C. Engellilik Politikası

Birey gruplarından devletlere kadar her düzeydeki topluluklarda engelliler ve engellilik ilgi alanı olagelmiştir. Öyle ki ütopyalarda dahi engellilik konu edilir. Platon'un ütopyasında engelliler ideal toplumdan dışlanır, More'un ütopyasında medikal ve manevi açıdan desteklenirler. Campanella'nın ütopyasında istihdam ile toplumda yer edinirler. Bacon'ın ütopyasında bilimsel çabalar ile özellikle tedavi edilmeleri hususunda desteklenirler. Platon ve Campanella'nın ütopyalarında öjenik anlayış dile getirilir (Bucukca, 2020). Bireysel, gönüllü ya da ortaklaşa olan bu ilgi modern devletlerin ortaya çıkmasıyla toplumsal mesele haline gelmiştir.

Tüm vatandaşlar gibi engellilerin günlük yaşamları, eğitim ve istihdam olanakları kamu politikalarından etkilenmektedir. Ancak, engelliler temel kamusal hizmetlerden yararlanmada toplumun geri kalanına göre ayrımcılığa uğramaktadır. Bu dezavantajlı konum birçok nedenden kaynaklanmaktadır. Kamusal kurumların erişilebilir olmaması, kapsayıcı eğitimin sağlanmaması, sosyal, politik ve ekonomik çevreden kaynaklı engelleyici tutumlar gibi eşitsizlikler, engelli haklarına ilişkin tüm gelişmelere rağmen sürmektedir. Kamu politikaları tüm bu sorunlara çözüm geliştirebilir. Ancak toplumsal direnç ve fiziki çevrenin engelleyiciliği, çözümü güçleştirmektedir (Schriner, 1990: 2).

Doğrudan yeti yitimine yönelik olsun ya da olmasın, etkisi planlansın ya da planlanmasın, engellilerin yaşamında doğrudan ya da dolaylı etki yapan mevzuat, uygulamalar ve yargı kararları engellilik politikasını oluşturur (Barnartt, 1992: 48). Çeşitli politika alanlarının, engelli kişilerin refahı, yaşam koşulları ve katılımı için doğrudan ve dolaylı sonuçları vardır. Politikaların bu tür sonuçları olduğu ölçüde, bunlar da bir anlamda "engellilik politikası"dır (Hvinden ve Halvorsen, 2003: 296). Engellilik politikası, engellilerin gündelik yaşamlarını etkiler ve buna yönelik kaynak tahsisini gerektirir (Drake, 1999: 22).

Engellilik politikası, farklı kökenlere ve amaçlara sahip olmakla birlikte, geniş anlamda engelliliği kapsayan çeşitli politikaların toplamıdır. Örneğin, iş kazalarının en aza indirilmesine yönelik düzenlemeler, sosyal güvenlik programları, asker yaralanmalarını önleme ve tedavilerinin yapılması ile yoksullara yardım, farklı köken ve amaçlara sahip olmakla birlikte engellilik politikası şemsiyesi altında kabul

edilmektedirler. Bu çeşitlilik nedeniyle engellilik politikasını başlı başına bir kamu politikası olarak kabul etmeyen görüşler de vardır. Bu görüşe göre engellilik, istihdam ve refah politikası başta olmak üzere diğer bazı daha genel politika alanlarının bir alt kümesi kabul edilir (Erlanger ve Roth, 1985: 320). Drake'e (1999: 22) göre ise, konut veya sosyal güvenlik politikalarına benzer şekilde, engellilik politikası birçok politikanın toplamından oluşan bağımsız politikadır ve bir kurum ya da politika geleneği ile birlikte tanımlanması mümkün değildir.

1. Engellilik Politikasının Dönüşümü: Sosyal Politikadan Fazlası

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, engellilik kamu politikalarında dikkate alınan bir husus değildir. Bu zamana kadar engellilik hizmetleri bakıma ilişkin çabalarla sınırlıdır. İkinci Dünya Savaşından sonraki on yılda ise, savaşın yarattığı engelli nüfusunun fazlalığının etkisiyle, -bugün tarif edildiği haliyle- engellilik politikası bağlamından uzak olmakla birlikte, çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde engelli bireylere yönelik hizmetler sosyal politika kapsamındadır. Engellilerin yurttaşlıktan kaynaklı hakları bağlamında hizmetlerin öznesi olmaları, hizmetlerinin kurumsallaşması ve mevzuatta yer almaları ise yeni bir durumdur. Bu sebeple engellilik politikasını neyin oluşturduğunun ya da oluşturmadığının sınırlarını belirlemek güçtür. Sonuç olarak, engellilik politikasının sınırları, engellilerin yaşamlarına etki eden kurumsal ve yasal çabaların tümü dâhil edilerek belirlenmektedir (Drake, 1999: 22).

Sanayileşmiş ülkelerdeki engellilik politikası 1940'lardan 1980'lerin başına kadar üç ana hedef üzerinde gelişmiştir: yardımlarla yaşam standartlarını belirli seviyeye ulaştırmak, tıbbi gereksinimlerini sağlamak ve rehabilitasyonla istihdam edilebilmelerini sağlamak (Haveman ve Wolfe, 2000: 1012). Sosyal politika dâhilinde ele alınabilecek tüm bu hizmetlerin sonuçları engelli hareketi için dönüştürücü etki yaratmıştır. Bu bağlamda, hizmetlerin engelli bireylerin topluma uyumuna yönelik mi, yoksa bireysel ihtiyaçları dikkate alacak şekilde mi planlanması gerektiği tartışma konusu haline gelmiştir. Engelli hareketi, engellilik politikasının sosyal politikadan ayrılmasını savunmuştur (Dalley, 1991: 1).

Her ne kadar diğer alanlardan ayrışsa da engellilik politikası, sağlık, eğitim, istihdam, rehabilitasyon, erişilebilirlik, ulaşım, barınma, yardımcı teknolojiler gibi birçok politika alanını ilgilendirmektedir. Bu bağlamda bakım, malullük aylığı, temel gelir ve yoksulluğun azaltılması gibi hizmetler engellilik politikasında da bulunur. Engellilik politikası bu hizmetlerin sunumunun dışında fırsat eşitliğini ve katılımı amaçlamaktadır. Bir yandan sosyal koruma ve iş piyasasına entegrasyon programları gibi bir dizi geleneksel sosyal politika önlemi barındıran engellilik politikası öte yandan, ayrımcılığın önlenmesi politikasının bir parçasıdır; cinsiyet, etnik köken, din veya inanç, yaş ve cinsel yönelim engellilikle birlikte, AB'nin eşit haklara ilişkin mevzuatına dahildir. Bu açıklamaya göre engellilik politikası, sosyal koruma, işgücü piyasası entegrasyonu ve insan hakları politikasının "politika karışımı"dır (Maschke'den aktaran Waldschmidt, 2009: 9). Kapsamı istihdam programlarıyla veya nakdi yardımlarla sınırlı olmayan (Barnartt, 1992: 48) engellilik politikası dağıtıcı ve yeniden dağıtıcıdır (Hvinden 2003: 609). İşaret dili, yardımcı teknolojiler, oto park yerleri, engelli çocukları olan ebeveynler için hastalık izni düzenlemeleri gibi çok sayıda somut önlem içerir. Bu tedbirler politikayı oluşturan karmaşık ağın bölümleridir (Tøssebro, 2016: 112).

Engellilik politikası bölgesel ya da ulusal düzeyde hükümetlerin kararları ve eylemleriyle sınırlı değildir. Politikaların gündeme gelmesi, geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi süreçlerine etki eden kanunları, uluslararası sözleşmeleri, yönetmelikleri, yönergeleri, bütçe planlamasını ve mahkeme kararlarını kapsar (Schalock, 2017: 215).

Hak Temelli Engellilik Politikasına Doğru

Engelliliğin tanımı, engelli haklarına ilişkin talepler ve engellilikle ilgili bireysel ve kamusal sorumluluklar zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Engellilik politikası, değişen ve dönüşen karmaşık sosyal ilişkilerin sonunda oluşmaktadır (Fox ve Willis'den aktaran Jongbloed, 2003: 204). Bu gelişmeler engelliliğin tanımının ve engelliğe yaklaşımın geçirdiği dönüşüme paralellik göstermektedir. Engellilik politikasında hâkim yaklaşım hak temellilik olmaya başlamıştır. Birçok araştırmacı bu gelişmeleri engellilik politikası için yeni bir eşik kabul etmektedir. Engellilik hizmetlerinin planlanmasından ibaret olan anlayıştan, haklara odaklanan anlayışa

yönelindiği görülmektedir (Scotch, 2001: 140-141; Jeon ve Haider-Marker, 2001: 215).

Schriner (1990), Journal of Disability Policy Studies dergisinin ilk sayısında yer alan sunuş yazısında, "yeni" engellilik politikasında, yardım odaklılıktan haklara yönelimi işaret etmiştir. Politikadaki bu dönüşümün başlangıç tarihini 1960'lara yerleştiren Schiner, ADA çerçevesinde oluşan gelişmeleri de dâhil ederek engellilik politikası için yeni gün doğumunu müjdelemiştir. İstihdam, sosyal yardım ve eğitim gibi alanlardaki engellilik hizmetlerini birbirleriyle çelişen ve koordine olmayan "engellilik programları" olarak adlandırır. Yeni durum ise "çağdaş engellilik politikası"dır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısının büyük bir bölümünde, kanun yapıcılar, bürokratlar ve engellilikle ilgili gönüllü dernekler, hükümetin rolünün, engellileri topluma dahil etmek için sosyal ve rehabilitasyon programları sağlamak olması gerektiğine inanıyordu (Pettinicchio, 2019: 19). Roulstone ve Prideaux'a (2012: 142) göre engellilik politikasının bu görünümü 1970'lerden sonra değişmiştir. Bu açıdan, ABD'nin 1973 tarihli rehabilitasyon düzenlemesi dönüm noktası kabul edilir. Yasanın istihdamda ayrımcılığın önlenmesi ve erişilebilirlik hedefleri engellilik hizmetlerini genişletmiştir (Scotch, 2001: 1-7). ADA'nın yaklaşımı, 1990'da sosyal politika hizmetlerinde hak temelliliğe uzanan sürecin yolunu açmıştır (Berkowitz, 1992: 2). Böylece engellilik politikalarının dayanağını oluşturacak engellilik kanunları dönemi başlamıştır. Fox'a (1994: 161-162) göre, tüm bu gelişmeler engelliliğin, bir politika alanı ve dolayısıyla bir araştırma konusu olarak önemini artırmıştır.

2. Engellilik Politikası Modelleri

Engellilik tanımları ve engellilik algısı toplumlara göre, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Engellilik politikası da bundan etkilenmektedir. Bu farklılıkların kültür, gelenek ve ekonomi gibi birçok sebebi vardır. Örneğin, kekemelik Amerika'da düzeltilmesi gereken bir bozukluk olarak görülürken, Malezya ve Endonezya'da öyle değildir. Bu durumun sebebi sözlü iletişim ve konuşma bozukluklarının düzeltilmesine ilişkin kültürel farklılıklardır. Güney Afrika'daki bazı ülkelerde mülteciler, yeti yitimleri olsun ya da olmasın engelli kabul edilmektedir.

Birçok kültürde engellilik çalışabilir olup olmamakla ilişkilendirilmektedir (Barnartt, 1992: 47).

BM ve Avrupa kurumlarının öncülüğünde, yirmi birinci yüzyılın başında politika yönelimleri farklılaşmaya başlamıştır. Hvinden ve Halvorsen (2003: 303-304), Avrupa ülkelerinin engellilik politikalarını değerlendirdikleri çalışmalarında hak temelli yaklaşıma yönelimi tespit etmektedirler. Yeni oluşturulan politikanın temel kavramları, engelli insanlar için fırsat eşitliği, ayrımcılık yapmama, anaakımlaştırma, içerme, eşit fırsatlar ve tam katılımın önündeki engellerin belirlenmesi ve kaldırılmasıdır.

Engellilik politikası analizi çalışmaları incelendiğinde araştırmaların istihdam, sosyal yardım ve ayrımcılığın önlenmesi gibi başlıklardan hareketle yapıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle engellilik politikası, uygulama alanları bağlamında sınıflandırılmaktadır. Örneğin, engellilere yönelik istihdam hizmetleri odağa alınarak analizler yapılmaktadır ya da politika engelli ayrımcılığının önlenmesine yönelik çabalar dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Schmid ve Semlinger, engellilik politikası sınıflandırmasını, engelli bireylerin istihdamının artırılması amacıyla işgücü piyasasına yapılan müdahaleler bağlamında geliştirmiştir. Bunlar: düzenleyici, dengeleyici, ikame edici ve gönüllü politika modelleridir (Schmid ve Semlinger'den aktaran Bergeskog, 2001: 14). Engellilik politikalarının istihdam uygulamalarına odaklanarak analiz edildiği diğer çalışmada beş tür politika modeli tanımlanır: piyasa odaklı, teşvik odaklı, entegrasyon odaklı, seçim odaklı ve hak odaklı modeller (van Oorschot, 1998; Bolderson ve Hvinden'den aktaran Drøpping ve diğerleri, 2000: 51). İstihdam yaklaşımlarının OECD ülkeleri bağlamında değerlendirildiği araştırmada ise tazmin edici ve entegrasyona yönelik politika kategorileri öne sürülmüştür (OECD, 2010).

İşgücüne katılım dışında farklı kategorileri de analize dâhil eden politika modelleri vardır. Waldschmidt (2009), sosyal koruma, işgücü entegrasyonu ve sosyal haklara dair verileri karşılaştırarak engellilik politikasını sınıflandırmaktadır (Tablo 8). Bu sınıflandırmada Esping-Andersen'in (1990) refah rejimleri tasnifi kullanılmaktadır. Liberal, sosyal demokrat ve muhafazakâr engellilik politikalarında sosyal korumaya, işgücü piyasası entegrasyonuna ve sosyal haklara yönelik

uygulamalar incelenmektedir. Böylece bu uygulamaların farklı politika tercihlerindeki ağırlıkları tespit edilmiştir.

Tablo 8: Refah Rejimleri ve Engellilik Politikaları

Politika Çeşitleri	**Sosyal Koruma**	**İşgücü Piyasası Entegrasyonu**	**Sosyal Haklar**
Liberal Engellilik Politikası	Düşük	Orta	Yüksek
Sosyal Demokrat Engellilik Politikası	Yüksek	Düşük	Orta
Muhafazakâr Engellilik Politikası	Orta	Yüksek	Düşük

Kaynak: Waldschmidt, 2009.

Tschanz ve Staub (2017), Avrupa sosyal refah rejimlerindeki engellilik politikalarını incelemiştir. Sosyal koruma, işgücüne katılım ve sosyal haklara dair ülke verilerinin karşılaştırıldığı çalışmada dört kümelenme tespit edilmiştir. Böylece dört farklı engellilik politikası modeline ulaşılmıştır (Tablo 9).

Tablo 9: AB Sosyal Refah Rejimlerinde Engellilik Politikaları

İşgücü piyasası entegrasyonundan ziyade sosyal korumanın tercih edildiği model
Orta düzeyde sosyal güvenlik, orta düzeyde istihdam ve düşük düzeyde sosyal korumaya yer veren model
Çok az sosyal koruma, yüksek istihdam hizmetleri ve ortalama sosyal haklar sunan etkinleştirme ve iyileştirme modeli
Sosyal koruma, istihdam ve sosyal hakların tesisi seçeneklerinin birinin diğerine tercih edilmediği hepsinin yüksek derecede önemsendiği kapsayıcı model

Kaynak: Tschanz ve Staub, 2017.

Drake (1999) ise bunlardan farklı olarak engellilik politikasına özgü sınıflandırma geliştirmiştir. Bir hizmete ya da politika hedeflerinin bazılarına değil politikanın genel hedefi bağlamında sınıflandırma geliştirmiştir. Drake, ne tür engellilik politikaları olabileceğini ve çeşitli politika türlerinin engelliler üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla, engellilik politikası yelpazesi geliştirmiştir. Drake'e göre hükümetler, ideolojilerini politikalarına yansıtır. Dolayısıyla, her yönetim kendi "engellilik" anlayışını yansıtan politikalar oluşturur ve uygular. Engelliliğin tanımlanması ve buna bağlı olarak mevzuat geliştirilerek kurumsallaşma sonucunda engellilerin yaşam kaliteleri etkilenir. Bazı devletler, engelliliği bir politika alanı kabul ederek anaakımlaştırmaya yönelirken bazıları ise çeşitli kanunlarda engellilere de yer vererek meseleye parçalı yaklaşmaktadır (Drake, 1999: 35).

Engellilik politikasını bütünlüklü olarak inceleyen Drake (1999), geliştirdiği sınıflandırmada tüm hizmetleri analize dâhil etmektedir.

- Olumsuz politika modeli: Engellilerin insan haklarını ve medeni haklarını inkâr eden devletlerin izlediği politikadır.
- Bırakınız yapsınlar modeli: Devlet genel olarak kamusal hizmetlerin sunumunda minimum rol üstlenmektedir. Bu durum engelliler için de geçerlidir. Yurttaşlar kendi başlarının çaresine bakarlar.
- Parçacı model: Devlet tepkiler ve talepler üzerine engellilik meselesinde hak temelli sayılabilecek bazı düzenlemelere yönelir. Bütünlükçü bir yaklaşım görülmez.
- Azami politika - refah politikaları modeli: Devlet, engellilikten kaynaklanan çeşitli dezavantajları tespit etmekte ve bunlara cevap vermektedir. Engelliliğin tanımlanması toplumun engelleyiciliği çerçevesinde değil bireysel yeti yitimlerine dayanmaktadır. Bu doğrultuda engelli bireylerin fiziksel farklılıklarından kaynaklanan taleplerine odaklanılır. Taleplere verilen yanıtlar ise iyileştirmeye ve rehabilitasyona yöneliktir. Engellilerin toplumsal uyumuna yönelik çabalar olmakla birlikte bu çabalar da etiketleme ve ayrımcılıkla birlikte sürmektedir.
- Refah ve insan hakları karışımı model: Engellilik sosyal politikalar bağlamında ele alınmaktadır. İstihdam kotası ve yoksulluk yardımları gibi sosyal devlet dönemi uygulamaları görülmektedir. Temel haklarda engellilere yönelik düzenlemeler yapılmaktadır.

- Sosyal ya da hak temelli politika modeli: Devlet tüm vatandaşlarına hizmet etme sorumluluğunu üstlenir. Engelliliğin, engelliler için tasarlanmamış bir toplumun ve çevrenin ürünü olduğunu kabul ederek politikasını oluşturur (Drake, 1999: 36, 93).

Toplumsal mesele olarak engelliliğin tarihsel süreçte nasıl dönüştüğü, tanım, yaklaşım ve politika başlıkları ile açıklanmıştır. Schirner'in (1990), bilim insanlarını engellilik politikasını analiz etmeye davet ettiği yazısında işaret ettiği üzere, kamu politikası döngüsü, engellilik politikasının analizi için uygun bir çerçeve oluşturmaktadır. Schriner'in açtığı yoldan devam etmek üzere, kamu politikası analizi ve engellilik politikası kavramsal çerçeveleri Türkiye'de engellilik politikasının analizini amaçlayan bu araştırmaya dayanak olmaktadır. Tanım, yaklaşım ve politika başlıklarında incelenen dönüşüm Türkiye örneğinde araştırılmaktadır. Sonraki bölümde analizin kuramsal çerçevesi açıklanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM
ENGELLİLİK POLİTİKASININ ANALİZİ İÇİN KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın girişinde amaç, kapsam, araştırma soruları, sınırlılıklar, veri toplama teknikleri ve terminolojiye yer verilmiştir. Ardından literatür incelenmiş ve kavramsal çerçeve paylaşılmıştır. Bu bölümde ise engellilik politikasının analizinde kullanılacak kuramsal çerçeve açıklanmaktadır. Bu çalışma kamu politikası analizi ve engelliliğe yaklaşımlar bağlamında iki kuramsal çerçeveye dayanmaktadır. İlki süreç modelidir.

Engellilik politikasının analizi, hizmetlerin açıklanmasını, uygulamaya dair verileri, kurumsal yapıyı ve değerlendirme çerçevesini gerektirir (Schalock, 2017: 216). Bu nedenle politika süreci çerçevesi, engellilik politikasının analizi için kullanışlıdır (Schriner, 1990: 4). Engellilik politikası gündeme gelme, formülasyon/yeniden formülasyon ve uygulamanın değerlendirilmesi aşamalarına ayrılarak analiz edilmektedir.

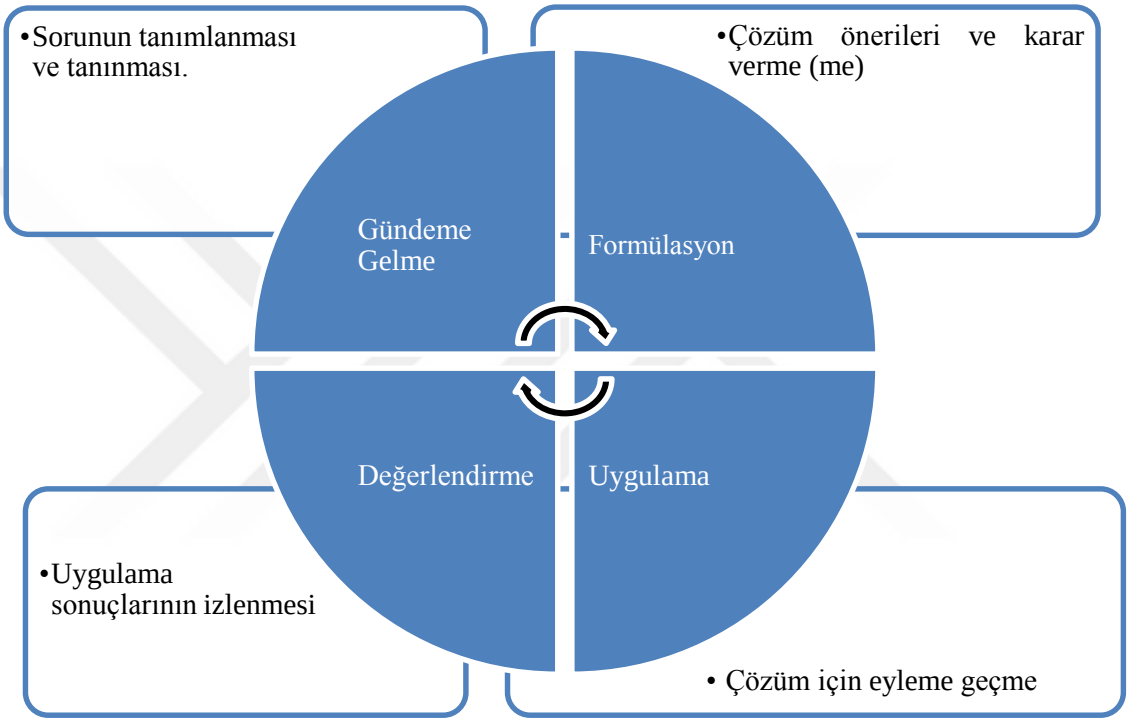
İkinci kuramsal çerçeve ise, engellilik politikasının uygulamasının değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Politika uygulamasının değerlendirilmesinde hak temelli engellilik yaklaşımının ilkelerinden hareketle oluşturulan çerçeve esas alınmaktadır.

Politika analizi, ortaya çıkışından beri, farklı aşamalardan oluşan ve zamanla değişen politika süreci perspektifine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Döngüye benzetilen bakış açısı, alandaki çeşitli tartışmaların, yaklaşımların ve modellerin sistemleştirilmesini ve karşılaştırılmasını sağlamıştır. Politika süreci aynı zamanda, teorik yapısı ve geçerliliği açısından sürekli olarak eleştirilmiştir. Politika analizi çalışmalarında bir yandan döngüsel perspektif kullanılmaya devam edilirken öte yandan kuramsal yapısı eleştirilerek gözden düşürülmüştür (Jann ve Wegrich, 2007: 43; John, 2012: 25). Benzer eleştiriler diğer analiz modelleri için de geçerlidir. Her modelin gerçekliği açıklamada yetersiz kaldığı durumlar olduğundan, bu çalışmada diğer politika analizi modellerinden de destek alınmaktadır. Bir analizin tercih edilmesi diğerlerinin araştırmaya dâhil edilmeyeceği anlamına gelmemektedir.

Süreç analizi, kamu politikası sürecini, gündeme gelme, formülasyon, uygulama ve değerlendirme aşamalarına ayırır (Şekil 1). Gündeme gelme, ne hakkında

karar verileceğini belirlemek için kamuoyunun ve devletin ilgisinin belli kamusal problemlere çekilmesidir. Bir problemin politika konusu haline gelmesi için gündeme gelmesi gerekir. Bu aşamada problemi kimin gündeme getirdiği, nasıl gündeme getirdiği ve hangi anlayışla meseleyi ele aldığı üzerinde durulur.

Şekil 1: Kamu Politikası Süreci

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

(Gündeme gelme, formülasyon, uygulama ve değerlendirme kelimeleri döngüyü ifade eden yarım daireden oluşan iki ok çiziminin etrafında yer alıyor. Gündeme gelme: sorunun tanımlanması ve tanınması. Formülasyon: çözüm önerileri ve karar verme(me). Uygulama: Çözüm için eyleme geçme. Değerlendirme: Uygulama sorunlarının değerlendirilmesi)

Bir sorunun gündeme gelmesinin ardından hükümet ve yasama organı çözüm için politika oluşturmaya girişir. Bu aşama politika formülasyonu şeklinde tanımlanır. Problemin çözümü için politika önerileri ortaya çıkar. Öneriler üzerine tartışmalar yürütülür. Politika alternatifleri, hedefler ve öncelikler nelerdir sorularının yanıtları

aranır. Formülasyon aşaması karar verme, karar vermeme ve yeniden formülasyon eylemlerini de barındırır. Politikanın eyleme dönüştürülmesi ise uygulamayı ifade eder. Karar verilen politikanın sahadaki yansımalarının izlenmesini içeren aşamada mevzuat, kurumlar, bürokrasi ve işleyiş ele alınır.

Son aşamada, analiz edilen kamu politikasının etkinliği, hedeflerine ulaşıp ulaşmadığı, kullanılan araçlar ve aktörlerin etkisi değerlendirilir. Değerlendirme aşamasında ilgili politikanın uygulama sonuçlarına ilişkin ortaya koyulan veriler bir araya getirilerek ve araştırmacının topladığı verilerle, sürecin çıktılarına dair bütünlüklü bir analiz yapılır. Bu aşamada hak temelli engellilik yaklaşımının ilkelerinden hareketle oluşturulan ikinci kuramsal dayanak analize dâhil edilmektedir. Böylece engellilik politikasının uygulanmasıyla engellilik politikası hedeflerine ulaşılıp ulaşılmadığı değerlendirilebilmektedir.

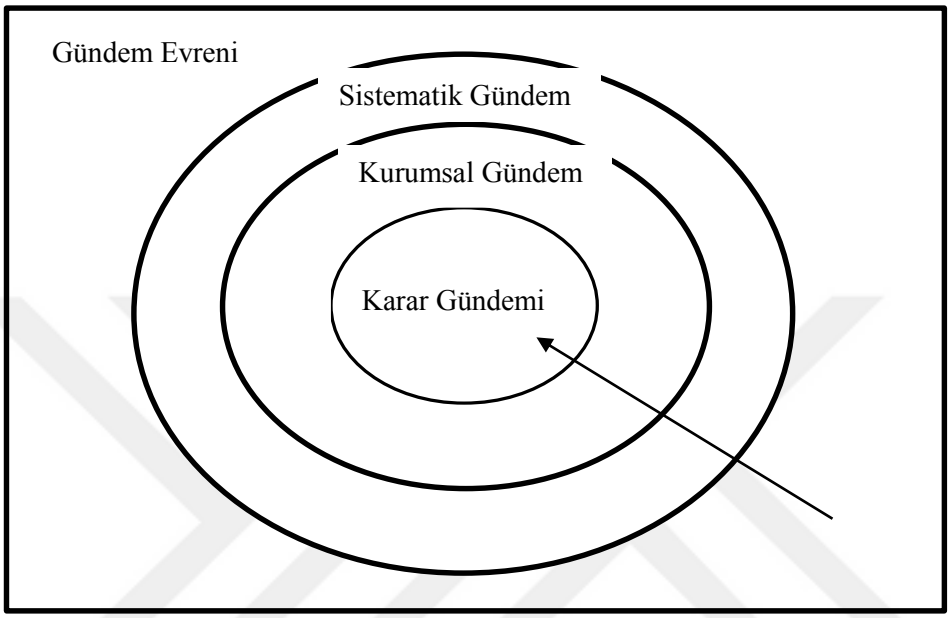
I. GÜNDEME GELME

Mevcut ve istenen durum arasındaki fark bir soruna işaret eder. Sorunun varlığından politika uygulamasına geçiş için ise öncelikle yeniden inşa gerekir. Yeniden inşa, bilimsel araştırma, medyada yer alma ve savunuculuk faaliyetlerine konu olma yollarıyla gerçekleşebilir. Böylece sorun toplumsallaşır ve kamu politikası karar vericilerinin dikkatine sunulur. Son derece karmaşık ve dinamik olan bu süreç gündeme gelme olarak adlandırılır (Shafer, 2004:15; Knoepfel ve diğerleri, 2007: 32; Smith ve Larimer, 2018: 76).

Brikland (2007: 64), gündeme gelme sürecini bir sorunun gündemler arasında ilerlemesi şeklinde açıklamaktadır (Şekil 2). Toplumsal soruna dönüşebilecek tüm konuların yer aldığı gündem evreninden karar gündemine ilerleyen problem, politika döngüsünün sonraki aşamalarına geçebilmektedir. Sistematik (sistemik) gündeme giren problem artık toplumsal soruna dönüşmüştür. Kamusal ilgi talep edilen ve kamu yönetiminin yanıt vermesi gereken bir hal alır. Kurumsal gündem ise, politika yapıcı aktörlerin de yer aldığı siyasi sistemde tartışılan ve karara bağlanması beklenen konular listesini ifade eder (Baumgartner, 2001: 288; Green-Pedersen, 2015: 357). Gündemlerin son aşamasında, evrende yer alan konuların çok azının ulaşabildiği karar gündemi bulunur. Toplumsal sorunun çözümü için hükümetin harekete geçmek üzere olduğu aşamadır (Birkland, 2007: 64). Bu bağlamda gündeme gelme aynı zamanda

karar vericiler açısından filtreleme işlevi görür. Geniş politika evrenindeki sınırsız başlıktan çok azı karar gündemine ulaşmaktadır (Knoepfel ve diğerleri, 2007: 32).

Şekil 2: Gündemler

Kaynak: Birkland, 2007: 64.

(Birbirinin içinde üç daire. En dıştaki dairenin üzerinde gündem evreni yazıyor. Sırayla sistematik gündem, kurumsal gündem ve karar gündemi. Dairelerin dışından en içteki daireye doğru bir ok çizilmiş. Gündem evreninden karar gündemine doğru hareketi simgeliyor.)

Vatandaşlar, siyasal partiler, baskı grupları, bürokratlar, uluslararası kurumlar ve milletvekilleri gibi politika aktörlerinin dâhil olduğu gündeme gelme aşaması, politika oluşturmanın zorunlu bir adımıdır. Politika alternatiflerinin ortaya çıkmasından önceki aşamadır (Peters, 1986: 38; Shafer, 2004:15; Jones, 2016: 25). Gündemler arası harekete geçen bir konu için politika döngüsü başlamaktadır. Ancak gündemin parçası olarak kabul edilen sorunlar uzun süre karar vericilerin ilgi alanına girmeyebilir.

Politika döngüsünün ilk ve belki de en kritik aşaması olan gündeme gelme, tüm politika süreci ve sonuçları üzerinde etkiye sahiptir (Howlett ve Ramesh, 2003: 120). Çünkü sorunların fark edilme biçimi, politika yapıcılar tarafından nihai olarak nasıl

ele alınacağını önemli ölçüde belirler (Cochran ve diğerleri, 2012: 10). Hangi konular için politika geliştirileceğine karar vermek, politika kararından daha önemli olabilmektedir (Dye, 2015: 33). Toplumsal sorunun kimin tarafından, nasıl gündeme getirildiği ve nasıl tanımlandığı tüm süreci etkileyeceğinden bu aşama aktörler arası rekabete ve iş birliğine sahne olur (Birkland, 2007: 65; Cochran ve diğerleri, 2012: 10).

Gündeme gelme aşaması, tüm politika süreci üzerindeki belirleyici potansiyeli nedeniyle önemsenmektedir. Analizlerde iki temel sorun üzerinde durulmaktadır. İlki gündemi kimin-kimlerin ve nasıl belirlediğidir. İkincisi ise, sorunların gündemde ilerleyişinin ya da ilerlemeyişinin nedenleridir (Kraft ve Furlong, 2018: 160).

Toplumsal sorunun gündem evreninden çıkıp karar evrenine ulaştığı süreçte politika aktörleri hareket halindedir. Bu aşamada, bireylerin ve grupların birbiriyle çatışan tüm taleplerinden hangilerinin siyasi karar alıcıların dikkatini çekmeyi başardığına, kilit aktörlere ve aktörlerin amaçlarına nasıl ulaştıklarına odaklanılır (Rochefort ve Donnelly, 2013: 189). Toplumdaki çatışmalar -ve uzlaşmalar-, aktörlerin katılımı ve hükümetin tutumu incelenir (Zahariadis, 2016: 10). Bazı kamusal sorunların çözülmesine yönelik talepler uluslararası ve sivil aktörlerden gelirken, bazıları hükümetlerin kendileri tarafından ortaya atılır. Cobb ve diğerlerine (1976) göre, totaliter sistemlerde hükümetlerin mobilize ettiği gündeme gelme süreçleri söz konusudur. İktidarlar gündemi yönlendirir. Korporatist sistemlerde ise, hükümetler çevrelerindeki diğer aktörler yolu ile içeriden müdahale ederek gündemi etkiler. Liberal çoğulcu sistemler ise dışarıdan müdahaleye açıktır. Hükümet dışı kurumların gündeme gelmede etkin rolü mümkündür (Howlett ve Ramesh, 2003: 132-135). Son derece hareketli görünüm arz eden gündeme gelme aşaması medyanın, baskı gruplarının, elitlerin, doğal veya insan kaynaklı olayların etkisine açıktır (Zahariadis, 2016: 5). Medyanın gündeme gelme aşamasında kritik bir rol oynadığı düşünülmektedir (Soroka ve diğerleri, 2013: 204).

Sorunların gündemler arasındaki ilerleyişini -ya da ilerlemeyişini- açıklamak üzere çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Walker'e (1977: 444-445) göre bir konunun karar gündemine kadar ilerlemesinde kamuoyunda belirginliği ve uzlaşma potansiyeli önemlidir. Hükümet, halkın önemsediği ve gerek toplumda gerekse karar vericiler arasında uzlaşmazlığa neden olma ihtimali az olan konularla ilgilenmeyi tercih

edecektir. Bu nedenle, gündeme gelme şansı en yüksek olan konunun son derece dikkat çekici ancak uzlaşmazlık düzeyi düşük bir konu olması beklenir (Kraft ve Furlong, 2018: 164).

Siyasi modele göre, hangi politikaların karar gündemine alınacağına iktidarlar karar verir. Seçilmiş ve atanmış yetkililer sorunları kamuoyunun gündemine getirirler. Seçimler ya da ekonomik krizler, hükümetlerin gündemlerini öne çıkarmaları için uygun dönemlerdir. Halkın yönelimlerini de dikkate alan hükümetler gündemi belirlerler (Dery, 2000: 39; Dunn, 2018: 46). Teknokratik açıklama ise karar vericilerin uzmanlık alanları, tercihleri ve gündem arasındaki ilişkiye odaklanır. Politika yapıcıların tercihlerini değiştirmesinin ve hedeflerini yeni koşullara uyarlamasının sonucu olarak gündem belirlenir (Dery, 2000: 39). Seçkinci modele göre, karar verici aktör olarak öne çıkan hükümetin dışında iş dünyasının ve medyanın seçkinleri de etkilidir (Dye, 2015: 36).

Benzer ekonomik ve kalkınma seviyesindeki ülkelerin gündemlerinin benzeştiği üzerine kurulu yakınsama teorisi zaman içerisinde eleştirilerek değişim geçirmiştir (Howlett ve Ramesh, 2003: 122-123). Yakınsama, yalnızca gelişmişlik seviyesi benzerliğinden kaynaklanmaz. Başka faktörler de etkilidir (Knill, 2005: 769). Örneğin, ülkelerin politikaları birbirleri için model işlevi görür. Bu nedenle yakınsama yalnızca gündeme gelme aşamasında söz konusu değildir. Politika sürecinin her aşamasında ülkeler birbirlerinden etkilenebilirler (Bennett, 1991: 221-223). Ülkelerin, diğer ülkelerin politikalarını başarılı bulmaları, vatandaşların görerek talep etmesi, uluslararası anlaşmalara dâhil olunması ve ticaretin gelişmesi gibi etmenler yakınsamaya ve politikaların benzeşmesine neden olmaktadır (Hoberg, 2001: 127).

Gündeme gelme aynı zamanda imaj oluşturma sürecidir. Siyasi aktörler, diğerlerini etkilemek ve gündemi belirlemek için hikâyeler oluştururlar. Yorumlayıcı yaklaşıma göre, iktidarlar imajlar ve hikâyeler yoluyla, siyasal söylemlerine uygun konuların ve çözüm önerilerinin gündemde yer almasını sağlamaya çalışırlar (Stone, 1989: 282; Howlett ve Ramesh, 2003: 127-128).

Kingdon'un (2014) sağlık ve ulaşım politikalarına dair araştırması üzerinde oluşturduğu teoriye göre, bir meselenin karar gündemine girmesi için üç gelişmenin gerçekleşmesi, kendi deyimi ile üç akımın bir araya gelerek politika penceresinin açılması gerekmektedir. Birbirlerinden bağımsız üç gelişme -akım- bir araya

geldiğinde hükümetin sorunun çözümüne yönelik adım atması olağandır. Böylece politika döngüsünün devam etmesi için fırsat doğacaktır. İlk olarak hükümetin çözmesi gereken bir problem gündemde öne çıkmalıdır. Bu ilk akımdır. Göstergelerde meydana gelen dikkat çekici değişiklikler ya da ani şoklar problemler akımını harekete geçirir. Problem öne çıkar ve dikkat çeker. İkincisi, önerilerin açıklanması, yarıştırılması ve birinin ya da bazılarının öne çıkmasını içeren politika akımıdır. Böylece politika alternatifleri daraltılır. Süzgeçten geçmiş olur. Sonuncu gelişme ise karar alıcı aktörlerin soruna yönelimlerini ifade eden siyasi akımın ortaya çıkmasıdır. Seçim süreçleri ve sonrasında hükümet değişiklikleri bu akım için elverişlidir. Politika penceresi, bazı zamanlarda, bu üç akımın birleşmesiyle açılır. Yeni politika ya da politika değişikliği için fırsat doğar (Kingdon, 2014: 19; Akdoğan, 2015). Toplumsal sorun için formülasyon aşaması başlar. Böylece politika döngüsü devam eder.

II. FORMÜLASYON VE YENİDEN FORMÜLASYON

Gündeme gelme "nereye gidileceği" ile ilgilidir. Formülasyonda ise "nasıl gidileceği" sorusuna yanıt aranır (Turnpenny ve diğerleri, 2015: 4). Politika formülasyonu, sorun çözümlerini bulma, tasarlama ve tanımlama faaliyetidir. Sorun hakkında ne yapılacağına dair alternatifler üretilir. Gündeme gelme aşamasında tanımlanan sorunların çözülmesini sağlayacak politika seçenekleri belirlenir, süzgeçten geçirilir ve karar verilir. Politika formülasyonunun özü, basitçe, toplumsal sorunlarla başa çıkmanın çeşitli yollarının hükümet yetkilileri ve sorunla ilgili diğer aktörler tarafından önerilmesi, tartışılması ve çözüm yoluna/yollarına karar verilmesidir (Knoepfel ve diğerleri, 2007: 32; Howlett ve Mukherjee, 2017: 6).

Formülasyon aşaması, en geniş anlamıyla geçmişteki bir sorunu çözmek veya gelecekteki bir kamu politikası sorununu önlemek için mevzuatın tasarımını ifade etmektedir. Ancak yasayı yürürlüğe koymak, eyleme geçileceğinin veya sorunun çözüleceğinin garantisi değildir. Yasanın uygulanmasını sağlamak üzere, her düzeyde bürokrasiye yol gösterecek hedeflere ve kılavuzlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar da formülasyon aşamasının konusudur (Stewart ve diğerleri, 2007: 10).

Formülasyon aşamasında ne yapılacağı kararlaştırılır. Kamusal problemin çözümüne ilişkin araçlar geliştirilir. Alternatiflerin olumlu olumsuz yönleri tartışılır.

Rasyonel karara ulaşmak için verilerden yararlanılır. Ancak her durumda, rasyonel görünen alternatif üzerinde uzlaşılmayabilir. Politika seçiminde hükümetin alışkanlıkları, gelenekleri ve programı da etkili olabilir. Aktörlerin deneyimlerine dayanan, mantıksız görünen seçim bile, amaç doğrultusunda rasyonel olabilir (Peters, 1986: 51).

Veselý (2020: 216-225), formülasyon aşamasına dair geleneksel açıklamaların güncelliğini yitirdiğini ve politikaların analizinde işe yaramadığını düşünmektedir. Geleneksel anlayışın dayandığı varsayımları eleştirmektedir (Tablo 10).

Tablo 10: Geleneksel ve Eleştirel Formülasyon Yaklaşımları

Geleneksel Yaklaşım	**Eleştirel Yaklaşım**
Politikaların formüle edilmesinin tek bir yolu vardır.	Politika formülasyonu çeşitli şekillerde gerçekleşebilir.
Formülasyon sürecinde araçla amaç arasında bağlantı yoktur.	Politika oluşturma araçları, politika alanının özünden ayrılamaz.
Politika formülasyonu, birbirini dışlayan alternatiflerden birisinin seçimidir.	Alternatiflerden birisinin seçimi yerine yeni bir tasarım kabul edilebilir.
Politika oluşturma, benimseme ve uygulama arasında açık bir ayrım vardır	Formülasyon, benimseme ve uygulama arasındaki sınırlar bulanıktır.

Kaynak: Veselý, 2020: 216-225.

Yeniden Formülasyon

Formülasyonun başlangıcı ve bitişi kesin sınırlarla belirlenemez. Bunun nedeni, çözüm önerilerinin geçmişle ve gelecekle bağlantılı olma potansiyelidir. Benzer sorunları çözmek için daha önceki girişimler formülasyonu etkiler. Uygulamada yaşanan sorunlar karar vericilerin yeniden başlamasına ve politikayı yeniden formüle etmesine neden olur (John, 2012: 20). Formülasyon, politika sorununa dair kesin verilerin olmadığı durumlarda da gerçekleşir ve zaman içinde, politika amaçlarının ve araçlarının değiştiği durumlarda da yeniden formüle edilir (Teisman, 2000; Thomas, 2001; Weber ve Khademian, 2008; Howlett ve Mukherjee, 2017: 10).

Formülasyon ve yeniden formülasyon, uzun bir süre boyunca gerçekleşebilir. (Jones, 1984: 78). Çünkü sorunlar nadiren "çözülür". Genellikle yeniden çözüm gerektirir, yeniden formüle edilir ve hatta "çözülmez" (Dunn, 2018: 7). Politika döngüsü çerçevesi, politika sürecinin farklı unsurları arasındaki geri bildirimi hesaba katarken, politika sürecinin basitleştirilmiş ve ideal tip bir modelini sunar. Veselý'in (2020: 216-225) de işaret etiği üzere bu ideal tipin aksine gerçekte politika süreçleri nadiren net başlangıçlar ve bitişler içerir. Politikalar her zaman sürekli olarak gözden geçirilmiş, kontrol edilmiş, değiştirilmiş ve sonlandırılmıştır. Politikalar sürekli olarak yeniden formüle edilir, uygulanır, değerlendirilir ve uyarlanır (Jann ve Wegrich, 2007: 44).

Süreç aşamasının içeriği ve eleştiriler dikkate alınarak geliştirilen -yeni isimlendirme ile- formülasyon ve yeniden formülasyon, sorunu çözmek için uygulanacak olan hedeflerin, araçların ve prosedürlerin seçilmesini sağlayan politik ve idari programın oluşturulmasını içerir. Politika alternatiflerinin belirlendiği bu aşamada alternatifler arasında seçim yapılır. Filtreleme gerçekleşir. Çözüm yöntemleri belli olduğunda ise karar verilir. Bu karar önerilerden birisinin kabulü olacağı gibi yeni bir politika tasarımı da olabilir (Knoepfel ve diğerleri, 2007: 32).

Formülasyon ve yeniden formülasyon sorunun çözüm yöntemlerinin ve araçlarının belirlendiği aşamadır. Karar vericiler teşvik, kural koyma, bilgilendirme, yetkilendirme ve yasa yapımı gibi yöntemlerde karar kılabilirler. Örneğin, kirliliğin önlenmesi amacıyla geleneksel üretim yöntemlerine ek vergi yükü getirilip, yeni teknolojilere indirimler sağlanabilir. Karbon teknolojilerinin kullanımını yasaklayıcı kurallar koyulabilir. Pil atıklarının geri dönüşümünün neden önemli olduğuna dair bilgilendirme faaliyetine girişilebilir. Bütçenin geri dönüşüm teknolojilerinin yaygınlaştırılması için ilgili birimler yetkilendirilebilir. Son olarak ilgili alanı düzenlemek üzere yasa yapılabilir. Bu çözümler, mevzuat, uygulama kararları, yargı kararları veya diğer politika çıktıları aracılığıyla gerçekleşebilir (Stewart ve diğerleri, 2007: 88; Stone, 2012).

III. UYGULAMANIN HAK TEMELLİ YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Uygulama, politika sürecinin ortasında gerçekleşir. Politika oluşturma ve karar vermenin sonucudur, değerlendirme ve yeniden formülasyon aşamalarını etkiler. Uygulama aşaması sonunda politika hedefine ulaşılır, kısmen ulaşılır ya da ulaşılamaz (Bowman, 2005: 209). İdeal bir politika uygulaması süreci aşağıdaki temel unsurları içerir:

• Uygulama detaylarının belirtilmesi (Uygulamayı hangi kurum nasıl gerçekleştirecek?)

• Kaynak tahsisi (Bütçeler nasıl kullanılacak? Uygulamadan sorumlu personel kimlerdir?)

• Uygulama (Hangi hizmetler sunulacak?) (Jann ve Wegrich, 2007: 52).

Hükümetlerin aldıkları kararlar kamu yönetimi mekanizması tarafından yerine getirilmektedir. Uygulama her zaman karar verildiği hali ile yürümeyebilir. Hedeflerde ve buna bağlı olarak mevzuatta ve uygulamada değişiklikler ve dönüşümler olabilir (Jann ve Wegrich, 2007: 51). Ancak son kertede uygulama aşaması, politika çıktıları ile ilişkilidir (Knoepfel ve diğerleri, 2007: 33). Politika hedefleri ile sonuçları arasındaki ilişkiye odaklanılır. Politika başarısı, başarısızlığı ve transferi (varsa) tespit edilir.

Uygulamada çok sayıda ve çeşitte personel yer alır. Hizmetleri üretenler, başka bir deyişle yurttaşlarla doğrudan ilişkiye geçenler, uygulamada kritik önemdedirler, çünkü uygulamanın bilgisine hâkimdirler. Ayrıca politika kararının uygulanmasında kendi yorumlarını katabilirler. Dolayısıyla sokak düzeyi bürokratlarının davranışları politikanın değerlendirilmesinde belirleyici etki doğurmaktadır (Lipsky, 2010: 3-4).

Değerlendirme

Değerlendirme, uygulamanın belli bir aşamasında gerçekleşir ve geçmişe uzanır. Bu nedenle politika uygulamasına yön vermeye odaklanan politika projeksiyonundan farklılaşır. Ancak yine de geleceğe ilişkin perspektif sunar. Değerlendirme aşaması, politika sonuçlarını merkeze almakla birlikte tüm politika sürecine dair çıkarımlar sağlar (Jann ve Wegrich, 2007: 53).

Uygulanan politikanın etkinliğini konu edinen değerlendirme sonucunda politika yapıcılar politikayı düzeltebilir, değiştirebilir veya sonlandırabilir. Politika düzeltme ve değişikliği döngünün tüm aşamalarında karşımıza çıkabilmektedir. Bu da yeniden formülasyon sürecini oluşturur ve politika döngüsünün yenilenmesi demektir. Eski veya başarısız politikaların uygulanmasını durdurmak ise politika sonlandırma olarak ifade edilmektedir (Edwards ve diğerleri, 2001: 6-7; Stewart ve diğerleri, 2007: 11).

Politika Hedefi ve Hak Temelli Değerlendirme Çerçevesi

Uygulamanın değerlendirilmesi için öncelikle politikanın hedeflerinin bilinmesi gerekir. Böylece politikanın "neye göre" değerlendirileceği tespit edilir. Ardından hedeflerle çıktılar arasında ilişki kurmayı sağlayacak değerlendirme çerçevesi oluşturulur. Oluşturulan çerçeve ise politikanın "nasıl" değerlendirileceğini belirler. Çalışmanın bu kısmında, Türkiye engellilik politikasının uygulamasının nasıl değerlendirileceğine ilişkin oluşturulan çerçeve tanıtılmaktadır. Başka bir deyişle Türkiye engellilik politikası uygulamasının "neye göre" ve "nasıl" değerlendirileceği tarif edilmektedir.

"Türkiye engellilik politikasının hedefleri nelerdir?" sorusunun yanıtı ilgili mevzuatta, kalkınma planlarında, faaliyet raporlarında ve hükümetin kararlarında bulunmaktadır. Türkiye engellilik politikasına dayanak olan politika belgeleri incelendiğinde "hak temellilik" hedefinin belirlendiği anlaşılmaktadır. Bu hedefin kaynağı ise BMEHS'dir. BMEHS'nin imzalanmasıyla birlikte Türkiye engellilik politikasının hedefi hak temellilik olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada uygulama hak temelli engellilik politikası hedefi bağlamında değerlendirilmektedir.

Değerlendirmede esas alınacak hedefin belirlenmesinin ardından değerlendirmenin nasıl yapılacağını netleştirmeye sıra gelir. Türkiye engellilik politikasının hak temelli yaklaşım bağlamında değerlendirilmesi için bir izleme şablonu/çerçevesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Hak temelli değerlendirme çerçevesi oluşturmak için literatürde engellilik politikasına odaklanan çalışmalar incelenmiştir. Engellilik politikası analizlerinde öne çıkan üç farklı çerçeve tespit edilmiştir (Şekil 3). Bunlar, engellilik politikası

uygulamasının hak temellilik ilkeleri bağlamında değerlendirilmesi için oluşturulan ve çeşitli araştırmalara dayanak olan çerçevelerdir.

Şekil 3: Engellilik Politikası Değerlendirme Şablonları/Çerçeveleri

1	2	3
BM Çerçevesi (BMEHS, BMEHK Ülke Raporu Kılavuzu ve Genel Yorumlar)	Disability Rights Promotion International'ın (DRPI) Hukuk ve Politika İzleme Şablonu	Turnbull III' un Temel Kavramları

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Bunlardan ilki, BM'nin engellilik çerçevesidir. Hak temelli engellilik politikasının açıklandığı ve izlenmesi için oluşturulan çerçevenin temel metni BMEHS'dir. Ulusal uygulamalar BMEHS dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir. BM çerçevesi BMEHS'nin maddelerini temel almaktadır. BMEHK'nin yayınladığı ülke raporu hazırlama kılavuzu ise engellilik politikası uygulamalarının listelenmesi için başlıkları ve içeriği açıklamaktadır. Sözleşmenin maddelerine uyuma dair ne tür kanıtlar sunulması gerektiği belirtilmektedir (CRPD, 2009). Son olarak BMEHK'nin farklı tarihlerde açıkladığı genel yorumlar (BMEHK, 2014a; 2014b; 2016a; 2016b; 2017; 2018a; 2018b; 2022a) politika uygulamasına rehberlik etmektedir. Değerlendirme çerçevesine katkı sağlamaktadır.

İkincisi, çeşitli ülkelerde engellilik politikası izleme faaliyetleri yürüten DRPI'nın izleme çerçevesidir. Hukuk ve Politika İzleme Şablonu (DRPI, 2012), engellilik politikasının hak temelli izlenmesi amacıyla DRPI tarafından geliştirilmiştir. Bu şablon, başta BMEHS olmak üzere uluslararası sözleşmelerde engellilerin insan haklarını gözeten ilkelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Araştırmacılar ve hak temelli savunuculuk faaliyetleri yürüten kurumlar tarafından engellilik politikası analizini amaçlayan araştırmalarda kullanılmıştır (Pinto, 2011: 457-461; Abbay, 2015; Mykitiuk ve Peters, 2015; ESHİD ve Van İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği, 2017: 119-165).

Üçüncüsü ise, Turnbull III ve diğerlerinin ABD engellilik politikasını analiz etmek amacıyla oluşturdukları on sekiz temel kavramdan oluşan değerlendirme çerçevesidir (Turnbull III ve diğerleri, 2001). ABD engellilik mevzuatının incelenmesi, odak grup görüşmeleri ve yüz yüze görüşmelerden hareketle izleme kriterleri oluşturulmuştur. Turnbull ve diğerlerinin ABD'de geliştirdiği temel kavramlar değerlendirme şablonu olarak çeşitli ülkelere uygulanmıştır (Aldersey ve Turnbull, 2011; Turnbull III ve diğerleri, 2012; Mannan ve diğerleri, 2012; O'Down ve diğerleri, 2013; Meral ve Turnbull, 2016; Nuri ve diğerleri, 2021; Wilbur ve diğerleri, 2021).

Bu çalışma için hazırlanan değerlendirme çerçevesinin (Tablo 11) geliştirilmesinde, yukarıda açıklanan izleme ve değerlendirme şablonları esas alınmıştır. Aşağıdaki değerlendirme başlıkları oluşturulmuştur.

Tablo 11: Uygulamanın Hak Temelli Değerlendirilmesi Çerçevesi

	Değerlendirme Başlığı
i.	Kapsayıcı Eğitim
ii.	Yeterli Hayat Standardı ve Sosyal Koruma
iii.	Çalışma Hakkı
iv.	Sağlık ve Rehabilitasyon
v.	Karar Süreçlerine, Siyasal ve Kamusal Yaşama Katılım
vi.	Kültürel Yaşama, Eğlence, Dinlenme ve Spor Etkinliklerine Katılım
vii.	Adalet Hizmetlerinden Etkili Yararlanma
viii.	Risk Durumları ve İnsani Acil Durumlar
ix.	Erişilebilirlik
x.	Bilinçlendirme, Farkındalık, İstatistik ve Araştırma Geliştirme
xi.	Uluslararası İşbirliği ve Ulusal Uygulamanın İzlenmesi
xii.	Eşitlik İlkesi, Ayrımcılık Yasağı ve Makul Düzenleme
xiii.	Bağımsız Yaşam, Topluma Dâhil Olma ve Kişisel Hareketlilik
xiv.	Onur, Bireysel Özerkliğe Saygı ve Anaakımlaştırma

Kaynak: Turnbull III ve diğerleri, 2001; CRPD, 2009 ve DRPI, 2012'den yararlanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Kuramsal çerçevenin bundan sonraki kısmında, yukarıda sıralanan on dört değerlendirme başlığı açıklanmaktadır. Böylece her biri hacimli araştırmalara konu olabilecek değerlendirme başlıklarının kapsamları belirlenmektedir. Başka bir deyişle analiz sınırlandırılmaktadır. Değerlendirme çerçevesi tarif edilerek engellilik politikası uygulamalarının detaylı sonuçlarının analizinde karşılaşılacak olası güçlüklerin aşılması amaçlanmaktadır. Örneğin, sınırlandırma çerçevesi olmaksızın "kapsayıcı eğitim" başlığının değerlendirilmesine girişmek analizi oldukça güç hale getirecektir. Çünkü engellilerin eğitimine dair her şey bu başlığın verilerini oluşturmaktadır. Bu sorunun aşılmasında değerlendirme çerçevesi yardımcı olmaktadır. Böylece, hak temelli yaklaşım bağlamında "eğitim" hizmeti, "eğitim alan engelli birey sayısı" üzerinden değil "kapsayıcı eğitim" hedefine uyum ve "erişilebilir eğitim materyali" temini bağlamında değerlendirilmektedir. Başka bir örnek vermek gerekirse, sosyal yardım hizmetlerinin dâhil olduğu "yeterli hayat standardı" başlığında "yardımların miktarı" ve "bu hizmetlerden yararlanan engelli birey sayısı" üzerinden değerlendirme yapmak hak temelli yaklaşım bağlamında eksik kalmaktadır. Hak temelli yaklaşım çerçevesi "sosyal yardımlarla bağımsız yaşam ilkesinin bağlantısının kurulup kurulmadığını" incelemeyi odağına almaktadır. Son örnek olarak, "çalışma hakkı" ele alındığında, ülkelerin istihdamda belirledikleri "engellilik kotaları" kuşkusuz önemlidir. Fakat hak temelli yaklaşım bağlamında oluşturulan değerlendirme çerçevesine göre kotaların artışı tek başına yeterli olmaz. "İstihdamda eşit şartların sağlanması" ve "üst derece yönetici pozisyonlarda engelli bireylerin oranı" analize dâhil edilmelidir.

Eğitim, sosyal yardım ve istihdam alanlarına ilişkin örneklerle açıklanan hak temelli değerlendirme çerçevesi, aşağıda her başlık için detaylandırılmaktadır ve analizin sınırları çizilmektedir.

i. Kapsayıcı Eğitim

Hak temelli yaklaşım, eğitim hizmetinin tüm engellileri kapsamasını, toplumsal cinsiyet eşitliğinin gözetilerek ve hayat boyu sunulmasını esas almaktadır. Engelli bireyin eğitim hayatının planlanmaya başlandığı eğitsel değerlendirme aşamasından başlayarak mesleki eğitim ve yetişkin kursları dâhil tüm eğitsel süreçlerden dışlayıcı uygulamaların sona erdirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe

uygun olarak pozitif ayrımcılık ve makul uyumlaştırma gibi eylemler desteklenmektedir. Hak temelli yaklaşımın hedefi olan kapsayıcı eğitimde, okul öncesi eğitimden başlayarak eğitsel değerlendirme dâhil eğitim sürecinin medikal yaklaşım ağırlığından kurtulması son derece önemlidir.

Engelliliğin çeşitliliği dikkate alınarak öğrenciler için bireysel uyarlamalara ve desteklere imkân veren eğitim müfredatı benimsenmelidir. Yükseköğretimin her kademesinin ve her programının kapsayıcı planlanarak gerekli akademik uyarlamaların planlanması ilgili mevzuatta yer almalıdır. Okula devamı azaltan fiziki çevreden ve yoksulluktan kaynaklı sorunların çözülmesi gerekmektedir. Eğitim personeli yetiştirme programları engelliliğin çeşitliliği ve hak temelli yaklaşım ilkeleri bağlamında planlanmalıdır.

Eğitim ortamlarının ve materyallerinin erişilebilir hale getirilmesi gerekmektedir. Eğitim için en uygun dil ve iletişim biçimine imkân verecek bir sistem oluşturulmalıdır. İşaret dili dâhil farklı anadillerin kullanılmasına imkân tanınması önerilmektedir. Eğitim, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmalarını, bağımsız yaşamlarını ve kişisel hareketliliklerini destekleyici çıktılar üretmelidir. Son olarak, eğitimin planlanmasında engellilerin ve ailelerin katılımına imkân sağlayacak mekanizmaların kurulması beklenmektedir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 141; CRPD, 2009: 13-14; DRPI, 2012: 33-34; BMEHK, 2016b).

ii. Yeterli Hayat Standardı ve Sosyal Koruma

Engellilik durumu nedeniyle bireylerin ve ailelerin karşı karşıya kaldıkları olumsuzlukların giderilmesi için yeterli hayat standardının ve sosyal korumanın sağlanması hak temelli yaklaşımın ilkeleri arasındadır. Temiz su, yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçların temininde devlete sorumluluklar yüklenmektedir. Bu bağlamda engelli yoksulluğu ile mücadeleye yönelik hizmetler beklenmektedir.

Nakdi ve ayni sosyal yardımları, bakım hizmetlerini ve diğer destek sistemlerini barındıran engelliler için yeterli hayat standardı ve sosyal korumayı sağlama hedefi, hak temelli yaklaşım bağlamında bağımsız yaşam, kişisel hareketlilik, özerkliğe ve onura saygı ilkelerinin gerçekleşmesine yönelik planlanmalıdır. Dolayısıyla bu uygulamaların yalnızca destek ödemesi olarak tasarlanmaması ve emeklilik de dâhil sosyal koruma hizmetleri ile desteklenmesi gerekmektedir.

Özellikle engelli kız çocuklarına, kadınlara ve yaşlılara yönelen hizmet planlamaları önerilmektedir.

Yeterli hayat standardı, engelli bireylerin gündelik yaşamlarını kolaylaştıran ve bağımsız yaşamlarını destekleyen malzeme, araç ve teknolojilerin bedelsiz veya uygun maliyetlerde sağlanmasını gerektirmektedir. Bu ihtiyaçların sosyal güvenlik şemsiyesi altında sunulmasına politika uygulamasında yer verilmelidir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 139; CRPD, 2009: 16-17; DRPI, 2012: 40).

iii. Çalışma Hakkı

Çalışma hakkı, engellilik politikasının başlıca uygulama alanlarından birisi olagelmiştir. Devletler ve uluslararası kurumlar engellilerin çalışma yaşamına katılımıyla ilgili mevzuat oluşturmuş ve projeler hayata geçirmiştir. Çalışma hakkı, mesleki eğitimden iş ilanlarına, iş ortamında eşitliğin sağlanmasına ve emekliliğe kadar tüm çalışma sürecini kapsamaktadır. Engelli bireyler için her düzeyde işe başvurabilecek eğitim imkânlarının sağlanması, iş ilanlarında ayrımcılığa maruz kalmamaları ve iş yerlerinde makul düzenlemelerin yapılması gibi konular çalışma hakkı bağlamında değerlendirilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve eşit işe eşit ücret ilkelerinin engelliler için de uygulanmasının temin edilmesi beklenmektedir. Engellilerin üretken ve topluma katkısı olan bireyler olarak desteklenmesinin çalışma hakkıyla bağlantısı üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle engelli bireylerin eğitimlerine uygun pozisyonlarda, yükselmelerine imkân verilerek ve mobbingden korunarak istihdam edilmelerini sağlayacak mevzuat oluşturulmalıdır.

Çalışma hakkının tesisinde engelliliğin çeşitliliği dikkate alınarak farklı istihdam modellerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Ancak alternatif istihdam modelleri arasında sayılan korumalı işyerleri gibi engelli bireyler için dışlayıcılıkla sonuçlanma ihtimali olan uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 141-142; CRPD, 2009: 15-16; DRPI, 2012: 38-39; BMEHK, 2022a).

iv. Sağlık ve Rehabilitasyon

Sağlık hizmetleri engellilik politikası için kritik önemdedir. Çünkü engellilik durumunu belirtir sağlık raporu (çocuklar için/erişkinler için sağlık kurulu raporu), engellilik politikasının temelini oluşturmaktadır. Hastaneler tarafından hazırlanan rapor, sosyal yardımdan eğitime kadar neredeyse politikanın tüm uygulamaları için belirleyicidir.

Yeti yitimlerinin önlenmesi ve iyileştirmesi için erken tanı ve tedavi hizmetlerinin, engelliliğin çeşitliliği dikkate alınarak tüm sağlık ve rehabilitasyon alanlarında planlanması önerilmektedir. Örneğin, bebeklik dönemi taramalarının en geniş düzeyde yapılması gerekmektedir.

Sağlık hizmetlerin ayrımcılığı önleyerek, toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesi gözetilerek, yüksek kalitede, ek maliyet oluşturmaksızın ve en geniş çerçevede sunulması gerekmektedir. Tedavi ve rehabilitasyon süreçlerinin erişilebilirliğinin sağlanması, onura saygının gözetilmesi ve bireylerin onayının alınması temel ilkeler arasındadır.

Sağlık hizmetleri bağlamında özellikle belirtilen bazı alanlar bulunmaktadır. Bunlar engelli bireylerin dışlanma ile karşılaşma ihtimali yüksek sağlık hizmetleri başlıklarıdır. Örneğin, engelli kadınların cinsel ve üreme sağlığı hizmetlerinden dışlanmasının önüne geçilmelidir. Bir başka örnek ise, ruh sağlığı hizmetleridir. Bu hizmeti sunan kurumların hak ihlallerine neden olan uygulamaları sonlandırılmalıdır (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 136-137; CRPD, 2009: 14-15; DRPI, 2012: 35-36).

Habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerinin bireylerin kişisel hareketliliğini destekleyici nitelikte, kapsamlı olması, sadece tıbbi yöntemlere dayanmaması gerekmektedir. Rehabilitasyon sürecinde gerekli malzeme ve cihazların herkes için ulaşılabilir olması sağlanmalıdır (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 136-137; BMEHK, 15; DRPI, 2012: 37).

v. Karar Süreçlerine, Siyasal ve Kamusal Yaşama Katılım

Engellilerin her türlü karar süreçlerinden dışlanma potansiyelleri nedeniyle, hak temelli yaklaşım katılımı öne çıkarmaktadır. Engelli bireylerin bireysel ya da örgütlü olarak engellilikle ilgili kararlara ve seçimler dâhil tüm siyasal süreçlere eşit katılımının sağlanmasına yönelik tedbirlerin mevzuatta ve uygulama ilkelerinde yer

alması beklenmektedir. Bu kapsamda başta zihinsel engelli bireyler olmak üzere siyasi hakların güvence altına alınması gerekmektedir. Seçim sürecinin her aşamasının erişilebilir ve kapsayıcı hale getirilmesi bu kapsamda üzerinde durulan en önemli uygulamadır.

Siyasal ve kamusal yaşama katılımın bir boyutu da karar süreçlerinde yer almaktır. Engellilik politikası ve diğer kamu politikası süreçlerinde yer almalarına ilişkin yöntemler geliştirilmelidir. Kamu yönetiminde engelli bireylerin yer almasını sağlayacak düzenlemeler yapılmalı ve varsa ayrımcı uygulamalara son verilmelidir. Engellilerin bireysel ve topluluklar yoluyla katılımını özendirici önlemler alınmalıdır. Örneğin, engellilerin sivil toplumda aktif yer almalarına yönelik uygulamaların tanımlanması beklenmektedir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 138; CRPD, 2009: 17; DRPI, 2012: 42).

vi. Kültürel Yaşama, Eğlence, Dinlenme ve Spor Etkinliklerine Katılım

Engelli bireylerin toplumsal yaşama dâhil olmalarını destekleyecek uygulamalardan birisi de kültürel, eğlence ve spor etkinliklerine katılımın desteklenmesidir. Bu, aynı zamanda yaratıcı, sanatsal ve entelektüel potansiyelin geliştirilmesi ile de ilgilidir.

Kültür, sanat, eğlence ve spor alanlarının ve tesislerinin erişilebilir hale getirilmesi eşit hizmet için ilk adımdır. Ardından hizmetlerin erişilebilirliği gelmektedir. Kültür ve sanat ürünlerinin farklı iletişim araçları ile üretilmesi ve paylaşılmasına yönelik düzenlemeler gerekmektedir. Turizm hizmetinin kapsayıcı hale getirilmesi ve spor etkinliklerine engelli bireylerin katılımı, müze, kütüphane ve tiyatro mekânlarının evrensel tasarım ilkelerine uygun planlanması öne çıkan uygulamalar arasındadır (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 141; CRPD, 2009: 17; DRPI, 2012: 44-45).

vii. Adalet Hizmetlerinden Etkili Yararlanma

Engelli bireylerin yasal kapasitelerinin artırılması böylece adalet hizmetlerinden etkili yararlanabilmeleri hak temelli yaklaşımın özellikle üzerinde durduğu başlıklar arasındadır. BMEHK Genel Yorumlarının ilki yasa önünde eşitliğe ilişkindir. Engelli bireylerin yasa önünde eşitliği, adalete eşit ve etkili erişimleri, kişi

özgürlüklerinin ve bütünlüklerinin korunması ve her türlü şiddet ve kötü muameleden korunmaları yasal kapasitenin güçlendirilmesiyle bağlantılıdır. Böylece ayrımcılığın önlenmesi, özgür karar vermenin desteklenmesi ve işkence ve istismardan korunma sağlanabilecektir.

Bu kapsamda, engellilerin evlenme, mülk edinme, miras ve ticaret gibi haklarını kullanmasını engelleyen hukuki pratiklere son verilmesi gerekmektedir. Mevzuatın ve uygulamaların engelli bireylerin haklarını kısıtlamak yerine kendi kararlarını verebilmelerine imkân verecek şekilde planlanması beklenmektedir.

Ön soruşturma aşamasından başlayarak tüm adalet mekanizmasının erişilebilir olması yasal kapasitenin güçlendirilmesiyle doğrudan ilgilidir. Noter işlemleri dâhil adalet hizmeti süreçlerinin erişilebilir hale getirilmesi beklenmektedir. Kurumların fiziki çevresinin evrensel tasarım ilkelerine göre dizaynı ve adalet işlemlerinin tüm engel gruplarının erişimine uygunluğu son derece önemlidir.

Mevzuatın engellilere karşı her türlü şiddet ve istismarı önleyecek şekilde oluşturulması yasal kapasite güçlendirme hedefinin bir parçasıdır. Bu kapsamda engelli çocuklar ve kadınlar üzerinde özellikle durulmakla birlikte şiddet ve istismarı önleyecek mekanizmaların kurulması beklenmektedir. Son olarak, adalet kurumlarının engelliler için ayrımcılık üretme potansiyeli ile mücadele edilmesi üzerinde durulmaktadır. Kurumların fiziki yapıları, personelin davranışları ve kurumsal işleyişleri eşitlik ilkesine aykırı sonuçlar üretmemelidir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 136; CRPD, 2009: 9-11; DRPI, 2012: 22-25; BMEHK, 2014a).

viii. Risk Durumları ve İnsani Acil Durumlar

Farklı nedenlerden kaynaklanabilen riskli ve acil durumlarda engellilerin güvenliğini sağlayacak önlemlerin alınması hak temelli yaklaşımın önerileri arasındadır. Silahlı çatışma, doğal afet, salgın, göç ve ekonomik kriz gibi durumlarda engellilerin korunması ve bu durumlara yönelik uygulamalarda ayrımcılığa uğramamaları sağlanmalıdır.

Bu hedefin gerçekleşmesi için öncelikle acil durum planlamalarında engellilere ilişkin maddelere yer verilmesi gerekmektedir. Risk durumlarına hazırlıktan, olay anına ve sonrasına değin engellileri gözeten planlama yapılmalıdır. Afet ve acil durumlarda engellilerin hayati gereksinimleri karşılanmalıdır. Bu durumlarda

gerçekleştirilen insani yardım faaliyetlerinden engellilerin dışlanmaması sağlanmalıdır. Son olarak, acil durum barınakları ve mülteci kampları gibi alanların oluşturulmasında erişilebilirlik dikkate alınmalıdır (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 136; CRPD, 2009: 9; DRPI, 2012: 21).

ix. Erişilebilirlik

Erişilebilirlik, tüm engellilik politikası hizmetlerinin eşit ve yüksek standartlarda sunulması için gereklidir. Bu nedenle, deyim yerindeyse politikanın odağında yer almaktadır. Hizmetlerin erişilebilir biçime getirilmesi için ortaya atılan evrensel tasarım hak temelli yaklaşımın temel ilkelerinden birisi kabul edilmektedir.

Bağımsız yaşam ve topluma katılım için olmazsa olmaz kabul edilen erişilebilirlik, fiziki çevrenin, ulaşımın, bilginin ve iletişim teknolojilerinin engellileri dışlamayacak şekilde dizaynını ifade etmektedir. Bunun için binalar, ulaşım sistemleri, açık alanlar, bilgi ve iletişim araçlarının erişilebilirliği mevzuatla garanti altına alınmalı ve gerekli uygulamalar yapılmalıdır. Erişilebilirlik gereklerine uyulup uyulmadığının denetimi ve ihlal durumlarında yaptırımlar planlanmalıdır (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 136; CRPD, 2009: 8-9; DRPI, 2012: 17; BMEHK, 2014b).

x. Bilinçlendirme, Farkındalık, İstatistik ve Araştırma Geliştirme

Farkındalık ve bilinçlendirme, hak temelli yaklaşıma göre, geleneksel anlayışın engellileri acındırmaya ve kahramanlaştırmaya yönelen tutumundan farklıdır. Engelliler toplumdan yalıtılmış ve bakıma muhtaç kişiler olarak değil eşit bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bağımlı ve muhtaç engelli imajı yerine olumlu temsiller oluşturulmalıdır. Eğitim müfredatında ve medyada bu imajın yaygınlaştırılması beklenir. Böylece toplumsal algıda engellilerin hakları olan muktedir bireyler olarak tanınması amaçlanmaktadır (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 143; CRPD, 2009: 8; DRPI, 2012: 16).

Engellilik istatistikleri, politika oluşturmanın tüm alanlarında, geliştirme ve uygulamadan, etkinliğin izlenmesi ve değerlendirilmesinden maliyet etkinliğinin analizine kadar her aşamada çok önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle, mümkün olan en geniş veri setini oluşturmak üzere, bilgi koruma ve özel hayata saygı ilkelerini gözeten araştırma ve geliştirme uygulamaları teşvik edilmektedir. Engellilik

durumları, yaş, cinsiyet ve gelir gibi temel verilerin ötesinde engellilik hizmetlerinin sonuçlarına, ayrımcılık ihlallerinin türlerine ve sayılarına kadar geniş yelpazede bilgi üretimi aynı zamanda kamunun hesap verme sorumluluğunun gereğidir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 143; CRPD, 2009: 18; DRPI, 2012: 47).

xi. Uluslararası İş Birliği ve Ulusal Uygulamanın İzlenmesi

Engellilik politikasının uygulanmasında, uluslararası politika hedefleri ile bağlantılı ve koordineli şekilde iş birliklerinin sağlanması beklenmektedir. Uluslararası kalkınma programlarına ortaklık, eğitim programlarına katılım ve bilgi paylaşımı gibi tüm iş birlikleri buna dâhil edilmektedir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 143; CRPD, 2009: 15; DRPI, 2012: 48).

BMEHS gereği, taraf ülkeler sözleşmenin uygulanmasının hayata geçirilmesi ve uygulamaların izlenmesi amacıyla bağımsız mekanizmalar kurmakla sorumludur. Bu izleme sürecine engelli sivil toplumunun dâhil edilmesi önemsenmektedir. Engellilerin örgütleri ile diğerleri ayrımına dikkat edilmektedir. Engellilerin örgütlerinin katılımına özen gösterilmelidir. Engelliliğin çeşitliliği de dikkate alınarak bireylerden ve kurumlardan sürekli bilgi alınması üzerinde durulmaktadır. Sürekli danışma sürecine çocukların ve kadınların dâhil edilmesi beklenmektedir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 143; CRPD, 2009: 19-20; DRPI, 2012: 49; BMEKH, 2018b).

xii. Eşitlik İlkesi, Ayrımcılık Yasağı ve Makul Düzenleme

Hak temelli yaklaşımla, eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesi engellilik politikasının merkezine yerleştirilmektedir. Engelliler için eşitliğin sağlanması mevzuatın ve uygulamaların gözetmesi gereken bir ilke olarak kabul edilmektedir. Eşitliğin asgari ölçüsünü "kanun önünde eşitlik" ve "kanunların eşit koruma öngörmesi" şeklinde ifade eden şekli eşitlik ilkesi açısından, örneğin görme engelli olan bir kişinin yükseköğrenime kabul edilmesi yeterlidir. Buna göre, şekli eşitliğin "farklı muamele" ile açığa çıkan doğrudan ayrımcılığın önlenmesi ile sağlanması mümkündür. Eşitliğin, farklılıkları göz ardı etmek yerine, onları gözetmekle sağlanabileceğine işaret eden maddi eşitlik ilkesi ise öğrencilerin erişilebilir eğitim materyallerine ulaşamaması veya bu materyalleri elde etme külfetinin tamamen görme engelli kişiye yüklenmesini hak ihlali kabul etmektedir. Bu durumda, "aynı

muamele"nin yarattığı eşitsizliğin, yani dolaylı ayrımcılığın önüne geçilmesi gerekmektedir (Gül ve Karan, 2011: 5-13).

Her türlü engelli ayrımcılığı ile mücadeleye yönelik mevzuatın oluşturulması ve uygulamaların yürürlüğe konulması beklenmektedir. Bu kapsamda, doğrudan, dolaylı, dolayısıyla ve çoklu ayrımcılıkla mücadele edilmektedir. Doğrudan ayrımcılık engelli bireylere herkesten farklı muamele sonucu ortaya çıkarken, dolaylı ayrımcılık engellilik durumu dikkate alınmaksızın aynı muamelenin sonucudur. Örneğin, engelli bireylerin bazı yükseköğretim programlarına kabul edilmemeleri doğrudan ayrımcılıktır. Eğitime kabul edilmeleri durumunda engellilik durumları dikkate alınmaksızın hizmet sunumu ise (erişilebilir eğitim materyali temin edilmemesi, sınavlarda ek süre verilmemesi vb.) dolaylı ayrımcılıktır. Dolaylı ayrımcılığın önlenmesi hedefi devletlere ayrımcılıktan kaçınma ve özel önlem alma (pozitif ayrımcılık) sorumluluğu yüklemektedir. Engelli bireylerin ailelerinin ve yakınlarının karşı karşıya kaldıkları hak ihlalleri dolayısıyla ayrımcılık olarak tanımlanmaktadır. Çoklu-kesişen ayrımcılık ise aynı anda birden fazla temelde yapılan ayrımcılıktır.

Kamu kurumlarının ve işverenlerin, engellilerin ayrımcılığa maruz kalmasını önlemeye yönelik düzenlemeleri makul uyumlaştırmalardır. Bu uygun tedbirlere, tekerlekli sandalyeli kişilerin işyerlerine erişimi için düzenlemelerin yapılması, çalışma saatlerinin ayarlanması, ofiste kullanılan araçların onların kullanabileceği şekilde ayarlanması ve görevlerin çalışanlar arasında tekrar dağıtılması gibi örnekler verilebilir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 136; CRPD, 2009: 78; DRPI, 2012: 9-15; BMEHK, 2018a).

Hak temelli yaklaşım, ayrımcılığın önlenmesi ve eşitlik politikalarında engelliliğe özgü mevzuatı ve uygulamaları gerektirmektedir. Bu bağlamda, engelliler için fırsat eşitliği ve asli eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi izlenmektedir. Engelli bireylere yönelik özel önlemlerin izi sürülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin tüm politikaya eşlik etmesi özellikle vurgulanmaktadır. Özetle, eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesi politikalarında engelliliğin ne kadar gözetildiği sorgulanmaktadır.

xiii. Bağımsız Yaşam, Topluma Dâhil Olma ve Kişisel Hareketlilik

Hak temelli yaklaşımın hedefleri doğrultusunda engelli bireylerin bağımsız yaşamının desteklenmesi ve topluma dâhil edilmeleri için pozitif eylemler öngörülmektedir. Engellilik hizmetlerinin planlanmasında bağımsız yaşam ilkesinin tesisi gözetilmektedir. Engellilik politikası bireyin kiminle ve nerede yaşayacağı dâhil kendi kararlarını alabilmesini destekleyici uygulamalar içermelidir. Engelli bireyleri aile ya da devlet kararı ile belli yerlerde yaşamaya zorlayıcı uygulamalara son verilmelidir.

Bağımsız yaşam, engellilerin her şeyi desteksiz, ailelerinden uzakta yapabilmeleri değil, kendi hayatları hakkında karar alabilmeleri anlamına gelmektedir. Bunun için, karar almada veya kararlarını uygulamada desteğe ihtiyaç duyan engelli kişilerin ihtiyacına göre şekillendirebilecekleri sistemlerin ve önlemlerin var olması gerekmektedir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 140; CRPD, 2009: 12; DRPI, 2012: 26-27).

Bağımsız yaşamı destekleyen bir politikanın olmazsa olmazlarından birisi de engelli bireyin kişisel hareketliliğinin sağlanmasıdır. Bu ilke fiziki bağımsızlığı temin etmektedir. Bunun için öncelikle erişilebilirlik düzenlemeleri gerekmektedir. Ancak fiziki çevreye yönelik çalışmalar hareketlilik için yeterli değildir. Kişisel hareketliliği sağlayacak cihazların temin edilmesi gerekmektedir. Bu cihazlar herkes için temin edilebilir, engelliliğin çeşitliliğine uygun ve kaliteli olmalıdır. Asistan köpekler gibi kılavuz hayvanlara mevzuatta yer verilmesi gerekmektedir.

Kişisel hareketlilik, eğitim ve bakım gibi diğer hizmet alanları ile de bağlantılıdır. Örneğin, özel eğitim müfredatında kişisel hareketlilik dersleri yer almalıdır. Bakım hizmeti sunanlar, engelli bireylerin kişisel hareketliliğine katkı sağlayacak bilgi donanımına ve farkındalığa sahip olmalıdır (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 139; CRPD, 2009: 12; DRPI, 2012: 28; BMEHK, 2017).

xiv. Onur, Bireysel Özerkliğe Saygı ve Anaakımlaştırma

İnsan hakları belgelerinin temel ilkelerinden olan insanlık onuruna, farklılıklara ve bireysel özerkliğe saygı, hak temelli yaklaşım bağlamında engellilik politikasının genel ilkeleri arasında yer almaktadır. Bu ilkeler, engelli bireylerin kendi seçimlerini yapma özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını destekleyici mevzuatın

oluşturulmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda bu ilkelerin ihlallerinin önüne geçilmesi beklenmektedir. Toplumsal yaşamda, eğitim sisteminde ve diğer politika alanlarında engelliliği de kapsayacak şekilde farklılıklara saygı ilkesinin kabulü önemsenmektedir (Turnbull III ve diğerleri, 2001: 136-140; DRPD, 2009: 7; DRPI, 2012: 10-11).

Anaakımlaştırılma, engelliliğin hukuk, politika, karar ve uygulamalarda yer almasını ifade etmektedir. Böylece her kamu politikası sürecinde engelliliğin hedeflerde, amaçlarda, değerlendirme kriterleri arasında yer almasının sağlanması amaçlanmaktadır (Turnbull III ve diğerleri, 2001; CRPD, 2009; DRPI, 2012: 13).

Önceki bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesi tanıtılmıştır. Bu bölümde ise Türkiye'de engellilik politikasının analizinin kuramsal çerçevesi tarif edilmektedir. Kamu politikası analiz yöntemlerinden olan süreç modelinin aşamaları dayanak kabul edilerek, bu çalışma için kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Üç aşamalı çerçevenin ilk başlığı gündeme gelmedir. Gündeme gelme teorileri, süreci açıklamaya katkı sunmak üzere incelenmiştir. İkincisi formülasyon ve yeniden formülasyondur. Politika sürecinin dinamik yapısı nedeniyle formülasyon aşaması yeniden tanımlanmıştır. Politikanın gündeme gelmesinden mevcut uygulama arasındaki gelişmeler formülasyon ve yeniden formülasyon olarak adlandırılmıştır. Üçüncüsü ise politikanın uygulama ve değerlendirme aşamalarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Politika uygulamasının değerlendirilmesi için hak temelli izleme çerçevesi oluşturulmuştur.

Sonraki bölümlerde Türkiye engellilik politikası gündeme gelme, formülasyon ve yeniden formülasyon ve uygulamanın hak temelli değerlendirilmesi başlıklarına ayrılarak analiz edilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ENGELLİLİK POLİTİKASI GÜNDEME GELİYOR

Literatür taraması, kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümleri ile araştırmanın teorik dayanaklarının ve kuramının açıklanmasının ardından bu bölümde Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelme aşaması analiz edilmektedir. Başka bir deyişle, ikibinlerin başında Türkiye'de neden ve nasıl yeni bir engellilik politikası gündemi oluştuğu incelenmektedir.

Bu bölümde Türkiye engellilik politikasının geçmişi ele alınmaktadır. Geçmiş, yeni politikanın gündeme gelme aşamasını kapsamaktadır. Yeni politikanın gündeme gelmesi beş başlık altında analiz edilmektedir. Bunlar, Türkiye'de (yeni) engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olan beş faktör olarak adlandırılmaktadır.

Mevcut politikanın oluşumu ile sonuçlanacak süreç, Türkiye'de 2002-2003 yıllarında engellilik meselesinin gündeme gelmesiyle başlamıştır. Bununla birlikte engellilik politikasının geçmişi vardır. Politika öncesi ve eski engellilik politikası, yeni politikanın kökenini oluşturmaktadır ve meselenin gündeme gelmesine etki eden faktörleri barındırmaktadır. İlk faktör engellilik politikasının tarihsel mirasını ifade etmektedir. Bu miras, Türkiye'nin engellilik alanındaki geçmişidir. Gündeme gelmede etkili olan ikinci faktör ise, ilkinden farklı olarak içeriden değil dışarıdan kaynaklanmaktadır. Uluslararası ortamdaki engellilikle ilgili gelişmeler ikinci faktördür. Engelliliğe dair farkındalığın ve alanın bilgisinin artması gündeme gelmeyi sağlayan üçüncü faktördür Yeni milenyuma gelindiğinde, engelli nüfusuna dair bilgi birikiminin artması ve bu konuda farkındalığın yaygınlaşması gündeme gelmede etkili olmuştur. ABD'de 1990'da kabul edilen ADA'nın ardından diğer ülkelerde de yasal düzenleme talepleri engellilik politikasını gündeme getirmede bir araç haline gelmiştir. Engelliliğe özgülenmiş yasa talebi Türkiye'de de çeşitli dönemlerde sivil toplum tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca teklif ve tasarı olarak TBMM ve hükümet gündemlerinde de yer almıştır. Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesine etki eden dördüncü faktör yasa talebi olmuştur. Son faktör ise 2002 genel seçimlerinin ardından iktidarın değişmesiyle Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetlerinin göreve başlamasıdır. Gerek iktidar değişikliklerinin yeni politika gündemlerini mümkün kılması gerekse AK Parti'nin engelliliği bir politika alanı olarak tercih etmesi gündeme gelmeyi etkilemiştir.

I. TÜRKİYE ENGELLİLİK POLİTİKASININ GEÇMİŞİ

Bu kısımda Türkiye engellilik politikasının gündeme gelmesinde geçmişin mirasının, başka bir deyişle tarihsel bağlamın etkisi incelenmektedir. Engellilik politikasının gündeme gelmesinin öncesinde Türkiye'deki hukuki ve idari gelişmeler açıklanmaktadır. Devletin engelliliğe yaklaşımı bağlamında sınıflandırılan tarihsel arka plan, genel görünümü tarif etmektedir.

Çalışma tarihsel izleğe sahiptir. Türkiye'nin engellilik politikası geçmişinin üç döneme ayrıldığı kabul edilmektedir. Bunlardan ilki engelliliğin ayrı bir politika alanı olmadığı, engelliliğin sağlık, eğitim, istihdam gibi muhtelif politika alanlarının altında yer aldığı dönemdir. ÖZİDA'nın kurulmasına (1997) kadar geçen süreyi kapsamaktadır. ÖZİDA'nın kuruluşundan EHK'nin kabulüne (2005) kadar geçen süre ise eski engellilik politikası dönemi olarak adlandırılmaktadır. EHK'den sonrası ise yeni (mevcut) engellilik politikası dönemidir.

Himayeci anlayıştan hak temelliliğe uzanan politika geçmişi, aynı zamanda politikanın gündeme gelmesine etki etmektedir. İkibinlere gelindiğinde mevzuatın, kurumların ve hizmetlerin çeşitliliği yeni bir politikaya zemin hazırlar. Mevzuatın dağınıklığı ve kurumlar arası koordinasyon eksiklikleri gibi sebepler Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesine etki eden faktörlerden biri haline gelmiştir.

Türkiye engellilik politikasının tarihsel arka planı üç başlıkta açıklanmaktadır. İlk olarak himaye ve tedavi odaklı politikanın baskın olduğu dönem incelenmektedir. Ardından mevzuatta engellilik hizmetlerine yer verilmeye başlanan tarihsel süreç paylaşılmaktadır. Son olarak, yeni bir politikaya kapı açan dönem değerlendirilmektedir.

A. Himaye ve Tedavi

Engellilik durumunu "Tanrı'nın iradesi" ile açıklayan İslami anlayışın merhamet önerisi, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarında engellilerin himaye edilecek kişiler olarak kabul edilmesi ve buna yönelik uygulamalarla karşılık bulmuştur (Karagöz, 2005; Bektaş, 2011, Erkılıç, 2018: 56; Başkonak ve Özdemir, 2020; Ayva, 2021). Bilimsel ve rasyonel yöntemlere dayalı olmasa da Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksulların, dul ve yetimlerin yanında engellileri de kapsayan

sosyal koruma hizmeti sürdürülmüştür. Ahilik teşkilatları ve kısmen gönüllülüğe dayalı vakıflar Selçuklular'dan itibaren bu hizmetleri sağlamıştır (Altan, 1976: 167). Örneğin, Kızılay ve Darülaceze gibi sosyal yardım örgütleri engelliler için yardım hizmetlerinde görevlidir. Muhtâcîn Maaşları Hakkında Nizamname (1910) ile yardım sistemi düzenlenirken engellilik, muhtaçlık maaşını hak etme kriteri kabul edilmiştir (Özbek, 2013: 58).

Devlet kurumları ve vakıfların yanında Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi (1868) ile yerel yönetimler, kör, dilsiz, yetim ve muhtaç çocukların terbiyesi ve bunlara hizmet veren hastanelerin düzenlenmesi ile sorumludur (Özbek, 2013: 60). Aynı yasa ile 7-14 yaşlar arasındaki sağır, dilsiz ve kör çocukların barınma hizmeti üstlenilmiştir (Baytal, 2012: 259). Bakıma yönelik düzenlemelerden birisi de Darülaceze Nizamnamesi (1896)'dir. Bu düzenleme ile kuruma bakacak kimsesi olmayan engelli yetişkinler ve çocuklar kabul edilmeye başlanmıştır (Kıranlar, 2013:18; Erkılıç, 2018: 57). Meclisi Ali Sıhhi Kanunu (1912), engelliliğin önlenmesine yönelik düzenlemeler barındırmaktadır (Altan, 1976: 169). Ruh sağlığı alanında ise Bimarhaneler Nizamnamesi (1876) ile zihinsel engellilerin tedavi hizmetleri planlanmıştır (Artvinli, 2013: 279).

Vakıf sisteminin bozulması, savaşlar ve yoksulluk, engellileri de kapsayan himayeci sistemi gerilettiğinde, dilencilik bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Zeki Tekin'den aktaran Demirci, 2005: 443). Engelli dilenciler, sorunun çözümüne ilişkin tartışmalarda ve önlemlerde diğerlerinden farklı ele alınmıştır. Örneğin, şehirlerden toplatılan dilencilerden engelli olanlar şehir dışına sürülmemiştir. Bu mesele Dilenciliğin Önlenmesi Nizamnamesi'ne (1896) konu olmuştur. Düzenlemeye göre, hasta ve engelli dilenciler düşkün ve kimsesizler kurumlarına gönderilebilmekte ancak çalışabilecek durumdakiler cezalandırılabilmektedir (Baytal, 2012: 219; Özbek, 2013: 83). Bu durum engellilik durumunun bazı hizmetlerin sağlanmasında kriter haline geldiğini ve engellilerin diğer dezavantajlı kesimlerden ayrı bir kategori olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Sağırların Osmanlı sarayında gizlilik gerektiren işlerde istihdam edildiği bilinmektedir (Aslan Demir, 2016: 142-143). Engelliler, kuyu kazıcılık, hafızlık ve cellatlık gibi işlerle özdeşleştirilse de farklı iş alanlarında yer almıştır. Bu yıllarda engellilerin istihdamdaki varlıkları kota benzeri herhangi bir yasal düzenlemenin

sonucu değildir. Engellilerin işe yerleştirilmelerine dair mevzuat bulunmamaktadır. Buna karşın iş kazası sonucu engelli kalmanın emeklilik gerekçesi kabul edildiği ve engellilikle sonuçlanan iş kazalarında işverenin sorumlu kabul edildiği düzenlemeler vardır (Altan, 1976: 168).

Abdülhamit döneminden başlayarak engellilerin eğitimine yönelik adımlar atılmıştır. Kahire'de (1874) körlerin eğitimi için ilk sınıf oluşturulmuştur. Kör öğrencileri 1891'de kabul etmeye başlayan okul, Avrupa modellerini takip ederek; müfredatında, bağımsız yaşam eğitimine yer vermiştir (Karakaş, 2007: 29-32; Erkılıç, 2018: 57; Balcı, 2018; Sağlam Tekir, 2021). İşitme engelliler okulu ise 1890'da açılmıştır (Kemaloğlu, 2016: 64; Kozanoğlu, 2017: 76).

Gerek merhamete dayalı tutum gerekse savaşların getirdiği yoksulluk nedeniyle himaye ve tedavi, yeni Cumhuriyet'te de engellilik yaklaşımının odağında yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1950'lere kadar engellilere yönelik hizmetlerde Osmanlı mirası devam etmekle birlikte, yeni çıkarılan kanunlarda engellilik meselesinde dönüşüme işaret edecek düzenlemelere de yer verilmiştir. Yardım ve engelliliğin önlenmesi amaçlı sağlık hizmetlerinin ağırlığı devam etse de eğitim gibi güçlendirici hizmetlerin kurumsallaşmasında gelişmeler yaşanmıştır.

Yeni kanunlardaki ilk düzenlemelerden birisi Türk Medeni Kanunu'dur (1926). Velayetin kapsamını düzenleyen maddede, anne ve baba "alil ve akli zayıf" çocukların durumlarına uygun terbiye vermekle sorumlu tutulurlar. Aynı tarihli Borçlar Kanunu'nda ise körlerin imzalarının tasdikle ve metne vakıf olmalarıyla bağlayıcı olduğu hükmü yer almaktadır. Belediyeler Kanunu (1930) ile yerel yönetimler kimsesiz engellilerin bakımından sorumlu tutulmuştur.

İlk akıl hastanesi 1925'te Elazığ'da hizmete başlamıştır (Altan, 1976: 182). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda (1930) zihinsel engellilerin tedavi edildiği ve engellilik nedeniyle bakıma muhtaçların yerleştirildiği kurumların Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin[14]' sorumluluğunda olduğu belirtilir. Engelliliğin önlenmesi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilatı ve Memurin Kanunu'nun (1936) önleyici sağlık hizmetleri hedefleri arasında yer alır. Savaşta sakatlanan askerlere yönelik düzenlemeler dönemin engellilik hizmetlerinin önemli parçasıdır. Savaş gazilerinin tedavisi ve yeniden toplumsal yaşama katılımları için hizmetler planlanır. Örneğin,

[14] Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı.

sakatlanan askerlere engellilik oranına göre verilecek maaşı belirlemek üzere TBMM'de komisyon kurulur (Baytal, 2012:158).

İstihdam alanında genel yaptırımlar öncesinde parçalı düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Örneğin, Ereğli Havzai Fahmiye Amelesinin Hukukuna Müteaillik[15] ve Maden kanunlarıyla (1921) kazaya uğrayan madencilere bedelsiz tedavi hakkı verilmiştir. İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları (1945) ve Emekli Sandığı (1949) Kanunlarında, engellilerin sigorta işlemlerine ve sosyal güvenlik sisteminde yer almalarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Kara Kuvvetleri Komutanlığı Fizik Tedavi Hidro-Klimatoloji ve Rehabilitasyon Hastanesi (1922) savaş gazilerine protez sağlamak üzere görevlendirilmiştir (Altan, 1976:174-182). Bu bağlamda istihdam alanındaki düzenlemelerin işe yerleştirmeye değil kaza sonucu engellilik durumunun sonuçlarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

İzmir Karşıyaka'da 1924'te açılan ilk körler, sağırlar ve zihinsel engelliler okulu Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak hizmete başlamıştır. Müfredatında Braille, müzik ve marangozluk dersleri yer alan okul uzun süre alanında tek eğitim kurumu olmayı sürdürmüştür (Ayuz, 2011: 46-56). "Normal" okullarda ilk ve orta derecelerde kendilerine yer bulabilen engelli öğrenciler ise herhangi bir uyarlama olmaksızın eğitimlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Gültekin Yazgan, 1945 yılı itibariyle yükseköğretimi tamamlayarak meslek sahibi olan görme engelli olmadığını belirtmektedir (Yazgan, 2002: 81).

Selçuklu'da ve Osmanlı'da engellilerin himaye edilmesine dayalı anlayış Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde sürdürülmüştür. Savaş sonrası yoksulluktan kaynaklı yardım ve bakım ihtiyacı aynı uygulamaların tercih edilmesinde etkili olmuştur. Devletin yardım mekanizmalarıyla ve gönüllü kuruluşlarla engellileri de kapsayacak şekilde yoksulluğun giderilmesi hedeflenmiştir. Türkiye Muharipler Derneği, Halkevleri ve Türkiye Yardımseverler Derneği bu amaçla kurulmuştur (Altan, 1976: 177; Baytal, 2012: 139-140).

Bu dönemde engelliliğe sağlık, himaye ve yardım hizmetleri altında yer verilmektedir. Savaşların ardından yaralanmaların ve sakatlıkların giderilmesi hizmetlerin odağındadır.

[15] Ereğli Bölgesi İşçilerinin Hukukuna İlişkin Kanun.

B. Himaye ve Tedaviden Engellilik Hizmetlerine

Engelli bireylerin eğitimi hizmetinin[16] (özel eğitim) tüm sorunlarına karşın, mezun olan ve meslek edinen engellilerin sayısı arttıkça toplumda görünür engelli sayısı da artmıştır. Bu değişim engellilik hizmetlerine ve engelli hareketine yansımıştır. Engelliler sivil toplum kuruluşlarında aktif hale gelmeye başlamışlardır. Başta eğitim hizmeti olmak üzere 1950'lerden itibaren birçok alanda yeni hizmetler gündeme gelmiştir. Himaye ve tedavi odaklı uygulamaların yanında farklı hizmet alanlarında engellilere yönelik hizmetler tanımlanmaya başlanmıştır.

Bu dönemi değerlendirirken Mithat Enç'e değinmek yerinde olacaktır. Eğitim hayatını uyarlama olmaksızın bireysel çabaları ve desteklerle tamamlayan Enç, öğretim üyesi olarak özel eğitim alanına katkılarıyla ve sivil toplum mücadelesi ile Türkiye engellilik tarihinin önemli isimlerinden birisidir. Mithat Enç, Sağlık Bakanlığı bursuyla 1932-1939 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nde sürdürdüğü lisans ve yüksek lisans eğitiminin sonunda, 1940'ta Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı Gazi Eğitim Enstitüsü'ne atanır. Burada marazi ruhiyat dersini yürütmeye başlar. Özel eğitim alanında çalışmalarını sürdürür. İlerleyen yıllarda Ankara Görme Engelliler Okulu kurucu müdürlüğü, Gazi Eğitim Özel Eğitim Bölümü kuruculuğu, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi kurucu dekanlığı ve Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü kuruculuğu görevlerini üstlenmiştir (Enç, 2018). Enç, öğretim üyesi ve bürokrat olarak özel eğitim alanının kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Aynı zamanda, deyim yerindeyse engelli aktivizmini başlatmıştır. Himaye ve tedavi dışında yeni hakları sivil toplumun ve devletin gündemine getirmiştir. Enç, eğitimli ve meslek sahibi birey olarak eğitim talebinin taşıyıcısı haline gelmiştir.

Körlerin eğitimine özgülenmiş ilkokul, 1951-1952 öğrenim yılında Ankara'da açılmıştır. Bunu 1954-1955 öğrenim yılında Gaziantep'te ikinci okul izlemiştir. İlk sağırlar okulu 1952-1953 öğrenim yılında Ankara İstanbul ve İzmir'de, 1956-1957 öğrenim yılında ise Diyarbakır'da hizmete girmiştir. Bu dönemde engellilerin eğitim kurumları ve özel eğitim hizmetleri Sağlık Bakanlığı'ndan, MEB'e devredilmiştir (Altan, 1976: 180; ÖZİDA, 1999: 177; Demircioğlu, 2010: 149). Yeni İlköğretim Kanunu'nda (1961) özel eğitime ilişkin hükümler yer almıştır. Üniversitelerde özel

[16] Bundan sonraki kısımlarda özel eğitim olarak kullanılmaktadır.

eğitim bölümlerinin kurulması çabaları bu dönemde de devam etmektedir. Ankara Üniversitesi'nde 1965'te özel eğitim bölümü açılmıştır.

Planlı dönemin başlamasıyla birlikte engellilik meselesi kalkınma planlarında da yer almıştır. İlk plandan itibaren sağlık, eğitim ve istihdam başta olmak üzere pek çok hizmet alanında engellilikle alakalı hedefler belirlenir. Bu hedefler ve engelliliğe yaklaşım zaman içerisinde değişir. Bu değişim dünyada ve Türkiye'de sorunun tanımlanmasında meydana gelen dönüşümü yansıtır. Günümüze yaklaştıkça engelliliğin ayrı bir politika alanı haline gelmesi planlarda da izlenmektedir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (BYKP) (1963-1967) engellilik sosyal hizmetler ve sağlık bağlamlarında ele alınmaktadır. Engellilerin işe alıştırılması, intibaksız ve zihinsel engelli çocuklar meselesinin çözümü ve ruh sağlığı laboratuvarlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Engellilere yönelik çabaları da içeren sosyal hizmetlerin, gönüllülük alanının parçası olduğu belirtilen planda gönüllü kuruluşlarla kamu kurumlarının ilişkisini sağlayacak koordinasyon birimlerinin iller düzeyinde kurulması kararlaştırılmıştır. Sosyal hizmetlere konu olan hizmetlerin ve fonların bir araya toplanacağı Sosyal Hizmetler Kurumu kurulması planlanmıştır (DPT, 1963).

Engellilerin rehabilitasyonu ve istihdamı, 1960'ların ve 1970'lerin öne çıkan politika başlıklarındandır (ÖZİDA, 1999: 178). Engelliliği önleme, tedavi ve rehabilitasyona yönelik araştırmalar yürütülmüştür. Örneğin, Türkiye Sakatların Rehabilitasyonu Derneği Başkanı Prof. Dr. Rıdvan Ege "Doğuştan Sakatlık ve Şekil Bozuklukları" ve "Sakatlıklar ve Önleme, Tedavi ve Topluma Kazandırılması" kitapçıklarını yayınlamıştır (Ege, 1968; 1972). İstihdam alanında olumsuz ve olumlu gelişmeler birlikte gerçekleşmiştir. Örneğin, 1965'te kabul edilen Devlet Memurları Kanunu'nda (DMK) görevini devamlı yapmasına engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı, sakatlık ve engellilik memuriyete engel kabul edilmiştir. Bu düzenleme uzun yıllar yürürlükte kalarak ayrımcılığa neden olmuştur. Bu dönemin olumlu gelişmelerinden birisi ise -1971'de yürürlüğe girecektir- Deniz İş Kanunu (1967) ile engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu getirilmesidir (Demircioğlu, 2010: 152).

İkinci Planda (1968-1972), sosyal refah hizmetleri başlığı altında, beden ve ruh yapıları bakımından veya sakatlıkları yüzünden çalışamayanların bakımı, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon ve işe alıştırılmaları için kamu programları hazırlanması hedefi

yer almıştır. Sakatlığı olan veya az gelişmiş çocuklara özel eğitim verecek kurumlar açılması planlanır. İşgücünü kaybeden sakatlara yönelik sosyal güvenliği tamamlayıcı unsur olarak sosyal yardım tedbirleri hedeflenir (DPT, 1968). Mesleki rehabilitasyon ve istihdam odaklı politikalar 1970'lerde devam etmiştir. İş Kanunu (1971) ile belirli bir sayının üzerinde işçi çalıştıran işyerlerinde %2 oranında engelli çalıştırılmasına hükmedilmiştir. Bu yıllarda İstanbul'da rehabilitasyon merkezi kurulmuştur. Mesleki rehabilitasyonu da hedefleyen ortopedik sakatlar okulu açılmıştır (Altan, 1976: 210).

İstihdamda engelli kotası, etkisi bugüne kadar devam eden politika uygulamalarından biridir. Diğeri ise sosyal yardım alanında gerçekleşir. 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun (1976) ile kapsama giren engellilere düzenli gelir sağlanır. Eğitim alanında da önemi yasal bir düzenleme yürürlüğe girmiştir. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda 1976'da yapılan değişiklikle özel eğitim genel eğitim sistemi içine alınmıştır. Böylece engelli çocukların eğitimi örgün eğitime dâhil edilerek eğitim hizmetinin daha fazla çocuğa ulaşması mümkün hâle getirilmiştir.

Akıl ve ruh sağlığı hizmetlerinin yetersizliğinin tespiti ve kapasite artırımı hedefiyle Üçüncü BYKP (1973-1977) engellilik politikasına sınırlı yer vermektedir (DPT, 1973). Dördüncü BYKP'de (1979-1983) rehabilitasyon hizmetlerinin planlanan düzeye gelemediği belirtilmektedir. Önceki plan döneminde uygulanmaya başlayan engelli maaşı hizmetinde aksaklıklar yaşandığı ifade edilmektedir. Bu aksaklığın giderilmesi amacıyla yaşlılar, korunmaya muhtaçlar, kimsesizler ve engellilere sunulan hizmetlerin tek elden koordinasyonu için sosyal hizmetler kurumu kurulması önerilir. Engelli çocukların eğitiminin yetersizliğinden yakınılarak kapasite geliştirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1979).

Özetlenen gelişmeler, himaye ve tedavi politikalarının yanı sıra farklı hizmet alanlarında engelliliğin dikkate alınmaya başlandığına işaret etmektedir. Söz konusu değişim dönemin anayasal ve siyasi gelişmeleri ile bağlantılıdır. Bu dönemde tüm toplumsal kesimler gibi engelliler açısından da hakların genişlediği izlenmektedir. 1961 Anayasasında engellilik durumuna yer verilmesi ve sosyal devlet uygulamaları, engellilere yönelik hizmetleri güçlendirici etki yaratmıştır. Tedavi ve himaye hizmetlerine eğitim, sosyal güvenlik, rehabilitasyon, ruh sağlığı ve istihdam gibi yeni başlıklar eklenmiştir. İstihdam kotası ve muhtaç aylığı dönemin önemli iki

gelişmesidir. Engellilik hizmetleri muhtelif kamu politikası alanlarının altında yer almaya devam etmektedir.

Bu dönemde bireylerin politikaları etkilemesinin ilk örneği de karşımıza çıkmaktadır. Mithat Enç, dönemin engellilik politikasına damgasını vurmuştur. İlerleyen yıllarda da etkisi görülecek düzenlemelerin öncüsü olmuştur.

C. Mevzuatın Gelişmesi ve Kurumsallaşma: Yeni Engellilik Politikasına Doğru

Engellilik alanını genişleten ivme, tüm dünyayı etkileyen yeni gelişmeden de destek almıştır. Bu gelişme BM'nin 1980 yılını Engelliler Yılı ve 1981-1991 yıllarını Engelliler On Yılı ilan etmesidir.

BM Engelliler Yılı ve Engelliler On Yılı süreçleri, Türkiye'de engellilik hizmetlerinin planlanmasında ve sunumunda etkili olmuştur. Engelliler Yılı çalışmalarını izleme ve sürece katılım amacıyla 1979'da Uluslararası Sakatlar Yılı Türkiye Ulusal Eşgüdüm Kurulu kurulmuştur. Böylece engelliliğe özgülenmiş ilk kurumsal yapı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Engellilik, 80'ler ve 90'lar boyunca Türkiye'de hükümetlerin ilgi gösterdikleri bir alan haline gelmiştir. Engellilik mevzuatı özerkleşmeye ve engellilik hizmetleri kurumsallaşmaya başlamıştır. Aynı zamanda engellilerin devletten beklentileri farklılaşmıştır. Dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle geleneksel hizmetler dışında talepler ortaya çıkmıştır. Yalnızca resmi aktörler değil sivil toplum kuruluşları ve aktivistler de harekete geçmiştir (Yavuz Kocaömer ile görüşme, 20.03.2020; Fikret Gökçe ile görüşme, 09.05.2020).

BM'nin engellilik gündemi Türkiye'de de eş zamanlı olarak takip edilmiştir. Engellilik alanında gelişen uluslararası farkındalık Türkiye mevzuatını da etkilemiştir. Anayasa başta olmak üzere çeşitli kanunlarda engellilikle ilgili hükümlere yer verilmiştir. Böylece engellilik hizmetlerinin planlanması için kurumsal mekanizma tesis edilmiştir. Kurumsallaşma doğrultusunda ilk ve önemli adım BM'nin önerisi doğrultusunda Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu'nun (SKMKK) (1981) oluşturulmasıdır (Tellioğlu, 2019: 821). Uluslararası Sakatlar Yılı Türkiye Ulusal Eşgüdüm Kurulu kalıcı bir yapıya dönüştürülerek engelliliğin ayrı bir politika alanı

haline gelmesinde önemli bir eşik aşılmıştır. Kurulun çalışma usul ve esaslarının belirlendiği tüzükte kurul üyeleri, kurulun çalışma alanları ve sorumlulukları belirtilmiştir (Resmi Gazete, 1986). Sakatlar Yılı Koordinasyon Kurulu farkındalık çalışmalarına odaklanırken SKMKK, BM ilkeleri doğrultusunda ülke çapında engellilik hizmetlerinin koordinasyonu ve politika belirleme ile sorumlu tutulmuştur. SKMKK,[17] engelliliği önleyici ve tedavi edici tedbirlerin alınması, engellilerin sosyal, tıbbi ve mesleki rehabilitasyonu, eğitimleri, ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel kaynaklarından yeterli ölçüde faydalanma ve istihdam imkânlarına kavuşturulmalarını sağlamak ve engellilere hizmet götüren bütün resmî ve özel, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak ve işbirliği yapmak ile görevlendirilmiştir.

SKMKK, BM Engelliler On Yılı sürecini koordine etmiştir. Kurulun başkanı olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı BM toplantılarına katılmıştır. Engellilik Ulusal Eylem Planı, SKMKK tarafından hazırlanarak, ilgili kurum ve kuruluşlara gönderilmiştir. Engellilik konusunda farkındalık kampanyaları düzenlenmiştir. Başbakan imzası ile 1993 yılında Ulusal Eylem Planı'nın uygulanmasına ilişkin genelge yayımlanmıştır (Başbakanlık, 1993).

TBMM tutanakları incelendiğinde, SKMKK'nin işlevsiz kaldığı gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir. Ankara Milletvekili İbrahim Tez, konuşmasında aradan dokuz yıl geçmesine karşın, durumun hiç de iç açıcı olmadığını, Kurulun bu konuda etkisiz kaldığını, engellilik alanında hiçbir şey yapılmadığını ifade etmiştir (TBMM, 1990:161-162). Kurulun başkanı olan dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mehmet Moğultay, SKMKK'nin 1989 yılından 1992 yılı sonuna kadar hiç toplanmadığını belirtmiştir (TBMM, 1992a: 49-50).

BM Engelliler On Yılı kapsamında gerçekleşen çalışmalar ve SKMKK'nin faaliyetleri dışında bir dizi yasal düzenleme hayata geçirilmiştir. Gelir Vergisi Kanunu'nda (1981) yapılan değişiklikle engellilik indirimi yürürlüğe girmiştir (Milli Güvenlik Konseyi, 1981). Yeni Anayasa'nın "Sosyal Güvenlik Bakımından

[17] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanının başkanlığında, Başbakanlık, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye ve Gümrük, Millî Eğitim, Gençlik ve Spor, Bayındırlık ve İskân, Sağlık ve Sosyal Yardım, Ulaştırma, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları ve Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, Devlet İstatistik Enstitüsü ve İş ve İşçi Bulma Kurumu, sakatlarla ilgili konfederasyondan katılacak birer temsilci ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanının Yükseköğretim Kurulu aracılığıyla davet edeceği üniversite öğretim üyelerinden meydana gelir.

Korunması Gerekenler" başlıklı 61. maddesi ile devlete, engellilerin korunması ve toplum hayatına intibakları için gerekli önlemleri alma görevi verilmiştir. Dernekler Kanunu (1983) ile engelli sivil toplum örgütlerine yönelik düzenleme yapılmıştır. Kör, sağır, bedensel ve zihinsel engellilik başlıklarında dört engel grubunda federasyon kurulması ve bu federasyonların Sakatlar Konfederasyonu'na bağlanması kararlaştırılmıştır. Düzenleme ile engelli derneklerine ilgili federasyona üye olma zorunluluğu getirilmiştir. Federasyonlar da tek bir konfederasyon altında toplanmıştır. Bu düzenlemenin olumlu ve olumsuz sonuçları sonraki bölümlerde tartışılmaktadır.

Korunmaya, bakıma veya yardıma muhtaç olan aile, çocuk, engelli ve yaşlılara yönelik olarak yapılacak sosyal hizmetleri sunmak üzere SHÇEK 1983 yılında kurulmuştur. Böylece engelliliğe özgülenmiş koordinasyon kurulunun yanında engellilik alanında hizmete yönelik kurum göreve başlamıştır. SHÇEK'nin kuruluş kanununda muhtaç engelli tanımlanmıştır. Bu tanım Türkiye mevzuatındaki ilk engelli tanımıdır (Resmi Gazete, 1983).

Dönemin yaklaşımı Kalkınma Planları bağlamında izlendiğinde; Beşinci Planda (1985-1989) engellileri de kapsayan sosyal hizmet, yardım, özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin geliştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir (DPT, 1985). Çalışma yaşamı alanındaki gelişme ise 1987 tarihli Sakatların İstihdamı Hakkında Tüzük'tür. Tüzük, engellilerin işe alım süreçlerine ilişkin hükümler içermektedir. İş yerlerinde ayrımcılığın önlenmesi ve makul düzenleme tedbirlerini içeren ilk düzenlemedir. Altıncı BYKP'de (1990-1994) müessese bakımı yerine aile içi bakımının hedef alınacağı ve politikaların bu hedefe göre belirleneceği belirtilmektedir. Sonraki planlarda da üzerinde durulan aile bakımı, engellilik politikasının temel aracı haline gelmiştir. Özel eğitim, rehabilitasyon ve işe yerleştirme hizmetlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1990). Yaşlı, muhtaç ve engelli hizmetlerini kapsayacak Sosyal Yardım ve Hizmet Kurumu oluşturulmasının hedeflendiği Yedinci Plan'da (1996-2000) kamu tesislerinden engellilerin yararlanmasını artıracak önlemlerin alınacağı ifade edilmektedir (DPT, 1996).

Dönemin önemli gelişmelerinden birisi de engelli hareketi temsilcilerinden Faruk Öztimur'un bürokraside görev almasıdır. Türkiye Sakatlar Konfederasyonu başkanlığı yapmış olan Faruk Öztimur'un 1996 yılında Başbakanlık müşaviri olarak

atanması hükümetin engellilik meselesine ilgisini göstermektedir (Yavuz Kocaömer ile görüşme, 20.03.2020).

Eski Engellilik Politikası

Uluslararası etkiler ve sivil toplumun savunuculuk faaliyetleri, engelliliğin hükümetin ve TBMM'nin gündemine gelmesini sağlamıştır. SKMKK ve SHÇEK gibi doğrudan engellilikle ilgili görevler üstlenen kurumların oluşmasıyla başlayan ivme engelliliğin ayrı bir politika alanı haline gelmesini sağlayacak kararlarla devam etmiştir.

Engellilik alanında düzenleme yapılması için 1996'da TBMM'de yetki kanunu kabul edilmiştir. Yetki Kanunun amaçlarını gerçekleştirmek üzere 1997'de 571-572 ve 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerle (KHK) engellilik alanında dönüm noktası kabul edilecek düzenlemeler yapılmıştır. Eski ÖZİDA Başkan Yardımcısı Gökçe, yasa yerine KHK çıkarılmasının gerekçesini hızla uygulamaya geçme isteği olduğunu belirtmektedir (Fikret Gökçe ile görüşme, 09.05.2020).

Yetki kanununa dayanılarak çıkarılan ilk yasa 571 sayılı KHK'dir. Başbakanlığa bağlı ÖZİDA kurulmuştur. Engellilere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini temin etmek için; ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, engellilerle ile ilgili ulusal politikanın oluşmasına yardımcı olmak, özürlülerin problemlerini tespit etmek ve bunlara çözüm yolları aramak amacıyla 1997'de kurulan ÖZİDA, 2011'de Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün (EYHGM) kuruluşuna kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 2003'te yapılan değişiklikle bir yıl Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı olan kurum faaliyette olduğu yıllar boyunca Başbakanlığın bağlı kuruluşu olmuştur. Taşra teşkilatı bulunmayan ÖZİDA faaliyetlerini Ankara'da sürdürmüştür.

ÖZİDA, merkezi planlama ve koordinasyon kurumu olarak işlev görmüştür. Üstlendiği planlama sorumluluğu çerçevesinde, farklı kesimlerin sürece katılımını sağlamak için mekanizmalar tesis etmiştir. Bunlardan en önemlisi ÖZİDA'nın yüksek danışma organı olan Özürlüler Şurası'dır. Başkanlığın görev alanındaki konularda tetkik ve teklif niteliğinde kararlar almakla yetkili olan Şuranın, iki yılda bir toplanması esastır. Planlama işlevi dışında ÖZİDA, engellilik hizmetlerinin

geliştirilmesi için çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. Örneğin, engellilerin sorunlarını idareye doğrudan iletebilmesi için "Alo Özdanış" hattı kurulmuştur. Diğer uygulama ise Özürlü Kimlik Kartıdır. Kart, engellilere özgülenmiş hizmetlerden yararlanmada kullanılmıştır.

Yetki Kanunun öngördüğü hedefleri gerçekleştirmek üzere çıkarılan ikinci düzenleme olan 572 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin KHK ile 13 Kanunda[18] engellilik ile ilgili ekleme ve değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerle birçok kamu kurumu engellilik hizmetleri bağlamında sorumluluk yüklenmiştir. Son KHK ise, özel eğitim esaslarını düzenlemek amacıyla çıkarılmıştır. 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında KHK ile MEB'in özel eğitim yapılanması oluşturulmuştur. Tüm eğitim düzeylerinde engelli öğrencilerin katılımına yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

Başta ÖZİDA'nın kurulması olmak üzere mevzuattaki ve uygulamadaki düzenlemeler Türkiye'de engelliliğin ayrı bir politika alanı haline gelmesini sağlamıştır. Engelliğe özgülenmiş kurum tesis edilmiştir. Engellilik mevzuatı oluşmuştur. ÖZİDA kuruluşundan itibaren engellilik politikasını yönlendirmiştir.

Erişilebilirlik mevzuatının önemli parçalarından birisi bu yıllarda yürürlüğe girmiştir. Türk Standartları Enstitüsü'nün (TSE) bina içi, yakın çevresi ve açık alanlar standartları 1999'da kabul edilmiştir. Standartlarla sokak, cadde, meydan ve yollarda alınacak yapısal önlemler ve işaretlemelerle erişilebilirliğin artırılması hedeflenmiştir. İkibinli yıllara gelindiğinde engellilik hizmetlerinin farklı politika alanlarına yayıldığı görülmektedir. 2000-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci BYKP'de kentsel ulaşım ve sosyal yardım hizmetlerinden engellilerin yararlanmasına yönelik çalışmalar önerilmiştir. Ayrıca yerel yönetim hizmetlerinin planlanmasında engellilerin dikkate alınması tavsiye edilmiştir (DPT, 2001).

İkibinlerin başına gelindiğinde birçok yasada engellilikle ilgili düzenleme yapılmıştır. Engellilere yönelik hizmetler çeşitlenmiştir. Yeni kurumlar tesis edilmiştir. Engellilik politikasında yaşanan değişim engelliliğe özgülenmiş kanun

[18] 3194 sayılı İmar Kanunu, 3030 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu, 1580 sayılı Belediye Kanunu, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, 1475 sayılı İş Kanunu, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu, 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, 1543 sayılı Genel Nüfus Yazımı Kanunu, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun.

tasarısının 2001'de Bakanlar Kurulu'nda kabulü (Başbakanlık, 2001) ile yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Ancak tasarı yasalaşmamıştır. Bu durumun temel gerekçesi erken seçim kararı alınmasıdır. 2002 genel seçimi sonrası göreve başlayan yeni hükümet, engellilik alanında birtakım kararları yürürlüğe koymuştur. Örneğin, İş Kanunu ile elliden fazla işçi çalıştıran iş yerlerinde her yıl Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği oranlarda engelli ve eski hükümlü çalıştırılması zorunlu hâle gelmiştir. Anılan gelişmeler karar verici aktörlerin engellilik meselesine olan ilgisinin devam ettiğini göstermektedir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, ikibinli yılların başına gelindiğinde engellilik alanındaki hizmetlerin, kurumların ve mevzuatın (yeni) engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Geniş bir hizmet yelpazesinin kapsamına giren, farklı yasal düzenlemelerin konusu olan ve çeşitli kurumların görev alanı haline gelen engellilik meselesinde, dönüşümünün eşiğine gelinmiştir. Çünkü mevzuat, hizmetler ve kurumsallaşma genel bir yaklaşımı gerektirmektedir. Mevzuatın dağınıklığı ve kurumlar arası koordinasyon sorunu, çerçeve kanunu odağına alan yeni bir engellilik politikası oluşmasına yönelik gündemini etkilemiştir.

II. ULUSLARARASI ORTAMIN ETKİSİ

Türkiye engellilik politikası geçmişinin ikibinlerin başında yeni bir engellilik politikasının gündeme gelmesinde nasıl etkili olduğu yukarıdaki kısımda açıklanmıştı. Bu kısımda ise Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesinde uluslararası ortamın etkisi açıklanmaktadır.

Uluslararası ortamın etkisi dört alt başlıkta ele alınmaktadır. İlk olarak BM sisteminin engellilik yaklaşımının Türkiye'ye yansımaları incelenmektedir. Ardından Türkiye'nin kurucu üyeleri arasında yer aldığı AK'nin çabaları değerlendirilmektedir. Üçüncü başlıkta ise AB'nin engellilik yaklaşımı üzerinde durulmaktadır. Bu kısımda ele alınan son başlıkta ise farklı ülkelerin engellilik politikasına dair gelişmeleri incelenmektedir. Uluslararası ortamdaki gelişmeler Türkiye'deki kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından takip edilerek engelliliğin gündeme gelmesine etki etmiştir.

A. Birleşmiş Milletler Sistemi'nin Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesine Etkisi

Kuruluşundan bu yana, küresel sorunların tartışıldığı ve karara bağlandığı önemli bir aktör olan Birleşmiş Milletler (BM) sistemi (Joachim ve Dalmer, 2016: 367), engellilik konusunda da belirleyicidir (Ingstad, 2001; Hendricks, 2007). Yalnızca Türkiye'de değil tüm dünyada etki yaratan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), engelliliğin yer aldığı ilk BM sistemi belgesidir.[19] Her ne kadar engelliliğe özgülenmiş hüküm içermese de insan hakları yaklaşımını desteklemesiyle dolaylı etki yaratmıştır. BM ve kuruluşlarının engellilik konusuna dolaylı yaklaşımları, 1950'lerden itibaren değişmiştir. Eğitim, rehabilitasyon ve meslek edindirme konularında çalışmalar başlamıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) 17 Haziran 1947 tarihli Genel Konferansı'nda kabul edilen İş ve İşçi Bulma Birimi Kurulması Sözleşmesi, işe alma süreçlerinde engelli bireylerin gözetilmesini önermektedir. Bu doğrultuda, Çalışma Bakanlığı UÇÖ ile engelli istihdamına yönelik iş birlikleri yapmıştır. Türkiye hükümetinin, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve UÇÖ'den rehabilitasyon, sosyal hizmet ve tıbbi malzeme hizmetlerinin sunumuna ilişkin destek talebi üzerine bir heyet Türkiye'ye gelerek 1954'te rapor hazırlamıştır. Raporda, çalışabilecek durumda olan engellilerin sorunlarının çözümü için merkezlerin oluşturulması, bu konuda araştırmalar yapılması ve engelli çalıştırma zorunluluğu getirilmesi önerilmiştir. Engelli istihdamı konusundaki işbirliği sonraki yıllarda da devam etmiştir. BM uzmanları 1985-1989 yıllarında Türkiye'de araştırmalar yapmış ve sonuçlarını Çalışma Bakanlığı'na sunmuştur (Altan, 1976: 190-193; Demircioğlu, 2010: 48).

Evrensel Bildirge'nin hedefleri doğrultusunda hazırlanan, 1966'da kabul edilip 1976'da yürürlüğe giren ikiz sözleşmelerde sayılan haklar ve sorumluluklar engellileri de kapsamaktadır**.** Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi taraf devletlere, herkese mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartları sunma sorumluluğu yüklemektedir.[20] Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ise engellilik

[19] Bildirge'nin 25. maddesine göre, "Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar".

[20] Madde 12.

kaynaklı ayrımcılık yasağının hukuki alt yapısını sağlamaktadır. Sözleşmeler, Türkiye bakımından 23 Aralık 2003 tarihinden itibaren bağlayıcı hâle gelmiştir. Böylece engelli haklarına ilişkin hukuki dayanaklara yenisi eklenmiştir. BM Genel Kurulu'nun 1969'da kabul ettiği Sosyal Kalkınma ve Kalkınma Sürecine Dair Bildirge'de, zihinsel ve fiziksel engellilerin toplumsal faaliyetlere tam katılımının arttırılması ile sağlık ve sosyal güvenlik gibi konularda önlemlerin alınması öngörülmektedir. Bildirgede yer alan toplumsal katılım[21] vurgusu tıbbi modelden hak temelli modele geçişin ilk adımlarındandır.

Doğrudan engellilikle ilgili maddeler içeren düzenlemelerin BM sisteminde kabul edilişi 1970'lere dayanmaktadır. Bu yönde ilk bağlayıcı metin Zihinsel Engellilerin Hakları Bildirgesi'dir (1971). Bildirgede diğer insanların sahip olduğu haklara zihinsel engellilerin de sahip olduğu belirtilerek haklar sıralanmaktadır. Bu tarihten önceki yaklaşım, engellilik alanına dolaylı etki sağlarken bu tarihten sonra doğrudan engelliliğe özgülenmiş kararlar alınmıştır. İkinci gelişme Genel Kurul'un 1975 tarihli Engelli Bireylerin Hakları Bildirgesi'dir. Önceki düzenlemelerde belirtilen esaslar tekrar edilerek ayrımcılığın önlenmesi vurgulanmaktadır. Bildirgeler, engellilik hizmetlerinde "bakım"dan "hak temelli" yaklaşıma geçişin işaretleri kabul edilmiştir (Degener ve Quinn, 2006: 1581). DSÖ'nün engelliliğin tanımlanması için 1980'de yürürlüğe koyduğu "İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması"[22] (ICHID) engelliliği tanımlamayı amaçlamaktadır (Mullner, 2006: 1651-1652). DSÖ sınıflandırmaları, engellilikle ilgili tespitlere ve raporlamaya esas teşkil etmek üzere Türkiye'de de yürürlüktedir.

Hak temelli yaklaşım, 1980'lerden başlayarak geri dönüşü olmayacak biçimde engellilik politikalarını etkilemiştir (Hendricks, 2007: 274). BM sisteminde hak temelli yaklaşımın benimsenmesini ve ülkelerde yaygınlaşmasını sağlayan bir dizi gelişme yaşanmıştır. Bunlar, Engelliler Yılı (1981), Engelliler 10 Yılı (1983-1992) ve Engelli Bireylere İlişkin Dünya Eylem Planı'dır (1982). Sayılan gelişmeler BM'nin engellilik meselesine yoğunlaştığını göstermektedir. Böylece yeni kavramlar engellilik gündemine dâhil edilmiştir. Örneğin, 1981 tarihli Engelliler Yılı'nda düzenlenen "Engellilerin Eğitimi, Engelliliği Önleme ve Sosyal Hayata Tam Katılım

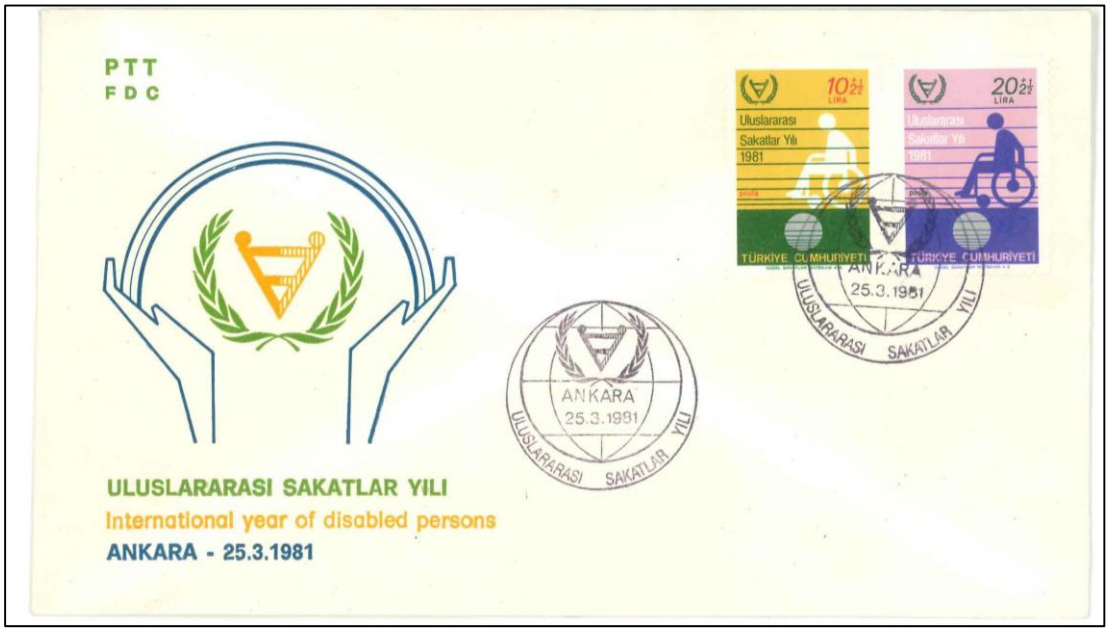
[21] Madde 5, 11 ve 15.

[22] 2011'de yeniden düzenlenen hali ile "İşlev ve Yapı Farklılıkları, Yeti Yitimi ve Engelliliğin Uluslararası Sınıflandırması".

Konusunda Dünya Konferansı"nda "tam katılım" teması işlenmiştir. BM sisteminin, engellilik politikalarına ilişkin çabalarının tümü değerlendirildiğinde, geniş bir coğrafyada farkındalığın sağlanması ve politikaların oluşturulmasının itici gücü olduğu anlaşılmaktadır. Kuruluşundan itibaren engelliliği çeşitli vesilelerle gündeme getiren BM'nin 1981 Engelliler Yılı, yerel ve uluslararası gündemlerin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır (Ingstad, 2001: 772).

Engelli haklarının tanıtılmasında ve geliştirilmesinde öncü rol oynayan BM'nin çabalarıyla eş zamanlı olarak Türkiye'de de birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Engellilere yönelik hizmetlerde koordinasyonu sağlamak üzere, BM'nin önerileri dikkate alınarak 1981 Engelliler Yılı'nda SKMKK kurulmuştur (Tellioğlu, 2019: 821). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı başkanlığındaki Kurulda, engellilik hizmeti ile sorumlu kamu kurum ve kuruluş yetkilileri, üniversite temsilcileri ve engelli sivil toplumu temsilcileri bulunmaktadır. Ayrıca Engelliler Yılı'nda farkındalığın artırılması için çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, tanıtım ve farkındalık amaçlı pul ve zarf bastırılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4: Uluslararası Sakatlar Yılı Zarfı ve Pulları, PTT, 1981.

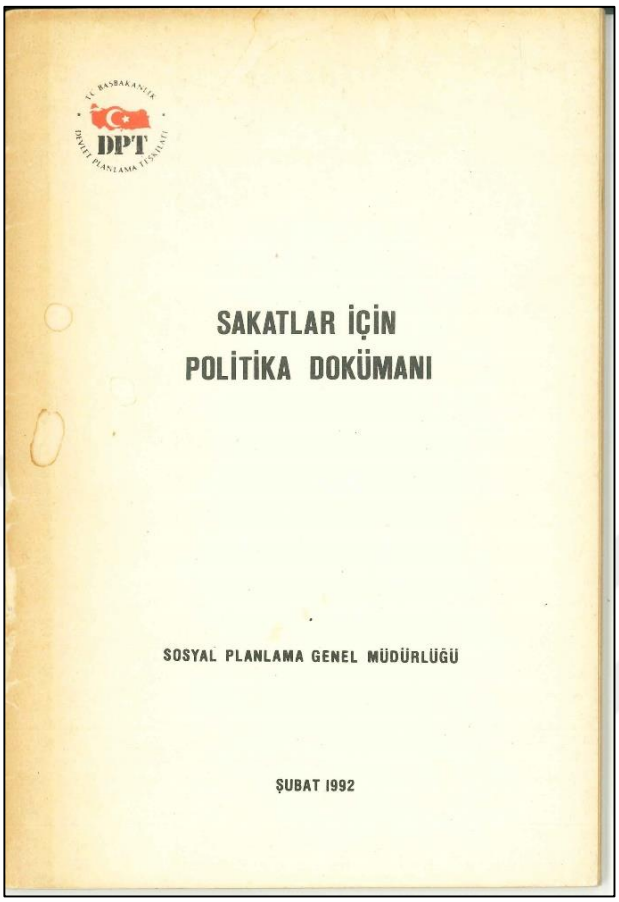
Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi.

(Zarfın sağ üst köşesinde iki adet üzerinde tekerlekli sandalye kullanıcısı simgesinin yer aldığı pul bulunmaktadır. Zarfın çeşitli yerlerinde uluslararası sakatlar yılı damgası yer almaktadır.)

Her dönemde engelli bireylerin istihdamına yönelik çalışmaları sürdüren UÇÖ'nün Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Sözleşmesi ve Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Hakkında Tavsiye Kararı 1983'te kabul edilmiştir. Türkiye Sözleşmeyi 1999'da onaylamıştır. UÇÖ Ankara Temsilciliği ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) işbirliği ile Haziran 1990'da yapılan toplantı sonucunda Sakatlar için Politika Dokümanı[23] hazırlanmıştır (DPT, 1992) (Şekil 5). Bu yıllarda BM Kalkınma Programı ile ortaklaşa mesleki rehabilitasyon konusunda proje yürütülmüştür (TBMM, 1995: 523). Engellilerin istihdamı bağlamında UÇÖ'nün İnsan Kaynaklarının Değerlendirilmesinde Mesleki Eğitim ve Yönlendirmenin Yeri Sözleşmesi'nin (1992) kabulüyle engelliler çıraklık eğitimi kapsamına alınmıştır (ÖZİDA, 1999: 178).

[23] 1. Baskı 1990. 2. Baskı 1992.

Şekil 5: Sakatlar için Politika Dokümanı, DPT, Şubat 1992.

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi.

(Sakatlar için Politika Dokümanı kitabı kapağı. Sol üstte DPT'nin logosu yer almaktadır. DPT'nin logosu Türkiye haritası şeklinde bayraktan oluşmaktadır)

Engellilik farkındalığı, Engelliler On Yılında pek çok alana yayılmıştır. Üye ülkelerde engelliliğin gündeme gelmesine katkı sağlayan gelişmelerden ilki 1988'de BM Engellilik Veri Tabanı'nın kurulmasıdır. Böylece engellilik alanında elde edilen verilerin bir araya getirildiği açık kaynak oluşturulmuştur. Bu alanda veri üretimine dair bilinç sağlanmıştır. İkinci gelişme, Çocuk Hakları Sözleşmesi'yle (1988) engelli çocukların haklarının tanımlanmasıdır. Sözleşme, Türkiye bakımından 4 Mayıs 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Üçüncüsü ise Akıl Hastalığı Olan Kişilerin Korunması

ve Akıl Sağlığı Hizmetlerinin İyileştirilmesi için İlkeler'in 1991'de BM Genel Kurul'unda kabul edilmesidir.

Engelliler On Yılı çalışmaları Türkiye'de engellilik hizmetlerinin kurumsallaşmasında etkili olmuştur. SKMKK'nin başkanı olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı TBMM konuşmasında uluslararası kuruluşların etkisine değinmektedir:

> *Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; amacımız, BM Genel Kurulunun, sakatlara ilişkin kararları, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi, Avrupa Sosyal Şartı ve özellikle 15 inci Maddesi, Avrupa Konseyi Kararları, Uluslararası Çalışma Teşkilatının 159 Sayılı Sözleşmesinin olanaklar ölçüsünde uygulamalarına özen göstermektir* (TBMM, 1992b: 169-171).

Engelliler On Yılı üç önemli çıktı ile sonuçlanmıştır. Bunlardan ilki, BM'nin 12-13 Ekim 1992 engelliler özel oturumunda 3 Aralık Engelliler Günü ilanıdır. Türkiye'de 1993/11 sayılı genelge ile Engelliler Günü kabul edilmiştir (Başbakanlık, 1993). Böylece 3 Aralık tüm dünyada engellilerin sorunlarının gündeme getirilmesine ve taleplerin dillendirilmesine vesile olmuştur. İkinci çıktı ise BM Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar'dır (1993). Genel Kurul'da kabul edilen yirmi iki kural, ülkeler için engellilik hizmetlerinin planlanmasında kılavuz işlevi görmüştür (Duygun, 2020: 311) Diğer yandan medikal yaklaşımın terk edilmeye başlandığını göstermektedir.

BM Standart Kurallarından olan erişilebilirlik 1992-1995 yılları arasında SKMKK'nin gündemine gelmiştir. Yapıların ve ulaşım sistemlerinin fiziki erişilebilirliğinin sağlanmasına yönelik mimari önlemleri içeren standartlar belirlenmiştir (ÖZİDA, 1999: 188). Standart Kuralların Türkiye engellilik politikasına etkisine Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in bir soru önergesine yanıtında değinilmektedir:

> *Standart Kurallar, Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu'nun 1 Aralık 1994 tarihinde yapılan toplantısında gündeme alınmış ve anılan kuralların işlerliğe kavuşturulması kararı alınarak tüm kurum ve kuruluşlara duyurulmuştur. ... Kuralların ilgili kurum ve kuruluşlara duyurulması ve politikaların buna göre belirlenmesi tavsiyesinden sonra, özürlülere ilişkin hizmetler anılan kurallar çerçevesinde geliştirilmeye başlanmıştır.* (TBMM, 2000).

BM Standart Kuralları'nın Türkiye engellilik politikasına etkisi, SKMKK yerine ÖZİDA'nın kuruluşunda ve mevzuat değişikliklerinde görülmektedir. Standart Kurallara uyum ÖZİDA'nın çalışmalarının tamamında etkili olmuştur. ÖZİDA uzmanları uluslararası düzenlemeler ve ülke örneklerinin Türkiye mevzuatına yansıtılması için çalışmalar başlatmışlardır (Tayyar Kuz ile görüşme, 27.03.2020). ÖZİDA'nın kurulmasını, çeşitli kanunlarda engellilikle ilgili düzenlemeler yapılmasını[24] ve özel eğitim sisteminde değişiklik yapılmasını öngören 571, 572 ve 573 sayılı KHK'lerde Standart Kurallar dayanak kabul edilmiştir. 571 sayılı KHK'nin 2. maddesinde sıralanan esaslar, Standart Kuralların temel ilkelerini yansıtmaktadır. Standart Kurallarda değinilen engelli örgütlerinin politika oluşturma, uygulama ve değerlendirme süreçlerine katılımı ilkesi doğrultusunda, ÖZİDA'ya bağlı Özürlüler Yüksek Kurulu'nda ve Özürlüler Şurası'nda engelli sivil toplum kuruluşu temsilcilerine yer verilmiştir.

BM Engelliler On Yılı'nın üçüncü çıktısı olan Asya-Pasifik Engelliler On Yılı (1993-2002) ise 1990'ların ikinci yarısından başlayarak Türkiye engellilik politikasını etkilemiştir. ÖZİDA'nın 1999 yılında dâhil olduğu çalışmalar kapsamında Türkiye raporu hazırlanmıştır. ÖZİDA uzmanları toplantıları takip etmiştir (Tayyar Kuz ile görüşme, 27.03.2020).

Her ne kadar yasalaşmamış olsalar da engelliliğe özgülenmiş kanun tekliflerinde ve tasarısında da BM sisteminin etkileri izlenmektedir. Örneğin, Güneş Müftüoğlu'nun (1991) ve İbrahim Yaşar Dedelek'in (1993) engelliler kanunu tekliflerinde ve Bülent Ecevit'in imzasıyla TBMM'ye sunulan tasarıda (Başbakanlık, 2001), İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Engelli Bireylerin Hakları Deklarasyonu, Standart Kurallar ve Zihinsel Engellilerin Hakları Bildirgesi gibi uluslararası sözleşmelere ve BM kararlarına atıflar yer almaktadır.

Doksanların sonuna gelindiğinde, üye devletler açısından bağlayıcı olacak, engellilik alanına özgü yasal düzenleme için gerekli motivasyonun, çerçevenin ve uzlaşmanın sağlandığı düşünülmüştür. Bu doğrultuda, 2001'de BM Engelli Kişilerin Hak ve Onurlarını Desteklemek ve Korumak İçin Kapsayıcı ve Tamamlayıcı

[24] Değişen mevzuat şunlardır: İmar Kanunu, Belediye Kanunu, İş Kanunu, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu, Emekli Sandığı Kanunu, Bağ-Kur Kanunu, Genel Nüfus Yazımı Kanunu ve Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun.

Uluslararası Sözleşme çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar 2003-2004-2005 yıllarına yayılmıştır. Daha sonra BM Engelli Hakları Komitesi'ne dönüşecek yapılanmanın ilk toplantıları gerçekleştirilmiştir. Sözleşme taslakları hazırlanmıştır (Lang, 2009: 271). Sözleşme çalışmalarıyla eş zamanlı olarak engellilik odaklı eylemler devam etmiştir. Örneğin, BM Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (2002) toplantısında Asya Pasifik Engelliler On Yılı on yıl daha uzatılmıştır. Türkiye yeni on yılda da sürecin parçası olmaya devam etmiştir.

BM sistemi, kuruluşundan itibaren Türkiye engellilik politikasını etkilemiştir. Sözleşmeler, toplantılar, kararlar ve kampanyalar ulusal mevzuatın oluşumunda ve engellilik hizmetlerinin planlamasında yönlendirici olmuştur. İkibinlerin başına gelindiğinde ise engelliliğe özgülenmiş uluslararası sözleşme oluşturulması çabaları Türkiye dâhil birçok ülkede engelliliğin gündeme gelmesinde etkili olmuştur. BMEHS'nin 2006'da yürürlüğe girmesine uzanan süreç, engelli toplumunun ve karar alıcıların meseleye olan ilgisini destekleyici etki sağlamıştır. ÖZİDA temsilcileri uluslararası sözleşme hazırlık sürecinde yer almıştır. Aktivistler, sözleşme gündemini sivil topluma taşımıştır.

B. Avrupa Konseyi'nin Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesine Etkisi

Demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmek ve üye devletlerindeki siyasi, sosyal, kültürel ve hukuki sorunlara ortak yanıtlar geliştirmek (Council of Europe, 2003: 5) amacıyla 1949'da kurulan AK'nin engellilik yaklaşımı üye ülkelerin mevzuatını yönlendirici sonuçlar doğurmuştur. Konsey'in ilk bağlayıcı belgesi olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (1950) engelliliğe ilişkin doğrudan hüküm bulunmamakla birlikte ilerleyen yıllarda bu konuda gelişim yaşanmıştır. Sözleşmede yalnızca akıl hastalığı durumunun haklara etkisine değinilmektedir. Bununla birlikte, Sözleşmeyle kabul edilen hakların engelliliğe dayalı hak ihlâllerini de kapsadığı kabul edilmektedir. Böylece engelli bireyler de dâhil olmak üzere tüm Türkiye vatandaşları sözleşmenin ihlâl edildiği iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvurabilmektedir (Gül, 2006: 57-58). Bu da üye ülkelerde engellilik politikasının insan hakları çerçevesinde denetimine imkân sağlamıştır.

Mahkeme, engelli ayrımcılığı yakınmalarına ilişkin hükümler tesis etmiştir (Özkan Duvan, 2019).

Konsey'in, Sosyal ve Halk Sağlığı Alanında Kısmi Anlaşması kapsamında, engellilik faaliyetlerinin denetimi için Engellilerin Rehabilitasyonu ve Entegrasyonu Komisyonu (1959) kurulmuştur. Komisyon, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Sosyal Şartı belgeleri bağlamında izleme ve değerlendirme faaliyetleri gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. Türkiye Komisyonda yer almamıştır (Council of Europe, 2003: 6; Afflerbach ve Garabagiu, 2007: 464). Konsey düzeyinde engelliliğe yer verilen ikinci belge 1961'de kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'dır. Şartta fiziksel ve zihinsel engelli kişilerin mesleki eğitim, rehabilitasyon ve sosyal yeniden yerleştirme hakları tanımlanmaktadır. Türkiye, Şartı 1989'da imzalarken sayılan hakların yer aldığı maddeye çekince koymuştur (Çelik, 2005: 97). Sosyal Şart, 1996'da gözden geçirildiğinde engellilikle ilgili madde de değişikliğe uğramıştır. Alandaki tartışmalar ve engelli hareketinin talepleri doğrultusunda geliştirilen düzenlemeye bağımsız yaşam, sosyal uyum ve tam katılım hakları eklenmiştir (Thortsen, 2006: 321). Türkiye 2007 itibariyle Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na çekincesiz taraf olmuştur (Resmi Gazete, 2007).

Üye ülkelerdeki kamu politikalarının uygulanışına rehberlik etmesi amacıyla Konsey düzeyinde, tavsiye ve çözüm önerileri geliştirilmektedir. Engelliliğe özgülenen ilk politika belgesi Engellilerin Rehabilitasyonuna İlişkin Tutarlı bir Politika (1984) önerisidir. BM'nin ve AK'nin öneri ve düzenlemelerinin sonuçlarının değerlendirilmesiyle Engellilere İlişkin Tutarlı Bir Politika Tavsiyesi (1992) adlı yeni bir politika belgesi oluşturulmuştur (Council of Europe, 2002: 6-7). Tavsiye, Konsey'in engellilik konusuna dair dönüşümünü yansıtmaktadır. Yardım ve destek temelli öneriler yerine erişilebilirlik, bağımsız yaşam ve katılım öne çıkarılarak (Gül, 2006: 74-75) engelliliğe yönelik insan hakları yaklaşımı yerleştirilmektedir (Council of Europe, 2004, 2002).

Engellilik alanında tavsiye ve çözüm önerilerini sürdüren Konsey, mesleki değerlendirme (1995)[25], evrensel tasarım (2001)[26], kapsayıcı teknolojiler (2001)[27] ve

[25] Resolution AP (95) 3 on a Charter on the vocational assessment of people with disabilities.
[26] Resolution ResAP (2001) 1 on the introduction of the principles of universal design into the curricula of all occupations working on the built environment ("Tomar Resolution").
[27] Resolution ResAP (2001) 3 Towards full citizenship of persons with disabilities through inclusive new Technologies.

engelli yetişkinlerin ve çocukların istismara karşı korunması (2005)[28] konularında politika belgeleri hazırlamıştır. Böylece engelliliğin tüm kamu politikalarında dikkate alınmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Konseyin engellilik alanındaki çabalarının yaygınlaştırılmasını sağlayan üç toplantı düzenlenmiştir. Üye ülke delegasyonlarının katıldığı toplantılarda Konseyin engellilik politikasını yönlendiren kararlar alınmıştır. İlk toplantı engelliler için "bağımsız yaşam" başlığı ile gerçekleştirilmiştir. Engelliler için Entegrasyon Politikalarından Sorumlu Bakanlar Birinci Avrupa Konferansı: Engelliler İçin Bağımsız Yaşam (1991) toplantısının çıktısı Engelliler için Tutarlı Politika Belgesi'dir. Engelli İnsanların Yaşam Kalitesinin Geliştirilmesi: Tam Katılım İçin ve Uyumlu Bir Politikanın Geliştirilmesi (2003) başlıklı ikinci Bakanlar Konferansında ise AK Engelli Bireyler Eylem Planı oluşturulması kararlaştırılmıştır. Son olarak AK Zirvesi'nde ise AK Engelli Bireyler Eylem Planı (2006-2015) kabul edilmiştir (Thorsten, 2006: 322; Afflerbach ve Garabagiu, 2007: 465).

AK'nin, AİHM ile engelli hakları için açtığı denetim yolu, Türkiye'de hak temelli politika savunucuları için önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu sayede engelli ayrımcılığına dayalı hak ihlalleri için ulusal hukukun dışında başvuru mekanizması oluşmuştur. AK'nin ve AİHM'nin ayrımcılığın önlenmesi ve eşitlik hedefleri gündeme gelmede destekleyici olmuştur (Beyza Ünal ile görüşme, 28.03.2020). Konseyin oluşturduğu hak temelli çerçeve, engellilik kurumlarının politika hedef ve uygulamalarında ve yeni engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

C. Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesine Etkisi

Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık için 1959'da başvurmasından itibaren Türkiye, Birlik sistemi ile ilişki içerisinde olmuştur. Tam üyelik için 1987'de başlayan süreç 1999'da aday üyeliğe kabul ile ivmelenmiştir. Nihayetinde 2005'te tam üyelik müzakereleri başlamıştır. Uzun yıllar devam eden müzakere sürecinde engellilik de dâhil Türkiye'deki kamu politikalarının belirlenmesinde, AB sisteminin

[28] Resolution ResAP (2005) 1 on safeguarding adults and children with disabilities against abuse and Explanatory Memorandum.

ilkeleri gözetilmiştir. Aday ülke statüsüyle, Birliğe uyum için hukuksal düzenlemeler yapılmıştır (Eroğlu, 2015: 148).

AB kurumsal mekanizmasının öncüsü olan Avrupa Topluluğu'nun 1974 tarihli Sosyal Eylem Planı, Avrupa sisteminin engellilik politikasına dair ilk politika belgesidir. Planda, engelli bireylerin mesleki rehabilitasyonu ve sosyal entegrasyonu için harekete geçilmesi önerilmektedir. Bu nedenle AB engellilik politikasının başlangıç noktası kabul edilmektedir (Waldschmidt, 2009: 16). Sosyal Eylem Planı doğrultusunda oluşturulan politikalarda, çalışarak rehabilitasyon ve korumalı işyerlerinde istihdam uygulamalarıyla engelliliğin etkilerini azaltmanın amaçlandığı görülmektedir (Perju, 2011: 289). Eylem planının hedeflerinin desteklenmesi amacıyla oluşturulan Engelli Bireylerin Sosyal Entegrasyonuna Yönelik Konsey Tavsiyesi (1981) ise engelli bireylere özgülenmiş ilk düzenlemedir. Bu belge Birliğin engellilik alanındaki ilk eylem planının başlangıcı kabul edilmektedir. Engellilerin piyasa ekonomisinin olumsuz sonuçlarından etkilenen kesimlerden biri olduğu belirtilen Tavsiye, engelliliği sosyal politikalar ve istihdam bağlamında ele alan anlayışın başlangıcına işaret etmektedir (Priestley, 2005: 19). Mesleki rehabilitasyona odaklanan eylem planının temel amacı, engelli kişilerin işgücüne katılımının sağlanmasıdır. Bu çaba, aynı zamanda AB'nin işsizlikle mücadele ederek ve istihdam oranlarını artırarak ortak pazarı güçlendirme hedefinin bir parçasıdır (Waldschmidt, 2009: 16).

Avrupalı Engelli Bireylerin Açık Toplumda Bağımsız Yaşamları Eylem Planı (1988-1992) yürürlüğe girmiştir. Engellilerin eğitimine dair kararlar artmaya başlamıştır. Engelli Çocukların Örgün Öğretime Dâhil Olmalarına İlişkin Karar yayınlanmış ve eylem planı 1990'da geliştirilerek çocukların yanı sıra genç engelliler de plana eklenmiştir. Engelli örgütlerinin politika belirlemedeki rolleri, yeni teknolojiler ve erişilebilirlik gibi yeni başlıklar plana dâhil edilmiştir. Eylem planları, AB programlarında ve uygulamalarında çeşitli boyutlarıyla engelliliğin dikkate alınmasında etkili olmuştur (Zolkowska ve diğerleri, 2002: 220).

AB ikibinlerin başına kadar, engellilik politikası alanında temkinli ve yönlendirici olmayan bir rol üstlenmiştir. Birliğin engellilik yaklaşımının yönetilmesine dair önemli değişiklikler 1996'da başlamıştır (Prado, 2019: 154). Birlik politikalarında hâkim olan tıbbi modelin yerine hak temelli yaklaşımın ağırlığının

artmasının işareti olan Engelli Bireyler için Fırsat Eşitliği: Topluluğun Yeni Engellilik Stratejisi 1996'da kabul edilmiştir (Waddington, 2006: 16). Aynı yılın sonunda alınan Engelliler için Fırsat Eşitliği Kararı (1996) yeni stratejiyi güçlendirmiştir. Bu gelişmeleri Avrupa Engellilik Forumu'nun (1996) kurulması izlemiştir. Bu tarihlerde Türkiye'de de engellilik alanında gelişmeler yaşanmıştır. ÖZİDA'nın kurulması, özel eğitim hizmetinin kurumsallaşması ve çeşitli hizmet alanlarında engelliliğin gözetilmesi hayata geçen uygulamalardan bazılarıdır.

Engellilik, uzun süre boyunca AB sisteminde de sosyal politikalar bağlamında ele alınmıştır. Birlik düzeyinde ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğe yönelik hak temelli anlayışın yerleşmesi yakın zamana tarihlenmektedir. Bu sorun Amsterdam Anlaşması'nda cinsiyet, inanç, ırk ve engellilik kaynaklı ayrımcılığa yer verilmesiyle giderilmeye başlanmıştır. Amsterdam Anlaşması'nda engelliliğe dayalı ayrımcılık tanımlanmıştır. Ayrımcılığın önlenmesi hedefi doğrultusunda Engelliler için Park Kartı Verilmesi ve İstihdamda Fırsat Eşitliği kararları yayınlanmıştır (Mabbet, 2005: 99).

AB, yeni milenyumu engellilik politikasını ilgilendiren üç önemli politika belgesi ile karşılamıştır. Birliğin ilerleyen yıllardaki ayrımcılık ve engellilik politikasına etki edecek kararlar şunlardır: Engelli Bireyler için Engelsiz Bir Avrupa'ya Doğru Tebliği, Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Planı ve İstihdam ve İşe Almada Eşit Muamele Direktifi. Tüm bu gelişmelerin birikimiyle 2003 Avrupa Engelliler Yılı ilan edilmiş ve Engelliler için Eşit Fırsatlar: Avrupa Eylem Planı (2004-2010) hazırlanmıştır. Avrupa Engelliler yılı boyunca, engellilerin istihdamını ve sosyal entegrasyonunu teşvik etmek,[29] engelli öğrencilerin eğitimi ve fırsat eşitliği[30] ve engelli bireylerin kültürel etkinliklere katılımı[31] ilke kararları kabul edilmiştir. Engelliler Yılı farkındalığını desteklemek için Türkiye'de Milli Piyango İdaresi bilet bastırmıştır (Şekil 6).

[29] Council Resolution of 15 July 2003 on promoting the employment and social integration of people with disabilities (2003/C 175/01).

[30] Council Resolution of 5 May 2003 on equal opportunities for pupils and students with disabilities in education and training (2003/C 134/04).

[31] Council Resolution of 6 May 2003 on accessibility of cultural infrastructure and cultural activities for people with disabilities (2003/C 134/05).

Şekil 6: Milli Piyango Bileti, 2003.

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi.

(Milli Piyango Biletinin solunda 2003 Avrupa Özürlüler Yılı yazısı ve kırmızı, sarı ve mavi renklerden oluşan logo yer almaktadır. Bunun altında T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı yazısı ve iki el ve ortasında kalp simgesinden oluşan logosu bulunmaktadır. Biletin sağ tarafında 29 Ocak 2003 tarihi ve bilet numaraları vardır. Yarım biletin tutarı 2.500.000 Lira'dır.)

Birliğin engellilik politikası bağlamındaki beklentilerine dair değerlendirmeler izleme raporlarında yer almaktadır. Türkiye için 1998'de başlayan düzenli raporlama sürecinde engellilik meselesine ilk kez 2000'de değinilmiştir. Kamu ve özel sektörde öngörülen istihdam kotasının uygulanmasında sorunlar yaşandığı Raporlarda yer almaktadır. Aynı tespitler 2001 Raporunda da yer almıştır. Raporda, Türkiye'de engelliler için ulusal program bulunmadığı belirtilmektedir (AB, 2000: 50; AB, 2001: 69). 2002 Raporunda ise sosyal haklar, eğitim ve istihdam alanlarında gelişme kaydedilmediği ve mevzuatın gereği gibi uygulanmadığı belirtilmiştir. ÖZİDA'nın idari kapasitesinin artırılması önerilmiştir (AB, 2002: 95; 2003:89-90). Engelliler dâhil olmak üzere ayrımcılığa uğraması muhtemel gruplar için önlemler alınması ve müktesebata uyum için Eşitlik Kurumu kurulması gerektiği Raporlarda tekrar edilen önerilerdendir (AB, 2002: 95; 2003:89-90; 2004: 33). Avrupa Sosyal Şartı'nın engelli haklarına ilişkin maddesine koyulan çekincenin eleştirildiği 2003 ve 2004 AB İlerleme Raporlarında istihdam kotası olumlu karşılanmıştır (2003: 37; 2004: 46). Engelli

çocukların okul öncesi eğitimine yönelik ilerlemeler yetersiz bulunmuştur (AB, 2003: 99; 2004: 126).

ÖZİDA'nın 2003 yılında başlattığı engelliler kanunu çalışmalarında AB süreci dikkate alınmıştır. Diğer kamu kurumları gibi ÖZİDA bünyesinde de AB ve Dış İlişkiler Dairesi kurulmuştur. Ayrıca, engellilik alanında istatistiki bilgilerin oluşturulması, Ulusal Yenidoğan İşitme Taraması, İşlev ve Yapı Farklılıkları, Yeti Yitimi ve Engelliliğin Uluslararası Sınıflandırmasının uygulanmaya başlanması ve toplum temelli rehabilitasyon pilot çalışması projeleri AB ilkeleri doğrultusunda hayata geçirilmiştir (Aysoy, 2008: 100). Dönemin ÖZİDA Başkanı Mehmet Aysoy, AB'nin engellilik politikasına etkisini "Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası" kitabında açıklamıştır (Aysoy, 2004). Aysoy'un kitabına bu ismi vermesi AB'nin etkisi göstermektedir. AB'nin Türkiye'de "kırılgan" grupların güçlendirilmesi amacıyla desteklediği projeler, engellilik alanında hak temelli farkındalığın artmasını sağlamıştır. Haklar temelinde faaliyetler yürüten gruplar böylece uluslararası engellilik politikaları konusunda bilgilenerek savunuculuk faaliyetlerinin yönünü değiştirme imkânı bulmuşlardır (Bezmez ve Yardımcı, 2010: 609; Beyza Ünal ile görüşme, 28.03.2020).

Üyelik sürecinin yaptırımlar içeren doğası gereği AB müktesebatı birçok politika alanında olduğu gibi engellilik açısından da yönlendirici olmuştur. Engelliliğin iktidar açısından sorunsuz bir politika alanı kabul edilmesi AB direktiflerinin desteklenmesini sağlamıştır (Seben Ayşe Dayı ile görüşme, 06.02.2020; Serim Berke Yarar ile görüşme, 06.02.2020; Hüseyin Eroğlu ile görüşme, 24.03.2020; Nilay Vardar ile görüşme, 01.04.2021). AB sürecinde uzlaşmazlık düzeyi düşük bir politika alanı olan engellilik kolayca müzakere yürütülebilecek başlıklardan biri olarak görülmüştür. İktidar, diğer insan hakları arasından engelliliği kendine yakın bulmuştur (Volkan Yılmaz ile görüşme, 21.09.2020). Üyelik sürecinde Birliğin değerlendirmeleri ve izleme raporları ile müktesebata uyum gerekleri Türkiye'de yeni engellilik politikasının gündeme gelmesini etkilemiştir.

D. Ulusal Engellilik Kanunlarının Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesine Etkisi

ABD'de 1990'da yürürlüğe giren ADA, engelliliğe özgülenmiş, kapsamlı ve radikal ilk düzenleme olması bakımından son derece önemlidir. ABD engelli hareketinin, rehabilitasyon yasasının çıkmasını sağlayan muazzam çabasının[32] sonraki adımı olan ADA, diğer ülkeler için yol gösterici olmuştur (Weber, 1999: 228). Bu tarihten sonra kabul edilen ulusal kanunlar ADA'nın ortaya koyduğu modelden etkilenmiştir (Burgdorf, 1998: 3). Dört bölümden oluşan kanun istihdam, haklar ve hizmetlere erişim, ulaşım, iletişim ve erişilebilirlik düzenlemelerini içermektedir (Wenbourne, 1999: 152; Bagenston, 2003: 649; Harris, 1999: 54).

Avustralya'nın 1992 tarihli Engelli Ayrımcılığı Yasası, federal düzeyde engelli ayrımcılığını önlemeye yönelik ilk düzenlemedir. Öncesinde herhangi bir kanunda bu meseleye yer verilmemiştir (Harris, 1999: 52). Kapsayıcı bir engellilik tanımını benimseyen yasa, öncüsü olan ABD düzenlemesine göre daha detaylıdır ve yaptırımlar içermektedir (Burgdorf, 1998: 3; Bagenston, 2003: 664). Yasa, ayrımcılığı yasaklamanın yanında devlete eşitliğin tesis edilmesi için sorumluluk yüklemektedir (Patmore, 2003: 534).

Engelli hakları mevzuatını BM direktifleri doğrultusunda 1980'lerden itibaren geliştiren Japonya'da Engelli Bireylerin Temel Hakları Yasası 1993'te kabul edilmiştir (Heyer, 2000: 118). BM Asya Pasifik Engelliler On Yılı çalışmalarının etkisiyle oluşan Japonya mevzuatı, ayrımcılığın önlenmesiyle sınırlı değildir. Bu doğrultuda, Engelli Bireyler Temel Haklar Yasası Japonya ulusuna, sosyal dayanışma temelinde, engellilerin refahını artırmak için işbirliği yapma sorumluluğu yüklemektedir (Burgdorf, 1998: 5).

ABD'nin açtığı yoldan ilerleyen İngiltere'de Engelli Ayrımcılık Yasası'nın 1995'te kabul edilmesi, İngiltere engelli hakları tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere düzenlemesi, engellilerin istihdam, eğitim ve ulaşım dâhil olmak üzere bir dizi alanda ve kamu hizmetlerinde ayrımcılığa maruz kaldıkları tespit edilerek bunu önlemeye yönelik eylemlere odaklanmaktadır (Wenbourne, 1999: 149).

[32] Amerika engelli hareketinin Rehabilitasyon Yasası ve ADA'nın çıkmasındaki etkisinin anlatıldığı bir film için bkz. Crip Camp (2020). Yönetmenler: James LeBrecht ve Nicole Newnham.

Almanya, 1920 tarihli Ağır Engelliler Kanunu'yla istihdama ilişkin düzenleme yapmıştır. Bu bağlamda Almanya istihdamda kota uygulayan ilk ülkelerdendir. Özel eğitim alanının planlanmasına yönelik mevzuat ise 1950'lere dayanmaktadır. Engellilik politikasını sosyal refah ve yardım hizmetleri odaklı yürüten Almanya'da 1990'larda eşit haklar ve uyum hedefli değişiklikler yapılmıştır. Bu doğrultudaki ilk adım, Almanya Temel Yasası'nın üçüncü maddesine engellilik nedeniyle ayrımcılığı yasaklayan eklemenin yapılmasıdır (Heyer, 2002: 738). Sonraki adımlar ise, engellilerin hizmetlere erişmeleri ve bağımsız yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan yasal düzenlemelerdir. 2001'de Sosyal Yasa'ya rehabilitasyon hizmetlerini ve toplumsal yaşama katılımı düzenleyen maddeler eklenmiştir. Almanya engelli hareketinin mücadelesinin ve diğer ülkelerdeki gelişmelerin etkisiyle 2002'de Engelliler için Eşit Fırsatlar Yasası kabul edilmiştir. Kamusal ve özel mekânlarda ayrımcılığın önlenmesini amaçlayan yasada erişilebilirlik, cinsiyet eşitliği ve siyasal katılım başlıklarında düzenlemeler yer almaktadır (Kock, 2004: 1373-1374). Böylece Almanya engellilik politikası himayecilikten, eşitlik ve katılımı önceleyen hak temelli anlayışa yönelmiştir (Geist ve diğerleri, 2003: 607).

ABD'de 1990'da engelliliğe özgülenmiş ilk yasanın kabulü ile dünyada engellilik yasaları dönemi başlamıştır. Ardı ardına farklı ülkelerde engellilik yasaları kabul edilmiş ya da ayrımcılığın önlenmesini odağına alan yasa değişiklikleri yapılmıştır. İkibinlere gelindiğinde, ABD'den başlayarak onlarca ülke engellilik politikalarını yeniden yapılandırmıştır. Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesi de farklı ülkelerde engellilik kanunlarının çıkması ile sonuçlanan gelişmelere paralellik göstermektedir.

BM sistemi, öncü çabalarıyla uzun süredir Türkiye engellilik politikasını etkilemektedir. UÇÖ'nün istihdam düzenlemeleri, DSÖ'nün sınıflandırma çerçevesi ve standart kurallar gibi girişimler Türkiye politikasında karşılık bulmuştur. Hak temelli engellilik yaklaşımının hedefleri ve kavramları ulusal kurumlar tarafından benimsenmiştir. Nihayetinde uluslararası sözleşme hazırlıklarının ivmelenmesi Türkiye'de engelliliğin gündeme gelmesinde etkili olmuştur. AİHM engelli ayrımcılığının cezalandırılmasını mümkün hale getirmiştir. AK'nin oluşturduğu hak temelli yaklaşım çerçevesi Türkiye'de sivil toplumun farkındalığının artmasını ve güçlenmesini sağlayarak gündeme gelmede etkili olmuştur. AB üyelik süreci, farklı

politika alanlarında olduğu gibi engellilik açısından da hızlandırıcı etki yaratmıştır. ABD'den başlayarak ulusal engellilik kanunlarının çıkmasına neden olan yasalar dalgası, Türkiye'ye de ulaşmış ve engelli hareketi yasa talebini odağa alarak engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

III. FARKINDALIĞIN VE ALANIN BİLGİSİNİN ARTMASI

Uluslararası ortamda ve Türkiye'de engellik alanındaki gelişmeler farkındalığın ve bilgi birikiminin artmasını beraberinde getirmiştir. Engelli toplumuna dair bilgi üretiminin başta BM olmak üzere uluslararası kurumlar tarafından önemsenmesiyle birlikte bu alandaki araştırmalar hızlanmıştır. Gerek kamu kurumları gerekse sivil toplum kuruluşları engelli toplumuna dair muhtelif veri üretmiştir. Bunun dışında engelliliğe özgülenmiş farkındalık günlerinin yaygınlaşması da kamuoyunun bilgi birikimini yükseltmiş ve konuya ilgiyi desteklemiştir. Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesinde üçüncü faktör olan farkındalığın ve alan bilgisinin artması üç alt başlıkta incelenmektedir.

İlk olarak farkındalık faaliyetlerinin ve engelli toplumunun bilgisinin gündeme gelmede etkisi incelenmektedir. İkinci başlıkta, Türkiye'de engelliliğe özgülenmiş iki kurum olan SKMKK'nin ve ÖZİDA'nın araştırmalarının ve farkındalık çalışmalarının yeni bir politika gündemine etkilerine odaklanılmaktadır. Son olarak TBMM'nin yasama, meclis araştırması ve soru önergesi gibi faaliyetlerinin gündeme gelmede etkisi değerlendirilmektedir.

A. Farkındalık Faaliyetleri ve Engelli Toplumunun Bilgisi

BM Dünya Engelliler Yılı (1980), BM Engelliler On Yılı (1981-1991), 3 Aralık Engelliler Günü (1992), BM Asya Pasifik Engelliler On Yılları (1993-2002) ve AB Engelliler Yılı (2003) engelliliği uluslararası ortamda görünür hale getirmiş ve ulusal gündemleri etkilemiştir. Farkındalık günleri ve haftaları, ikibinlerin başında bugünkü sayı ve çeşitlilikte olmamakla birlikte engellilik farkındalığına yönelik çalışmalar yapılmaktaydı. Örneğin, Engelliler On Yılı kapsamında kabul edilen 10-16 Mayıs Engelliler Haftası uzun yıllardır Türkiye'de konunun farkındalığına katkı

sağlamaktadır. Her gününde farklı temaların[33] ele alındığı hafta boyunca kamu ve sivil toplum kuruluşları etkinlikler düzenlemektedir. Engelliler Haftası dünyada popülerliğini kaybetmesine karşın Türkiye'de takvimlerde yer almaya devam etmektedir.

Hükümetlerin ve kamu kurumlarının gerek farkındalık günleri nedeniyle gerekse bu günler dışındaki engellilik konulu uygulamaları meselenin gündemde yer edinmesini desteklemiştir. Örneğin, engellilik durumu nedeniyle askerlikten muaf olan bireylerin 2002 yılında bir günlük temsili askerlik uygulamasının başlatılması (Türkiye Gazetesi, 17.09.2003), Jandarma Genel Komutanlığı'nın Nisan 2002'de duyurduğu "Engellilere Yardım Seferberliği" (Öztürk, 2010: 139) ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Aralık 2003'te "Ülkemizde Engelli Gerçeği ve İslam: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu" düzenlemesi (Milli Gazete, 21.12.2003) gibi gelişmeler dikkatleri engellilik alanına yöneltmiştir.

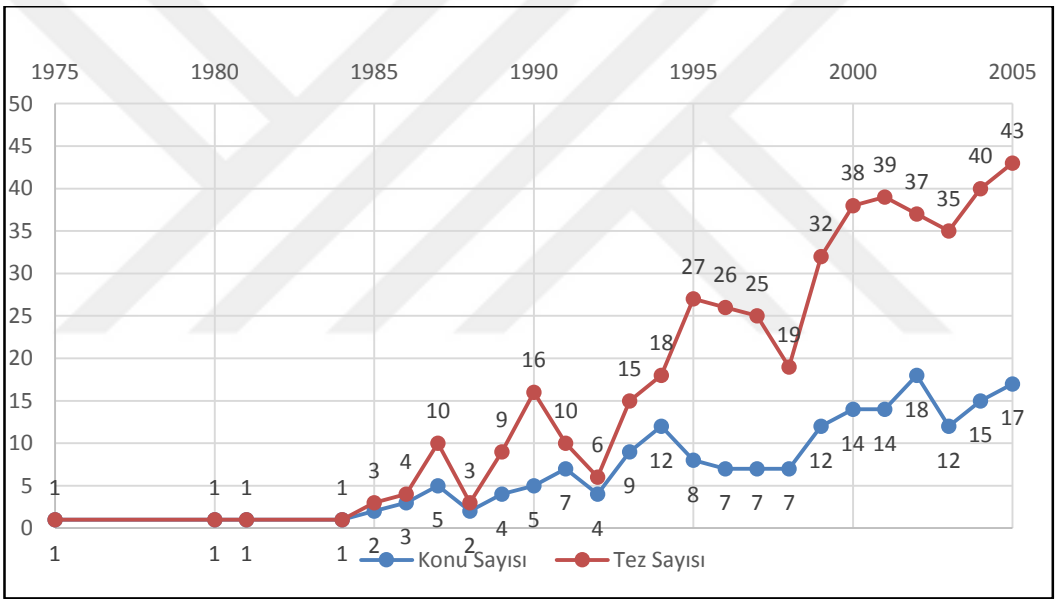
Türkiye engellilik politikasının gündeme geldiği tarihe kadar engelli nüfusuna ilişkin en kapsamlı çalışmalar nüfus sayımları olmuştur. 1927'den 2000'e kadar yapılan sayımlarda yeti yitiminin tespitine yönelik sorular ağırlıktadır. Görme, işitme ve ortopedik engellilik gibi görünür engellilik durumları kayıt altına alınmıştır. Genel Nüfus Sayımları dışında ise kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının engellilik verileri yıllar içerisinde çeşitlenmiş ve artmıştır. Bunun sebebi engelliliğin ayrı bir alan haline gelmesidir. Engellilik hizmetlerinin artması ve BM ile bağlı kuruluşlarının engellilik çalışmalarının takip edilmesi bilginin artmasında etkili olmuştur.

Engellilik hizmetlerinin çeşitlenmesiyle birlikte farklı alanlarda engellilikle ilgili bilgi birikimi genişlemiştir. Farkındalığın artmasıyla kamuda ve özel sektörde istihdam edilen engelli sayıları, özel eğitim ve diğer eğitim hizmetleri sayısı, sosyal yardım miktarı ve yardımcı teknoloji sağlananların sayısı kurumların raporlarında yer almıştır. Engelli örgütlerinin takipleriyle detaylı veriler oluşturulmaya başlanmıştır. Bunlar engelli toplumunun nüfus yapısına ve hizmetlerden yararlanma durumlarına dair bilgilerdir.

[33] 10 Mayıs Engelliler Haftasının açılışı, 11 Mayıs Görmeyenler Günü, 12 Mayıs İşitme ve Konuşma Kusurluları Günü, 13 Mayıs Ortopedik Engelliler Günü, 14 Mayıs Zekâ ve Ruhsal Engelliler Günü, 15 Mayıs Güçsüz Yaşlılar ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar Günü, 16 Mayıs Engelliler Haftasına Genel Bakış.

Politikanın gündeme gelmesine etkisi bağlamında diğer bilgi grubu ise akademik araştırmalardır. Kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının engelli toplumunun profili ve hizmetlerden yararlanmaya dair verileri araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Yeni araştırmalarla engelliliğin farklı alanlarında bilgi üretilmiştir. YÖK Tez veri tabanında "engelli", özürlü" ve "sakat" kelimelerinin kullanıldığı tez başlıklarının aranmasıyla elde edilen verilere göre EHK'nin kabul edildiği 2005 yılı itibariyle toplam 495 lisansüstü tez hazırlanmıştır. Konu çeşitliliği her geçen yıl artmıştır (Şekil 7).

Şekil 7: Türkiye'de Engellilik Konulu Tezler (2005'e kadar)

Kaynak: YÖK Tez Veri Tabanından araştırmacı tarafından üretilmiştir.

(Çizgi grafikte engellilikle ilgili tezlerin konu çeşitliliği ve sayısı artışı gösterilmektedir. YÖK tez veri tabanında 1985 yılında 2 ayrı konuda 3 tez kayıtlı iken 2005'te 17 ayrı konuda 45 tez yer almaktadır. Yıllar içerisinde konu ve tez adeti artma eğilimindedir.)

Türkiye'de engellilik araştırmaları alanının kurumsallaşmasının ilk adımı 1993 yılında Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü'nün kurulmasıdır. Hâlen Türkiye'de alanındaki ilk ve tek enstitüdür. Kanunun yürürlüğe girmesini takiben

çeşitli üniversitelerde engellilik araştırma merkezleri kurulmuştur. Burcu'nun (2015: 180-207) çalışmasında 2005 yılına kadar 88 makale yayınlandığı belirtilmektedir.

Uluslararası ve ulusal kurumların engellilik farkındalığına yönelik çalışmaları ve engelli toplumuna dair bilginin artması politika aktörlerini engellilik meselesini gündeme getirme yönünde desteklemiştir.

B. SKMKK ve ÖZİDA Araştırmaları ve Raporları

Politika belirlemekle yetkilendirilen SKMKK ve ÖZİDA, engellilik alanının bilgisinin üretilmesine katkı sağlamıştır. SKMKK'nin eylem planı ve ülke raporları bu kapsamdaki ilk çalışmalardır. Kuruluşundan itibaren bilgi üretimi ÖZİDA'nın temel çalışma alanlarından birisi olmuştur. Başkanlık, engellilik farkındalığının yaygınlaştırılmasını amaçlamış ve alanın bilgisini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Örneğin, uluslararası mevzuatın ve literatürün Türkçeye çevrilmesi çabaları önemlidir. Böylece dünyanın engellilik gündemini takip etmek mümkün hâle gelmiştir. Engellilik çalışmaları alanının yeni yeni gelişiyor olması dikkate alındığında 1990'larda temel metinlerin tercümesi ve paylaşılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

SKMKK tarafından hazırlanan Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu'nda (1992) engelliliğin tanımına, engellilik nedenlerine, engellilere yönelik eğitim, istihdam, sosyal güvenlik ve rehabilitasyon hizmetlerine dair bilgilere yer verilmiştir. Engellilik mevzuatı paylaşılmıştır (SKMKK, 1992). ÖZİDA alan bilgisini birçok araçla geliştirmiştir. Kurumun kapasitesinin gelişimine de etki eden uzmanlık tezleri bu araçlardan birisidir. Uzman yardımcısı kadrosu ile işe alınan personelin engellilik uzmanlığına geçişte hazırladıkları tezler erişilebilirlikten engellilik kanunlarına kadar Türkiye için pek çok yeni konuyu literatüre kazandırmıştır.[34] Okur'un (2001) "Özürlülere Yönelik Örgütlenmenin İncelenmesi" çalışmasında çeşitli ülkelerin engellilik politikası ve mevzuatı açıklanarak Türkiye'nin mevcut kanunları ve kurumları tanıtılmaktadır.

Kurumun bilgi üretimi faaliyetleri uzmanlık tezleri ile sınırlı değildir. Engellilik alanında araştırma, değerlendirme ve çevirilerin yayınlandığı ÖZVERİ

[34] Örneğin, Özürlülere Yönelik Olarak Hizmet Veren Dernekler Araştırması (1999), Özürlülere Hizmet Veren Kurum ve Kuruluşlar Rehberi (1999).

Dergisi 2004 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Dergide engellilik alanındaki ulusal ve uluslararası literatürün Türkiyeli okuyucuya tanıtılması amaçlanmıştır. Farklı ülkelerin engellilik mevzuatı ve uygulamalarının değerlendirildiği çalışmalar yayınlanmıştır. Disability & Society, Disability Policy Studies benzeri engellilik araştırmaları dergisi olan Özveri'nin yayımı 2010 yılında sona ermiştir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Sosyal Politika Dergisi, engellilik çalışmalarına da yer vererek yayınlanmaya devam etmektedir.

3 Aralık 2003'de kamuoyuyla paylaşılan Türkiye Özürlüler Araştırması farkındalığın oluşmasında önemli araçlardan birisi olmuştur ve bu araştırmanın sonuçları Türkiye'nin ilk engellilik kanununun alt yapısını oluşturmuştur (Aysoy, 2008: 55). Araştırmanın açıklanması ile toplumsal yaşamda farkında olunmayan engelli toplumu ilgi alanı haline gelmiştir. Araştırma sonuçlarına medyada yer verilmiştir. Siyasetçiler sonuçlar üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Böylece politika geliştirilme ihtiyacı olan büyük bir toplumsal kesim olduğu fark edilmiştir. Hak ihlallerinin boyutu ortaya çıkmıştır (Bülent Küçükaslan ile görüşme, 28.03.2020).

Engelliliğe ilişkin bilgi eksikliğinin giderilmesi amacıyla ÖZİDA ve DPT ile işbirliğinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından ilk kez uygulanan Türkiye Özürlüler Araştırması'nda (2003) engelli nüfusun yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durumu, işgücü durumu, sosyal güvenlik durumu ile kurum ve kuruluşlardan beklentilerine ilişkin bilgiler toplanmıştır. Araştırmada, engellilik türü, nedeni, derecesi, engelli bireyin cihaz kullanma ve tedavi durumları da sorulmuştur. Araştırma kapsamında 97.433 hane ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmada "hane halkı soru kâğıdı" ve "engelli birey soru kâğıdı" olmak üzere iki farklı soru kâğıdı uygulanmıştır. "Hane halkı soru kâğıdı" hanedeki herkese uygulanmıştır. Engelli olduğu tespit edilen bireylere "engelli birey soru kâğıdı" uygulanmıştır. Bu kapsamda araştırmada; ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel olmak üzere beş temel engel grubu sınıflandırılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmada süreğen hastalıklara da yer verilmiştir (TÜİK ve ÖZİDA, 2003: vii-ix).

ÖZİDA'nın danışma ve politika belirleme organı olarak tanımlanan Engelliler Şurası sonucunda, komisyon raporları, raporlar üzerine görüşmeler ve kararlar yayınlanmıştır. Şura kararları engellilik politikasının planlaması için yol gösterici belgelerdir. Komisyon raporları ise sosyal politika, örgütlenme, yönetim, mevzuat,

haklar, hizmetler, engelliliğin nedenleri ve önlenmesi, katılım, istihdam, teknoloji kullanımı ve erişilebilirlik başlıklarında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda 1. Özürlüler Şurası Komisyon Raporları, 2000 yılı öncesinde engellilik politikasının izlediği yolu ortaya koymaktadır. Daha da önemlisi engelliliğe özgülenmiş yasaya odaklanan yeni politika talebi 1. Şura'nın raporlarında ve kararlarında özellikle vurgulanmıştır (ÖZİDA, 1999).

Engelliliğe özgülenmiş politika belirleme, koordinasyon ve alanın bilgisini üretmekle sorumlu olan SKMKK'nin ve ÖZİDA'nın farkındalık çalışmaları ve araştırmaları engelliliğin toplumsal sorun olarak yeniden inşa edilmesinde etkili olmuştur. Böylece yeni politikanın gündeme gelmesine katkı sağlamıştır.

C. TBMM Araştırması ve Soru Önergeleri

TBMM'nin yasama ve denetim faaliyetleri, çeşitli yollarla her alan için bilgi üretimini desteklemektedir. Milletvekillerinin soru önergelerine verilen yanıtlar bilgi içerir. Genel Kurul konuşmaları araştırmacılar için veri sunmaktadır. Bunların dışında, meclis araştırma komisyonlarının faaliyetleri doğrudan bilgi üretimine yöneliktir. Bu bağlamda meclis çalışmalarının sonucunda engellilik alanına dair de bilgiler üretilmiştir.

Engellilik politikasının gündeme geldiği ikibinler öncesinde, genel çerçevede engelliliği araştırma konusu yapan, konuyla ilgili verileri bir araya getiren ve politika önerilerine yer veren "Türkiye'de Özürlülerin Problemleri, Alınacak Tedbirler ve Uygulamaya Konulacak Politikalar" araştırma komisyonu raporu son derece önemlidir (TBMM, 1993). Necmettin Erbakan ve arkadaşlarının teklifi doğrultusunda oluşturulan komisyon İbrahim Yaşar Dedelek başkanlığında çalışmalarını tamamlayarak Raporunu 1993 yılında TBMM'ye sunmuştur. Rapor, engellilik alanına dair verileri ve çözüm önerilerini içermektedir.

Engellilik tanımı ve türleri ile başlayan Raporda engel gruplarına göre tedavi, rehabilitasyon ve eğitim başlıklarında durum tespitleri ve öneriler yer almaktadır. Eğitim, istihdam ve mimari engellerin kaldırılması başlıklarında Türkiye'deki mevcut duruma değinilerek politika önerileri geliştirilmiştir. Raporda engelli çocukların eğitimi detaylıca ele alınmıştır. Engel türleri ve hizmet alanları açısından ayrıntılı politika önerilerine yer verilen rapor engellilik politikasının geneline dair teklifler

barındırmaktadır. Engelliliğe ilişkin sayısal verilerin azlığına dikkat çekilmiştir. Alana ilişkin verilerin geliştirilmesi önerilmiştir. Raporda engellilik alanındaki hizmetlerin dağınıklığı ve eşgüdüm eksikliği tespitine yer verilmiştir. Bunun önüne geçilmesi için yasal düzenleme yapılması gerektiği belirtilmektedir. Engelliliğin önlenmesi, rehabilitasyon ve fizik tedavi gibi tıbbi hizmetlerin geliştirilmesi ve hizmetlerin finansmanı için fon oluşturulması önerilmektedir. Özel eğitim, istihdam ve fiziki erişilebilirlikle ilgili mevcut hizmetlerin sunumunda yaşanan sorunlara yer verilmiştir. Engellilik politikasının geliştirilmesi ve uygulanması için bakanlık kurulması teklif edilmektedir (TBMM, 1993).

Yaklaşık altı aylık çalışma ile tamamlanan Rapor, o dönemde engellilik araştırmaları yürüten Hacettepe ve Anadolu üniversitelerinden akademisyenler ve çeşitli bakanlıkların uzmanlarının çalışmaları ile hazırlanmıştır. Türkiye'de ve yurt dışına yapılan ziyaretlerde engelliler ve ailelerinden görüşler alınmıştır. Nihayetinde engellilik hizmetlerine dair değerlendirmeler ve farklı hizmet alanlarında öneriler hazırlanmıştır. Rapor kamu kurumlarının engellilik faaliyetlerinde yol gösterici olmuştur. Rapordan elde edilen bilgiler doğrultusunda Komisyonun başkanlığını yürüten İbrahim Yaşar Dedelek kanun teklifi hazırlamıştır (İbrahim Yaşar Dedelek ile görüşme, 12.03.2020).

TBMM'nin denetim usullerinden birisi olan yazılı-sözlü sorulara verilen yanıtlar, sorulara konu olan başlıklarda bilgi birikimine katkı sağlamaktadır. TBMM arşivi incelendiğinde, çeşitli yasama dönemlerinde, engelliliğe ilişkin yazılı ve sözlü soruların muhataplarına iletildiği görülmektedir. Soruların bir kısmı uygulamalarda yaşanan sorunlara odaklanırken, bir kısmında engellilik hizmetlerinin çeşitli alanlarına dair sayısal veriler talep edilmektedir. Örneğin, istihdam edilen engelli sayısı, eğitim kurumlarına devam etme durumu ve sosyal yardımlardan faydalananların sayısı sorgulanmaktadır. Lisansüstü tezlerde olduğu gibi, ikibinlere doğru, engelliliği konu edinen soruların sayısı ve çeşidi artmıştır.

Meclis, yasama ve araştırma fonksiyonlarıyla engellilik farkındalığının oluşmasına ve alan bilgisinin üretilmesinde etkili olmuştur. Farklı kurumlardan engellilik alanında bilgi alması mümkün olmuştur.

Engelli toplumuna dair verilerin detaylanması ve farkındalık politika yapıcılara ve sivil topluma meseleyi gündeme getirmede destek sağlamıştır. Böylece gerek

TBMM'de gerekse kamuoyunda kendine yer bulan engellilik konusu gündemde kalabilmiştir. SKMKK'nin başlattığı ve sonrasında ÖZİDA'nın devam ettirdiği alan bilgisinin genişletilmesine yönelik çalışmalar, uluslararası ortamın bu yöndeki teşvikleriyle engellilik farkındalığının ve bilgi birikiminin artmasını sağlamıştır. ÖZİDA'nın politika belirlemekle görevli olması ve engellilik uzmanlarını istihdam etmesi uluslararası gündemin takip edilerek Türkiye'ye aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Böylece engellilik bilgisinin gelişmesi, ikibinlerin başında yeni bir engellilik politikası gündemini destekleyen etkilerin arasında yer almıştır. Farkındalık ve alan bilgisi engelli sivil toplumunun talebini güçlendirmiştir. Yasama temsilcilerinin engellilik politikası gündemini desteklemelerinde farkındalık ve bilgi birikimi etkili olmuştur.

IV. ENGELLİLİK YASASI TALEBİ

Engellilik politikası mevzuatının ve uygulamalarının ikibinlerin başına kadar seyri önceki bölümlerde açıklanmıştır. Eğitim, sağlık ve istihdam gibi temel alanlarda himayeci yaklaşımla başlayan engellilik hizmetlerinin uluslararası ortamın da etkisi ile hak temelli yaklaşımın gereklerine uyuma yönelik seyri paylaşılmıştır. Bu seyir değerlendirildiğinde, engelliliğe özgülenmiş yasa talebinin öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Engellilik yasası talebi, ikibinlerin başında engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili faktörlerden birisi kabul edilerek bu kısımda ele alınmaktadır. Engellilik yasası mücadelesi değerlendirilerek politikanın gündeme gelmesindeki etkisi analiz edilmektedir. Yasa talebi iki başlıkta ele alınmaktadır. İlk olarak engelli hareketinin yasa beklentisi ve buna yönelik eylemliliği izlenmektedir. Ardından yasa talebinin yasama organında nasıl karşılık bulduğu incelenmektedir.

A. Engelli Hareketi Yasa İstiyor

Yasa, 1990 tarihli ADA'dan itibaren diğer ülkelerdeki engelli hareketlerinin temel talebi haline gelmiştir. Takiben, İngiltere'den başlayarak çeşitli ülkelerde engellilik yasaları yürürlüğe girmiştir. Aynı tarihlerde Türkiye'de de sorunların engelliliğe özgülenmiş yasa ile çözülebileceği, engelli hareketi tarafından

düşünülmektedir. Ancak engellilerin, sorunlarının yasa yoluyla çözüleceğine dair düşünce daha eskilere dayanmaktadır.

Yasal düzenleme talepleri, engellilere yardım edilmesinde ve bakımının üstlenilmesinde devletin sorumluluk almasına dair himayeci beklentilerle başlamıştır. Türkiye engelli hareketinin öncüleri olan engelli olmayanlar tarafından kurulan yardım-himaye kuruluşları bu talebin taşıyıcısı olmuşlardır. Engellilerin yaşam şartlarını iyileştirmek amacıyla bir araya gelen hayırseverlerin yer aldığı dernekler ve vakıflar uzun yıllar boyunca himaye ve yardım odaklı çalışmaları yürütmüşlerdir. Daha sonra eğitim, istihdam ve sağlık gibi temel hakların garanti altına alınması beklentisi öne çıkmıştır. Eğitim hizmetine erişebilen ve meslek sahibi olan engellilerin başı çekmesi ile 1950'ler itibariyle hak talepli öz örgütlülük gelişmeye başlamıştır. Örneğin, Mithat Enç'in çabalarıyla kurulan Altı Nokta Körler Eğitim ve Kalkındırma Derneği (1950) ve Türkiye Sakatlar Derneği (1960) bugün faaliyetlerini hak temelli anlayışla sürdürmelerine karşın kuruluş amaçları himayeciliktir (Boyraz, 2021: 151).

Türkiye'de engelli hareketinin taleplerinin haklar temeline yaklaşması dünyadaki toplumsal hareketlerin izlediği yolla benzerlik göstermektedir. Toplumsal mücadelenin yükseldiği ve siyasal grupların etkili olduğu 1968 döneminin hak taleplerini destekleyen ortamı Türkiye engelli hareketini de etkilemiştir. Bu doğrultudaki ilk eylemlerden birisi 1969 Mayıs'ında, "körler direniş komitesi"nin düzenlediği, yaklaşık 300 kör ve az görenin Ankara Tandoğan'dan Kızılay'a engelli hakları için yürüyüşüdür. Turhan İçli, bu yürüyüş de dâhil olmak üzere, 1960'ların talebini himaye olarak tanımlamaktadır. Himaye yasası için gündem oluşturmaya çalıştıklarını belirtmiştir (Yavuz Kocaömer ile görüşme, 20.3.2020; Turhan İçli ile görüşme, 15.07.2020).

Sonraki yıllarda yardım temelli talepler devam etmekle birlikte hakları referans alan tartışmalar da görülmektedir. Bu tarihlerdeki önemli olaylardan birisi de 1975 yazında gerçekleştirilen açlık grevidir. Açlık grevi kararının alındığı tartışmalarda yer alan Turhan İçli eylemi ve sonuçlarını şöyle açıklamıştır:

> *Doğu ve Güneydoğu kentlerinden gelen 27 işsiz kör, Körler Eğitim ve Kültür Derneği'nin öncülüğünde Ankara'da toplandı ve iş talebiyle Zafer Çarşısı'nın yanındaki çimlik alanda açlık grevine başladı. Polis grevcileri engelleyemeyince gözaltına aldı. Ertesi gün bırakmak zorunda kaldı. Grevciler bu kez, Karamürsel'in yanında açlık grevine oturdular. Polis yeniden gözaltına aldı ve*

bıraktıktan sonra bir araya gelmelerini önlemek için memleketlerine gönderdi. Bu eylem televizyon ve basında yer aldı ve Cumhurbaşkanının eylemcilere iş bulunulması yolunda ilgili yerlere talimat vermesine yol açtı. Bulunabilen eylemciler işe yerleştirildiler. (Turhan İçli ile görüşme, 15.07.2020).

BM Engelliler Yılı ve On Yılı, 1980 sonrasında engellilik meselesine kurumların ilgisini sağlamıştır. Örneğin, Dünya Sakatlar Yılı (1981) dolayısıyla TÜRK-İŞ, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Türkiye Sakatlar Derneği üyelerinin yer aldığı sempozyum düzenlemiştir. Böylece engelli sivil toplumu için tanışma ve tartışma imkânı yaratılmıştır.

Dönemin önemli gelişmelerinden birisi de Turhan İçli, Mustafa Kemal Dok, Hasan Tatar, Hatice Önder, Yaşar Gözcü ve Remzi Çolak'ın 1983 yılında "Kabartma Bir Yayın Organı Hakkında Rapor" adlı broşürü yayınlamalarıdır. Körlükle ilgili yeni perspektifleri içeren broşür himayeci anlayışa itirazı dillendirmektedir. Bu anlayışı benimseyen aktivistlerin 1984'te Altı Nokta Körler Derneği'nde hâkim olmasıyla birlikte engelli hareketinde haklar tartışması yaygınlaşmaya başlarmıştır (Turhan İçli ile görüşme, 15.07.2020).

Dernekler Kanunu'nda 1983'te yapılan değişiklikle derneklerinin federasyonlara zorunlu üyeliği ve tek konfederasyonlu düzenleme engelli hareketinin yapısını ve taleplerini etkilemiştir. Şöyle ki konfederasyonla devletin kurduğu ilişki korporatist izler taşımaktadır. Hükümetlerin engellilik alanını dizayn etmesine imkân vermesi nedeniyle eleştirilen düzenleme uzun yıllar bu hali ile yürürlükte kalmıştır. Bir görüşe göre, tekçi yapı özerk ve hak temelli engelli hareketinin oluşmasını engellemiştir. Diğer görüş ise, söz konusu düzenlemenin derneklerin kurumsallaşmasını sağladığı ve güçlendirici etkisi olduğu yönündedir (Yavuz Kocaömer ile görüşme, 20.03.2022; Süleyman Akbulut ile görüşme, 28.03.2020; Fikret Gökçe ile görüşme, 09.05.2020, Turhan İçli ile görüşme, 15.07.2020).

Engelli hakları mücadelesinin gelişimine paralel olarak 1990'larda engelliliğe özgülenmiş yasa tartışılmaya başlanmıştır. Engelli hareketinin yasa ihtiyacını vurgulayan ve hak temelli talepleri önceleyen bileşenleri Demokratik Kör Dernekleri Birliği adıyla 1990'da bir araya gelmiştir. Birliği oluşturan kurum ve kişiler, engelliliğe özgülenen bir taslak hazırlayarak milletvekillerine ulaştırmak üzere, 9 Mayıs 1991 tarihinde TBMM'ye gitmiştir. Grubu bulunan siyasi partilerin liderlerine

ve TBMM Başkanına taslak iletilmiştir (İsrafil Bayrakçı ile görüşme, 08.05.2020; Turhan İçli ile görüşme, 15.07.2020).

Bu gibi eylemlerin ve diğer gelişmelerin etkisiyle engelliliğin, 1991 seçimlerinde siyasal partilerin gündemine girdiği görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları, hazırladıkları kanun taslağının 1991'de kamuoyuna duyurulmasından 1997'de ÖZİDA'nın kuruluşuna kadar bir dizi eylem gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki, 3 Aralık 1993'te dört yüz civarındaki engellinin, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı'nın katıldığı SKMKK toplantısının yapılacağı binanın önünde toplanması ve on kişinin kendilerini bahçedeki ağaçlara zincirlemeleridir. Talep engelliliğe özgülenmiş bir yasanın çıkarılmasıdır. Benzer eylemler sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin, 1994 yılı başında Altı Nokta öncülüğünde iki ortopedik engelli, bir işitme engelli ve yedi görme engelli derneği Özürlüler Platformu'nu oluşturarak 1994 ve 1996 yılı engelliler haftalarında eylemler düzenlemiştir (Fikret Gökçe ile görüşme, 09.05.2020; Turhan İçli ile görüşme, 15.07.2020).

Turhan İçli bu eylem ve etkinlikleri özetliyor:

> *1994 yılında milletvekillerine mektup, Özürlüler Yasası ve özelleştirme nedeniyle işten atılanların yeniden işe alınması için yürütülen imza kampanyası, 8 gün süren görme ve ortopedik engellilerin katıldığı açlık grevi, tabut eylemi ve Başbakanlık önünde 600 kişilik gösteri gerçekleştirildi. 1995 yılı Mayıs'ında ise, yine milletvekillerine mektup, imza kampanyası, Başbakan aleyhine kitlesel tazminat davası ve Anıtkabir'den Başbakanlığa yürüyüş eylemleri yapıldı. Haziran ayı başında, Başbakan Tansu Çiller'in yolu Gaziantep Havaalanı çıkışında kesilerek kendisinden, Özürlüler Yasası konusunda çalışmaların başlatılması için söz alındı. Çiller sözünü tuttu ve Ankara'ya döndükten sonra çalışmaların başlatılması için engellilerden sorumlu Devlet Bakanına talimat verdi. TBMM'den engelliler hakkında kanun hükmünde kararname çıkarılması için yetki istenecekti. Oysa Altı Nokta, kanun hükmünde kararname biçimindeki bir düzenlemeye karşı idi. O, doğrudan doğruya meclisten çıkarılacak bir yasanın gereğine inanıyordu. ANAP meclis grubunda ve DYP kurmaylarının katıldığı bir toplantıda bu görüşler açıkça ifade edildi. Yetki Kanununun hazırlıkları tavsadı. 1996 yılı Mayıs'ında Körler Federasyonu tarafından Özürlüler Yasası için kısa bir yürüyüş ve kitlesel meclis ziyareti gerçekleştirildi. İktidardaki ANAP parti binası işgal edildi.*

Himayeci taleplerle başlayan engelli hareketi 1990'lara gelindiğinde çerçeve yasa talebine odaklanmıştır. TBMM'yi ve hükümetleri harekete geçirmek mümkün olmuşsa da engelliliğe özgülenmiş yasa çıkarılamamıştır. İlk yasa talebi dalgası 1997'de ÖZİDA'nın kurulmasını da içeren 571-572 ve 573 sayılı KHK'lerle sonuçlanmıştır. Bu tarihe kadar farklı partilerden milletvekilleri bu talebi TBMM'ye

taşımıştır. Engellilik kanunu teklifleri TBMM Başkanlığına iletilmiştir. Ancak engelliliğe özgülenmiş bir yasa kabul edilmemiştir. Bunun yerine taleplerin üç farklı KHK ile karşılanması tercih edilmiştir. Bu KHK'lerle politika belirleyici merkezi kurum olan ÖZİDA kurulmuş ancak engellilik hizmetlerine ilişkin çerçeve yasa talebi karşılanmamıştır. Bununla birlikte yasa talebi dillendirilmeye devam edilmiştir. Örneğin, ÖZİDA'nın en yüksek karar organı olan 1. Engelliler Şurası'nın (1999) en önemli talebi yasadır. Bu talep 57. Hükümeti harekete geçirmiş ve Engelliler Kanun Tasarısı (Başbakanlık, 2001) Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiştir. Ancak erken seçim kararı ile yasama süreci tamamlanamamıştır. Bakanlar Kurulu tasarısına kadar ilerleyen bu süreç, engelliliğin yasa talebi çerçevesinde farklı tarihlerde gündeme geldiğini göstermektedir.

Yapılan seçimler sonucu yeni hükümetin oluşmasının ardından yasa talebi yeniden karşımıza çıkmaktadır. Engelli hareketi çeşitli eylemlerle yasa taleplerini dillendirmeye devam etmiştir. Örneğin, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte engellilerin sorunlarının tartışıldığı sanal forumlarda dünyanın farklı ülkelerinin engellilik gündemleri paylaşılmıştır. Yasa talebinin dillendirilmesi yasa hazırlık sürecinde kamuoyu oluşturulmasını sağlamıştır (Yılmaz, 2010: 10; Bülent Küçükaslan ile görüşme, 18.09.2019). Bu tarihlerde AB üyelik süreci bağlamında hak temelli eğitimlere ve projelere katılan İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerdeki sivil toplum kuruşları yasa talebini yeniden dolaşıma sokmuştur. (Süleyman Akbulut ile görüşme, 28.03.2020). Engelli hareketinin yasa talebi, yeniden engellilik politikasının gündeme getiren faktörlerden birisi haline gelmiştir.

Engelli toplumu himaye ile başlayan hak talebini mevzuat düzenlemelerine ve kurumlara yöneltmiştir. İkibinlere gelindiğinde ise engelliliğe özgülenmiş yasa meselenin yeniden inşasında öne çıkmıştır.

B. Yasa Teklifleri ve Tasarıları

Türkiye'nin engellilik yasası talebinin geçmişi, engelli hareketinin eylemleri ile sınırlı değildir. Talep, milletvekillerini ve hükümetleri muhtelif tarihlerde harekete geçirmiştir. EHK (2005) öncesinde ilki 1985 tarihli teklif, sonuncusu 2001 tarihli tasarı

olmak üzere engellilik kanunu metinleri hazırlanmıştır. Bu alanı düzenlemek üzere yetki kanunu ve KHK'ler çıkarılmıştır (Tablo 12).

Tablo 12: Öncü Teklifler, KHK'ler ve Tasarı

Tarih	**Belge Türü**	**Sahibi**	**Belge adı (Numarası)**	**Sonucu**
1985	Kanun Teklifi	Fikri Sağlar ve arkadaşları	Özürlüler (1989'da Engelliler) Hakkında Kanun (2/211)	Kadük[35]
1991	Kanun Teklifi	Güneş Müftüoğlu	Özürlüler Kanunu (2/519)	Kadük[36]
1992	Kanun Teklifi	Ali Uyar	Özürlülerle ilgili Kanun (2/92)	Kadük[37]
1993	Kanun Teklifi	İbrahim Yaşar Dedelek	Özürlüler Kanunu (2/995)	Kadük [38]
1996	Yetki Kanunu	54. Hükümet	Özürlüler İdaresi Başkanlığı Kurulmasına ve Özürlülerin Durumları ile İlgili Çeşitli Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Yetki Kanunu (1/438)	Kabul edildi[39]
1997	KHK	54. Hükümet	571 sayılı Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname	Yasalaştı
1997	KHK	54. Hükümet	572 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararname	Yasalaştı
1997	KHK	54. Hükümet	573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname	Yasalaştı
2001	Kanun Tasarısı	57. Hükümet	Özürlüler Hakkında Kanun Tasarısı (1/907)	Kadük

Kaynak: Araştırmacı tarafından ilgili belgeler incelenerek hazırlanmıştır.

[35] 1985'te kadük hale gelen teklif 1989'da yenilenmiştir.
[36] Teklif 1994'te yenilenmiştir.
[37] 1992'de kadük hale gelen teklif 1996'da yenilenmiştir.
[38] Teklif 1996'da Saffet Arıkan Bedük ve arkadaşları tarafından yenilenmiştir.
[39] 52. ve 53. Hükümetler aynı tasarıyı TBMM Başkanlığı'na sunmuştur.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Hatay Milletvekili Fikri Sağlar ve arkadaşlarının 1985'te TBMM başkanlığına sunduğu teklifin adı Özürlüler Hakkında Kanun'dur. Yirmi beş maddeden oluşan teklifte engelli tanımı, kanunun kapsamı, amacı, kurum ve kuruluşlar, gelirler ve ilkeler yer almaktadır. Teklifte engellilik hizmetlerini koordine etmek üzere kurul önerilmektedir. Yerel yönetimlere sorumluluk yüklenmektedir. İstihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan sorunlara çözümler önerilmektedir (Sağlar, 1989).

Teklifin sahibi Sağlar, teklif metnini TRT'de yayınlanan, engellilik konusunda bilinçlendirme amaçlayan "Yaşama Sevinci" programının getirdiği farkındalıkla hazırladığını belirtmektedir. Ayrıca aynı dönemde, işitme engelli bir çocuğu konu eden "Sessizliğin İçinden" isimli tiyatro oyunu da teklif için farkındalığı etkilemiştir. Yine BM Engelliler On Yılı çalışmalarının etkisi ile engellilik meselesinin gündemde olması ve kamu kurumlarının çabaları yasa hazırlığının motivasyonlarındandır. Teklif ilk kez 1985'te TBMM'ye iletilmiştir. Ancak yasama dönemi sonunda kadük hale gelmiştir. Sağlar, 1989'da yenilemeye giriştiğinde ise partisinin grup başkanlarının teklifi beklettiklerini ve geriye ittiklerini ifade etmektedir (Fikri Sağlar ile görüşme, 27.03.2020).

İkinci teklif Doğru Yol Partisi (DYP) Zonguldak Milletvekili Güneş Müftüoğlu'na aittir. Özürlüler Kanunu başlığıyla 1991'de TBMM başkanlığına iletilmiştir. Teklifin gerekçesinde farklı ülke deneyimlerinin incelendiği ve engelli hizmetleri için dört önemli nokta tespit edildiği belirtilmektedir. Bunlar, engelli hizmetlerine özgü bir yasanın gerekliliği, eşitliğin sağlanması, engellilik hizmetleri için bütçe ayrılması ve engelli sivil toplumu ile koordinasyondur. Teklifin hazırlanmasında bu ilkelerin esas alındığı belirtilmektedir. Mevcut yasaların eksikliği, hizmetlerin dağınıklığı ve finansman olanaklarının geliştirilmesi ihtiyacı nedeniyle yeni düzenlemenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Sağlar ve arkadaşlarının teklifine benzer maddeler barındıran metin daha detaylıdır. Engelli hizmetlerinin sunumunda fırsat eşitliğinin sağlanması ve kişi onuruna yaraşır şekilde hareket edilmesi teklifin genel esasları arasında sayılmaktadır. Kırk dokuz maddeden oluşan teklif, engellilere ücretsiz telefon hattı, engelli yapı kooperatiflerine arsa tahsisi önceliği ve kamu kurumlarının şehir içi ulaşım hizmetlerinden ücretsiz yararlanma gibi yeni hizmet önerileri getirmiştir. Teklifin gerekçesinde ulusal ve uluslararası mevzuata yapılan

atıflarda engelli hizmetlerinin insan haklarının bir gereği olduğu belirtilmektedir (Müftüoğlu, 1991).

Engelliliğe özgülenmiş üçüncü kanun teklifini SHP Hatay Milletvekili Ali Uyar hazırlamıştır. TBMM Başkanlığına 1992 yılında sunulan kanun teklifinin gerekçesinde Türkiye'de engelli hizmetlerine ilişkin durum tespiti yapılmıştır. Eğitim, sağlık ve istihdamda engellilerin konumu tartışılmaktadır. Engelliliğin önlenmesi konusundaki çalışmaların yetersizliği eleştirilmektedir. Vergi muafiyetinin kaldırılması nedeniyle engellilik hizmetlerinin gerilediği savunulmaktadır. Teklifin gerekçesinde dikkat çeken nokta mevzuattaki engelli tanımlarının farklılığıyla ilgili bölümdür. Kurumların engellilik hizmetlerinin sunumunda dikkate aldıkları tanım ve engellilik oranlarının birbirlerinden farklı olması eleştirilmektedir. Ancak teklifte engellilik tanımı yer almamaktadır. On yedi maddeden oluşan teklifte amaç, kapsam ve tanımlar yer almazken engellilik hizmetleri ve uygulamalara yer verilmiştir. Engelliliğin önlenmesine yönelik tıbbi tedbirlere odaklanan metinde doğum ve kazalardan kaynaklı engelliliğin önlenmesi önerileri öne çıkmaktadır. Engellinin bakımını üstenen kişiye asgari ücret üzerinden maaş bağlanması, kaldırımların meyilli hâle getirilmesi ve alafranga tuvalet yapımının önerilmesi teklifin hedefleri arasındadır (Uyar, 1992).

İbrahim Yaşar Dedelek ve arkadaşlarının 1993'te TBMM Başkanlığı'na sunduğu, 1996'da ve 1999'da DYP grubunun yenilediği Engelliler Kanunu teklifi önceki çalışmalardan farklıdır. Engellilik durumunu kapsamlı şekilde ele alan teklif gerek tanımlama gerekse politika önerileri açılarından yenilikler barındırmaktadır. Yaklaşım değişimi engelli tanımında karşımıza çıkmaktadır. Engellilerin sosyal sistemlere erişebilmesini önleyen, kültürel, fiziksel veya sosyal engellere rastladığı, bu yüzden özel güçlüklere sahip oldukları belirtilmektedir. Teklifin ilk maddesi olan engelli tanımının benimsediği yaklaşım yeti yitimine değil engellenmeye odaklanılacağının işaretini vermektedir. Teklifin getirdiği diğer yenilik ise erişilebilirliğin tanımlanması ve erişilebilirliğe ilişkin politika önerileri geliştirilmesidir. Bu kapsamda kamu binaları ve ulaşım başta olmak üzere fiziki çevrenin yeniden tasarlanmasına dair hedefler belirlenmiştir. Yaşam çevresi standardı oluşturulması hedeflenmiştir.

Uluslararası düzenlemelerin referans alındığı teklifte öne çıkan maddelerden birisi de bağımsız yaşama fonu ve yardımıdır. Kendi başına yaşaması mümkün olmayan ve ancak kısmi veya tam zamanlı bir yardımcının yardımıyla yaşamını bağımsız olarak sağlayabileceklere hizmet ücretinin kurulacak fondan sağlanması önerilmektedir. Fonun gelirlerinin çeşitli kamu gelirlerinin aktarılmasıyla oluşturulması planlanmaktadır. Park yasağından muafiyet, araç tadili kredisi, ulaşımda ve kültür etkinliklerde indirim, engellilik alanında bilimsel araştırmaların desteklenmesi, televizyon ve radyo yayınlarında tercüme ve vergi istisnaları teklifin diğer önerileri arasındadır (Dedelek,1993).

Engellilik üzerine ilk araştırma raporunu[40] hazırlayan komisyon başkanı ve öncü tekliflerden birisini hazırlayan Dedelek, Sağlar'ın teklifinden başlayarak tüm çalışmaların birbirini beslediğini ve nihayetinde yasanın çıkışının bu geçmişin de ürünü olduğunu belirtmektedir. Necmettin Erbakan ve arkadaşlarının önergesiyle başlayan komisyon çalışmalarına kendisi dâhil farklı partilerden temsilcilerin katıldığını ifade ederek engelliliğin partiler üstü ve hiçbir siyasetin tekelinde olmadığını ifade etmiştir. Dedelek'e göre teklifi sunduğu dönemde yasanın çıkmamasının sebebi koalisyon yapısının yasama faaliyetlerini yavaşlatması ve milletvekillerinin konuya olan ilgisizliğidir (İbrahim Yaşar Dedelek ile görüşme, 12.03.2020).

İlerleyen yıllarda Sağlar, Müftüoğlu, Uyar ve Dedelek teklifleri parti grupları tarafından yenilenmiştir. Ancak teklifler meclis gündemine alınmamıştır. Tekliflerin yasama süreçleri sona ermiş olsa da engelliliğe özgülenmiş kanun talebi serüveni devam etmiştir.

Engellilik hizmetlerinin planlanması amacıyla, yukarıda da değinildiği gibi 1996'da yetki kanunu çıkarılmıştır. Bir yıl içerisinde çıkarılan üç KHK ile yukarıda değinilen tekliflerde yer alan birçok madde hayata geçirilmiştir. Fakat engeliler yasası talebi karşılanmamıştır. Bu alanı düzenleyecek çerçeve yasa yerine parçalı çözüm öneren KHK'ler tercih edilmiştir. Ancak 571-572 ve 573 sayılı KHK'ler engelliler kanunu talebini karşılamamıştır. Engelli hareketi çerçeve yasa talebini dillendirmeye devam etmiştir. ÖZİDA'nın en yüksek danışma organı olan Engelliler Şurası'nın

[40] Önceki bölümde değinilmektedir. Türkiye'de Özürlülerin Problemleri, Alınacak Tedbirler ve Uygulamaya Konulacak Politikalar Araştırma Komisyonu.

(1999) öncelikli talebi yasa olmuştur. Bu ve (yukarıda tartışılan) diğer gelişmelerin etkisiyle "Engelliler Hakkında Kanun Tasarısı" 2001 yılında Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiştir. Tasarısının gerekçesi, BM kararları ve 1. Engelliler Şurası kararları doğrultusunda engellilerin yaşam kalitesinin yükseltilmesini, toplumsal yaşamın her alanında diğer bireylerle eşit haklara, bağımsız ve aktif olarak yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak, engellilere götürülecek hizmetlerin yerel kademelerden başlayarak koordineli olarak planlanması ve yürütülmesi olarak belirtilmiştir (Başbakanlık, 2001). Engelli toplumunun, ÖZİDA bürokratlarının ve yasa yapıcıların taleplerinin ürünü olan tasarı, erken genel seçim nedeniyle yasalaşamamıştır.

Milletvekilleri ve hükümetler 1980'lerden itibaren engelliliğe özgülenmiş yasa için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak 2001 yılında Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen tasarı dışındaki girişimler TBMM Başkanlığı'na iletilme aşamasında kalmış ve sonuçlanmamıştır. Tasarının yasama serüveni ise Bakanlar Kurulu kararına karşın tamamlanamamıştır. Tüm bu yasama geçmişi yeni engellilik politikasının gündeme gelmesinde de etkili olmuştur.

Türkiye yasama tarihinde tespit edilen engellilik kanunu teklifleri ADA'dan (1990) öncesine dayanmaktadır. Sağlar'ın (1985) metni ile başlayan yasama serüveni uluslararası politika belgelerini de referans alan farklı önerilerle devam etmiştir. Bu metinlerdeki bazı öneriler dönemin yaklaşımını aşan hedefler barındırmaktadır. Ancak yasama organında ilgi görmemiştir. Buna karşın 2001'de yasalaşma aşamasına gelinmiştir.

Dünyadaki gelişmelerle neredeyse eş zamanlı olarak engellilik yasası talebi hem sivil toplumda hem de yasama organında karşılık bulmuştur. Ancak engellilik yasası talebi ikibinlerin başına gelindiğinde karşılanmamıştır. Engellilik yasası kabul edilmese de talep konunun gündeme gelmesinde etkili faktörlerden biri olmuştur.

V. İKTİDAR DEĞİŞİKLİĞİ

İktidar değişiklikleri, politikaların gündeme gelmesinde etkilidir. Ancak hangi politikaların öncelikle ele alınacağı, sorun alanlarına nasıl yaklaşılacağı ve politikaların gündemde izleyecekleri yol siyasetçilerin ve iktidara gelen partinin

yaklaşımlarıyla bağlantılıdır. Bu bağlamda, Türkiye engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olan faktörlerden beşincisi iktidar değişikliğidir.

2002 genel seçimleri sonucunda, önceki hükümeti oluşturan siyasi partilerin meclis dışı kalmasıyla yeni bir parti iktidara gelmiştir. Böylece tüm kamu politikası alanlarında değişim ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu durumda engellilik de yeni iktidarla birlikte değişime konu olan ve gündeme gelen politikalar arasında yer almıştır.

Engellilik politikasının gündeme gelmesini yalnızca iktidar değişimi ile açıklamak yeterli değildir. Seçimler sonrası hükümet olan AK Parti'nin engellilik alandaki söylem ve eylemleri politikanın gündeme gelmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili son faktör üç alt başlıkta açıklanmaktadır. Seçimden hemen önce kurulan AK Parti'nin meseleye ilişkin tutumunu açıklayabilmek için öncelikle Millî Görüş geçmişinin analize dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle iktidar değişikliğinin gündeme gelmede etkisinin değerlendirildiği kısımda ilk olarak AK Parti'nin takipçisi olduğu Millî Görüş geleneğinden devraldığı engellilik politikası mirası üzerinde durularak, kuruluş çalışmalarından hareketle AK Parti'de engelliliğin nasıl ele alındığı değerlendirilmektedir. Devamında partinin ilk seçim deneyiminde engelliliğe yaklaşım ve engelli temsili tartışılmaktadır. Son olarak, hükümetin kurulmasıyla birlikte engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili söylemler ve eylemler analiz edilmektedir.

A. AK Parti'nin Devraldığı Miras: Milli Görüş ve Engellilik

AK Parti, 2001 yılında, Milli Görüş akımının temsilcisi olan Refah Partisi'nin (RP) kapatılmasının ardından kurulan yeni partideki liderlik yarışı nedeniyle partiden ayrılan reformcular grubu ile merkez sağ akımın çeşitli temsilcilerinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Yeni parti, birçok alanda olduğu gibi engellilik yaklaşımı bağlamında da Millî Görüşün söylem ve eylem mirasını taşımaktadır. AK Parti'nin meseleyi dini perspektiften ele alan ve yerel yönetimlerdeki uygulamalarına dayanan pratiği gündeme getirmede etkili olmuştur (Hakan Özgül ile görüşme, 18.09.2019). Bu yüzden AK Parti'nin devraldığı miras incelenmeye değerdir.

Millî Görüş hareketinin bugünkü temsilcilerinden Saadet Partisi'nin (SP) ve Yeniden Refah Partisi'nin yöneticileri, engellilik politikasıyla ilgili açıklamalarında RP'nin iktidar ortağı olduğu dönemde bu alanda yapılan çalışmaları hatırlatmaktadırlar (Akit Gazetesi, 2020; Görünüm Gazetesi, 2022). ÖZİDA'nın kurulması, çeşitli kanunlarda yapılan değişiklikler ve yerel yönetim uygulamaları ile Millî Görüş'ün engellilik yaklaşımının diğer partilerden farklı olduğunu vurgulamaktadırlar.

Aynı gelenekten gelen partilerin devamlılığına dair göstergelerden birisi de engelliliğe yaklaşımdır. SP Başkanlık Divanı üyesi ve Engelliler Koordinasyon Kurulu Başkanı İsrafil Bayrakçı'nın[41] Millî Görüş'ün engellilik yaklaşımını tanımlarken kullandığı referanslar AK Parti milletvekilinin, dolayısıyla AK Parti'nin söylemi ile benzerlik göstermektedir.

> *Milli Selamet ve Milli Nizam'dan bakarsak konuya, Erbakan Hoca bu hareketi başlattığında insanı eşrefi mahlukat olarak kabul ederek bu esasla insana nasıl hizmet edileceği kabulünden yola çıktı. Engellilik yaklaşımımızın dayanağı da budur. Asr-ı saadeti örnek alırız. Sahabe-i kiramın hayatına bakarız. Peygamberimizin bir görme engelliye kendi yerine müezzinlik vermiş, ortopedik engelliyi Yemen'e vali tayin etmiş. Millî görüş de bu esastan bakar. Milli Selamet döneminde iktidara gelemediği için bir şey yapamadı. Refah Partisi'nin yarım iktidar dönemine kadar programlarımızda dezavantajlı gruplar arasında engelliler hep yer aldı.* (İsrafil Bayrakçı ile görüşme,08.05.2020).

> *...bir de tabii tarihi şeylerimiz de var, bizim kendi değerlerimizde medeniyetimizde var onlara da bakıyoruz. İnsan diyor, eşrefi mahlukattır diyor. Bu şu demek insan, engelli, engelsiz, kadın, erkek zengin fakir diye ayırmıyor o yüzden biz bu felsefeden yola çıkarak ayrımcılığı suç ilan ettik* (Lokman Ayva ile görüşme, 18.09.2019*).*

Engellilik alanında RP'nin en önemli çalışması, parti grubunun "Ülkemizdeki Özürlülerin Problemleri ile Bu Konuda Alınacak Tedbirleri ve Uygulamaya Konulacak Yeni Politikaları Tespit Etmek Amacıyla Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi"dir (1983). Önergenin kabul edilmesiyle kurulan araştırma komisyonunun raporu bu alanda ilk niteliğindedir.

[41] 1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nden Erzurum İli Kazım Karabekir İlçesi belediye meclis üyesi seçildi. 1995-2000 yıllarında Erzurum Büyükşehir Belediyesi Engelliler Koordinasyon Merkezi Müdürü. Engelliler Birliği Derneği eski başkanı.

RP'nin iktidarda olduğu dönemde ise engellilik alanında ilk kurumsallaşma kararları alınmıştır. 3 Aralık 1996'da engellilik gündemi ile toplanan TBMM'de 571, 572 ve 573 sayılı KHK'ler kabul edilmiştir. KHK'lerin verdiği yetki ile ÖZİDA kurulmuş, birçok kanunda engellilikle ilgili değişiklikler yapılmış ve özel eğitim kanunu çıkarılmıştır. Bu gelişmeler engellilik politikası bağlamında dönüm noktası olmuştur. Millî Görüş geleneği temsilcileri engelliliğe ilişkin söylemlerinde bu döneme işaret etmektedir.

> *Erbakan Hoca TBMM'yi engellilik gündemiyle topladı. Her grup engellilerden davet etti, mecliste ağırladı. Hatırlıyorum en az 200 kişi vardı. Bugünü sizin için bayram ilan ediyorum dedi. Engellilik gündemiyle topladığı için KHK'lerle yetki aldı. KHK'lere dayanarak yaptığı düzenlemelerle engellilere Cumhuriyet tarihinde en çok değer veren hükümet durumuna gelmiş oldu. Bakanlık olmadı ama başbakanlığa bağlı ÖZİDA kuruldu, aynı zamanda 3 trilyon kaynak ayrıldı.* (İsrafil Bayrakçı ile görüşme, 08.05.2020).

1994 yerel seçimleri sonucunda RP'li başkanların İstanbul, Ankara gibi büyükşehirlerde yönetime gelmesiyle birlikte yerel düzeyde engellilik politikası uygulamaları başlamıştır. Engelliler Koordinasyon Merkezleri kurulmuştur. Engelli bireylere yönelik hizmetler geliştirilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi başta olmak üzere yerel yönetimlerde edinilen deneyim AK Parti'nin engellilik yaklaşımının inşasında ve iktidara geldiklerinde konuyu gündeme getirmelerinde etkili olmuştur (Sibel Yardımcı ile görüşme, 04.02.2020).

Lokman Ayva yerel yönetim deneyiminin önemini şu şekilde açıklamaktadır:

> *Tayyip Bey belediye başkanı olduğunda ben danışmanıydım. Seçimden önce biz bazı çalışmalar yaptık. Çok güzel bir seçim beyannamesi vardı Tayyip Bey'in. Engellilerin mesleki eğitimi falan engellileri çok iyi anlayan bir metin. Onu biz yazmadık kendisi yazdı ve arkasından da biz göreve başladık. Belediye çalışmalarında engellilik çalışmaları ilk defa oldu Türkiye'de bu önemli bir şey. Tayyip Bey'in döneminde başladı. Kamuoyunda da güzel bir ilgi buldu. Herkes çok sevindi. Hatta şöyle şeyler oldu: o zamanlar Refah Partisi'nden birisi belediye başkan oldu diye medya başkanı çıkartmıyor. Belediyelerle ilgili hiçbir haber yapmıyor ama engellilerle ilgili haberler yapıyor. Büyükşehir Belediyesi şunu yaptı, Büyükşehir Belediyesi bunu yaptı diye haberlerde yer veriyorlar. Dolayısıyla ise biz Belediyenin imajına da katkı yaptık. Tayyip Bey de bunu gördü, anladı.* (Lokman Ayva ile görüşme, 18.09.2019).

Millî Görüş geleneğinden gelen partilerin engellilik alanıyla sivil toplum kuruluşları yoluyla da ilişki kurduğu görülmektedir. Engelliler Birliği Derneği'nin,

milli görüş hareketi ile organik bağı bulunmaktadır (Tuğrul, 2017: 287). Benzer ilişki AK Parti'de de sürdürülmüştür. Beyaz Ay Derneği başta olmak üzere birçok sivil toplum kuruluşu ile bağlantı sağlanmıştır. Lokman Ayva, Beyaz Ay Derneği Genel Başkanlığını yapmıştır.

AK Parti kadroları Millî Görüş partilerinde ve yerel yönetimlerde engellilik meselesine dair edindikleri deneyimleri partinin kuruluşundan itibaren değerlendirmiştir. AK Parti'nin devraldığı miras ve deneyim, engelliliğin acıma ve yardımla ilişkilendirilmesine ve toplumda kabul gören ve desteklenen bir politika alanı olduğu bilgisine dayanmaktadır.

B. AK Parti'nin İlk Seçimi ve Seçim Beyannamelerinde Engellilik

Önceki hükümet döneminde engelliler kanunu tasarısının hazırlanmış olması, AB üyelik süreci ve engelli hareketinin talepleri 2002 genel seçimlerinde engelliliğin dikkate alınmasını sağlamıştır. Beyannamelerde engelli toplumuna ilişkin vaatler yer almıştır. Partiler 2002 genel seçimlerinde engelli milletvekili adayları belirlemiştir. Örneğin, Metin Şentürk DYP'den, Ceyhan Mumcu İşçi Partisi'nden (İP), Lokman Ayva ve Gürsoy Erol AK Parti'den aday olmuştur.

Seçimlere katılan 18 partinin 16'sının seçim beyannamesinde engellilik yer almıştır. Liberal Demokrat Parti'nin ve Türkiye Komünist Partisi'nin beyannamelerinde engelliliğe yer verilmemiştir. Seçim beyannamelerinin bir kısmında engellilikle ilgili politika hedef ve önerilerinin yer aldığı detaylı açıklamalar, bir kısmında temenni ve ilkesel yaklaşımı ortaya koyan söylemler yer almaktadır. İstihdam, sosyal güvenlik, özel eğitim ve sosyal yardım hedefleri sıklıkla tekrarlanırken mevzuat düzenlemesi, kurumsallaşma ve hakları geliştirici öneriler sınırlı kalmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) seçim beyannamesinde özel eğitimin desteklenmesi, sosyal danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, fiziki çevrenin erişilebilir hâle getirilmesi, istihdamın güçlendirilmesi, ÖZİDA'nın etkinleştirilmesi ve engellilik konulu yasal düzenleme hedeflenmiştir (CHP, 2002: 69-70). "Engelliler bakanlığı kurulacak" başlığı ile politika önerilerine yer veren Demokratik Sol Parti beyannamesinde birçok alanda hedefler tanımlanmıştır. Özel eğitimin geliştirilmesi,

spor eğitiminin desteklenmesi, ayni-nakdi yardımların devam ettirilmesi, istihdamın iyileştirilmesi, protez endüstrisinin teşvik edilmesi, kamusal mekanlarda fiziki erişilebilirlik düzenlemelerinin hızlandırılması ve çeşitli alanlarda fiyat indirimleri politika önerileri arasındadır (DSP, 2002: 77-78). Milliyetçi Hareket Partisi sosyal yardım programlarının tek merkezde toplanması, ailelere destek sağlanması, eğitim hizmetinin geliştirilmesi ve fiziki çevrenin düzenlenmesini hedeflemiştir (MHP, 2002: 58, 75). Genç Parti ise engelli çocukların korunması önlemlerine yer vermiştir (Aktüel Dergisi, 2002: 19). Anavatan Partisi beyannamesinde özel eğitim kurumu sayısının ve kapasitesinin artırılması, kurumlaşmanın teşviki, ailelerin güçlendirilmesi ve sosyal hayata katılımın desteklenmesi önerileri sıralanmıştır (Aktüel Dergisi, 2002: 7). DYP, eğitim, sağlık ve çalışma alanlarında kolaylık ve iş bulma imkânlarının artırılmasını vaat etmiştir (Aktüel Dergisi, 2002: 17). SP, eğitime önem verileceğini, kurumların geliştirileceğini, ailelere vergi indirimleri, doğrudan ve kurumsal yardımlarla destek olunacağını belirtmiştir (SP, 2002: 35-39). Büyük Birlik Partisi, engelliler için beşerî kaynak planlaması, özel eğitim ve engellileri de kapsayan sosyal güvenlik sistemi hedeflerine yer vermiştir (Aktüel Dergisi, 2002: 9). Bağımsız Türkiye Partisi beyannamesinde maaş, ilaç ve bakım destekleri önerileri bulunmaktadır (Aktüel Dergisi, 2002: 8). Millet Partisi engellilere özel sağlık sistemi oluşturulacağını belirtmiştir (Aktüel Dergisi, 2002: 24). Yurt Partisi, engellilerin toplumun bir parçası olarak görülmesi gerektiği ifadesi ile yetinmiştir (Aktüel Dergisi, 2002: 29). "Engelliler için Engelsiz Türkiye" başlığı ile bu alandaki vaatlerini açıklayan Yeni Türkiye Partisi engelli aylığının yeniden düzenlenmesi, araç-gereçlerin devlet tarafından karşılanması, üniversite sınavlarında ek puan, harçlardan muafiyet, çağrı merkezi kurulması ve ailelere eğitim yardımı yapılması gibi hedefler oluşturmuştur (Aktüel Dergisi, 2002: 31). İP beyannamesine engellilerin yardıma muhtaç kişiler değil ekonomiye ve kültüre katkıda bulunabilecek insan kaynağı olduğu ifade edilmektedir. Engellilere yönelik ayrımcı uygulamaların giderileceği ve engelli örgütlerinin karar süreçlerinde söz sahibi olması gerektiği belirtilmektedir (Aktüel Dergisi, 2002: 20). Demokratik Halk Partisi beyannamesinde ise engellileri toplumsal yaşama katılım olanaklarına kavuşturacakları belirtilmiştir (Aktüel Dergisi, 2002: 13). Özgürlük ve Dayanışma Partisi "engellilere daha çok hak" başlığı altında engellilere özel sosyal güvenlik sistemi kurulacağını, lehte (pozitif) ayrımcılık uygulamalarının

hayata geçirileceğini, ruhsatlandırmada fiziki erişilebilirlik kriterleri oluşturulacağını açıklamıştır (Aktüel Dergisi, 2002: 25).

AK Parti seçim beyannamesinde engellilik politikası "engelli vatandaşlarımız" başlığı altında açıklanmaktadır. Partinin engellilik politikasının temelini "bedensel ve zihinsel engelleri nedeniyle insanlar arasında ayırım yapılmasına izin verilmeyecektir" ilkesinin oluşturduğu belirtilerek bu doğrultudaki hedefler sıralanmıştır. İstihdam teşviki, iş kurma destekleri, rehabilitasyon ve bakım hizmetlerinin geliştirilmesi, bilinçlendirme, yeti yitimini önleyici tıbbi ve teknolojik gelişmelerin özendirilmesi, ortez, protez vb. araç gereç hizmeti kapsamının genişletilmesi, özel eğitimde teknolojik imkanların arttırılması ve spor faaliyetlerinin geliştirilmesi beyannamede hedeflenmiştir. Engellilere yönelik uygulamalarda merkezi yönetime düzenleyici ve koordine edici rol tanımlanırken, hizmetlerin gönüllü kuruluşlar ve özel sektörün katılımıyla yerel yönetimler tarafından sunulacağı belirtilmiştir (AK Parti, 2002: 86-87).

AK Parti, engelliliğe kuruluşundan itibaren beyannamelerinde, politika belgelerinde ve uygulamalarında yer vermiştir. RP'de siyaset yapan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Engelliler Koordinasyon merkezi yöneticisi Lokman Ayva yeni harekete katılmış ve partinin kurucularından biri olmuştur. Tekerlekli sandalye kullanıcısı Gürsoy Erol partinin kurucularındandır. Parti tüzüğünde de engellilerle ilgili düzenlemeler yer almaktadır.[42] Ayrıca merkezi düzeyde Engelliler Koordinasyon Merkezi'nin yer aldığı engelliler örgütlenmesi oluşturulmuştur. Ayva, kuruluş çalışmalarında engelliliğe yaklaşımlarını şöyle açıklamaktadır:

> *...sonra Fazilet Partisi kapatıldı ya yeni parti kurma durumu oldu, Tayyip Bey beni çağırdı. Kurucu olacaksın. Sen de bu işleri yapacaksın dedi, tamam dedim. 3 Aralık 2001'de biz ilk defa Türkiye siyasi tarihinde engellilerle ilgili bir birim kurduk partide. Özürlüler Koordinasyon Merkezi. Beni de başkan atadı. Parti programına yer verdik, ondan sonra tüzükte vardır mesela engelliler. Mesela şöyle bir hüküm vardır: Sistemi genişletmeye yönelik. Engelli bir aday varsa il ve ilçe başkanlığı yönetim kurulu üyeliğine konuşmak isterse parti kongre tertip komitesi, işaret dili tercümanı bulmak zorunda. Bu mesele hiçbir partide yoktur. Kürsünün vesairenin erişilebilir olması gerektiği gibi maddeler var parti*

[42] Md. 45: Kongrelerde aday olan özürlüler için kendilerini ifade edecek imkânlar ve ayrıca işitme özürlüler için tercümanlık gibi hizmetler, imkânlar ölçüsünde sağlanır. Md. 47: Delege oyunu bizzat kendisi kullanır. Özürlüler istediği takdirde, sandık alanında bulunan akrabalarından birinin, akrabası yoksa delegelerden birinin yardımıyla oy kullanabilir. Bir delege birden fazla özürlüye yardım edemez.

tüzüğünde. 2002'de diğer partilerde yoktu mesela böyle biri hala da yoktur. (Lokman Ayva ile görüşme, 18.09.2019).

Önceki hükümet döneminde engelliler kanunu tasarısının Bakanlar Kurulu'na gelmesi, uluslararası ortamın etkisi ve engelli hareketinin çabaları nedeniyle neredeyse tüm partiler beyannamelerinde engellilik meselesine yer vermiştir. Ancak AK Parti gerek seçim beyannamesinde gerekse seçim sürecinde engelliliği öne çıkarmasıyla diğerlerinden farklılaşmıştır.

C. AK Parti Hükümetlerinin Programlarında ve İlk Uygulamalarında Engellilik

AK Parti'nin engelliliğe ilgisi seçim beyannamesi ile sınırlı kalmamıştır. 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde AK Parti'den iki engelli milletvekili seçilmiştir. Böylece Gürsoy Erol ve Lokman Ayva, öz savunucu olarak toplumlarının taleplerini mecliste dile getirme imkânı bulmuştur. Ayva'nın ve Erol'un çabalarına ek olarak iktidar partisinin milletvekilleri arasında engelli ailelerinin bulunması da gerek hükümet programında gerekse ilk uygulamalarda etkili olmuştur (Bülent Küçükaslan ile görüşme, 18.09.2019; Hakan Özgül ile görüşme, 18.09.2019).

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle EHK'nin gündeme geldiği 2002 yılı öncesinde görev yapan 57 Cumhuriyet ve 5 TBMM hükümetlerinin programları engellilik politikası bağlamında analiz edilmektedir. Ardından AK Parti hükümeti programı ve ilk uygulamaları değerlendirilmektedir.

2002 Öncesi Hükümet Programlarında Engellilik

Hükümet programları, kamu politikalarının oluşumuna ve uygulanmasına ilişkin bilgilerin yer aldığı temel politika belgelerinden birisidir. Yürütme erkinin, görev süresi boyunca toplumsal sorunların çözümü için izleyeceği yolu açıkladığı hükümet programlarında engellilik doğrudan ya da dolaylı olarak yer almaktadır. Sakat, özürlü ve engelli kelimeleri ile kör, sağır gibi engel türlerini ifade eden kavramların kullanıldığı hükümet programlarında engellilik doğrudan yer almaktadır.

Dul, emekli ve sakatların durumuyla ilgilenilmesini hedefleyen 30. Hükümet Programı öncesinde, engelliliğe ilişkin dolaylı tespit ve hedeflere yer verilmiştir.

TBMM hükümetlerinin dördüncüsünün (4. İcra Vekilleri Heyeti) programında savaşta sakatlanan gazilerin refahının artırılması için neler yapılabileceğinin araştırılması ve bu yönde çalışmalar yapılması öngörülmüştür (TBMM, 2013: 74). "Salim bir kafa ancak sağlam bir vücudda olabilir" sözünün yer aldığı 9. Hükümet programında, sporun amacının "fikir ve düşünce itibarile kuvvetli vücud itibarile kuvvetli ve tam sıhhatli, seciyeli gürbüz insan yetiştirmek" olduğu belirtilmektedir (TBMM, 2013: 281). 11. Programda Türk çocuğunun ahlâkı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine, vatanına, Cumhuriyete ve inkılâba sadık yetiştirmek maarifin (Millî Eğitim Bakanlığı'nın) başlıca hedefi kabul edilirken (TBMM, 2013: 320). 19. Programda sağlamlık Türk neslinin özellikleri arasında sayılmaktadır (TBMM, 2013: 817). Bu dönemlerde engellilik tek başına problem olarak kabul edilmediğinden, sağlık ve sosyal yardımlarla ilgili bölümlerde engelliliğe yer verilmiştir (TBMM, 2013: 197). Sağlamlık, ruh ve beden sağlığının korunması ve gazilikle ilgili önerileri barındıran programlarda ise engelliliğe ilişkin dolaylı bir anlatım kullanılmaktadır.

Doğrudan engellilere yönelik politikalara yer verilen ilk program Süleyman Demirel'in Başbakanlığındaki 30. Hükümetin Programıdır. Kimsesiz çocuklarla, dul, emekli, yetim, ihtiyar ve engellilerin durumlarıyla yakından ilgilenilmesi (TBMM, 2013: 2187) ve durumlarının düzeltilmesi için imkânlar ölçüsünde mali tedbirlerin (TBMM, 2013: 2194) alınacağı belirtilmiştir. Engelliler de dâhil olmak üzere bu grupların yaşam şartlarını iyileştirme sosyal devletin gereği (TBMM, 2013: 2606) kabul edilmiştir. Sağlık hizmetlerinin dezavantajlı gruplar için parasız hâle getirilmesi hedeflenmiştir (TBMM, 2013: 2626). Engellilerin rehabilitasyonu ve meslek edinmelerini sağlayacak merkezlerin açılması öngörülmüştür (TBMM, 2013: 2627).

Engelliliğin politika kategorisi olarak hükümet programlarında yer alması açısından dönüm noktası 30., 31. ve 32. hükümetlerin programlarıdır. Bu programlarda üzerinde durulan sakatların korunması ve durumlarının iyileştirilmesi (TBMM, 2013: 3978; 4002; 4610; 4960; 5092; 5599; 5959; 6316; 7214), sosyal yardım (TBMM, 2013: 3978; 4958; 5411; 6034; 6129), meslek eğitimi ve edindirme (TBMM, 2013: 4602; 4958; 5411; 7585; 7899), topluma kazandırma ve rehabilitasyon (TBMM, 2013: 3340; 5411; 6428; 7420) başlıkları sonraki hükümetlerin de gündeminde olmuştur.

Henüz çerçeve kanun bulunmadığından ve engellilik politikası özerkleşmediğinden, engellilik sosyal hizmetlerin, eğitim ve sağlık politikalarının alt

alanı olarak görülmektedir. Hükümet programları da bu anlayışı yansıtmıştır. Ancak hizmetlerin ve kurumsallaşmanın gelişmesiyle birlikte koordinasyonu ve planlamayı sağlamak üzere çerçeve yasa ve kurum önerisi de programlarda yer almıştır. Bu çabalar, engelliliğin politika alanı haline gelmesinin ilk adımlarını oluşturmaktadır. 48. Hükümet programında sakatlara yönelik hizmetlerin koordinasyonu (TBMM, 2013: 6428) hedeflenmiştir. 50. Programda, engelliler için yeni kurumsallaşmalar ve kaynaklar oluşturulması gerektiği yer almaktadır (TBMM, 2013: 6728). 51. Hükümet Programı görüşmelerinde Başbakan Tansu Çiller "engellileri acınacak bireyler olarak görmek yerine toplumun parçası haline getirmek gerektiğini" ve bu alana özgü kanun tasarısı hazırlayacaklarını belirtmiştir (TBMM, 2013: 7027).

53. ve 55. Hükümet Programlarında engelliler için sosyal-yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilerek, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının engellilik alanındaki hizmet sunumuna dâhil edilmesi öngörülmüştür (TBMM, 2013: 7218). 56. Hükümet Programında ise engellilikle ilgili yasal düzenlemelerin hızla uygulamaya geçirilmesi hedeflenmiştir (TBMM, 2013: 7821). Özel eğitim, programlarda en sık değinilen politika önerisidir (TBMM, 2013: 6034; 6426; 7586; 7773; 7899). 45. Hükümet engellilerin özel eğitime alınması ve özel sınıflarda eğitim görmelerini hedeflemiştir (TBMM, 2013: 6034).

Hükümet programları ve engellilik bahsinde üzerinde durulması gereken son nokta ise programların engelliliğe yaklaşımına ilişkin muhalefetin eleştirileridir. 48. Program engellilerin ivedi sorunlarının çözümüne dair öneri olmadığı gerekçesiyle İnönü tarafından eleştirilmiştir (TBMM, 2013: 6468). 49. Programın görüşmelerinde ise engellilerle ilgili tek bir kelime olmadığı (TBMM, 2013: 6620) gerekçesiyle Erbakan'ın ve engellilikle ilgili kurumun kurulmadığı (TBMM, 2013: 6675) gerekçesiyle Ecevit'in eleştirileri yer almaktadır. 50. Hükümet programıyla ilgili tartışmalarda ise engellilikle ilgili 6. BYKP hedeflerine ulaşılması için öneri barındırmadığı gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir (TBMM, 2013: 6849). Hükümete, araştırma komisyonu tekliflerini hayata geçirerek engellilik özelinde kanun çıkartılması ve fon oluşturulması önerilmiştir (TBMM, 2013: 6902).

AK Parti Hükümetlerinin Programlarında Engellilik

Abdullah Gül başbakanlığında kurulan 58. Hükümetin programında engellilerin hayatlarını kolaylaştıracak yapısal önlemlerin alınacağı belirtilmiştir (TBMM, 2013: 8093). Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakan olduğu 59. Hükümet programında ise engellilerin kendi kendine yetmesi, belli bir bilgi ve kültür düzeyine ulaşması, meslek edinip üretken hâle gelmesi ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurarak toplumsal hayata katılmasının sağlanmasının devletin anayasal yükümlülüğü olduğu ifade edilmiştir. Engelli bireylerin, eğitim, rehabilitasyon, sağlık, hukuk, yönetim gibi alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, başkalarına en az muhtaç olarak yaşamalarını sağlamanın devletin görevi olduğu programda yer almıştır. Engellilere yönelik ayrımcılığın önlenmesi hedeflenmektedir. Ayrımcılığın önlenmesi hükümetin engellilik yaklaşımının temeli olarak kabul edilmiştir (TBMM, 2013: 8110-8113). 58. ve 59. Hükümetlerin programları ayrımcılığın önlenmesi ve hizmet alanlarında engelliliğin anaakımlaştırılmasını işaret eden yaklaşımıyla Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

İlk Uygulamalar ve Engellilik

AK Parti hükümetlerinin engellilik hizmetlerine ilişkin ilk uygulamaları engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Örneğin, kamuda engelli çalıştırma kotasının doldurulması için kurumların harekete geçirilmesini öngören, Ocak 2003'te yayınlanan Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Özürlü Personel İstihdamı Hakkında Tebliğ ve aynı yıl kabul edilen İş Kanunu ile özel sektör için engelli kotasının ve kullanımının düzenlenmesi, politika gündemini destekleyen uygulamalar arasındadır (Ekonomi, 14.01.2003).

Şekil 8: Gazete Kupürü 1 - İstihdam Düzenlemeleri Hakkında Haber

41 bin engelliye iş

Kaynak: Ekonomi Gazetesi, 14.01.2003.

(41 bin engelliye iş)

İlk uygulamaların gündeme gelmedeki etkisine diğer örnek ise, askerlikten muaf olan engelli bireyler için bir günlük sembolik askerliğin başlatılmasıdır (Türkiye Gazetesi, 17.09.2003).

Şekil 9: Gazete Kupürü 2 - Engellilere Sembolik Askerlik Hakkında Haber

BİR GÜNLÜĞÜNE DE OLSA "MEHMETÇİK" OLDULAR
Engellilerin gurur günü

Kaynak: Türkiye Gazetesi, 17.09.2003.

(Bir günlüğüne de olsa Mehmetçik oldular. Engellilerin gurur günü)

Ülke çapında gerçekleştirilen yeni doğan işitme taraması (Bizim Anadolu, 07.12.2003) ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlediği "Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam Sorunlar ve Çözüm Önerileri" başlıklı sempozyum da politikanın gündemdeki yolculuğuna eşlik etmiştir (Millî Gazete, 21.12.2003).

Şekil 10: Gazete Kupürü 3 - Ulusal Yenidoğan Taraması Hakkında Haber

'ULUSAL YENİDOĞAN İŞİTME TARAMASI KAMPANYASI' TANITIM TOPLANTISI

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hazırlanmakta olan Özürlüler Yasası ve Yerel Yönetimler Yasası ile özürlülerin, taleplerini aşan, 'nasıl olsa gerçekleşmez' diye talep etmedikleri haklara kavuşacağını söyledi

Kaynak: Bizim Anadolu Gazetesi, 07.12.2003.

(Ulusal yenidoğan işitme taraması kampanyası tanıtım toplantısı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hazırlanmakta olan Özürlüler Yasası ve Yerel Yönetimler Yasası ile özürlülerin, taleplerini aşan, nasıl olsa gerçekleşmez diye talep etmedikleri haklara kavuşacağını söyledi)

Şekil 11: Gazete Kupürü 4 - Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Düzenlediği Sempozyum Hakkında Haber

"ÜLKEMİZDE ENGELLİLER GERÇEĞİ VE İSLAM" SEMPOZYUMU...

İbadet'e 'engel' kalmayacak

Kaynak: Milli Gazete, 21.12.2003.

(Ülkemizde engelliler gerçeği ve İslam sempozyumu… İbadet'e engel kalmayacak)

Engellilik politikası gündeminin dönüm noktası ise 3 Aralık 2003'te Türkiye Engelliler Araştırması sonuçlarının açıklanmasıdır. Medyanın araştırma sonuçlarına ilgisi kamuoyu desteğini de güçlendirmiştir. Aynı gün Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Güldal Akşit engelliler kanunu hazırlıklarının başlayacağını açıklamıştır (ŞOK Gazetesi, 03.12.2003). Böylece engellilik hem gündemde üst sıralara yerleşmiş hem de formülasyon aşamasına geçildiği ilan edilmiştir.

Muhafazakâr yapısı ve Milli Görüş deneyimi AK Parti'nin engelliliğe İslami referanslarla yaklaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu da himayeci ve yardıma dayalı anlayışın yeniden üretimini sağlamıştır. Yerel yönetimlerden edindiği deneyim ise

engellilik hizmetlerinin toplumda destek gördüğüdür. Bu da yurttaşlar arasında meşruiyeti ve memnuniyeti tesis eden bir aracın fark edilmesini sağlamıştır. Son olarak, AB sürecinde uzlaşmazlık düzeyi düşük bir politika alanı olan engellilik kolayca müzakere yürütülebilecek başlıklardan biri olarak görülmüştür. Diğer insan hakları arasından engelliliği kendine yakın bulmuştur (Volkan Yılmaz ile görüşme, 21.09.2020). Hüseyin Eroğlu'na göre (görüşme 24.03.2020) AK Parti'nin engelliliği politika alanı olarak seçmesinin nedeni pragmatizmidir. AK Parti'nin engelliliği politika alanı olarak seçmesinin bir nedeni de ikibinlere kadar engellilik hizmetlerinin yaygın olmamasıdır. Hizmetlerin sınırlı olduğu bir alandır. Bu hizmetler toplumsal kesimler açısından memnuniyet yaratmıştır (Beyza Ünal ile görüşme, 28.03.2020). AK Parti, engelliler ve aileleriyle birlikte geniş bir toplumsal kesimde karşılık bulacağını düşündüğünden bu alanla ilgilenmiştir.

VI. BÖLÜM SONUCU

Engellilik meselesi Türkiye'de ikibinlerin başında yeniden inşa edilmiş ve gündeme gelmiştir. Bu bölümde, Türkiye'de engellilik politikasının gündemler arasında ilerleyerek karar gündemine ulaşması süreci incelenmiştir. Yeni bir engellilik politikasının, döngünün ilerleyen aşamalarına geçişinin arka planı araştırılmıştır. Politikayı kimin/kimlerin gündeme getirdiği ve politikanın nasıl gündeme geldiği üzerinde durulmuştur.

Gündeme gelmede muhtelif aktörler farklı roller üstlenerek etkili olmuştur. Örneğin, ÖZİDA, politika belirleme görevi, kurumsal yapısı ve uzmanlık birikimiyle gündeme gelmede etkili olmuştur. Yasama üyeleri, engelliliği toplumda karşılığı olan bir konu olarak kabul ettiğinden bu konudaki girişimlere destek vermiştir. Hükümetler yasa tasarıları hazırlatarak engellilik gündemini desteklemiştir. Engelli sivil toplumunun hak temelliliğe yönelen savunuculuğu, asıl belirleyici olmamakla birlikte, meselenin meşruiyetinin sağlanmasına katkı sağlamıştır. Türkiye Özürlüler Araştırması'nın sonuçları ve hükümetin engellilik hizmetleri basında yer almıştır. Medya, aileleri ile birlikte engelli toplumunun geniş bir nüfusu oluşturduğuna vurgu yapmıştır. Böylece kamuoyunun ilgisi bu konuya yönelmiştir. AK Parti, seçim beyannamesinden hükümetteki ilk icraatlarına kadar bu alanda yaptıklarıyla diğer partilere göre engellilik politikasının gündeme gelmesine daha çok etki etmiştir.

Bu tezde tespit edilen beş faktörün her biri engellilik için politika penceresinin açılmasını sağlayacak akımların harekete geçmesini sağlamıştır. Beş faktörün harekete geçirdiği politika, alternatifler ve siyaset akımlarının etkisi ile sonraki aşama olan formülasyona geçilmiştir.

Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesinde etkili faktörlerden biri olan uluslararası ortam öne çıkmaktadır. Çünkü uluslararası aktörlerin yaklaşımı konuyla ilgili ufku belirleyerek diğer faktörler için de güçlendirici bir etki yaratmıştır. Uluslararası ortamdaki kararlar, uygulamalar ve eleştiriler ilgili mevzuatın ve kurumların oluşmasında etkili olmuştur Diğer yandan engelli toplumuna dair verilerin toplanmasında ve engelli farkındalığının yaygınlaşmasında uluslararası aktörlerin eylemleri etkilidir. Bunların yanında, BM'nin uluslararası engellilik sözleşmesi çalışmalarının ve muhtelif ülkelerde yürürlüğe giren engellilik yasaları Türkiye'de engelli hareketinin ve siyasetçilerin yasa talebinin meşruiyetini arttırmıştır. Son olarak, seçim sonrası oluşan yeni hükümetin uluslararası ortamın engellilik gündemini sahiplenmeyi tercih ettiği görülmektedir.

Gündeme gelme aşaması filtreleme görevi görmüştür. Çözüm önerileri arasından engelliğe özgülenmiş yasa çıkarılması öne çıkmıştır. Bunun alternatifi olarak engelliler bakanlığı kurulması önerileri yapılmıştır. Kurumsal değişiklik ve düzenleme değil yasa odağa alınmıştır.

Bu aşamada öne çıkan üç husus sonraki aşamalar için belirleyici olmuştur. Başka bir deyişle meselenin nasıl gündeme geldiği sonrasını etkilemiştir. Bunlar, AK Parti'nin anlayışı, engelliliğin siyaset üstü bir konu olarak kabul edilmesi ve uluslararası aktörlerin etkisidir.

AK Parti, engellilik meselesini kendi siyasi programına uygun bulmuş ve söylemine uyarlamıştır. Böylece kuruluşundan itibaren engelliliğin gündeme gelmesinde etkili bir aktör haline gelmiştir. AK Parti, kendi deneyimini ve engellilik yaklaşımını gündeme gelme sürecinde öne çıkarmıştır. Sürece katılımın önünü açarak farklı görüşlerin tartışılmasını sağlamamıştır. Partinin yardım ve himaye temelli İslami anlayışı gündeme gelmeden başlayarak politika sürecinde izlenmektedir. Lokman Ayva'nın engelli hareketinden gelen bir aktör olarak ortaya çıkması AK Parti'nin söylem üstünlüğünü ve etkisini güçlendirmiştir. Bireysel aktör olarak Lokman Ayva, politika sürecinin ilerleyen aşamalarında da etkili olmuştur.

Engelliliğin siyaset üstü bir mesele olduğu kabulü, politikanın karar gündemine gelmesine destek olmuştur. Çünkü engellilik uzlaşmazlık düzeyi düşük ve toplumsal desteği yüksek bir politika alanı kabul edilmiştir. Sonraki aşamalarda da bu yaklaşımın etkisi izlenmektedir.

Uluslararası aktörlerin engellilik çerçevesi, Türkiye'de de politika sürecinin gündeme gelme aşamasından başlayarak yönlendiricisi olmuştur. Bunun yanında, engelli hareketinin himaye ile başlayan, gelişen ve uzun yıllar devam eden çabası da son derece önemlidir. Ancak engelli toplumunun etkisi sınırlı olmuştur. Bu etki engelli hareketi içerisindeki kesimlerin iktidara olan mesafesine göre de değişmektedir. İktidara yakın gruplar sürece dâhil olabilmiş; süreç hakkında bilgi edinebilmiştir. Diğer gruplar ise sürecin dışında olmakla birlikte yeni politika gündemini desteklemişlerdir.

Yukarıda açıklanan gelişmelerin sonucunda 2002-2003 yıllarında Türkiye'de engellilik politikası gündeme gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ENGELLİLİK POLİTİKASININ FORMÜLASYONU ve YENİDEN FORMÜLASYONU

Bir toplumsal meselenin karar alıcıların dikkatini çekmesi ile uygulamanın başlaması arasında geçen süre formülasyon olarak tarif edilmektedir. Ancak formülasyon, politika döngüsünün iç içe geçen doğası gereği bu tarifle sınırlı kalmamaktadır. Örneğin, formülasyon bitip uygulamaya geçildiğinde, eş zamanlı olarak yeniden formülasyon başlamaktadır. Sonraki aşamada, politika çıktıları yeni taleplere yol açmaktadır. Bu da meselenin yeniden gündeme gelmesini ve ardından yeniden formülasyonunu gerektirebilmektedir. Diğer bir değişle formülasyon aşaması hiçbir zaman tamamlanmamaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde formülasyon aşaması analiz edilmektedir. Kuramsal çerçevede açıklandığı üzere formülasyon ve yeniden formülasyon olarak adlandırılmaktadır. ÖZİDA'nın engelliler kanunu hazırlıklarına başlaması ile uygulamanın mevcut haline gelmesi arasındaki gelişmeler formülasyon ve yeniden formülasyon sürecini kapsamaktadır.

Türkiye engellilik politikasının formülasyonu ve yeniden formülasyonu beş alt başlıkla analiz edilmektedir. Formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasının ilk gelişmesi EHK'dir (2005). İkinci gelişme BMEHS'nin kabul edilmesidir (2007). Sonraki gelişme, engellilik politikasının uygulamasından sorumlu kurumsal yapının 2011'de değişmesidir. Bu kapsamda ÖZİDA yerine hizmet sunumunu da üstlenen ve taşra teşkilatına sahip EYHGM kurulmuştur. Engellilik politikasının temel belgesi olan EHK'de ve diğer kanunlarda yapılan değişiklikler sürecin dördüncü gelişmesidir. Beşinci alt başlıkta ise yönetmelikler, şuralar, eylem planı vb. diğer gelişmeler ele alınmaktadır.

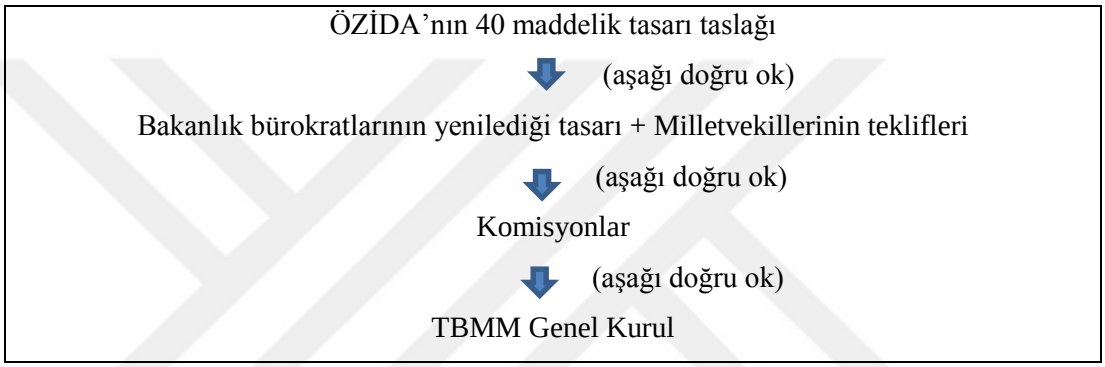
I. TEMEL POLİTİKA BELGESİ: ENGELLİLER HAKKINDA KANUNU

Bu kısımda formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasının ilk ve temel gelişmesi olan EHK üzerinde durulmaktadır. ÖZİDA uzmanlarının hazırladığı kanun tasarısı taslağı metni ile başlayan yasalaşma sürecinin, EHK'nin 2005'te kabul

edilmesine kadar geçen süreç (Şekil 12) analiz edilmektedir. EHK, geçirdiği değişiklikler dikkate alındığında yeniden formülasyonun da önemli bileşenidir.

Bu süreç, Türkiye yasa yapımı sistematiği izlenerek üç aşamaya ayrılmıştır. İlk olarak ÖZİDA'nın hazırladığı kanun taslağının tasarıya dönüşümü incelenmektedir. Ardından komisyonlar süreci değerlendirilmektedir. Son kısımda ise TBMM genel kurul görüşmeleri ve kanunun kabulü aşaması izlenmektedir.

Şekil 12: EHK'nin Yasalaşma Süreci

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

A. 94 Maddelik Taslaktan 44 Maddelik Tasarıya: Etkili Taslaktan Budanmış Tasarıya

EHK'nin kabulüne uzanacak olan yasama süreci ÖZİDA'nın kanun tasarısı hazırlığı ile başlamıştır. Engellilik uzmanları tarafından yürütülen çalışmaların sonucunda 94 maddelik taslak metin ortaya çıkmıştır. Ancak bu metin Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmemiştir. Bunun üzerine, ilgili Bakanlığın koordinasyonunda taslak esas alınarak yeniden çalışma yapılmıştır. Hazırlanan 44 maddelik metin Bakanlar Kurulu'nda kabul edilerek tasarı olarak TBMM'ye iletilmiştir. Bu kısımda tasarı metninin oluşumu incelenmektedir.

ÖZİDA'nın Tasarı Taslağı

Dönemin ÖZİDA Başkanı Mehmet Aysoy, engelliliğe özgülenmiş kanunun çalışmalarına Eylül 2003'te başlandığını belirtmektedir (Aysoy, 2008: 47). Ardından muhtelif tarihlerde ÖZİDA temsilcileri ve hükümet üyeleri çalışmaların devam ettiğine dair açıklamalar yapmıştır. Ancak taslağın içeriği ve hazırlanma yöntemi çalışmalar sürerken paylaşılmamıştır. Kamuoyunun bilgilendirildiği ve ilgili tarafların katılımına imkân sağlayan yöntemler tercih edilmemiştir. ÖZİDA'nın tasarı metni hazırlığından itibaren yasa çalışmalarına sivil toplumun katılımının sembolik düzeyde olduğu düşünülmektedir. Milletvekili Lokman Ayva ve iktidara yakın kuruluşlardan az sayıda kişi dışında bilgi paylaşılmamıştır. Sivil toplumun talepleri sonucu tasarı taslağı kamuoyuna açıklansa da sürecin ilerleyen aşamaları katılımsız sürdürülmüştür (Bülent Küçükaslan ile görüşme, 18.09.2019; Hakan Özgül ile görüşme, 18.09.2019; Beyza Ünal ile görüşme, 28.03.2020).

Tasarının hazırlık sürecinde, konuya ilgiyi artıran iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki, yasada kürtajı yasaklamaya yönelik madde olacağı iddiasıdır. Toplumun çeşitli kesinlerinin tepkisi ile karşılaşan kürtaj düzenlemesinde geri adım atılmıştır (Hürriyet, 09.11.2003).

Şekil 13: Gazete Kupürü 5 - Kürtaj Tartışması Hakkında Haber

Özürlü bebeğe kürtaj yasağına büyük tepki

Engelliler Kanunu taslağında, bebek özürlü de olsa, doktorlar ve anne baba karar verse bile, 10 haftadan sonra kürtaj yapılması yasaklanıyor. Özürlüler dernekleri, doktorlar ve din adamları bunun kabul edilemeyeceğini belirterek, kanun taslağına karşı çıktılar.

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, 09.11.2003.

(Özürlü bebeğe kürtaj yasağına büyük tepki. Engelliler Kanunu taslağında, bebek özürlü de olsa, doktorlar ve anne baba karar verse bile, 10. haftadan sonra kürtaj yapılması yasaklanıyor. Özürlüler dernekleri, doktorlar ve din adamları bunun kabul edilemeyeceğini belirterek, kanun taslağına karşı çıktılar.)

Diğeri ise, Türkiye'de bu alanda ilk olan Türkiye Özürlüler Araştırması'nın Aralık 2003'te açıklanmasıdır (ŞOK Gazetesi, 03.12.2003). Engelli toplumuna dair detaylı verilerin yer aldığı araştırmanın medyada geniş yer alması kanuna ilgiyi artırmıştır.

Şekil 14: Gazete Kupürü 6 - Türkiye Özürlüler Araştırması Hakkında Haber

3 Aralık Dünya Özürlüler Günü
Nüfusun yüzde 12.29'u özürlü

Özürlülere iş verilmesi için İş Kanunu'nda yapılan düzenlemeye karşın, özürlü nüfusun yüzde 77.80'i işgücüne hiç katılmıyor. Bu oran kadınlarda yüzde 92.94.

DEVLET Bakanı Güldal Akşit, "Türkiye Özürlüler Araştırması"nın sonuçlarını Dedeman Oteli'nde düzenlediği basın toplantısında açıkladı.

Kaynak: ŞOK Gazetesi, 03.12.2003.

(3 Aralık Dünya Özürlüler Günü Nüfusun yüzde 12.29'u özürlü. Özürlülere iş verilmesi için İş Kanunu'nda yapılan düzenlemeye karşın, özürlü nüfusun yüzde 77.80'i işgücüne hiç katılmıyor. Bu oran kadınlarda yüzde 92.94.)

Nihayetinde, ÖZİDA tarafından hazırlanan taslak metin Nisan 2004'te tartışılmak üzere kamuoyu ile paylaşılmıştır. Doksan dört maddelik tasarı taslağı üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, kanunlar sistematiğine uygun olarak amaç, kapsam, tanımlar ve genel esaslar yer almaktadır. Amaç maddesini izleyen tanımlar ve genel esaslar, engellilik politikası için geniş bir açıklama ve yönlendirme çerçevesi oluşturmaktadır. Taslakta yirmi iki tanıma ve yirmi beş genel esasa yer verilmiştir. İkinci bölümde engellilik hizmetlerine ilişkin perspektif açıklanmaktadır. Sınıflandırma, Veri Tabanı Oluşturma, Bakım, Rehabilitasyon, Eğitim, İş ve Meslek Analizi, Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam, İşgücü, İstihdam, Sosyal Güvenlik, Sosyal Rehabilitasyon, Toplum Temelli Rehabilitasyon, Eğitim ve Öğretim, Eğitim Planlama, Eğitsel Değerlendirme ve Aile Eğitimi başlıklarında engellilik hizmetlerinin esasları yer almaktadır (ÖZİDA, 2004).

Değiştirilen hükümler başlıklı üçüncü bölümde ise yaklaşık otuz farklı kanunda altmış civarında maddede düzenleme öngörülmüştür. Değiştirilmesi önerilen kanun sayısının fazlalığı ve çeşitliliği, düzenlemenin yasalaşması halinde yaratacağı etkiye dair fikir vermektedir. Tanımlar ve genel esaslar sıralanırken benimsenen genişletici yaklaşım değiştirilen hükümler için de geçerli olmuştur. İstihdamdan erişilebilirliğe, eğitimden vergi istisnalarına kadar birçok alanda yeni haklar ve hizmetler tanımlanmaktadır.

Tartışılmak üzere Nisan 2004'te kamuoyuna duyurulan taslak, Mayıs 2004'te Başbakanlığa sunulmuş ancak Bakanlar Kurulu'nda kabul görmemiştir. Yasama süreci durmuştur. ÖZİDA tasarı taslağı tasarı haline gelememiştir. Bu süreçte ÖZİDA Başkanı Mehmet Aysoy istifa kararı almıştır.

Şekil 15: Gazete Kupürü 7 - ÖZİDA Başkanı Aysoy'un İstifası Hakkında Haber

Engellilerle ilgili yasanın çıkmamasına kızan Özürlüler İdaresi Başkanı Aysoy istifa etti

Özürlüler İdaresi Başkanı Mehmet Aysoy, Özürlüler Yasa Tasarısı'nın Maliye Bakanlığı engeline takılması üzerine istifa etti. Tasarının 10 yıldır Türkiye'nin gündeminde olduğunu söyleyen Aysoy, "Maliye Bakanlığı engelini aşamadık. İstifa ederek bütün sorumluluğu üstüme alıyorum." dedi.

Kaynak: Zaman Gazetesi, 20.07.2004.

(Engellilerle ilgili yasanın çıkmamasına kızan Özürlüler İdaresi Başkanı Aysoy istifa etti. Özürlüler İdaresi Başkanı Aysoy, Özürlüler Yasa Tasarısı'nın Maliye Bakanlığı'nın engeline takılması üzerine istifa etti. Tasarının 10 yıldır Türkiye'nin gündeminde olduğunu söyleyen Aysoy, "Maliye Bakanlığı engelini aşamadık. İstifa ederek bütün sorumluluğu üstüme alıyorum" dedi.)

Kanun çalışmasının sekteye uğramasının temel gerekçesinin Maliye Bakanlığı'nın kırk maddeye itirazı olduğu ifade edilmektedir. Engellilik hizmetlerinin sosyal harcamaları artırıcı etkisi nedeniyle Bakanlık klasik tutumunu bu kanun

taslağında da sürdürmüştür. Yasanın özüne değil harcamaların yüksekliğine itiraz edilmiştir (Hürses Gazetesi, 23.07.2004; Volkan Yılmaz ile görüşme, 21.09.2019).

Şekil 16: Gazete Kupürü 8 - Yasa Taslağının Kabul Edilmemesi İle İlgili Haber

DEVLET BAKANI AKŞİT'TEN ÖZÜRLÜLER YÜKSEK KURULU'NDA ÖZÜRLÜLER YASASI İTİRAFI

'Özürlüler Yasası ile ilgili istenilen yol kat edilemedi'

Devlet Bakanı Güldal Akşit, Özürlüler Yasa Tasarısı Taslağı'yla ilgili olarak istenilen yolun kat edilemediğini belirterek, "Maliye Bakanlığı'nın, taslağın belli bölümleri ile ilgili çekinceleri oldu" dedi.

Kaynak: Hürses Gazetesi, 23.07.2004.

(Devlet Bakanı Akşit'ten Özürlüler Yüksek Kurulu'nda Özürlüler Yasası itirafı. Özürlüler Yasası ile ilgili istenilen yol kat edilemedi. Devlet Bakanı Güldal Akşit, Özürlüler Yasa Tasarısı Taslağı'yla ilgili olarak istenilen yolun kat edilemediğini belirterek "Maliye Bakanlığı'nın, taslağın belli bölümleri ile ilgili çekinceleri oldu" dedi.)

Yasama süreci Bakanlar Kurulu aşamasında kesintiye uğrayan tasarı taslağı Mayıs 2004'ten Kasım 2004'e kadar beklemeye alınmıştır. Yasama sürecine ilişkin herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Bu sürede engelli hareketinin yasa talebine ilişkin eylemliği devam etmiştir. Nihayetinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan TBMM grup toplantısında yasanın 2005 yılının ilk çeyreğinde çıkacağını açıklamıştır (Hürriyet Gazetesi, 27.11.2004).

Şekil 17: Gazete Kupürü 9 - Erdoğan'ın Engelliler Kanunu ile İlgili Açıklamasının Haberi

Erdoğan: 2005 özürlü istihdam yılı olacak

TÜRKİYE'nin dört bir yanında özürlü istihdamı konusunda gayret gösterildiğini belirten Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, engelli istihdamı politikası için 2005 yılını da "Özürlü İstihdamı Yılı" ilan ettiklerini açıkladı. Erdoğan, engellilerle ilgili yasa çalışmalarının devam ettiğini belirterek, "2005'in ilk çeyreğinde bu yasayı da çıkarmış olacağız" dedi. Nitelikli

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, 27.11.2004.

(Erdoğan: 2005 özürlü istihdam yılı olacak. Türkiye'nin dört bir yanında özürlü istihdamı konusunda gayret gösterdiklerini belirten Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, engelli istihdamı politikası için 2005 yılını da "Özürlüler İstidamı Yılı" ilan ettiklerini açıkladı. Erdoğan, engellilerle ilgili yasa çalışmalarının devam ettiğini belirterek, "2005'in ilk çeyreğinde bu yasayı da çıkarmış olacağız" dedi)

Sivil toplum kuruluşları Maliye Bakanlığı'nın tutumunu eleştirmek ve yasa talebini desteklemek için protestolar düzenlemiştir (Şekil 18 ve 19).

Şekil 18: Gazete Kupürü 10 - Engelli Derneklerinin Protestosu Haberi

'Unakıtan, Yasamızı Engelleme'

BEDENSEL engelli bir grup, bir süredir Meclis'te bekleyen Özürlüler Yasası'nın çıkarılması istemiyle ellerinde dövizlerle Yeni Başbakanlık binası önünde eylem yaptı. Bakanlar Kurulu toplantısı öncesinde bina önüne gelen bedensel engelliler, ellerinde "Güvenimizi Sarsmayın Yasamızı Çıkarın", "Unakıtan Yasamızı Engelleme", "Hayvan Hakları Çıktı, Ya Özürlüler Yasası" yazılı dövizler taşıdı. **(Birgün)**

Kaynak: Birgün Gazetesi, 01.12.2004.

(Unakıtan, Yasamızı Engelleme. Bedensel engelli bir grup, bir süredir Meclis'te bekleyen Özürlüler Yasası'nın çıkarılması istemiyle ellerinde dövizlerle Yeni Başbakanlık binası önünde eylem yaptı. Bakanlar Kurulu toplantısı öncesinde bina önüne gelen bedensel engelliler, ellerinde "Güvenimizi sarsmayın yasamızı çıkarın", "Unakıtan yasamızı engelleme", "Hayvan hakları çıktı ya özürlü hakları yasası" yazılı dövizler taşıdı. Kupürde eylemden fotoğraf yer almaktadır. Tekerlekli sandalye kullanıcısı ve koltuk değnekli eylemcilerin ellerinde pankartlar bulunuyor.)

Şekil 19: Gazete Kupürü 11 - Engellilerin Eylemleri Hakkında Haber

ENGELLİLER SOKAKTA!

3 Aralık Dünya Engelliler Günü çeşitli etkinliklerle kutlandı. Etkinliklerde toplumun ve hükümetin engellilerin sorunlarına duyarsız kaldığı belirtildi

Kaynak: Birgün Gazetesi, 04.12.2004.

(Engelliler Sokakta! 3 Aralık Dünya Engelliler Günü çeşitli etkinliklerle kutlandı. Etkinliklerde toplumun ve hükümetin engellilerin sorunlarına duyarsız kaldığı belirtildi)

Bakanlık Bürokratlarının Tasarısı

ÖZİDA'nın hazırladığı metin esas alınarak yasama serüveni kaldığı yerden devam ettirilmiştir. Maliye Bakanlığı'nın kırk maddesine çekince koyduğu belirtilen tasarı taslağı, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı koordinasyonunda bürokratlardan oluşan çalışma grubuna yönlendirilmiştir. Bakanlar Kurulu'na sunulmak üzere taslak metin üzerinde çalışma başlatılmıştır.

Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Güldal Akşit, taslak metin üzerinde yapılan değişikliği güncelleme olarak tanımlamıştır. ÖZİDA uzmanlarının hazırladığı taslakta yer alan Belediye, Genel Sağlık Sigortası ve Primsiz Ödemeler kanunlarıyla ilgili hükümler metinden çıkartılmıştır. İlgili kanunlarda yapılacak değişikliklere ekleneceği belirtilmiştir. Ancak Milletvekili Ali Arslan, geri çekilen maddelere ilgili kanunlarda yer verilmediğini savunmaktadır (TBMM, 2005a: 265-268). İktidar partisi milletvekilleri Lokman Ayva ve Cevdet Erdöl'ün de çalışmalarında yer aldığı yenilenen tasarıda tanım sayısı yirmi ikiden sekize düşürülmüştür. Taslak metinde yirmi beş olan genel esaslar ise dörtle sınırlandırılmıştır. Engellilik hizmetlerinin perspektifinin açıklandığı ikinci bölümdeki sosyal güvenlik, aile eğitimi, toplum temelli rehabilitasyon ve eğitim planlaması maddeleri çıkartılmıştır. Değiştirilen kanun sayısı ise on dokuz olmuştur. Böylece kanunun etki alanı daralmıştır.

ÖZİDA uzmanlarının taslağı ile bakanlıkların bürokratlarının tasarı metni arasındaki farklar tanımlar, genel esaslar ve politika yönetimine ilişkin maddeleri ile sınırlı değildir. Taslak metninde yer verilen kanun değişiklikleriyle engellilik hizmetlerinin birçok alanda yaygınlaşması önerilmektedir. Örneğin, sosyal güvencesi olmayan engellilerin muayene ve tetkik hizmetlerinin bedelsiz karşılanması, yerel yönetim hizmetlerinde ücret muafiyetleri, eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin devlet tarafından sağlanması ile yerel yönetimlerin engellilik hizmetlerinin artırılması düzenlemeleri metinden çıkarılmıştır. Böylece, taslak hali 94 madde olan metin nihayetinde 40 maddelik tasarıya dönüşmüştür. Etki alanı geniş taslaktan daraltılan tasarıya dönüşen metin engelli sivil toplumu tarafından tepki ile karşılanmıştır. Çeşitli kuruluşlar tasarı metnine eleştirilerini açıklamıştır (Şekil 20).

Şekil 20: Gazete Kupürü 12 - Engellilerin Kanun Tasarısına İtirazları Hakkında Haber

Engelliler tasarıya kızgın

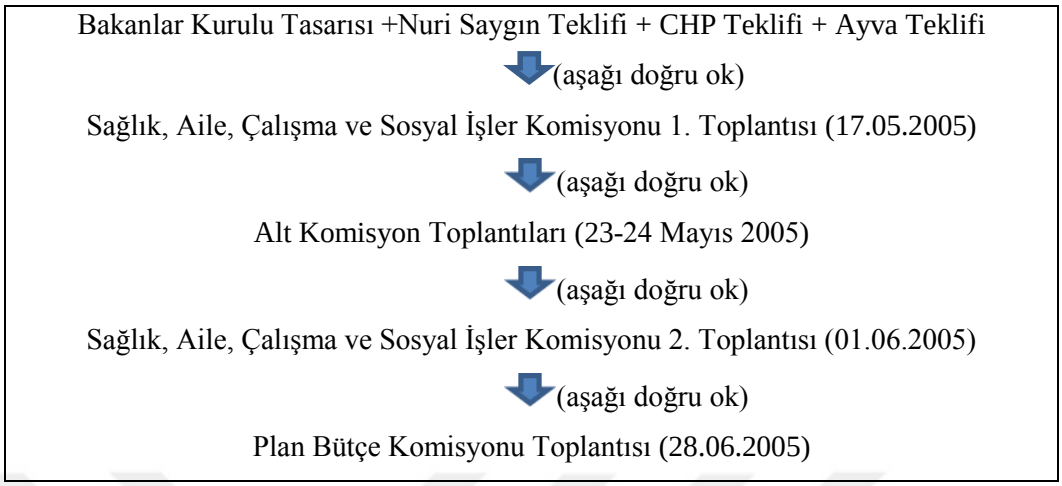
Kaynak: Radikal Gazetesi, 05.05.2005.

(Engelliler tasarıya kızgın)

B. Komisyonlar Süreci

Özürlüler Hakkında ve Bazı Kanunlar ile KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı 14.03.2005 tarihli Bakanlar Kurulu'nda kararlaştırılarak 05.05.2005 tarihinde TBMM Başkanlığı'na gönderilmiştir. Tasarı 10.05.2005 tarihinde aynı konudaki üç teklifle birlikte ilgili komisyonlara havale edilmiştir. Esas komisyon olarak Plan ve Bütçe Komisyonu belirlenmiştir. Tasarı hakkında görüşüne başvurulan tali komisyonlar ise Adalet, Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor ve Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler komisyonlarıdır. Komisyon çalışmalarında tasarı metni esas alınmıştır. Ayrıca Lokman Ayva'nın, Nuri Saygın'ın ve CHP'nin teklifleri de komisyon çalışmalarına dâhil edilmiştir.

Şekil 21: Komisyonlar Süreci

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Kanunun komisyonlar sürecinde ilk toplantı Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonunda yapılmıştır. Tasarı ve teklif üzerinde çalışmalar yürütmek üzere alt komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Alt komisyon iki çalışma toplantısı gerçekleştirerek öneri metni hazırlamıştır. Ardından Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonun ikinci toplantısında kanun metni tamamlanmıştır. Plan ve Bütçe Komisyonunda ise değişiklik olmaksızın kabul edilerek TBMM Genel Kurulu'na sunulmuştur. Komisyonlar sürecinde getirilen öneriler, eklenen ve çıkarılan hükümler engellilik politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu kısımda ilk olarak teklif metinleri incelenmektedir. Ardından tasarı ve teklif metinleri üzerindeki değişiklikler izlenmektedir.

Lokman Ayva Teklifi

Tasarı çalışmaları ve tartışmalarının devam ettiği süreçte AK Parti milletvekili Lokman Ayva, bireysel kanun teklifini hazırlayarak 28 Ocak 2005'te TBMM Başkanlığı'na sunmuştur. Aysoy (2008: 49), Ayva'nın teklifini tasarı metnine karşı bir tez olarak gördüğünü ve kanun için hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir. Ayva'nın kırk dokuz maddelik teklifinin tanımlar bölümünde yer alan iki husus öne çıkmaktadır. Bunlar ayrımcılık tanımı ve engelli haklarına ilişkin kurul oluşturulmasıdır. Oysaki taslak ve tasarı metinlerinde

engellilerin hizmetlere erişimde ayrımcılığa uğratılmamasına ilişkin hükümler yer almış fakat ayrımcılık tanımlanmamıştır. Ayva teklifinde yer alan diğer yeni öneri ise Engelli Hakları Kurulu'dur.

Teklif metninin ikinci bölümü, ayrımcılığın önlenmesine yönelik hükümlere ve yeni önerilen kurullara ayrılmıştır. Ayrımcılık yapan kişi veya kurumun tazmin yükümlülüğü belirtilmiştir. Ayrıca, Engelli Hakları ve Eğitim Değerlendirme Kurullarının üyeleri, görevleri ve yetkileri sıralanmıştır. Engelli Hakları Kurulu, ayrımcılığın önlenmesi ve erişilebilirliğin sağlanması ile görevlendirilirken Eğitim Değerlendirme Kurulu eğitim hizmetleriyle ilişkilendirilmiştir.

Üçüncü bölüm, önceki metinlerde olduğu gibi hizmetlere ilişkin perspektifi belirlemektedir. Bu doğrultuda eğitim, rehabilitasyon, istihdam, iş yeri ortamına uyum, korumalı işyeri, sağlık ve sosyal yaşama katılım ve bakım alanlarındaki esaslara yer verilmiştir. Mali hükümler başlıklı dördüncü bölümde engelli destek gelirinin hak edilme şartları ve miktar belirleme yöntemi açıklanmaktadır. Son bölümde ise on sekiz kanunda yapılacak değişiklikler sıralanmıştır (Ayva, 2005).

Saygun ve CHP Teklifleri

EHK komisyon sürecine iki metin daha dâhil olmuştur. Bunlardan ilki Mehmet Nuri Saygun'un 10.12.2003 tarihinde TBMM Başkanlığına sunduğu tekliftir. Teklifte 571 Sayılı KHK'ye iki madde eklenmesi öngörülmektedir. Bunlar engellilere ilişkin mevcut bilgilerin ve değişikliklerin ÖZİDA'ya bildirilmesini içermektedir (Saygun, 2003). Saygun'un kanun değişikliğinden ibaret teklifinden daha önemlisi CHP grubu imzasıyla 18 Nisan 2005'te sunulan metindir. Büyük ölçüde ÖZİDA'nın 2004'te paylaştığı taslak esas alınarak hazırlanmıştır. Doksan bir maddeden oluşan teklif, ÖZİDA tasarısı ile şekil ve içerik yönlerinden bir takım farklılıklar barındırmaktadır. ÖZİDA tasarısında amaç, tanımlar, genel esaslar ve engellilik hizmetleri yaklaşımının açıklandığı bölüm çerçeve kısmını oluşturmaktadır. Çerçeve hükümleri kanunlarda değişiklik öngören maddeler izlemektedir. CHP teklifinde ise amaç ve tanımlar dışındaki maddeler başta 571 sayılı KHK olmak üzere mevzuata eklemelerden oluşmaktadır. Böylece değişiklik yapılması planlanan kanun sayısı otuz üçe ulaşmaktadır. İçerik yönünden dikkat çekici yaklaşım farkı ise Türkiye Sakatlar Konfederasyonu'nun konumudur. Konfederasyon danışma, karar alma ve

değerlendirme süreçlerinin parçası olarak sayılmaktadır (CHP, 2005). Bu hali ile CHP'nin teklifi önceki çalışmanın devamından öteye gitmemektedir.

Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu 1. Toplantısı

Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu 17.05.2005 tarihli 19. birleşiminde tasarı ve teklifleri gündemine almıştır. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Güldal Akşit başkanlığındaki toplantıya bakanlıkların, kamu kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının, demokratik kitle örgütlerinin ve birliklerin temsilcileri katılmıştır.[43] Toplantıda teklifler ve tasarı birleştirilerek tasarının esas alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca konunun daha ayrıntılı bir şekilde ele alınarak olgunlaştırılması ve gerekli düzenlemelerin yapılabilmesini sağlamak amacıyla alt komisyon kurulmuştur.

Alt Komisyon Toplantıları: Kanun Metni Oluşuyor

AK Parti'den Antalya Milletvekili Osman Akman, Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez, İstanbul Milletvekili Lokman Ayva, Kocaeli Milletvekili Nevzat Doğan, CHP'den İzmir Milletvekili Enver Öktem, Muğla Milletvekili Ali Arslan'ın seçildiği alt komisyon, başkanlığına İstanbul Milletvekili Lokman Ayva'yı seçerek çalışmalarına başlamıştır. Alt Komisyonda, Maliye Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, MEB ve ÖZİDA temsilcilerinin de katılımları ile 23-24 Mayıs 2005 tarihlerinde gerçekleştirilen iki toplantı ile metin üzerinde görüşmeler tamamlanmıştır.

Alt komisyonun tasarı metni üzerinde yaptığı değişikliklerden üçü öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Türk İşaret Dili sisteminin oluşturulmasıyla ilgili fıkranın eklenmesidir. Bu düzenlemeyle ileride işaret dilinin hizmetlerinin gelişimine ve yaygınlaşmasına yönelik adımlar mümkün olmuştur. İkinci öneri, Lokman Ayva'nın

[43] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Devlet Personel Başkanlığı, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Noterler Birliği, Barolar Birliği, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ), Memur Sendikaları Konfederasyonu (MEMUR-SEN), Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu (KAMU-SEN), Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Bağımsız Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu (BASK) yetkilileri ve Türkiye Sakatlar Konfederasyonu Başkanı ve konfederasyona bağlı Ortopedik Özürlüler Federasyonu, Türkiye İşitme Engelliler Millî Federasyonu, Zihinsel Özürlüler Federasyonu, Türkiye Körler Federasyonu, Demokratik Kör Dernekleri Federasyonu, Spastik Çocuklar ve Erişkinler Dernekleri Federasyonu temsilcileri.

kanun teklifinde yer alan Engelli Hakları Kurulu'nun kanuna eklenmesidir. Son ekleme ise, kanunun kabulünden itibaren her yıl ertelemeye konu olan erişilebilirlik sorumluluğuna ilişkindir. Tasarının erişilebilirlik düzenlemelerine ilişkin geçici 2. ve 3. maddelerindeki beş yıllık süre yedi yıla çıkarılmıştır. Bu öneri ilerleyen yıllarda defalarca ertelenecek erişilebilirlik süresinin ilk ötelenme kararıdır (TBMM, 2005b).

Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu 2. Toplantısı

Alt komisyon çalışmalarının tamamlanmasının ardından, uzlaşılan metin yeniden Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu gündemine gelmiştir. Metin, 01.06.2005 tarihli toplantıda bakanlıkların ve çeşitli sivil toplum örgütü temsilcilerinin katılımıyla yeniden görüşülmüştür. Komisyon toplantı tutanakları incelendiğinde dört madde üzerinde tartışma yaşandığı görülmektedir. Bunlardan ilki Lokman Ayva'nın kanun teklifinden tasarıya eklenen Engelli Hakları Kurulu'nun çıkarılmasıdır. Bakanlık temsilcileri ve iktidar milletvekilleri hâlihazırda mevzuatta Engelliler Yüksek Kurulu'nun var olması, parti olarak kurullara karşı olmaları ve ayrımcılığın kurullar yerine yargıda tespit edilebileceği gerekçeleriyle metinden çıkarmayı savunmuştur. Ayva ise ayrımcılığın tespiti ve önlenmesi için bir kurumun varlığının önemini vurgulamıştır. Farklı ülkelerde benzer yapıların var olduğunu belirtmiştir (TBMM, 2005c: 5).

Üzerinde görüşmeler yapılan diğer düzenleme ise Noterlik Kanunu'na ilişkindir. Noter işlemlerinde şahit zorunluluğunun kaldırılması önerisine Noterler Birliği ve Adalet Bakanlığı itiraz etmiştir. Ayva, şahit düzenlemesinin ayrımcılığa neden olduğunu ve bağımsız yaşamı güçleştirdiğini ifade etmiştir. Körler Federasyonu da benzer gerekçelerle Ayva'yı desteklemiştir. Görüşmeler sonunda şahit zorunluluğunun kaldırılması kararlaştırılmıştır. Benzer itiraz Borçlar Kanunu'nda görme engellilerin imzalarının tasdik edilmesi yönteminin kaldırılmasına ilişkin maddede gündeme gelmiştir. Bazı komisyon üyeleri tasdik uygulamasının devamını savunmuşlardır. Ancak bu maddede de alt komisyon teklifi değiştirilmemiştir. Tartışmalı üç konu dışında Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fon'undan %1'lik bütçenin ÖZİDA sorumluluğunda engelli sivil toplum kuruluşları için kullanılmasını öngören madde metinden çıkarılmıştır. Sakatlar Konfederasyonu

Başkanı Faruk Öztimur, sivil toplum kuruluşlarının maddi imkânlarının yetersizliklerini paylaşarak maddenin kalmasını savunmuştur (TBMM, 2005c: 13-43).

Toplantı tutanağında engelli sivil toplum kuruluşlarının kanun hazırlığına katılımına dair de çıkarımlar yapmak mümkündür. Faruk Öztimur alt komisyon çalışmalarına katılımlarının Lokman Ayva tarafından engellendiğini iddia etmektedir (TBMM, 2005c: 44).

Plan ve Bütçe Komisyonu Toplantısı: Komisyon Süreci Bitiyor

Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu'nun 01.06.2005 tarihinde gerçekleştirilen toplantısında kabul edilen metin ana komisyon olarak Plan ve Bütçe Komisyonu gündemine 28.06.2005'te gelmiş ve içeriğine dair herhangi bir görüşme yapılmaksızın TBMM'ye iletilmiştir.

Komisyonlar sürecinde ÖZİDA'nın taslağının yeniden ele alınmasıyla bakanlık bürokrasisinin oluşturduğu tasarı ile milletvekillerinin önerdiği iki teklif değerlendirilmiştir. Kanun görüşmeleri oluşturulan alt komisyonda gerçekleşmiştir. Ayva'nın engelli örgütlerinin de desteklediği talepleri alt komisyonda metne eklenmesine karşın tali komisyonda geri çekilmiştir. Komisyon süreci değerlendirildiğinde tasarı metnine sadık kalındığı ve sınırlı değişiklik yapıldığı görülmektedir.

C. TBMM Genel Kurul Görüşmeleri ve Kabul

Asıl komisyon olan Plan ve Bütçe'de 28.06.2005 tarihinde kabul edilen tasarı metni 30.06.2005 tarihinde TBMM gündemine gelmiş ve iki günlük görüşme sonunda 01.07.2005 tarihinde yasalaşmıştır. Genel Kurul görüşme tutanakları incelendiğinde EHK'nin tartışma olmaksızın kabul edildiği görülmektedir. Kanuna karşı bu olumlu yaklaşımın iki sebebi vardır. İlki engelliliğin uzlaşmazlık düzeyi az olan bir politika alanı olmasıdır. Gündeme gelmesinde olduğu gibi formülasyonunda da köklü itirazlar yaşanmamıştır. Diğer sebep ise iktidar partisinin engellilik alanını kendi ideolojisine ve programına uygun bir politika alanı olarak görmesidir. Bu nedenle gündeme gelme aşamasındaki desteğini formülasyon aşamasında da sürdürmüştür. Metnin hazırlanma aşamasında ortaya çıkan sorunların aşılmasının ardından TBMM aşaması oy birliği ile tamamlanmıştır.

İktidar ve muhalefet partilerinin oy birliği ile kabulüne dikkat çeken Eroğlu, EHK'nin iki partinin bu derece uzlaştığı son mesele olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, AB sürecinde engellilik kanunun çıkarılması gerektiğini düşünen partiler gereğini yaptıklarını düşünmektedirler. Kanunun uygulanmasına yönelik denetim mekanizmalarını dahi içermeyen kanun hızlıca kabul edilmiştir (Hüseyin Eroğlu ile görüşme, 24.03.2020).

İki günlük görüşme engellilik tarihi için de yasama tarihi için de önemlidir. Kanunun TBMM Genel Kurulunda görüşüldüğü tarihlerde meclisin gündemindeki diğer düzenleme, meclis iç tüzüğüdür. İç tüzük görüşmeleri sırasında iktidar ve muhalefet grupları arasındaki tartışmalar sonucunda CHP milletvekilleri iç tüzük ve gündemdeki diğer değişiklikler için yürütülen yasama faaliyetlerine katılmayacaklarını açıklamışlardır. Ancak bu tavırlarının EHK'yi kapsamadığını belirtmişlerdir (TBMM, 2005a). CHP'nin bu kararı, Kanunun kabulünü hızlandırmıştır. EHK, öncesindeki görüşmelerin normal sürelere göre az zamanda tamamlanmasıyla TBMM gündemine alınabilmiştir. Her iki parti grubu, Kanunun bir an önce çıkması için konuşma ve öneri haklarını sınırlı tutmuşlardır. Milletvekilleri engelliliğin siyaset üstü bir mesele olduğunu belirterek Kanun üzerindeki uzlaşmalarını ifade etmişlerdir (TBMM, 2005a). Kanunun görüşüldüğü 22. Dönem 3. Yasama Yılı 122. ve 123. birleşimlerinde iktidar ve muhalefet partilerinden milletvekilleri söz almıştır. İki birleşimde yirmi milletvekili, yirmi dört konuşma yapmıştır. Maddeler üzerine üç yeni madde ihdası, iki değişiklik ve iki metinden çıkarma düzenlemesi teklif edilmiştir. AK Parti grubunun teklifleri kabul edilirken diğerleri reddedilmiştir.

Şekil 22: Gazete Kupürü 13 - Yasanın Kabulünün Ardından Çıkan Haber

Kaynak: Türkiye Gazetesi, 03.07.2005.

(Erdoğan'a engelli teşekkürü. Lokman kardeşimin elinde sopa var, isterseniz çıkarmayın. Görme engelli milletvekili Lokman Ayva'yı konuşma yapması için davet eden Erdoğan "Öyle bir temsilciniz var ki parlamentoda alem mi alem. Lokman kardeşim eli sopalı. İsterseniz Özürlüler Yasası'nı çıkarmayın" diye espri yaptı. Kupürdeki birinci fotoğrafta Recep Tayyip Erdoğan tekerlekli sandalye kullanıcısı erkekle selamlaşıyor. İkinci fotoğrafta Erdoğan konuşma yapan Ayva'ya mikrofon tutuyor.)

Kanun üzerine yapılan sınırlı konuşmalarda destekler ve eleştiriler paylaşılmıştır. AK Parti milletvekilleri konuşmalarında Kanunun uluslararası sistemle ve AB sosyal politikaları ile uyum için gerekli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hükümetin engellilikle ilgili uygulamalarını vurgulayarak Kanunla sağlanan bakım aylığının önemini dile getirmiştir. CHP milletvekilleri, eksiklerine rağmen Kanun'a destek verdiklerini ifade ederek bir takım eleştiriler paylaşmıştır. Bu bağlamda, Maliye Bakanlığı'nın itirazı ile çıkarılan maddelerin hak kayıplarına neden olacağı ifade edilmiştir. Erişilebilirlik sürelerinin uzunluğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca kanunun uygulanmasına esas teşkil edecek yönetmeliklerin çıkarılması için öngörülen sürelerin de uzun olduğu belirtilmiştir. CHP vekillerinin dikkatleri çektiği diğer husus ise engelli hareketinin yasa sürecinde etkili yer almaması ve engelli kurumlarına yasada rol verilmemesidir (TBMM, 2005a).

Son olarak, yasa ile gönüllülüğün yaygınlaştırıldığı ve sosyal hizmetin özelleştirildiği dile getirilmiştir. Beyza Ünal'a göre ise Kanun'da engelli toplumun ihtiyaçları sosyal model ya da bağımsız yaşam anlayışıyla karşılanmamıştır. Tıbbi ve geleneksel yaklaşım etkisini devam ettirmektedir. Engellilerin ve ailelerinin sesinin eksik olduğu bir politika belgesidir (Beyza Ünal ile görüşme, 28.03.2020).

Şekil 23: Gazete Kupürü 14 - Engelli Derneklerinin Kabul Edilen Yasaya İtirazları Hakkında Haber

Dernekler, yasanın yetersiz ve yanlış olduğunu, sorunlara çözüm getirmediğini savundular

'Özürlüler yasası sakat'

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 16.09.2005.

(Dernekler, yasanın yetersiz ve yanlış olduğunu, sorunlara çözüm getirmediğini savundular. Özürlüler yasası sakat.)

TBMM Genel Kurul sürecinde söz alan milletvekilleri yasanın içeriğine dair sınırlı katkı sağlamıştır. İktidar temsilcileri yasanın önemine vurgu yaparken muhalefet vekilleri de bu yaklaşımı sürdürerek sınırlı eleştirel değerlendirmede bulunmuştur. Volkan Yılmaz'a göre, engellilik muhalefetin olumsuz yaklaşım gösterebileceği bir alan olmadığından kanunun özüne itiraz edilmesi beklenemezdi. Ancak yasanın içeriğine dair de katkı sunmada başarılı olamamışlardır. Çünkü bu alanda bilinçleri ve uzmanlıkları yoktu. Dolayısıyla CHP'nin yasa üzerinde etkisi olmamıştır. AK Parti ise gerek Lokman Ayva'nın belirleyiciliği gerekse teşkilattaki engelli örgütlülüğü nedeniyle sürecin tek yürütücüsü olmuştur (Volkan Yılmaz ile görüşme, 21.09.2019).

Engellilik politikasının temel metni olan ve formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasının odağında yer alan EHK'nin yasalaşma sürecinin başlangıcı kritik önemdedir. ÖZİDA uzmanlarının hazırladığı tasarı taslağı engellilik alanında ilk olan, kapsamlı bir düzenleme görünümündedir. Engellilik politikası hedeflerine ve

uygulamalarına yer veren taslağın Maliye Bakanlığı'nın itirazı ile karşılaşması dikkat çekicidir. Karar verici aktörlerin engelliliğe atfettiği siyaset üstülük söylemine karşın yüksek maliyet gerekçesiyle kaynakların engelli toplumunun ihtiyaçlarının karşılanmasına ayırılmasının önüne geçilmiştir. İlgili Bakanlığın taslak metne müdahalesiyle hedefler ve eylemler sınırlanmıştır. Komisyonlar süreci ise sınırlı katılımla gerçekleşmiş ve tasarı metnine sadık kalınmıştır. TBMM Genel Kurulu aşamasında ise oy birliği ile yasalaşmıştır.

II. HAK TEMELLİLİĞİN POLİTİKA HEDEFİ OLMASI: BM ENGELLİ HAKLARI SÖZLEŞMESİNİN KABULÜ

BM, her zaman engelli bireylerinin haklarını tesis için öncü bir rol oynamıştır (Hendriks, 2007: 274). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere mevzuatında ve yapılanmasında engelli bireylerin güçlendirilmesi ve hak ihlallerinin azaltılması için girişimlerde bulunmuştur. BM'nin 1980'lerde başlayan engelli bireylerin haklara ve hizmetlere eşit erişimine yönelik çabaları 2006'da uluslararası bir sözleşme ile sonuçlanmıştır. BMEHS, tarafı olsun ya da olmasın neredeyse tüm ülkelerin engellilik politikalarını etkilemiştir. Bazı ülkelerde ise Türkiye'de olduğu gibi mevcut politikanın yeniden formülasyonuna neden olmuştur.

Önceki bölümde BMEHS tartışmalarının henüz başladığı dönemde, Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesi açıklanmıştı. Bu kısımda ise BMEHS'nin formülasyon ve yeniden formülasyondaki etkisi ele alınmaktadır.

BMEHS, alandaki en güncel uluslararası belge olarak ortaya çıkmıştır. Kapsamlı bir engellilik hakları çerçevesi sağlayan ilk bağlayıcı uluslararası antlaşma olması nedeniyle paradigma değişimi yaratma potansiyeline sahip sözleşmede; hak temelli model temel alınmaktadır (Lang ve diğerleri, 2011: 208; Szmukler, 2019: 34). Sözleşme bilim insanları, engelli örgütleri ve aktivistler için destekleyici olmuştur. Tüm bu gruplar, devletleri sözleşmeyi imzalamaya ve gereklerini yerine getirmeye davet etmektedir (Harpur, 2012: 8).

13 Aralık 2006 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Sözleşme ve İhtiyari Protokol 30 Mart 2007 tarihinde imzaya açılmıştır. Sözleşme, başlangıç bölümü ve elli maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin ilk dokuz maddesinde güvence

altına alınan hakların ve özgürlüklerin tesisinde uyulacak çerçevenin açıklandığı tanımlara ve ilkelere yer verilmiştir. Sözleşmenin engelli bireyler bağlamında güvence altına aldığı hak ve özgürlükler ise onuncu madde ile otuzuncu maddeler arasında sıralanmıştır (BM, 2006). Sözleşme, diğer insan hakları sözleşmelerinde olmayan yeni haklar benimsemekten ziyade, engelli bireylerin tüm hak ve özgürlüklerden diğer bireylerle birlikte, tam ve eşit şekilde yararlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak, özellikle engelli bireyler bakımından öne çıkan rehabilitasyon gibi bazı haklar da ayrıca düzenlenmiştir (Gül, 2015: 32-33).

Sözleşmenin ilerleyen maddelerinde veri toplama, yöntem ve yürürlük hükümleri yer almaktadır. Sözleşmenin eki olan İhtiyari Protokolde ise Sözleşme'nin taraf devletlerce uygulanışını izlemek ve temin etmek üzere kararlaştırılan mekanizmalar açıklanmaktadır. Denetim sistemine göre, ülkeler, Sözleşme'yi onay tarihinden iki yıl sonra, ardından her dört yılda bir uygulamaya dair rapor hazırlamakla sorumludurlar. Bu rapor, ulusal uygulamanın BMEHS ilke ve başlıkları bağlamında değerlendirilmesini amaçlamaktadır. BMEHK'ye sunulacak düzenli raporların yanında sözleşmenin tesis ettiği iki denetim yolu daha bulunmaktadır. Bunlar, sözleşmenin ihlali iddiasıyla Komite'ye bireysel başvuru ve Komite'nin ihlale ilişkin resen yapacağı soruşturmadır.

Sözleşme, komite denetimi ile yetinmemektedir. Ülkeler, uygulamanın izlenmesi için bağımsız denetim mekanizmaları kurmakla sorumlu tutulmaktadırlar. Bu mekanizma, engelliliğe özgülenmiş olabileceği gibi mevcut insan hakları izleme sistemlerinde sözleşme ilkeleri bağlamında engelliliğin dâhil edilmesiyle de mümkün olabilmektedir.

Tablo 13: BMEHS'nin Türkiye'de Yürürlüğe Girme Kronolojisi

Tarih	**Gelişme**
30 Mart 2007	İmza
3 Aralık 2008 tarih ve 5825 sayılı Kanun	Onaylamanın TBMM'de kabulü
27 Mayıs 2009 tarih ve 2009/15137 sayılı Bakanlar Kurulu kararı	Bakanlar kurulu onayı
14 Temmuz 2009 tarih ve 27288 sayılı Resmi Gazete	Bakanlar kurulu onayının ve resmi çevirinin yayınlanması
28 Eylül 2009	Onay belgelerinin BM'ye tevdii
28 Ekim 2009	Türkiye bakımından yürürlüğe girme
28 Ekim 2009	Ek protokolün kabulü
Mart 2015	Ek protokolün yürürlüğe girmesi

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Yürürlüğe girdiği tarih itibariyle Sözleşme Anayasa'nın 90. maddesi gereği Türkiye'de ulusal hukukun parçası haline gelmiştir (Tablo 13). Böylece engellilik politikasının hedeflerinde BMEHS'nin çerçevesi kabul edilmiştir. Hizmetlerin planlamasında hak temellilik ilkesinin gözetilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye'de uluslararası sözleşmelerin doğrudan uygulanmasında güçlükler yaşanmaktadır. Bu nedenle, yasama organı sözleşmelerin uygulanmasını kolaylaştırmak üzere, sözleşmede yer alan yükümlülükleri ilgili kanunlara yansıtmayı tercih etmektedir. Bu kapsamda ilk olarak BMEHS'nin hak temelli yaklaşımının etkisi ile mevzuattaki özürlü ve sakat gibi kelimeler çıkarılarak yerine engelli kelimesinin kullanımını sağlayan yasal düzenleme yürürlüğe girmiştir. Daha da önemlisi, 2014 yılında yapılan değişiklikle EHK, BMEHS ilkeleri ile uyumlaştırılmıştır. Kanunun neredeyse tamamı değişmiştir (Gül, 2015: 41).

BMEHK, taraf ülkelerin düzenli raporlarını değerlendirmenin yanında sözleşmenin uygulamasını açıklamak üzere genel yorumlar yayınlamaktadır (Tablo 14). Bu yorumlar sözleşme ilkelerinin imzacı ülkeler tarafından nasıl hayata geçirileceğine dair kılavuz niteliğindedir. Her bir madde için ülkelerden beklentiler açıklanmaktadır. COVİD 19 pandemisinin ardından sözleşmenin Risk Durumları ve

İnsani Bakımdan Acil Durumlar başlıklı maddesini açıklamak üzere yorum çalışmaları devam etmektedir (OHCHR, 2023).

Tablo 14: BMEHK Genel Yorumları

Genel Yorum No/Tarih	**Yorumlanan BMEHS Maddesi**	**Başlık**
1/2014	12	Yasa Önünde Eşit Tanıma
2/2014	9	Erişilebilirlik
3/2016	6	Engelli Kadınlar ve Kız Çocukları
4/2016	24	Kapsayıcı Eğitim Hakkı
5/2017	19	Bağımsız Yaşam Hakkı
6/2018	5	Eşitlik ve Ayrımcılık Yapmama
7/2018	4.3. ve 33.3.	BMEHS'nin Uygulanmasına ve İzlenmesine, Engellilerin ve Çocuklarının Temsilci Kurumlar Yolu ile Katılması
8/2022	27	Çalışma ve İstihdam
Çalışmaları devam etmektedir	11	Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar

Kaynak: BMEHK, 2022b, OHCHR, 2023.

BMEHS'nin ve ek protokolün kabul edilmesiyle birlikte Türkiye politikası hedeflerinde ve uygulanmasında BMEHK'nin yaklaşımı temel politika belgesi haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren gerek mevzuatta gerekse kurumsal yapıda meydana gelen değişikliklerde BMEHS'nin çerçevesi önemli derecede belirleyici olmuştur.

III. KURUMSAL YAPIDA DEĞİŞİKLİK: ÖZİDA'NIN KAPATILMASI VE EYHGM'NÜN KURULMASI

Formülasyon ve yeniden fomülasyon mevzuatın oluşması ve değişmesi ile sınırlı değildir. Engellilik politikası kurumlarıyla ilgili gelişmeleri de

barındırmaktadır. Bu kısımda, bunlardan en önemlisi olan ÖZİDA'nın kapatılması ve EYHGM'nin kurulması analiz edilmektedir.

Devlet Bakanlıkları ya da başbakan yardımcılıklarının sorumluluklarında olan aile, kadın ve sosyal hizmet alanları, 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulmasıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu hususa Devlet Denetleme Kurulu'nun 2009 tarihli raporunda[44] değinilmektedir. Raporda, mevzuattaki ve hizmetlerdeki dağınıklığın giderilmesi için engelliliğe özgülenmiş kurumsal yapının bakanlık çatısı altında yeniden oluşturulması önerilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 219).

Düzenleme ile kadın, engelli ve çocuk hizmetleri dâhil dezavantajlı gruplara yönelik politikalar yeni bakanlığın sorumluluğuna verilmiştir (Resmi Gazete, 2011). Böylece kurumsal yapının da güncellenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu kapsamdaki ilk düzenlemelerden birisi ÖZİDA'nın kapatılmasıdır. Amaç, Bakanlığın hizmetlerinin merkez ve taşra teşkilatları olan kurumsal yapı ile sağlanmasıdır. Böylece, strateji belirleme ve uygulamanın aynı kurumsal yapıda birleştirilmesi öngörülmüştür. Engellilik, yeni bakanlığın hizmet alanlarından birisi olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda, 8/06/2011 tarihli Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri hakkında KHK ile sosyal hizmet ve yardım alanında çoklu yapılanmanın yarattığı sorunların giderilmesi amaçlanmaktadır. Politika belirleme ve uygulama kopukluğu sorun olarak tespit edilmiştir. Bu gerekçelerle benzer kurumların tek çatı altında birleştirilmesi öngörülmüştür. ÖZİDA ve SHÇEK'ye bağlı Engelli Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Yaşlı Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığının birleştirilmesiyle EYHGM kurulmuştur.

Söz konusu KHK'nin gerekçesinde sosyal hizmetler ve yardımlar alanının yalnızca kurumsal açıdan yeniden yapılandırılması amaçlanmamıştır Yaklaşımın değişimi de öne çıkmıştır. Hak temelli yaklaşım ilkelerinden hareketle, insanı temel alan, kapsayıcı, sosyal dışlamayı önleyici, bütüncül ve uluslararası sözleşmelerin gereklerine uygun sosyal yardım ve hizmet politikası ve buna uygun yapının kurulması hedeflenmektedir. Mevcut durumun sayılan hedeflere ulaşmaya uygun olmadığı

[44] Raporun konusu: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Faaliyetlerinin Denetimi ile Özürlü Bireyler, Yakınları ve Toplumun Bütün Kesimlerinde Özürlülük Konusunda Toplumsal Bilinç ve Duyarlılık Oluşturulması Amacıyla Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi ve Bu Tür Çalışmaların Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesi ve Geliştirilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler.

belirtilmektedir. Sosyal hizmetlerin ve yardımların, aralarında koordinasyon olmaksızın birden fazla kamu, özel ve sivil toplum kuruluşu tarafından sunulmasının tekrarlara, aksaklıklara ve israfa neden olduğu gerekçeleriyle yeni bir yapılanma ihtiyacının ortaya çıkığı vurgulanmaktadır. Örneğin, SHÇEK, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü, belediyeler, il özel idareleri ve sivil toplum kuruluşlarının aynı alanda hizmet sunduğu ifade edilmektedir.

Engellilik, yaşlılık, aile ve kadın başlıklarında farklı hizmet alanlarının bakanlık çatısı altında birleştirilmesi, yukarıda belirtilen gerekçelere dayandırılmakta birlikte, kurumsal yapıdaki değişiklik personel durumu, fiziki koşullar ve altyapı gerekleri sağlanmadan gerçekleştirildiği gerekçesiyle eleştirilmektedir (Karakuş, 2022). Değişiklikle EYHGM, engellilik ve yaşlılık alanlarında politika belirleme ve taşra teşkilatları eliyle hizmet sunma ile görevlendirilmiştir. Bakanlık, sosyal hizmet ve yardım alanları için çatı olurken engellilik politikası ise Genel Müdürlükle ilişkilendirilmiştir. Yeni yapılanma ile Genel Müdürlük, iller düzeyinde erişilebilirlik, bakım, sosyal yardım ve rehabilitasyon hizmetleriyle ilgili sorumluluk yüklenmiştir. Diğer yenilik ise yaşlılık ile engellilik hizmetlerinin aynı kurumda toplanmasıdır.

IV. MEVZUAT GELİŞİYOR: HEDEF HAK TEMELLİ YAKLAŞIM

Engellilik politikası mevzuatı, Anayasa hükümleri ve EHK odakta olmakla birlikte birçok farklı yasal düzenlemeyi kapsamaktadır. Uygulama sonucu ortaya çıkan geri bildirimler, dünyadaki gelişmeler, toplumsal talepler ve hükümetlerin politik tercihleri mevzuatta değişikliklere neden olmaktadır. Engellilik politikasının yeniden formülasyonu büyük ölçüde ilgili kanunların değişimini içermektedir.

Mevzuatın gelişimi, iki başlıkta açıklanmaktadır. İlk olarak, EHK'nin ilk halinden mevcut haline gelişi değerlendirilmektedir. Ardından diğer kanunlardaki engellilik politikasına dair değişimler ele alınmaktadır.

A. Engelliler Hakkında Kanun'un Değişimi: BMEHS'ye Uyum

EHK'de, yürürlüğe girmesinden günümüze kadar yedi değişiklik yapılmıştır (Tablo 15).

Tablo 15: Engelliler Hakkında Kanun'un Değişiklikleri

Değiştiren Kanunun Numarası	**Kanunun Değişen Maddeleri**	**Yürürlüğe Giriş Tarihi**
6353	Geçici Madde 2 ve 3	12/7/2012
6462	Kanunun Adı, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, Geçici Madde 2 , 3, 5	3/5/2013
6518	1, 3, 4, 4/A, 4/B, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, Geçici Madde 3, II. Bölüm Başlığı	19/2/2014
6552	Geçici Madde 3	11/9/2014
6567	Geçici Madde 3	26/11/2014
7252	Geçici Madde 3	28/7/2020
7333	Geçici Madde 3	7/7/2021 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yayımı tarihinde (28/7/2021)

Kaynak: EHK.

EHK'de 2012 yılında 6353 sayılı kanunda yapılan ilk değişiklikle erişilebilirlik düzenlemeleri için belirlenen yedi yıllık süre sekiz yıla çıkarılmıştır. Ayrıca, illerde erişilebilirlik standartlarının uygulanması ve denetlenmesi için komisyonlar kurulmuştur. İkinci düzenleme ile mevzuatta yer alan engellilikle ilgili kavramların değiştirilmesi amaçlanmıştır. 2013 tarihli 6462 sayılı Kanunla sakat, özürlü ve çürük ibareleri engelli ibaresi ile değiştirilmiştir. Özürlü kişi/birey ifadesinin yerine engelli kişi/birey ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

EHK'deki en kapsamlı değişiklikler 2014 tarihli 6518 sayılı Kanunla gerçekleştirilir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK ile Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair 126 maddelik Kanunla 43 ayrı kanun ve KHK'de değişiklik yapılmıştır. Torba tip kanunun on dört maddesinde EHK ile ilgili düzenlemeler vardır. Böylece engellilik yaklaşımını

da dönüştüren on sekiz değişiklik yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Gelir Vergisi, Devlet Memurları, MEB, Belediye Gelirleri, Sosyal Hizmetler ve İş Kanunlarında da engellilik politikası bağlamında düzenlemeler yapılmıştır. Akbulut, bu değişiklikle Türkiye engellilik politikasının medikal modelden insan hakları modeline geçtiğini düşünmektedir (Süleyman Akbulut ile görüşme, 28.03.2020).

Engellilik politikasında yaklaşım değişikliği olarak ifade edilen düzenlemenin temel gerekçesi BMEHS'ye uyumdur. Torba kanunun engellilik dışındaki maddeleri itirazlara konu olurken milletvekilleri EHK'nin kabulündeki tutumu benimsemiştir. Değişiklikler uzlaşma ile kabul edilmiştir. Bunun sebebi engelliliğin siyaset üstü algılanması ve önerilen düzenlemelerin BMEHS'ye uyum gereği ile meşrulaştırılmasıdır. Bürokratların hazırladığı metin, yasa yapıcılar tarafından aynen kabul edilmiştir. İlgili maddeler hakkında sınırlı eleştiriler ise bakım hizmetlerine ilişkin süreçlerin Kamu İhale Kanunu kapsamı dışına çıkarılmasına odaklanmıştır.

EHK'de yapılan değişiklikler, maddelerin yenilenmesi, düzeltilmesi ve çıkarılmasından oluşmaktadır. Başta amaç (Tablo 16), tanımlar (Tablo 17) ve genel esaslar olmak üzere yapılan değişikliklerle engellilik mevzuatı BMEHS'ye uyumlaştırılmıştır.

Tablo 16: Engelliler Hakkında Kanun'un Amaçları (Eski-Yeni)

Eski Amaç (2005)	*Bu Kanunun amacı; özürlülüğün **önlenmesi,** özürlülerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin **sorunlarının çözümü** ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki **engelleri kaldırmayı** sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmaktır.*
Yeni Amaç (2014)	*Bu Kanunun amacı; engellilerin **temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını** teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları **onura saygıyı** güçlendirerek toplumsal hayata diğer **bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının** sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır.*

Kaynak: Resmi Gazete, 2005; Resmi Gazete, 2014.

Amaç maddesindeki değişiklikle hak temelli yaklaşım odağa alınmaktadır. Onura saygı, eşit katılım ve haklardan yararlanma tanıma eklenmektedir. Önceki tanımın önleme ve hizmet alanlarını tanımlayarak daraltıcı yaklaşımdan vazgeçilir. Bunun yerine engelliliğin tüm kamu hizmetlerinde dikkate alınır hâle getirilmesi amaçlanır.

Önemli değişikliklerden birisi de engelliliğin tanımında gerçekleşmiştir. Eski tanımda, engellilik yeti yitiminin bir sonucu, yenisinde ise toplumun tam ve etkin katılımını kısıtlayıcı örgütlenişi olarak görülmektedir. Engellilik ölçütü, hafif engelli, ağır engelli, bakıma muhtaç kişi, korumalı işyeri statüsü ve sınıflandırma tanımları çıkarılmıştır. Doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, engelliliğe dayalı ayrımcılık, engellilik durumu, erişilebilirlik, erişilebilirlik standartları, habilitasyon, makul düzenleme ve umuma açık hizmet veren yapı tanımları eklenmiştir.

Tablo 17: Engelliler Hakkında Kanun'un Engellilik Tanımları (Eski - Yeni)

Eski Tanım (2005)	*Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal ve sosyal **yeteneklerini** çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama **uyum sağlama** ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve **korunma**, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi.*
Yeni Tanım (2014)	*Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyusal **yetilerinde** çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını **kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından** etkilenen birey.*

Kaynak: Resmi Gazete, 2005; Resmi Gazete, 2014.

Önceki metinde dört genel esasa yer verilmişken 2014 tarihli değişiklik ile bu esaslar ona çıkarılmıştır. Engellilik yaklaşımına dair temel ilkelerin yer aldığı madde BHMS'nin içeriği ile uyumlaştırılmıştır. Bağımsız yaşam, ayrımcılığın ve istismarın önlenmesi, kadın ve çocukların gözetilmesi ve katılım temalarına yer verilmiştir.

Amaç, tanım ve genel esasların ardından engellilik hizmetlerinin çerçevesinin belirlendiği maddelerde de değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan ilki, ayrımcılık

tanımının eklenmesidir. Topluma dâhil olma yeni madde olarak kanunda yer almaktadır. Bakım yerine destek ve bakım terimleri kullanılmaktadır. Erişilebilirlik maddesi eklenmiştir. Hizmet sunumu, bakım çeşitleri ve iş ve meslek analizleri maddeleri ile muhtelif kanunlara yapılan atıflar kanun metninden çıkartılmıştır. Böylece çerçeve düzenleme haline getirilmiştir. Kanundaki son dört değişiklik ulaşım araçlarının erişilebilirliğinin düzenlendiği maddede belirtilen sürenin uzatılmasına yöneliktir. Kapsamlı değişikliklerle BMEHS'ye uyum sağlanmıştır.

B. Diğer Kanunlarda Engellilik

Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 122. maddesinde 2005'te yapılan düzenleme ile engellilik nedeniyle olanlar da dâhil ayrımcılık yasaklanmıştır. Ancak bu maddede 2014 yılında yapılan değişiklikle ayrımcılığın nefret saiki ile gerçekleşmesi suç haline gelmiştir. Referandumla Anayasa'da 2010 yılında yapılan değişiklikle[45] çocuklar, yaşlılar, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler ile birlikte engelliler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı kabul edilmiştir. Böylece pozitif ayrımcılığa mevzuatta serbesti tanınmıştır.

EHK ve diğer kanunlarda değişiklik öngören 2014 tarihli torba yasadan engellilik hizmetleri etkilenmiştir. Sosyal Hizmetler Kanunu'ndaki değişiklik ile bakım hizmeti alanındaki uygulama değişmiştir. Bakım hizmetinin resmi ve özel kurumlarda sunulması usulüne ek olarak bakım hizmeti karşılığı sosyal yardım verilmesine karar verilmiştir. Böylece engellilerin evde bakımını üstlenen kişilere ödeme yapılmaya başlanmıştır. Bu düzenleme kanunlaşma aşamasında ve sonrasında önemli tartışma alanlarından birisi olmuştur.

Engellilik politikası bağlamında diğer kanunlardaki değişiklikler ise Gelir Vergisi Kanunu'ndaki düzenleme ile korumalı işyerlerinde çalışacak engellilerin işsizlik sigortası primlerinin İşsizlik Sigortası fonundan karşılanmasıdır.[46] Aynı torba kanunla DMK'ye engellilik nedeniyle yer değiştirmenin kolaylaştırılmasını sağlayan madde eklenmiştir.[47]

[45] Madde 10.
[46] Madde 89(14).
[47] Madde 72.

Engellilik politikası mevzuatındaki gelişim kanunlarda yapılan değişikliklerle sınırlı değildir. Yeni kanunlarda engellilik hizmetlerine ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Elektronik Haberleşme Kanunu[48] (2008) ve Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu[49] (2012) engellilerin bilgiye erişim imkânlarının artırılmasını sağlayan hükümler içermektir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (2016) ise ayrımcılığın tespiti ve önlenmesine yönelik denetim mekanizmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

EHK'nin 2005'te kabulü formülasyonun ilk ve temel gelişmesi olmakla birlikte uzun yıllar devam edecek yeniden formülasyonun da başlangıcıdır. Bu süreç EHK'den daha geniş alanı kapsamaktadır. Engelliliğin tüm kamu hizmetlerinde anaakımlaştırılması gereğine uygun olarak mevzuat geliştirilmiştir.

EHK'de yapılan değişiklikler değerlendirildiğinde BMESH'ye uyumun hedeflendiği görülmektedir. Bunun dışındaki değişikliklerde erişilebilirlik süreleri ertelenmiştir. Engellilik politikası mevzuatının bütünü açısından ise hak temelli yaklaşıma uygun hedefler ve uygulamaların yürürlüğe koyulduğu ortaya çıkmaktadır.

V. ŞURALAR, YÖNETMELİKLER, KALKINMA PLANLARI ve ENGELLİ HAKLARI EYLEM PLANI

EHK'nin hazırlık çalışmalarıyla başlayan formülasyon ve yeniden formülasyon süreci devam etmektedir. Kanunların ve kurumsal yapının değişiminden daha geniş içeriğe sahiptir. Dolayısıyla engellilik politikası politika belgeleri muhteliftir. Bölümün son başlığında diğer gelişmeler analiz edilmektedir.

"Çağdaş Toplum, Çağdaş Yaşam ve Engelliler" başlığı ile 1999'da düzenlenen 1. Engelliler Şurası, yeni politikanın gündeme gelmesinde, 2005, 2007 ve 2009 yıllarında toplanan şuralar ise politikanın formülasyonunda etkili olmuştur. "Yerel Yönetimler ve Engelliler" temalı 2. Engelliler Şurası'nda (2005), fiziksel çevrenin erişilebilirliği, istihdam, sosyal hizmet ve yardım uygulamalarında yerel yönetimlerin üstlenebilecekleri roller görüşülmüştür. 19-23 Kasım 2007 tarihlerinde toplanan "Bakım" temalı 3. Engelliler Şurası, bakım kurumlarının yeniden planlanmasından

[48] Madde 4.
[49] Madde 8.

bakım yardımının organizasyonuna kadar bu alandaki mevzuatın oluşmasına etki etmiştir. Engellilik politikasının belirlenmesinde farklı aktörlerin katılımına imkân veren Şuraların sonuncusu 16-20 Kasım 2009 tarihlerinde "İstihdam" temasıyla gerçekleştirilmiştir. Şura, EHK'nin uygulamalarının değerlendirilmesini sağlamış ve istihdama ilişkin öneriler ortaya koymuştur (Erten ve Aktel, 2017).

Kanun dışında kalan mevzuat formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasının bileşenlerindendir. Kanunlar, politikanın amacını ve hedeflerini tanımlayarak bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemleri sıralar. Başka deyişle uygulamaların neler olacağını sıralar. Ancak nasıl uygulanacağı kanun dışı mevzuatın düzenlemesine konu olur. Bu amaçla yönetmelik, genelge, yönerge, tebliğ ve görüşler hazırlanır. Yönetmelikler, uygulamayı açıklayan en önemli belgelerdir. Kanun öncesinde, sağlık, eğitim ve istihdam gibi muhtelif hizmet alanlarındaki mevzuata dâhil olan engellilik hizmetleri uygulamaları EHK ile birlikte çeşitlenmiş ve alana özgülenmiştir. Örneğin, Türk İşaret Dili'nin hizmet kullanımı ve öğretilmesi ile ilgili ilk defa yönetmelikler çıkarılmıştır[50] (Kubuş ve diğerleri 2016: 27-28).

Engellilik politikası bağlamında değerlendireceğimiz yönetmeliklerin bir kısmının dayanağı EHK'dir. Diğerleri ise engellilikle ilgili uygulamalar barındıran İş, Devlet Memurları ve Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası gibi kanunlara dayanmaktadır (EYHGM, 2023). Yönetmeliklerden sonra gelmek üzere, vergi, memuriyet, erişilebilirlik ve meslek standartlarına ilişkin uygulamaların açıklanması amacıyla tebliğler yayınlanmıştır. Engelliliğin tüm kamu hizmetlerinin sunumunda dikkate alınması amacıyla erişilebilirlik, sağlık kurulu raporu, özel bakım merkezleri, bakım hizmeti, sosyal yardımlar, istihdam, toplu taşıma ve eğitim konularında genelgeler çıkarılmıştır. Müdürlüğün görev ve sorumlulukları, bakım hizmetlerinin geliştirilmesi ve umut evleri yönergeleri ile bu alanlardaki uygulama açıklanmıştır. Uygulamada kanun, yönetmelik, tebliğ, genelge ve yönerge içeriklerinin yetersiz kaldığı düşünülen durumlarda idareye yapılan başvurular sonucu görüşler hazırlanmıştır.

Doğrudan uygulamayı etkilediklerinden yönetmeliklerin politikaya etkileri son derece önemlidir. Kanunlara göre daha hızlı ve kolay değiştirilen yönetmeliklerin

[50] Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması ve uygulanmasına Yönelik Usul ve Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik (2006), İşaret Dili Tercümanlığı Hizmeti Verecek Personelin Yetiştirilmesi ile Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik (2006).

hazırlanmalarında uygulayıcı bürokratların etkisi görülmektedir. Bu noktada Aysoy, Kanunun yaklaşımının yönetmeliklere yansıtılmadığını düşünmektedir. Yönetmelikleri "terminatör" olarak tanımlamaktadır (Aysoy, 2008: 87). Ayva ise yönetmeliklerin çıkarılması sırasında Kanunun hedeflerinin ve amacının dikkate alınmadığını ifade etmektedir (Lokman Ayva ile görüşme, 18.09.2019). Her iki yorum, politika hedefinin belirlendiği yasa hazırlık sürecinde yer alanlarla, uygulamanın belirlenmesinde etkili olan bürokratların yaklaşımları arasındaki farka işaret etmektedir. Bir kısmı ÖZİDA uzmanlarından oluşan yasa yapımında görevli bürokratlar kanunun hedeflerinin belirlenmesi bağlamında hak temelli yaklaşıma yakın dururken yönetmelik çalışmalarında yer alanların geleneksel yaklaşıma yakınlığı bu farklılıklara neden olmaktadır.

Uygulamaya açıklık getirmek üzere hazırlanan kanun hariç diğer mevzuatın olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Engellilik konusunda deneyimi olmayan uygulayıcılar açısından hizmetlerin sunumunda kılavuz işlevi görmüşlerdir. Ancak son kertede tek tek uygulayıcıların engelliliğe yaklaşımı hizmet sunumunda belirleyici olmuştur. Kamu görevlilerin bir kısmı için yönetmeliklerden görüşlere uzanan politika belgeleri hak temelli uygulama için yeterli olurken, bir kısmı geleneksel yaklaşımlarından hareketle hizmet sunumunu sürdürmüşlerdir.

EHK'nin ardından kabul edilen 9. 10. ve 11. Kalkınma Planlarında engellilik ayrı bir politika alanı olarak kabul edilmemektedir. Eğitim, istihdam ve sosyal güvenlik gibi hizmet alanlarının altında engellilikle ilgili hedeflere yer verilmektedir. Onuncu Plan'dan itibaren "Engellilere Sunulan Hizmetlerin Etkinleştirilmesi" başlıklı çalışma gruplarının oluşturulduğu görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2006; 2012; 2013; 2017a; 2017b; 2019; 2022).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte oluşturulan Sosyal Politikalar Kurulu, dezavantajlı gruplara yönelik politika önerileri oluşturmakla görevlendirilmiştir (Resmi Gazete, 2018). Kurul'un engellilik politikasının formülasyon sürecine etkisi tespit edilmemiştir.

Çalışmalarına 2019'da başlanan 2030 Engelsiz Vizyon Belgesi ve Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025 EYHGM sorumluluğunda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Bu kapsamda raporlar hazırlanmış ve çalıştaylar gerçekleştirilmiştir. Nihayetinde 3 Aralık 2021'de 2030 Engelsiz Vizyon

Belgesi kamuoyuna duyurulmuştur. Engellilik politikasının uygulanmasında anaakımlaştırma, çift yönlü yaklaşım, çok taraflı iş birliği ve koordinasyon ve engellilerin katılımı yöntemlerinin esas alınacağı ifade edilmiştir. Vizyonda engellilik politikası sekiz alanda ele alınmaktadır (Tablo 18). Bu alanlara yönelik toplam 31 hedef ve 111 eylem belirlenmiştir.

Tablo 18: Engelsiz Vizyon 2030 Politika Alanları

	Politika Alanları
1.	İçermeci ve erişilebilir toplum
2.	Hakların korunması ve adalet
3.	Sağlık ve iyilik hali
4.	Kapsayıcı eğitim
5.	Ekonomik güvence
6.	Bağımsız yaşam
7.	Afet ve insani bakımdan acil durumlar
8.	Uygulama ve izleme

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021.

Türkiye engellilik politikasının formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasının son gelişmesi olan Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025 3 Şubat 2023'te Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 2023). Eylem planı, henüz uygulamaya yansımadığından detaylıca analize dâhil edilmemektedir. Hak temelliliğe yönelim bu politika belgesinin de odağında yer almaktadır. Hedefler, eylem alanları, sorumlu ve ilgili kurumlar ile göstergeler paylaşılmaktadır (Tablo 19).

Tablo 19: Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı Hedef 1

Eylem Alanı	Faaliyetler	Sorumlu Kurum ve Kurulluşlar	İlgili Kurum ve Kuruluşlar	Göstergeler
1.3. Tüm ulusal strateji belgeleri ve eylem planlarında engellilik konusunun anaakımlaştırılmasını sağlayıcı çalışmaların yapılması.	1.3.1. Tüm kamu kurum ve kuruluşları ile engelliliğin anaakımlaştırılması ve hak temelli yaklaşım konularında odak toplantılar yapılacaktır.	1.3.1. Tüm Kamu Kurum ve Kuruluşları	1.3.1. Türkiye Belediyeler Birliği, Engellilik Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları	1.3.1. Toplantı Sayısı

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023: 13.

Vizyon belgesi ve eylem planı, engellilik politikası için yol gösterici olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda on üç çalıştay yapılmıştır. Yürürlüğe giriş tarihi itibariyle yeni olmakla birlikte politika belgeleri BMEHS maddeleri ve BMEHK'nin açıklamaları doğrultusunda hazırlanmıştır. Belgede yer verilen politika alanları ve eylemler hak temelli yaklaşımın ilkelerinin tekrar edilmesinden ibarettir.

ÖZİDA'nın karar organı olarak adlandırılan engelliler şurası EYHGM'nün kurulmasıyla kaldırılmış ancak yerine benzer katılım mekanizması tesis edilmemiştir. Engellilik de dâhil olmak üzere politika önerileri sunması planlanan Cumhurbaşkanlığı politika kurulunun etkili olmadığı görülmektedir. Yönetmelik, genelge ve tebliğ gibi kanun dışı mevzuat uygulamanın belirlenmesini sağlamıştır. Ancak çeşitli aktörler tarafından hak temellilik hedefine uyum göstermemekle eleştirilmektedir. Son gelişme olan Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı, 2021'de açıklanan Engelsiz Vizyon 2030 politika belgesi doğrultusunda hazırlanmıştır. BMEHS'nin ve BMEHK Raporu'nun beklentilerinin karşılanmasına yönelik hedefler ve eylemler içermektedir.

VI. BÖLÜM SONUCU

Engellilik politikasının formülasyon ve yeniden formülasyon aşaması uzun bir süreyi kapsamıştır. Bu süreç, EHK'nin 2005'te kabulünden Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'na kadar (Mart 2023) gerçekleşen temel gelişmeleri içermektedir.

EHK çalışmaları ile başlayan bu aşamada, engellilik meselesinin nasıl çözüleceğine ilişkin alternatifler ortaya koyulmuştur. Farklı kanun metinleri hazırlanmıştır. Komisyon süreçlerinde çeşitli politika araçları önerilmiştir. Engelliliğe özgülenmiş yasa bu aşamanın temelini oluşturmaktadır.

Yasanın esası, ÖZİDA uzmanlarının uluslararası aktörlerin yaklaşımlarını da dikkate alarak hazırladıkları tasarı taslağıdır. Formülasyon ve yeniden formülasyonun ilerleyen aşamalarında EHK'de, diğer kanunlarla ve Eylem Planı dâhil politika belgelerinde BMEHS'ye uyum gözetilmiştir.

Maliye Bakanlığı'nın taslak metni geri çevirmesi, kaynak tahsisi konusunda bürokrasinin beirleyiciliğini göstermiştir. Bu durum, politika kararlarında bütçe gerekleri ile hükümetin hedefleri arasında farklılığa işaret etmektedir. Bütçe söz konusu olduğunda maliye bürokrasisinin siyasetten özerk bir irade gösterdiği görülmektedir. Bu durum uygulamaya yönelik mevzuatın oluşumunda da izlenmektedir. Yönetmelikler ve genelgeler bütçe kullanımında sınırlamalar getirmiştir.

Formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasında çeşitli aktörlerin engellilik konusundaki sağlamcı tutumları engelli toplumu tarafından olumsuz karşılanmıştır. Engellileri, hak sahibi ve muktedir bireyler olarak kabul etmek yerine karar verme alanlarını daraltıcı ve himaye temelli uygulamaları önerdikleri tespit edilmiştir. Bu yaklaşım komisyon görüşmelerinde ve yönetmeliklerin hazırlanmasında kendini göstermiştir.

Lokman Ayva ise, kişisel bir aktör olarak bu aşamada da etkili olmuştur. Yasama sürecini domine ederek bir yandan katılımı düşürücü rol üstlenmiştir. Diğer yandan ise yasa metnine hak temelli maddelerin eklenmesi için çaba göstermiştir.

Engelliliğin siyaset üstü bir mesele olarak kabulü, TBMM Genel Kurulu aşamasında bir kez daha belirleyici olmuştur. Formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasının diğer gelişmelerinde de benzer tutum sürmüştür. Kurumsal yapının değişiminde ve diğer mevzuatın oluşumunda muhalefetin olumlu-olumsuz katkısı sınırlı kalmıştır. İktidar partisi, neredeyse tek karar verici hale gelmiştir.

Formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasına engelli toplumunun katkısı/katılımı günümüze yaklaşıldıkça politika takibi ve talebine dönüşmüştür. Kanun metinlerinin oluşmasında ve komisyonlar sürecinde formel katılımcı

mekanizmaların tesis edilmediği tespit edilmekle birlikte engelli sivil toplumunun uygulamadaki aksaklıkları dile getirerek yeniden formülasyon için informel girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

AK Parti'nin engelliliğe yaklaşımı bu süreçte etkili olmuştur. Bağımsız yaşam, kişisel hareketlilik ve ayrımcılığı önlemeye yönelik hedefler ve eylemlerin politika belgelerine eklenmesi ve yaptırım haline gelmesi uzun süre almıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
UYGULAMANIN HAK TEMELLİ YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Politikanın nasıl gündeme geldiği, formülasyon ve yeniden formülasyon aşaması analiz edilmişti. Bu bölümde ise engellilik politikasının uygulanması değerlendirilerek analiz tamamlanmaktadır.

Engellilik politikasının uygulama aşaması devletin engellilerin yaşamına olumlu-olumsuz etki eden her türlü eylemini ve eylemsizliğini kapsamaktadır. Dolayısıyla oldukça geniş çalışma alanını ifade etmektedir. Engellilik politikası hedeflerinin hayata geçirilmesinde kullanılan her türlü kararlar, yöntemler ve eylemler uygulamaya dâhil edilmektedir.

Kuramsal çerçeve bölümünde değerlendirmenin nasıl yapılacağı açıklanmıştı. Değerlendirmede kıstas olmak üzere, Türkiye politikasının hedefinin hak temellilik olduğu tespit edilmişti. Buna göre, hak temelli yaklaşım hedefi değerlendirmenin odağında yer almaktadır. Ardından değerlendirme çerçevesi oluşturulmuştu. Uygulama on dört başlıkta sınıflandırılmıştı. Her bir başlık kuramsal çerçevede tarif edildiği üzere hak temelli yaklaşımın ilkeleri dikkate alınarak analiz edilmektedir.

Bu bölümde, Türkiye engellilik politikasının uygulanması aşağıda belirtilen başlıklarda sınıflandırılarak değerlendirilmektedir: Kapsayıcı eğitim; yeterli hayat standardı ve sosyal koruma; çalışma hakkı; sağlık ve rehabilitasyon; siyasete, yönetime, ve sivil topluma katılım; kültürel yaşama eğlence, dinlenme ve spor etkinliklerine katılım; adalet hizmetlerinden etkili yararlanma; risk durumları ve acil insani durumlar; erişilebilirlik; bilinçlendirme, farkındalık, istatistik ve araştırma geliştirme; uluslararası işbirliği, ulusal uygulama ve izleme; eşitlik ilkesi, ayrımcılık yasağı ve makul düzenleme; bağımsız yaşam, topluma dahil olma ve kişisel hareketlilik; onur, bireysel özerkliğe saygı ve anaakımlaştırma.

I. KAPSAYICI EĞİTİM

Hak temelli yaklaşım, eğitim hizmetinin engelliler de dâhil herkesin bireysel özellikleri dikkate alınarak ve eşit imkânlar sağlanarak planlandığı ve sunulduğu kapsayıcılık hedefini esas almaktadır. Kapsayıcı eğitim, BMEHS'nin kabulü ile Türkiye için de politika hedefi haline gelmiştir. Bu başlıkta, Türkiye engellilik

politikasının eğitim uygulamaları hak temelli yaklaşımın hedefleri bağlamında değerlendirilmektedir.

Türkiye'de engelliler dâhil herkesin eğitim hakkı Anayasa[51] ve diğer yasalarla[52] güvence altına alınmıştır. "Özel eğitim" olarak adlandırılan engellilerin eğitimi Türkiye engellilik politikasının 1950'lerden itibaren temel hizmet alanlarından birisi olagelmiştir.[53] Ancak, hak temelli yaklaşımın hedefi olan ve BMEHS'de yer alan kapsayıcılık kavramına mevzuatta halen yer verilmemektedir.

Engellilerin örgün eğitimi, kaynaştırma sınıflarında, özel eğitim sınıflarında ve özel eğitim okullarında yürütülmektedir. Yaygın eğitim ise yaşam boyu öğrenimi de kapsayacak şekilde halk eğitim merkezleri kursları gibi hizmetlerle sağlanmaktadır. Bunların dışında kamu ve özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde destek eğitimleri verilmektedir. EYHGM'nin düzenli olarak paylaştığı istatistikler incelendiğinde özel eğitim ve kaynaştırma sistemlerinin her ikisinde de öğrenci sayılarının her yıl arttığı ortaya çıkmaktadır. Bu artış tüm eğitim kademeleri için geçerlidir. Okul öncesinden mesleki eğitime, yaygın eğitimden özel eğitim kurumlarına kadar engelli bireylerin eğitim oranları ve ortalamaları yükselmektedir (EYHGM İstatistikleri, 2022). Ancak toplam nüfusla eğitime devam eden engellilerin sayıları karşılaştırıldığında engellilerin eğitim hizmetinden eşit yararlanmadıkları ortaya çıkmaktadır.

Engelli çocukların eğitim hizmetinden yararlanmaya başlamaları için ilk adres Rehberlik Araştırma Merkezi'dir (RAM). RAM'lar eğitsel değerlendirme sürecini yürüten kurumlardır. Değerlendirme sonucunda eğitimin yöntemine karar verilmektedir. Öğrencinin kaynaştırma sistemine mi dâhil edileceği yoksa özel eğitim sınıfına ya da okuluna mı yönlendirileceği kararı eğitsel değerlendirme sonucu alınmaktadır. Eğitim Reformu Girişimi'nin (ERG) araştırmasına göre, RAM değerlendirmesinin temel dayanağının sağlık kurulu raporu olması eğitim sürecinin tıbbi tanılamaya dayandığını göstermektedir. Sağlık raporunun önemi yadsınmamakla birlikte eğitsel değerlendirme sürecinin yalnızca sağlık kurulu raporuna dayanması ayrımcı sonuçlar doğurabilmektedir. Engelliliğin çeşitliliğini dikkate almayan

[51] Madde 42.
[52] 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu Madde 4 ve 8; 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu Madde 12, 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu Madde 4.
[53] Bakınız sayfa 94.

değerlendirme süreci, kapsayıcı eğitimle bağdaşmamaktadır. Uzmanların, çocuğun ve ailesinin dâhil edilmediği ve tıbbi tanılamanın belirleyici olduğu değerlendirme, eğitim sürecinin ilk aşamasını hak ihlaline açık hale getirmektedir (ERG, 2016: 29-34).

RAM'ın eğitsel değerlendirmesinin ardından ne tür okulda eğitim görüleceği kararı verilmektedir. Özel eğitim hizmeti, özel eğitim okullarında/sınıflarında ve kaynaştırma sistemi ile "normal" okullarda olmak üzere iki yöntemle sunulmaktadır. Mevcut eğitim yaklaşımı, özel eğitim okulu/sınıfı yönteminden kaynaştırmaya geçilmesi yönündedir. Kaynaştırma eğitimi, engelli öğrencilerin engelsiz akranlarıyla birlikte aynı eğitim ortamında eğitim almasını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, sınıf öğretmenine ve/veya engelli öğrenciye gerekli destek hizmetleri sağlanarak ve evrensel tasarım ilkeleri dikkate alınarak engelli öğrencinin genel eğitim sınıflarında eğitim almasıdır.

Kaynaştırmaya geçişin olumlu ve olumsuz sonuçları ortaya çıkmıştır. Kaynaştırmaya yönlendirme kararıyla birlikte özel eğitim okulu ve sınıfı sayıları her geçen yıl azalmaktadır. Ancak özel eğitim okuluna ve sınıfına devam eden öğrenci sayısı aynı oranda azalmamaktadır. Bu da özel eğitime yönlendirilen öğrencilerin okul bulamaması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Özel eğitim sisteminde son dönemde yaşanan diğer sorun ise müfredat değişikliği ile bağımsız yaşamı ve topluma dâhil olmayı destekleyici sosyal ve mesleki beceri derslerinin kaldırılması ya da sürelerinin azaltılmasıdır. Sosyal ve mesleki beceri derslerinin kaynaştırma okullarında yeterince verilmemesi engelli bireyin kişisel gelişimini olumsuz etkilemektedir. Özel eğitimden kaynaştırmaya geçişte engellilik durumunun gerektirdiği bazı ihtiyaçların karşılanmasında yaşanacak eksiklikler dikkate alınmamıştır. Örneğin, bedensel engellilere yönelik özel eğitim okulunda, refakatçilerin kullanımı ve sürekli hastalığa sahip öğrenciler için ayrılmış mekânlar bulunurken kaynaştırma okulları (normal okullar) bu ihtiyaçlara göre dizayn edilmemektedir. Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamaları kalabalık sınıf ortamlarında yapılmaktadır. Özellikle kaynaştırma yoluyla eğitim kararı verilen çocuklar için, okul müdürlerinin çocukları okula alma konusunda isteksizlik gösterdikleri ve kayıtlarını yapmamak için gerekçeler öne sürdükleri sıklıkla dile getirilmektedir (ERG, 2016; EÇHA, 2019: 11; Emre Taşgın ile görüşme, 08.05.2021, Melike Ergün ile görüşme, 11.05.2021).

Kaynaştırma eğitimine dâhil edilen her öğrenci için oluşturulan bireyselleştirilmiş eğitim programlarının hazırlanmasında engel durumu, yapabilirlik ve ihtiyaçlar dikkate alınmamaktadır. Bireysel eğitim programlarının özensiz hazırlandığına dair yakınmalar ortaya çıkmaktadır. Öğretmen, okul yönetimi ve ailelerle birlikte, uzman desteği ile hazırlanarak, evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda uyarlamalar barındırması gereken program yerine hazır şablonlar kullanılmaktadır. Çünkü bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlama eğitimleri yeterli değildir. Ayrıca programların mevzuata uygun hazırlanıp hazırlanmadığı denetlenmemektedir. Her öğrenciye özel olması gereken ve gerekiyorsa farklı öğretim yöntemlerini barındıran bireysel eğitim programları, genel hatlarla hazırlanmakta ve aynı engel grubunda olan öğrenciler için standartlaştırılmaktadır. BMEHK Türkiye İzleme Raporu'nda bireyselleştirilmiş eğitim programlarının kapsayıcı eğitimin niteliğini artırmadaki önemi hatırlatılmaktadır (BMEHK, 2019: 12; Melike Ergün ile görüşme, 11.05.2021).

Özel eğitim okulu/sınıfı sisteminde verilen bazı eğitimlerin ve hizmetlerin kaynaştırma sisteminde de devam etmesi gerekmektedir. Bu nedenle okullardaki eğitim destek odalarında ve özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde destek eğitimleri planlanmıştır. Ancak destek eğitimlerinin her okulda verilmediği bildirilmektedir (EÇHA, 2019: 8). Bunun yanında, gerek kamunun gerekse özel sektörün sorumluluğunda olan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim kalitesinden erişilebilirliklerine kadar birçok sorun gözlenmektedir. Merkezlerde verilen eğitimin süresi yetersiz görülmektedir (ERG, 2016: 36-42). Bu kurumlarla ilgili en temel sorun öğrenci sayısı artışına karşın öğretmen ve merkez sayısının artmamasıdır (EYHGM İstatistikleri, 2022).

Engelli öğrencilerin okula devamının her üst seviyeye geçişte azaldığı belirtilmektedir. Okul terkinin başlıca nedenleri arasında erişilebilirlik eksikleri, yoksulluk, okul ikliminin kapsayıcı olmaması ve istihdamda ayrımcı uygulamaların devam etmesi sayılmaktadır. Ayrıca engelli çocukların kademeler arası geçişlerinde sorunlar yaşanabilmektedir. Örneğin, ilkokul kademesinden sonra sınıf öğretmeni uygulaması yerini branş öğretmenlerine bıraktığından, engelli öğrencilerin gelişiminin takibi zorlaşmaktadır. Bu kademeden itibaren kaynaştırma eğitimi etkili uygulanamadığından, aileler özel eğitim sınıflarını ve özel eğitim okullarını tercih

etmektedir. Özel eğitimden kaynaştırmaya geçiş de okul terkine neden olmaktadır. Kaynaştırma okullarının erişilebilir olmaması, destek eğitimlerinin yetersizliği ve bireysel eğitim programlarının başarısızlığı gibi nedenlerle öğrenciler açık öğretime yönelmektedir. Hayat boyu öğrenime ilişkin uygulamalar ise yetersizdir (ERG, 2016: 37; Emre Taşgın ile görüşme, 08.05.2021, Melike Ergün ile görüşme, 11.05.2021).

Yükseköğretim hizmetinin engelli bireyler için kapsayıcı hale getirilmesi için mevzuatta ve uygulamada düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi yükseköğretim hizmetine özgülenmiş yönetmelik çıkarılmasıdır.[54] Ayrıca, sınavların ve engelli öğrenci kontenjanlarının düzenlenmesi amacıyla yönetmelik hazırlanmıştır.[55] YÖK'ün, ÖSYM'nin ve üniversitelerin sorumluluklarını belirlemek üzere mevzuat oluşturulmuştur. Bu kapsamda ÖSYM, üniversite giriş dâhil tüm sınavlarda erişilebilirlik düzenlemeleri yapmaktadır. Engel gruplarına göre okuyucu desteği, ek süre ve punto büyütme gibi uyarlamalar gerçekleştirmektedir. Ancak bu yöndeki uygulamalarda engelliliğin çeşitliliği dikkate alınmamaktadır. Görme ve fiziksel engellilik durumlarına yönelik standart uygulamalar tanımlanmış, farklı engellilik durumları için planlama yapılmamıştır.

YÖK bünyesinde kurulan Engelli Öğrenci Komisyonu, yükseköğrenim gören engelli öğrencilerin ihtiyaçlarını belirlemek, belirlenen ihtiyaçlara göre yapılması gereken idari düzenlemeleri planlamak ve gerekli alt yapı standartlarını oluşturarak yükseköğretim kurumları arasında koordinasyonu sağlamakla görevlendirilmiştir. Komisyon, öğrencilerden ve yükseköğretim kurumlarından gelen başvurular doğrultusunda kararlar[56] almaktadır. Bu kararlarla kanun ve yönetmeliklerde yer almayan hususlar ve uygulaması mevzuatta açıklanmamış durumların açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır.

Üniversiteler, engelli öğrenci birimi kurmakla görevlendirilmiştir. Birimler, engelli öğrenciler için gerekli fiziki ve akademik uyarlamaların yapılması ile sorumlu tutulmuştur. Ayrıca yükseköğretim mevzuatına evrensel tasarım, erişilebilirlik, işaret dili ve engelli hakları içerikli derslerin eklenmesi öngörülmüştür. Yükseköğretim

[54] Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği.

[55] Engelli Bireylere Yönelik Sınav Uygulamalarında ve Engelli Kontenjanında Aranacak Sağlık Şartlarına Dair Yönetmelik.

[56] Örneğin, Engelli Öğrencilerin Yabancı Dil Dersi Muafiyeti Kararı, Özel Yetenek Sınavına Başvuracak Öğrenciler Hakkında Karar, Engelli Öğrencilere Yapılacak Ara ve Final Sınavı Yazısı Kararı.

mevzuatına eklenen hükümlerle engellilik hizmetlerinin hak temelli yaklaşım çerçevesinde sunulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Üniversitelerin fiziki ve akademik erişilebilirliğin geliştirilmesine yönelik gelişimine karşın engelliliğe dair geleneksel tutumlar sürmektedir. Anaakımlaşmanın sağlanamaması ve denetim eksikliği hak ihlallerinin sürmesine neden olmaktadır (Emre Taşgın ile görüşme, 08.05.2021).

Yükseköğretimde engellilik hizmetlerine odaklanan çalışmalar yürüten aktivist görüşmecinin aktardıkları hak temelli hizmetlerin kişilere bağlılığını açıklamaktadır.

> *Üniversitelerin çeşitli birimlerinde ya da YÖK'te görev yapan duyarlı kamu görevlilerinden kaynaklanan olumlu örnekler oluyor. Ancak biliniyor ki o kişi değiştiğinde iyi uygulama sona erecek. Bu diğer hizmetler için de geçerli. Kurumsallaşma olmuyor. Kişiye bağlı*. (Emre Taşgın ile görüşme, 08.05.2021).

Mevzuatın değişimi ile yükseköğretime girişte karşılaşılan ayrımcı uygulamaların giderilmesinde yol kat edilmiştir. Engelli öğrencilerin tercih edebileceği/tercih edemeyeceği bölümler ayrımı kaldırılmıştır. Ancak ÖSYM tercih kılavuzunda yer alan açıklama hak temelli yaklaşım ilkeleri ile çelişmektedir.[57] Engelli adayların tercihlerini yaparken göz önünde tutacağı hususlarla ilgili açıklama, yükseköğretim hizmetinin tüm engel grupları için erişilebilir olmadığının göstergelerinden biridir.

Okul iklimini şekillendiren asli unsurlardan birisi eğiticilerdir. Bu nedenle özel eğitim eğitimi planlaması engellilerin eğitiminin kalitesini doğrudan etkilemektedir. Lisans eğitimi programlarında yapılan değişiklikle özel eğitim öğretmenliğinde engel grubuna göre uzmanlaşmanın kaldırılması ve öğretmen atamalarında uzmanlık gözetmeksizin tek kadro kalemi ile görevlendirme yapılması eleştirilmektedir (EÇHA, 2019:17). Diğer sorun ise özel eğitim öğretmenliğine atanma için gerekli şartın kurslarla karşılanabilmesidir. Tamamlama eğitimleriyle özel eğitim öğretmeni olunabilmektedir. Bu gelişmelerin sonunda engel gruplarına göre uzmanlaşma sona ermiştir. Erişilebilir materyal üretme ve uygun yöntemi uygulama kapasitesine sahip

[57] ÖSYM Tercih Kılavuzu: "Görme engelli adayların, yükseköğretim programları ile ilgili tercihlerini belirlerken başarılı olabilmeleri için, büyük ölçüde dile dayanan veya işitme gerektiren sosyal, iktisadi ve beşeri bilimler alanlarındaki yükseköğretim programlarını tercih etmeleri tavsiye edilir. Bedensel engelli adayların, yükseköğretim programları ile ilgili tercihlerini belirlerken engellerini dikkate almaları yararlarına olacaktır. Engelli adayların, yükseköğretim programları tercihlerini belirlerken üniversitelerin engelliler ile ilgili birimlerinden yükseköğretim programları konusunda bilgi almaları yararlarına olacaktır."

olmayan öğretmenler göreve başlamıştır. Gerek kamuda gerekse özel sektörde öğretmenlerin yaşadıkları özlük hakları sorunları ve güvencesizlikleri de eğitimin kalitesini etkilemektedir (EÇHA, 2019: 13; Emre Taşgın ile görüşme, 08.05.2021, Melike Ergün ile görüşme, 11.05.2021). Özel eğitim sunulan okul sayısı ve okul başına düşen öğretmen sayısının artmaması da özel eğitim hizmetlerinin niteliğindeki iyileşmeyi engellemektedir (EYHGM İstatistikleri, 2022).

RAM'lardan üniversitelere kadar eğitim mekânlarının ve materyallerinin erişilebilirliği konusunda sorunlar devam etmektedir. Fiziki erişilebilirlikle ilgili gelişmeler yaşanmakla birlikte hak ihlallerinin tamamen önüne geçilebilmiş değildir. BMEHK Raporunda erişilebilirlik iyileştirmeleri tespit edilmiş ancak makul uyarlamaların yeterli olmadığı belirtilmektedir (BMEHK, 2019: 11).

Mevzuatın öngördüğü erişilebilirlik sürelerinin ertelenmesi eğitim hizmetini de etkilemektedir. Eğitim kurumlarının erişilebilirlik sorunları devam etmektedir. Fiziki erişilebilirlik uygulamalarının yanında ödül ve yarışma gibi destekleyici çabalar hayata geçmektedir. Bu gibi çalışmaların erişilebilirliği desteklemeye yönelik çıktıları sınırlıdır. Yarışmaların ve ödüllerin farkındalığı artırıcı etkisi daha fazladır. Örneğin, YÖK'ün engelsiz üniversite erişilebilirlik ödülleri dosya üzerinden dağıtılmaktadır. Yerinde değerlendirme yapılmamaktadır. Dolayısıyla dosyada belirtilen düzenlemelerin uygulamaya geçirilip geçirilmediği bilinmemektedir. Bir başka örnek Eğitim Bilişim Ağı'na (EBA) erişilebilirlik ödülü verilmesidir. Bir kısmı çözülmekle birlikte erişilebilirlik sorunları devam eden bir uygulama ödüle değer bulunabilmektedir. Bu hali ile ödüller uygulamaların hakkaniyetle değerlendirilmesi yerine teşvik etme amacı gütmektedir. Ödüller vesilesi ile engellilik ve erişilebilirlik konusunda farkındalık sağlanmaktadır (Emre Taşgın ile görüşme, 08.05.2021). Erişilebilir ders materyalleri yeterli değildir. Okullarda kabartma yazıcı ve indüksiyon döngü sistemi gibi gereklilikler karşılanmamaktadır. Lisans müfredatında erişilebilir ders materyali hazırlama eğitimleri sınırlıdır (EÇHA, 2019: 8).

Tüm aşamalarda karşılaşılan bir diğer sorun da özel eğitim personelinin sayıca yetersiz olmasıdır. Psikolojik danışmanlar kalabalık okullarda tek başlarına görev yapmakta, kadrolar boş olmasına rağmen bu alanda atama yapılmamaktadır. Alandaki özel eğitim öğretmenlerinin sayıca yetersiz olması da sıklıkla dile getirilen bir sorundur. AB Türkiye Raporu'nda özel eğitim personelinin artırılması önerilmektedir

(AB, 2022: 43). Öte yandan, bu eksikliği gidermek için alan dışından öğretmenlerin kısa dönemli eğitimlere tabi tutularak atanmasının etkili bir çözüm olmadığı belirtilmektedir. İşaret dili, Kürtçe ve Arapça bilen personelin olmaması öğrencilerin eğitsel tanılama sürecinde sorunlara yol açmaktadır. Anadilinde yaygın hizmet verilememesi yanlış tanılamaya neden olmaktadır. Personel eksikliğinden dolayı randevular arka arkaya verilmektedir. Bunun sonucunda değerlendirme yapan uzmanların verimliliği gün içinde düşebilmekte, değerlendirmede sorunlar yaşanmaktadır (ERG, 2016: 29-34; Kemaloğlu, 2016: 66).

Engelli öğrencilerin eğitim hakkına eşit erişmelerini zorlaştıran etmenlerden birisi de yoksulluktur. Eğitim masraflarını karşılamada yaşanan güçlükler okula devam oranlarını düşürmektedir. Engellilik durumundan kaynaklanan ek maliyetler de hesaba katıldığında ailelerin eğitime ayırmaları gereken bütçe artmaktadır. Engellilerin eğitim giderlerine yönelik çeşitli başlıklarda farklı kamu ve özel kurumların maddi ve ayni destekleri bulunmaktadır. MEB ulaşım desteği sağlamaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) ise eğitim yardımı yapmaktadır. Ancak gerek ulaşım desteği gerekse SYDV'nin yardımlarının sistematikliği sorunu ve ihtiyaçları karşılama dereceleri yakınmalara neden olmaktadır. Özel okullar, eğitim masraflarının öğrencilere ödettirilmesi, ulaşım ve yemek giderlerinin devlet tarafından karşılanmaması gibi eğitim hizmetini piyasalaştıran uygulamalar engellilerin eğitimden dışlanması sonucunu doğurmaktadır. Eğitimin özelleştirilmesinin doğrudan ayrımcılık üreten sonuçları da görülmektedir. Engelli öğrenciler özel okullara kabul edilmemektedir. Eğitim sisteminin rekabetçi yapısı ve toplumsal ön yargılar engelli öğrencilerin özel okullardan dışlanmasına neden olmaktadır (Melike Ergün ile görüşme, 11.05.2021).

Eğitim politikalarının belirlenmesine engellilerin katılımına dair düzenleme bulunmamaktadır. Bireyselleştirilmiş eğitim programlarının hazırlanması da dâhil olmak üzere velilerin görüşüne başvurulması gereken birçok kararda gereği yerine getirilmemektedir. Ancak veli gruplarının son dönemlerde örgütlü hale gelmesi ve medyada yer almasıyla birlikte politikaya etki etme imkânı ortaya çıkmıştır (Melike Ergün ile görüşme, 11.05.2021). Son olarak kızların eğitime katılımları konusunda bilginin olmaması, diğer verilerle birlikte değerlendirildiğinde ise düşük olması endişe vericidir. Bunun değiştirilmesine yönelik eylem planı da bulunmamaktadır.

Eğitim uygulaması değerlendirildiğinde, hak temelli yaklaşımın hedefi olan kapsayıcı eğitime doğru yol kat edilmesine karşın amacın gerçekleştiğini söylemek güçtür. Mevzuatta kapsayıcı eğitime yer verilmemektedir. Çünkü eğitime dair uygulamalar kapsayıcılığa değil, özel eğitim sınıfı/okulu modelinden kaynaştırma sınıflarına geçişe odaklanmaktadır. Özel eğitim eğitiminin, kapsayıcı politika hedefini içermeden planlanması nedeniyle ders programlarından eğitim materyallerine kadar engelli öğrencileri dâhil edecek eğitim ortamı yaratılamamaktadır.

Erişilebilirlik ve eğitim personelinin nicelik ve nitelik olarak yetersizliği engellilerin eğitim hizmetine erişmede ayrımcılığa uğramalarının temel gerekçeleri arasındadır. Bu nedenle, tüm eğitim kademelerinde engelli öğrencilerin sayıları artmakla birlikte eğitimin kalitesi beklendiği düzeyde değildir.

II. YETERLİ HAYAT STANDARDI VE SOSYAL KORUMA

Fiziki çevrenin ve toplumun dışlayıcılığı nedeniyle engellilerin pek çok alanda ayrımcılığa uğradığı bilinmektedir. Engelliler dezavantajlı ve risk altındaki toplumsal gruplar arasında sayılmaktadır (Turgut, 2020). Bu nedenle Anayasa'da engelliler korunacak gruplar arasında yer almaktadır.[58] EHK, yeterli hayat standardı ve sosyal korumayı politika hedefi olarak benimsemiştir. Ayrıca çeşitli mevzuatta buna yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Birçok kurum bu alanda hizmet sunmaktadır. Türkiye'de EHK'nin yürürlüğe girmesinden itibaren sosyal yardım ve güvenlik hizmetleri çeşitlenmiş, bu alana ayrılan bütçe ve yararlanan birey sayısı artmıştır (Yentürk ve Yılmaz, 2012: 27; Yılmaz ve Yentürk, 2018: 126; EYHGM İstatistikleri, 2022).

Bu başlıkta ele alınan ilk uygulama ayni ve nakdi yardımlardır. Sosyal yardımların dezavantajlı grupların güçlendirilmesini destekleyici etkisi yadsınmamakla birlikte hayırseverlik anlayışına indirgendiği konusunda eleştiriler bulunmaktadır (Gülen ve diğerleri, 2022: 358). Yardımlar, engelli aylıkları, diğer nakdi yardımlar ve ayni yardımlardan oluşmaktadır. Engelli aylıkları, bu alanda en eski ve yaygın hizmettir.[59] Engel oranına ve ailenin toplam gelirine göre belirlenen

[58] Madde 50; 60.

[59] 2022 Sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun.

engelli aylıkları üç kategoride sınıflandırılmaktadır. Bunlar, bakıma muhtaç engelli (%70 ve üzeri engel oranı), engelli (%40-%70 arası) ve engelli yakını (18 yaş altı engelliler için) aylıklarıdır. Engelli aylığı, engellilik politikasının en yaygın uygulamalarından birisidir. Diğer kategori ise evde bakım yardımıdır. Engelli aylıkları dışındaki diğer nakdi ve ayni yardımlar çeşitli kurumlar tarafından sunulmaktadır. MEB'in eğitim harcamaları için destekleri, SYDV yardımları, kömür, yiyecek ve kıyafet yardımları bu kapsamda değerlendirilebilir. [60]

EYHGM'nin düzenli yayınladığı istatistikler incelendiğinde 2002'de %40-%70 engel oranına sahip 200.000 ve %70 ve üzeri engellilik durumu olan 60.000 civarında kişinin yardım aldığı görülmektedir. 2007'de yapılan değişikliklerle engelli yakını ve evde bakım aylıkları sisteme eklenmiştir. 2021 sonu itibariyle, %40-%70 engel oranına sahip 351.998, %70 ve üzeri engellilik durumu olan 279.757, engelli yakını kategorisinde 98.116 ve evde bakım yardımından 535.700 kişi yararlanmaktadır. Toplamda 1.265.571 kişi bu yardımları almaktadır (EYHGM İstatistikleri, 2022). 2010 tarihli Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırmasına katılanların %27'si engelli aylığı aldığını belirtmektedir (TÜİK, 2010). Engelli aylıkları, çocuklar/erişkinler için sağlık kurulu raporuna dayanılarak verilmektedir. Bu nedenle rapor almayan ya da rapor sistemi dışında kalan engellilik durumları açısından ayrımcılık doğurmaktadır. Tıbbi yaklaşımın hâkimiyetinin devamını göstermektedir. Diğer yandan, Ocak 2023 itibariyle 1.738-2.609TL arasında değişen aylıklar 28.000 TL civarındaki yoksulluk sınırı (Türk-İş, 2023) dikkate alındığında yeterli hayat standardını sağlamaktan uzaktır. Aylığı hak etmede ailenin toplam gelirinin esas alınması engelli bireyin aileden bağımsız kabul edilmediğini göstermektedir. Aile gelirinin hak etme kriteri kabul edilmesinin dışlayıcı sonucu BMEHK Raporu'nda da ifade edilmektedir (BMEHK, 2019: 13).

Bağımsız yaşam başlığında ele alınan bakım desteği (evde bakım aylığı), yeterli yaşam standardı ve sosyal koruma uygulamaları arasında kabul edilmektedir. İlgili bölümde değerlendirildiği üzere bakım desteğinin engelli ve ailesine yönelik sosyal yardım niteliği ağır basmaktadır.

[60] Yerel yönetimler ve gönüllü kuruluşlar çalışma kapsamı dışında olduğundan bu alandaki hizmetlere çalışmada yer verilmemiştir.

Sosyal korumaya odaklanan en temel hizmet engelli bireylerin emeklilik hakkıdır.[61] Engellilik durumu, emekliliği hak etmede gerekli yaş, yıl ve prim sayısı kriterlerinde pozitif ayrımcılığa imkân vermektedir. Engelli çalışanlar ya da çalışırken engelli olanlar için süre indirimlerine gidilmiştir. Ayrıca, ağır engelli çocuğu olan kadınlara erken emeklilik hakkı verilmiştir. Sağlık kurulu raporunun emeklilik hakkı açısından da belirleyici olması hak kayıplarına neden olabilmektedir. Çünkü rapor sonucunun %39 olması ile %40 olması emeklilik hakkını elde edip etmemeyi belirlemektedir. Emeklilik hakkı açısından diğer sorun ise erken emeklilik hakkının yalnızca kadına tanınmasıdır. Bu durum toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü yaklaşımının engellilik politikasına da yansıdığının göstergelerindendir.

Yeterli hayat standardı ve sosyal korumayı hedefleyen diğer uygulama grubu vergi indirimleri ve istisnalarıdır. Otomobil ve kişisel hareketlilik cihazlarının alımında çeşitli vergi indirimleri getirilmiştir. [62] Diğer uygulamalarda olduğu gibi bu hizmetten yararlanmada da sağlık kurulu raporları esas teşkil etmektedir. Engelliliğin çeşitliliğini ve sosyal bağlamını dikkate almada yeterli olmayan tıbbi yaklaşımın olumsuz sonuçları bu hizmet için de geçerli olabilmektedir. Diğer yandan vergi muafiyetlerinin ve istisnalarının destekleyici sonuç doğurması ekonomik şartlarla bağlantılıdır. Engelli yoksulluğunun yaygınlığı ve ekonominin genel durumu, tüketimden hareketle planlanan desteklerin yaygınlığını ve etkisini azaltabilmektedir. BMEHK Raporunda mali krizlerin engelli bireyler, aileleri ve engelliliğe bağlı ihtiyaçlarından kaynaklanan ek masrafları karşılama güçleri üzerindeki olumsuz etkilerinden duyulan endişe bildirilmektedir (BMEHK, 2019: 13).

Yeterli hayat standardını sağlamak üzere, engelli bireylerin gündelik yaşamlarında gereksinim duydukları, süreklilik arz eden malzeme ve ekipmanların temininde destek sağlanmaktadır. Ortez, protez vb. kişisel hareketlilik ekipmanları ve sonda gibi günlük bakım malzemeleri Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından Sağlık Uygulama Tebliği'nde (SUT) belirtilen usullerle karşılanmaktadır. Hangi malzemelerin, ne miktarda ve hangi bedele kadar destekleneceği SUT'ta belirtilmektedir. Listede yer alan malzemeler için destek ödemesi yapılmaktadır. SUT

[61] 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 25, 28 ve 47. Maddeler.

[62] 197 Sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, Madde 4., 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu, Madde 17, 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu 25 ve 31. Maddeler, 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Madde7.

listesinin hazırlanmasında ve güncellenmesinde engellilerin katılımına dair mevzuatta hüküm bulunmaması olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Yalnızca uzmanların ve bürokratların hazırladığı listelerde eksikler olduğu belirtilmektedir. Malzeme çeşitliliği, kalitesi, sayısı ve ödeme miktarları yetersizdir (Bülent Küçükaslan ile görüşme, 18.09.2019; Hakan Özgül ile görüşme, 18.09.2019; Süleyman Akbulut ile görüşme, 28.03.2020). Örneğin, 2022 yılı itibariyle bir işitme cihazının bedeli 4-24 Bin TL arasında değişmektedir. SUT'a göre sigorta payı ödeneği ise 1.450 TL'dir. Bedeli 5-30 Bin TL olan tekerlekli sandalye için ise 1.320 TL destek verilmektedir (TOHAD, 2022).

Engelli bireylerin ve ailelerinin barınma ihtiyacının karşılanmasında iki tür destek sunulmaktadır. Bunlardan ilki emlak vergisi muafiyetidir.[63] İkincisi ise Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) sosyal konutlarında engellilere ayrılan kontenjanıdır. TOKİ 18 yaşını tamamlamış olup %40 ve üzeri engelli raporu bulunanlara, satışa sunulan konut sayısının %5'i kadar kontenjan ayırmaktadır. Hak sahipleri kura ile belirlenmektedir (TOKİ, 2023). Engellilerin gelir durumlarından hareketle ev sahipliği oranının düşük olduğu bilinmektedir. TOKİ'nin ayırdığı kontenjan da dikkate alındığında, mevcut uygulamanın barınma hakkına desteği yetersiz kalmaktadır (Akbulut ve Taşköprü, 2021: 122). Barınma desteği ev sahibi olmakla sınırlı tutulmuştur. Kiracılar için düzenleme yapılmamıştır. Mevcut evlerin fiziki koşullarının iyileştirilmesi için kapsamlı düzenlemeler yoktur.

Yeterli hayat standardı ve sosyal koruma başlığı altında ele alınan uygulamalar değerlendirildiğinde hizmetlerin yoksulluğu önleme amacının baskın olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum himayeci anlayışın etkisinin sürdüğünü göstermektedir. Uygulamaların güçlendirmeye yönelik sonuçları izlenmekle birlikte hayırseverlik yaklaşımı da devam etmektedir. Engellilik politikası hedeflerine yönelimden ziyade sosyal yardım politikası çerçevesi hâkimdir. Engelli kız çocuklarını, kadınları ve yaşlıları önceleyen hizmetler bulunmamaktadır. Bakım, sosyal yardım ve diğer destek hizmetlerinin bağımsız yaşam, kişisel hareketlilik ve onura saygı gibi ilkeler gözetilmeksizin planlanması ve sunulması hak temelli yaklaşımla çelişmektedir.

[63] 1313 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu, Madde 8.

III. ÇALIŞMA HAKKI

Engelliler için çalışma hakkı, mesleki eğitimden emekliliğe kadar geniş yelpazede uygulamaları kapsamaktadır. Türkiye'de engellilik politikasının gündeme gelmesinin ele alındığı bölümde de açıklandığı üzere istihdam her dönemde engellilik politikasının parçası olmuştur. Engellilik politikasının odaklandığı konuların başında gelen istihdama yönelik ulusal ve uluslararası eylem planları hazırlanmış ve projeler yürürlüğe girmiştir.

Türkiye'de engelli bireylerin çalışma hakkının tesisine yönelik uygulamaların temelinde kota yer almaktadır. DMK ve İş Kanunu, kamuya ve özel sektöre engelli çalıştırma zorunluluğu getirmektedir. Engelli istihdamının neredeyse tamamı kota sayesinde gerçekleşmektedir. İş Kanunu'na göre 50'den fazla işçi çalıştıran iş yerlerinde engelli çalıştırma zorunluluğu bulunmaktadır.[64] Bu zorunluluk özel sektör ve kamu iş yerleri için geçerlidir. İşçi sayısı kriterine ek olarak iş yerinin aynı ilde olması gerekmektedir. Sayılan gerekliliklerin sonucu toplam işyeri sayısının küçük bir kısmı kota kapsamında kalmaktadır. İşyerinin il düzeyinde kabul edilmesi nedeniyle farklı illere dağılmış işyerleri kota dışında kalmaktadır. Bir başka sorun ise, 50 işçi çalıştıran büyüklükte iş yerlerinin kentlerde kümelenmiş olmasıdır. Bu nedenle büyük şehirler dışında engelli istihdam oranı düşük seviyede kalmaktadır. Son olarak kotaya uymama cezası düşük olduğundan iş yerleri ceza ödemeye razı olmaktadır (Kağnıcıoğlu ve diğerleri, 2021:143-144). BMEHK Raporunda kotaya uymamaya karşı yeterli yaptırımlar uygulanması önerilmektedir (BMEHK, 2019:13).

DMK'de yer alan kota uygulamasında ise hizmetli, memur ve bilgisayar işletmenliği pozisyonlarında yoğunlaşma olduğu görülmektedir (Tablo 19). Bu durum engellilerin bazı işler için uygun bulunduğuna işaret etmektedir. AB'nin 2022 Türkiye Raporu'nda bazı mesleklerden engellilerin dışlanmasına yönelik mevzuat ve uygulamaların kaldırılması gerektiği belirtilmektedir (AB, 2022: 103).

[64] 5, 30, 74, 101, 108, ek 1. ve ek 2. Maddeler.

Tablo 20: Engelli Kotasında İstihdam Edilen Memurların Hizmet Sınıflarına Göre Dağılımı

Unvan	%
Hizmetli	29,80
Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni	17,32
Memur	14,77
Öğretmen	9,65
Bilgisayar İşletmeni	4,27
Hemşire	2,72
Mühendis	1,95
Sağlık Memuru	1,86
Tekniker	1,61
Teknisyen	1,36
Sağlık Teknikeri	1,16
İmam-Hatip	1,13
Uzman Tabip	1,02
Ebe	0,88
Şef	0,86
Gelir Uzmanı	0,77
Teknisyen Yardımcısı	0,69
Müezzin-Kayyım	0,64

Kaynak: EYHGM İstatistikleri, 2022.

Uzun yıllardır mevzuatta yer alan kota, 2002'den itibaren yapılan düzenlemelerle birlikte her geçen yıl daha fazla engelli bireyin istihdama katılmasını sağlamıştır. Kota uygulaması, aynı zamanda, iktidarın rıza devşirdiği bir alan haline gelmiştir. Küresel 2009 ekonomik krizi ve COVİD 19 sonrası dönemler dışında kota yolu ile işe yerleşen engelli birey sayısı sürekli artmıştır. Bu durum, ekonomik kriz ve pandemi gibi istihdamı etkileyen olayların engellileri doğrudan etkilediğini göstermektedir. Engellilerin eğitim seviyeleri artmasına karşın buna uygun pozisyonlar artmamaktadır (EYHGM İstatistikleri, 2022).

Çalışma hakkına yönelik uygulamalara karşın engellilerin istihdama katılımı toplam oranlara göre düşük kalmaktadır. Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği'nin (TOHAD, 2022) yayınladığı verilere göre toplam 84.680.273 olan nüfusun 24.799.000'i çalışmaktadır. Toplam 8.5000.000 engellinin ise 200.557'si çalışmaktadır.

Artan istihdamın büyük kısmı özel sektör kaynaklı olmakla birlikte kamuda işçi ve memur statülerinde çalışan engelli sayısı da artış göstermiştir. Ancak henüz kotanın gerektirdiği istihdam miktarına ulaşılmamıştır. Kanunun öngördüğü sayıların üstünde engelli çalıştıran iş yeri sayısı sınırlıdır. Kotalar dışında istihdam edilen engelli sayısı düşük hızda yükselmektedir. Bunun sonucunda çalışan engelli sayısının toplam istihdamdaki oranı beklenen düzeyde artmamaktadır. Engelli istihdamının büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır (EYHGM İstatistikleri, 2022).

İstihdama yönelik diğer uygulamalar devlet destekleridir. Bunlar, korumalı iş yerlerine yönelik teşvikler, sigorta primlerinin karşılanması ve çeşitli vergi indirimlerinden oluşmaktadır. Engelli istihdamını arttırmaya yönelik uygulamalardan olan korumalı işyerlerine vergi ve SGK primi destekleri sunulmaktadır. Korumalı işyerlerinde çalışan sayısı toplam engelli istihdamının küçük kısmını oluşturmaktadır. Yalnızca zihinsel engellilerin çalıştığı bu işyerleri ayrıştırıcı mekânlar kabul edilmektedir. Eşitlik, bağımsız yaşam ve topluma dâhil olma gibi ilkelerin ihlaline neden olmaktadır. Zihinsel engelli bireylerin mevcut işgücü piyasasına dâhil edilmesi yerine korumalı işyerlerine yönlendirilmesi BMEHK Raporunda endişe ile karşılanmaktadır (BMEHK, 2019: 12).

Diğer istihdam destekleri ise kota dışında çalıştırılan engellilerin sigorta primlerinin devlet tarafından karşılanması ve engelli girişimcilere getirilen vergi indirimleridir. Kota dışında çalışan ve vergi indiriminden yararlanan engelli sayıları açıklanmamaktadır. AB Türkiye Raporu'na göre engellilerin işgücü piyasasındaki durumları tam olarak bilinmemektedir (AB, 2022: 104).

Çalışma yaşamında engelli ayrımcılığını önlemeye yönelik hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Engelli çalışanların hak kayıplarının önüne geçilmesi için tayin hakkı,[65] makul uyarlama yapma gerekliliği ve bazı iş kollarında çalışma

[65] Devlet Memurları Kanunu, Madde 72.

yasağı[66] getirilmiştir. EHK, TCK, İş Kanunu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Kanunu iş hayatında engelli ayrımcılığının önlenmesi için cezalandırmadan makul düzenleme ile sorumlu tutmaya kadar farklı yaptırımlar içermektedir. Engelli ayrımcılığını önlemeye yönelik mevzuatın bir kısmı yaptırım öngörmemektedir. TCK'deki düzenleme yalnızca işe alıma ilişkindir ve nefret saiki ile birlikte işlenmesi koşulu nedeniyle caydırıcı değildir. İş yerlerinin erişilebilirlik sorunları çalışma hakkının ihlaline neden olmaktadır. Makul uyumlaştırmaların yapılıp yapılmadığı denetlenmemektedir. İş ortamında engelli bireylerin hak ihlallerini önleyici iç mekanizmalar bulunmamaktadır (Dönmez Kara, 2021: 137).

Son olarak engelli istihdamını desteklemek ve engellileri bu alanda güçlendirmek için farklı kurumların eğitim, proje desteği ve rehberlik hizmetleri bulunmaktadır. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), engelli istihdamını artırmak üzere eğitim programları düzenlemektedir. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), engellilerin başvurusuna açık proje destekleri sunmaktadır. Halk eğitim merkezlerinde engelliler için kurslar verilmektedir. Farklı kurumların sürdürdüğü eğitim ve girişimcilik desteklerinin yaygınlığı ve sonuçlarına ilişkin kapsamlı veri açıklanmamaktadır. Mesleki eğitimde en yaygın kurum olan meslek liselerinde ve meslek yüksekokullarında okuyan engelli sayılarına dair detaylı bilgi paylaşılmamaktadır. Erişilebilirlik sorunları ve kademeler ilerledikçe okula devamın azaldığı dikkate alındığında kapsayıcı ve yaygın mesleki eğitim sunulmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle mesleki eğitime dair veriler sınırlı kalmaktadır.

Engellilerin çalışma yaşamına dâhil edilmesine yönelik uygulamalar istihdam zorunluluğuna ve maddi desteğe odaklanmaktadır. Buna karşın cezaya razı olunduğu, vergi indirimi ve SGK prim desteği gibi teşviklerin etkili olmadığı görülmektedir. İş ortamının dışlayıcılığının azaltılması çabaları son derece sınırlıdır. Engellilerin eğitimleri ile bağlantılı işlere yerleştirilmeleri ve mesleki eğitime yönelik uygulamalar yaygın değildir. Çünkü alternatif istihdam modelleri geliştirilmemektedir.

[66] İş Kanunu, Madde 30.

IV. SAĞLIK VE REHABİLİTASYON

Engelliler, yeti yitimine bağlı olarak gelişen ikincil sağlık sorunları sebebiyle, sağlık hizmetlerinden daha fazla ve yoğun olarak faydalanmak durumundadır. Diğer yandan, rehabilitasyon hizmetlerinde olduğu gibi, toplumun diğer kesimlerinin yararlanmak durumunda olmadığı, spesifik sağlık hizmetlerine de ihtiyaç duyulmaktadır (Akbulut ve diğerleri, 2014: 289). Bu nedenle hak temelli yaklaşımda sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin yaygın, erişilebilir ve uygun maliyetlerle sunulmasına önem verilmektedir.

Türkiye'de herkesin sağlık hakkına erişimi ve ayrımcılığın yasaklandığına dair mevzuat oluşturulmuştur.[67] Sağlık ve rehabilitasyon kurumlarında engellilere yönelik uygulamalar yürürlüktedir. Sağlık ve rehabilitasyon da dahil tüm hizmetlerden yararlanmada belirleyici olan sağlık kurulu raporu sistemi bu alanın temel uygulamasıdır. Çocuklar için Özel Gereksinim Raporu (ÇÖZGER) ve Erişkinler için Engellilik Sağlık Kurulu Raporu, sosyal yardımlardan eğitsel değerlendirmeye kadar engellilik hizmetlerinin neredeyse tamamını etkilemektedir. Raporlar, EHK ve ilgili yönetmeliklerce belirlenen usullere göre hastaneler tarafından verilmektedir. Sağlık kurulu raporu, yalnızca engellilik türünün ve oranının tespitini ifade etmemektedir. Sağlık raporu, engelliliğin teşhisi ve tanılanması işlevinden kapsamlı etkiler yaratmaktadır. Engelli bireylerin kamu hizmetlerinden yararlanmasında rapor dikkate alınır. Bu nedenle hekimlerin tanısı, evde bakım maaşından rehabilitasyon süresine kadar uygulamalarda belirleyicidir.

Mevcut raporlama sistemi, engelliliğe medikal yaklaşımın yeniden üretilmesine imkân vermektedir. BMEHK Nihai Raporu'na ve AB Türkiye Raporu'na göre, yürürlükteki rapor uygulaması engelliliğin sağlık durumuna indirgenmesine neden olmaktadır (BMEHK, 2019: 1; AB, 2020: 43). Bu nedenle teşhis edilmemiş ve görünmeyen engellilik durumlarında rapor çıkarmada zorluklar yaşanmaktadır (Zeynep Çakır ile görüşme, 27.03.2020). Engellilik türünün ve oranının tespitinde sağlık durumunun belirleyiciliği sosyal haklardan yararlanmada ayrımcı sonuçlar

[67] Kalıtsal Hastalıklarla Mücadele Kanunu, Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, Genel Sağlık Sigortası Kapsamında Gelir Tespiti, Tescil ve İzleme Sürecine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Ismarlama Protez Ve Ortez Merkezleri İle İşitme Cihazı Merkezleri Hakkında Yönetmelik, Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Tarafından Evde Sağlık Hizmetlerinin Sunulmasına Dair Yönetmelik.

doğurabilmektedir. Örneğin, sosyal yardımdan eğitime kadar neredeyse engellilere yönelik tüm hizmetlerden yararlanmanın koşulunun %40 ve üzeri oranda engellilik durumu tespitidir. Engellilik hizmetlerini hak etmenin koşulu sağlık uzmanlarının hesaplamalarına dayandırılmaktadır. Böylece engelliliği bireyin sağlık durumuna ve yeti yitimine indirgeyen anlayış sürdürülmektedir. Türkiye engellilik politikasının hak temellilik hedefi ile çelişen rapor süreci, yıllar içerisinde uluslararası sınıflandırma sistemlerinin kabulü ile olumlu değişiklikler geçirse de tıbbi modelin baskınlığı devam etmektedir. Çünkü engellilik durumu tespitini içeren rapor sürecinde hekimlerin belirleyiciliği sürmektedir.

Erişilebilirlik, diğer başlıklarda olduğu gibi sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesinde de öne çıkan hususlar arasındadır. Sağlık kurumlarının fiziki erişilebilirliğine yönelik gelişmeler yaşanmaktadır. Yeni yapılan binalar engelli bireylerin kullanımına daha uygundur. Asansörler, yönlendirme çizgileri ve kabartma yazı levhalar gibi uygulamalar artmaktadır. Ancak şehir hastaneleri örneğinde olduğu gibi binaların kentlere uzaklığı ve boyutları engelli bireylerin ulaşımını güçleştirebilmektedir (Mermer, 2020: 114-120; Gökkaya ve Erdem, 2021). Sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği için oluşturulan mevzuat[68] ile erişilebilirlik uygulamaları hayata geçirilmiştir. Engel gruplarına uygun duyuru yapma, ortak alanlarda takip izi oluşturma, işaret dili bilen personel istihdam etme, engelli nakil aracı bulundurma ve engellilik konulu hizmet içi eğitim gibi çeşitli erişilebilirlik çözümleri mevzuatta yer almaktadır. Ancak uygulamada işaret dilinin ve indüksiyon döngü sistemi gibi araçların kullanımı henüz yaygın değildir. BMEHK Raporu'nda sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği ile ilgili uygulamaların yetersizliği dile getirilmektedir. Muayene masaları ve teçhizat engellilere uygun değildir. Örneğin, kadın-doğum kliniklerinde muayene masaları ve mamografi cihazları özellikle bedensel engelli kadınlar için erişilebilir değildir (BMEHK, 2019).

Erişilebilirlik, sağlık hizmetlerinden yararlanmada önemli olmakla birlikte sağlık hizmetinden eşit yararlanım için başkaca düzenlemeler gerekmektedir. Bu düzenlemelerin bir kısmı sağlık hizmetlerinin planlanması ile bir kısmı ise sosyal güvenlik sisteminde yapılacak değişikliklerle mümkün olabilecektir. Bu kapsamdaki

[68] Sağlık Bakanlığı Bağlı Kuruluşları Hizmet Birimlerinin Görevleri ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Engelli Kişilere Yönelik Sağlık Hizmetlerinin Sunumuna İlişkin Genelge.

adımlardan birisi sağlık profesyonelleri ve hizmet sağlayıcılar olmak üzere herkesin engelli hakları konusunda farkındalığının arttırılmasıdır. Bu amaçla çıkarılan Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik, engellilerin özel sağlık kuruluşlarından faydalanmalarını kolaylaştıran bir takım zorunlu düzenlemeler içermektedir. Hasta Hakları Yönetmeliği ise genel sağlık hizmetlerinde engellilerin ayrımcılığa uğramaması için uygulamalar tanımlamaktadır.

Sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin uygun maliyetli olması hak temelli yaklaşımın gereklerinden birisidir. Yoksullukla karşı karşıya olan engelli toplumu sağlığın piyasalaşmasının olumsuz sonuçlarından etkilenmektedir. Sağlık hizmetlerinden yararlanma oranı daha yüksek olan engelliler muayene katılım payı, ilaç katılım payı vb. gider kalemlerinin eklenmesi nedeniyle sağlık hizmetinden dışlanmaktadır. Sağlık hizmeti maliyetlerinin yüksek olması yardımcı teknolojileri edinmeyi güçleştirmektedir.

Genel sağlık sigortası primlerini ödeyemeyecek durumda olan engelli bireylerin primleri devlet tarafından ödenmekte ve sağlık yardımı yapılmaktadır. Bu destekler, tedavi giderlerini, (süreğen hastalığa bağlı engellilikte sürekli) ilaç yardımlarını, tıbbi malzeme ve cihaz yardımlarını ve günlük yaşam kalitesini artıran diğer malzemeleri[69] kapsamaktadır. SUT, hizmet bedellerinin ödenmesi sırasında hak sahibi sigortalıdan belirli hallerde katılım payı alınmasını öngörmüştür. Ancak engelli bireylere yüklenen katılım paylarının sağlık hizmetlerinin uygun maliyetli olması gereği ile uyumlu olmadığı BMEHK Raporu'nda belirtilmektedir (BMEHK, 2019: 12).

Hastaların yaşam boyu sağlık hizmeti alması gereken spina bifida, serebral palsi vb. durumları için planlama bulunmamaktadır. Hastanelerin bu tip özellikli alanlarda uzmanlık birimleri yetersizdir. Bu hizmetler için çoğu zaman yüksek ücretler ödemek gerekmektedir (Engelliler Konfederasyonu, 2018: 30-31). Engellilik durumunun kendisinin sağlık hizmetlerinde ayrımcılığa uğrama gerekçesi olduğu durumlar tespit edilmiştir. Örneğin, özel sağlık sigortası sistemine dâhil edilmemeleri söz konusudur. Özellikle zihinsel engelli çocuklar özel sağlık sigortası sisteminden dışlanmaktadırlar (İZEV, 2020).

[69] Örneğin, yatalak hastalara yönelik alt bezi yardımı.

Nadir hastalıklardan kaynaklı yeti yitimleri engellilik durumunun nedeni olabilmektedir. Nadir hastalığa sahip bireyler fizyoterapi gibi engellilik hizmetlerine gereksinim duyabilmektedir. Ancak nadir hastalıklar engellilikle ilgili mevzuatta yer almamaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın (2022). Otizm, Zihinsel Özel Gereksinimler ve Nadir Hastalıklar Dairesi tarafından hazırlanan "2023-2027 Nadir Hastalıklar Sağlık Strateji Belgesi ve Eylem Planı" bu alandaki sorunlara çözüm üretilmesi amacıyla Kasım 2022'de yürürlüğe girmiştir.

Hak temelli yaklaşım, engelli bireylere yönelik ruh sağlığı hizmetlerinin yaygınlığını ve kalitesini değerlendirmeye dâhil etmektedir. Türkiye'de ruh sağlığı hizmetlerinin ve zihinsel engelli bireylere yönelik hizmetlerin ağırlıklı olarak bölgesel hastanelerde sunulması ve yatılı tedavi sunan bu tip kurumların sayıca yetersizliği zihinsel engelli bireylerin yaşadıkları çevreden uzakta hizmet almak zorunda kalmaları sorununu beraberinde getirmektedir (Akbulut ve diğerleri, 2015: 283-286; Engelli Hakları İzleme Projesi, 2019). Engellileri de kapsayacak ruh sağlığı mevzuatının olmayışı AB Türkiye Raporu'nda eleştirilmektedir. Ruh sağlığı kurumlarının izlenmesi için bağımsız mekanizmaların tesis edilmesi önerilmektedir (AB, 2022: 43).

Engelli bireylerin cinsel ve üreme sağlığına erişiminde sorunlar yaşanmaktadır. Cinsel ve üreme hakları dâhil engelli bireylerin hakları konusunda sağlık profesyonellerinin eğitimi yetersizdir. Tıbbi muayene ve konsültasyonlarda engelli bireylerin mahremiyetine saygı gösterilmesi için gerekli protokollerin işletilmesinde sorunlar yaşanmaktadır. BMEHK Raporu'nda personelin önyargılarının cinsel sağlık hizmetlerinden yararlanmada ayrımcılığa neden olduğu belirtilmektedir (BMEHK, 2019: 12). Cinsellik, cinsel sağlık, üreme sağlığı gibi konularda basılan ve dağıtılan broşür ve kitapçıklar görme engelliler için erişilebilir değildir, sağırların mahremiyeti işaret dili bilen uzman eksikliği nedeniyle sağlanamamaktadır (Engelliler Konfederasyonu, 2018: 23). Engelli bireylerin cinsel ve üreme sağlığı ilgili mevzuatta yer almamaktadır.

Habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri, bağımsız yaşam ve kişisel hareketlilik ilkeleri ile bağlantılı olmasına karşın sağlıkla ilişkilendirilmektedir. Bunun nedeni, habilitasyon ve rehabilitasyon kararlarının sağlık uzmanları tarafından verilmesidir. Oysa ki rehabilitasyon farklı disiplinlerden uzmanların dahil edilmesi gereken bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca gerek hizmet sunulan mekânlar

gerekse araç gereç medikal ağırlıklıdır. Bu hizmetin yöntemi, süresi ve gerekli ihtiyaçların tespitinde de sağlık kurulu raporlarının belirleyici olması medikal ağırlıklı görünümü desteklemektedir. Hastaneler, fizik tedavi merkezleri, rehabilitasyon merkezleri gibi çeşitli kurumlar bu hizmetleri sunmaktadırlar. Her birinin programları ve yöntemleri birbirlerinden farklıdır. Bu farklılık hizmetin kalitesini etkilemektedir. Yardımcı teknolojilerin sağlanmasında yaşanan sorunlar da rehabilitasyon sürecini etkilemektedir (Akbulut ve diğerleri, 2014: 291).

Engellilerin sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinden eşit yararlanmaları için olmazsa olmazlardan birisi de tıbbi malzeme ve ekipmanların sağlanmasıdır. Sosyal güvenlik sisteminde bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Tedavi ve rehabilitasyon sürecinde malzemelerin bir kısmı sağlanırken bir kısmı SUT çerçevesinde belirlenen usullere göre temin edilmektedir. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun (SSGSS) getirdiği sağlık hizmeti güvencesi ile engelli bireylerin kazandığı haklar tıbbi medikal malzemeler için de geçerlidir. Bu malzemeler için devletin ödeyeceği bedeller ve malzeme miktarı SUT'ta belirtilmektedir.

Engellilerin yaşadığı en önemli sorun, SGK'nin bir takım medikal cihazlara ilişkin cüzi ödemeler yapması veya bazı cihazları hiç ödeme kapsamına almaması nedeniyle engelli bireylerin uğradığı kayıplardır. SUT'ta malzeme ve hizmetlerin hangi koşullarda ve bedellerde karşılanacağı tek tek belirlenmiştir. Kimi hallerde mali kaygılar sebebiyle birçok yardımcı medikal malzeme, kapsam dışı bırakılmaktadır (Bülent Küçükaslan ile görüşme, 18.09.2019; Hakan Özgül ile görüşme, 18.09.2019; Süleyman Akbulut ile görüşme, 28.03.2020; Hale Yıldız ile görüşme, 6.02.2020). SUT, tıbbi bakış açısına indirgenmesi nedeniyle eleştirilmektedir. Bu bakış açısı nedeniyle engelli bireylerin kişisel hareketliliğini destekleyici bazı cihazlara tebliğde yer verilmemektedir. Örneğin, ellerini kullanabilen engelliler için kol gücüyle çalışan tekerlekli sandalyeler desteklenmemektedir (Akbulut ve diğerleri, 2014: 329).

Genel sağlık hizmetlerinin sunumunda ayrımcılığı önlemeye yönelik gelişmeler olumludur ancak ruh sağlığı, cinsel ve üreme sağlığı ve nadir hastalıklar gibi başlıklardaki ilerlemeler yetersizdir. Sağlık raporu sisteminin engellilik politikası üzerindeki belirleyiciliği dışlayıcı sonuçlar doğurabilmektedir. SUT çerçevesinde

sürdürülen medikal malzeme ve teknik donanım destekleri engelliliğin çeşitliliğini dikkate almamakta ve mevcut ekonomik koşullarda yeterli olmamaktadır.

V. SİYASETE, YÖNETİME VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINA KATILIM

Engelli bireylerin kendileriyle ilgili politikalara, genel siyasete ve sivil toplum örgütlerine katılarak kamusal yaşama dâhil olmaları hak temelli yaklaşımın hedefleri arasındadır. Siyasete katılımın ilk aşaması olan seçme ve seçilme hakkına yönelik Türkiye mevzuatında düzenlemeler yapılmıştır.[70] Seçmen kütüklerinde engellilik durumlarının belirtilmesi, sandıkların erişilebilir yerlere yerleştirilmesi, seyyar sandık hizmeti, sırada öncelik, oy kullanmaya refakat ve görmeyenler için erişilebilir pusula temini mevzuatta yer almaktadır.[71]

Mevzuattaki iyileştirmelere karşın engellilerin sandıklara erişim, oy kullanma ve gizliliğin sağlanması konusunda ciddi güçlüklerle karşılaştıkları da gözlenmektedir. Örneğin, seyyar sandık uygulaması şehir merkezleri ile sınırlıdır. Seçim görevlilerinin engellilik konusunda bilgilerinin olmaması nedeniyle özellikle oy vermede refakat başta olmak üzere sandık çevresinde ayrımcılıkla sonuçlanan durumlar yaşanmaktadır. Engelli seçmenlerin seçimlere katılım oranları son üç genel seçimde genel katılım oranının yaklaşık yüzde on altındadır (EYHGM, 2017: 44). Seçmen olarak katılımın dışındaki katılım biçimlerinden olan partiye üye olma ve aday olma gibi pratiklerin oranı düşüktür. Ancak Karataş'ın (2017) araştırmasına göre katılanların %83'ü gerekli şartlar sağlandığında partilerin organizasyonlarına katılabileceklerini ve aday olabileceklerini ifade etmektedir.

Engellilik durumu nedeniyle kısıtlılık kararı olanlar seçme ve seçilme hakkından yararlanamamaktadır. Buna karşın, hak temelli yaklaşım, tam kısıtlılık kararı yerine destekli karar verme alternatiflerinin politikaya dâhil edilmesini önermektedir (Aslantürk, 2021: 58-60). BMEHK Raporu, zihinsel engelli bireylerin seçme seçilme hakkını yasaklayan düzenlemenin iptal edilmesini tavsiye etmektedir (BMEHK, 2019: 12-13). Engellilik nedeniyle kısıtlılık kararının seçme ve seçilme hakkına engel olması 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi

[70] Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 17, 36, 90 ve 93. Maddeler.
[71] Yüksek Seçim Kurulunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, Madde 6.

sonuçları üzerine tartışma konusu haline gelmiştir. AK Parti, Yüksek Seçim Kurulu'na (YSK) yaptığı başvuruda zihinsel engelli bireylerin oy kullandırılmasını usulsüzlük gerekçesi olarak öne sürmüştür (Ak, 2019).

Politika oluşturma, karar alma ve hizmet sunumu süreçlerinde engellilerin, ailelerinin ve engellileri temsil eden sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması EHK'nin genel esasları arasında sayılmaktadır. Kanunda ayrıca, habilitasyon ve rehabilitasyon ve eğitim değerlendirmesi süreçlerinde engelli birey ve ailesinin katılımının sağlanacağı belirtilmektedir. ÖZİDA döneminde, etkililiği sorgulanmakla birlikte Şura ve Yüksek Konsey, katılım mekanizması olarak mevzuatta yer almaktaydı. Ayrıca Sakatlar Konfederasyonu politika kararlarına çeşitli yöntemlerle dâhil edilmişti (Erten ve Aktel, 2017). Mevcut uygulamada ise EYHGM'nin şura ve konsey gibi organları bulunmamaktadır. Buna karşın katılımcılığı sağlamak için çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Örneğin, Engelsiz Vizyon Belgesi ve Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı çalışmaları kapsamında engelli sivil toplumunun katılımıyla çalıştaylar gerçekleştirilmiştir.[72] Ancak bu gibi toplantıların kararlarının bağlayıcılığına dair düzenleme bulunmamaktadır. Engelli sivil toplumunun katılımcısı olduğu tek yapı Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu'dur. Engellilik alanında faaliyet gösteren ve en çok üyeye sahip iki konfederasyondan temsilci Kurulda yer almaktadır. Mevcut uygulamada politika yapıcıların karar süreçlerini katılıma açmaya dair çerçeveleri bulunmamaktadır.

Engelli örgütlerinin bir bölümü himayeci taleplerini sürdürmektedir (Nejat Taştan ile görüşme, 27.03.2020). Bir kısmı ise bağımsız yaşam ve erişilebilirlik gibi talepleri sahiplenmektedir. Taleplerini çeşitli yollarla dile getirmektedirler. Sosyal medya aktivizminin yükselmesi ile birlikte savunuculuk çalışmaları politika yapıcıları etkileme gücüne erişmektedir. Örneğin, COVİD 19 pandemisi sürecinde alınan kararların duyurulduğu Cumhurbaşkanı sunuşlarına işaret dili tercümesi eklenmesine dair çağrı yapılmış ve gerekli düzenleme yapılmıştır (İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği, 2020). Yakın zamandaki bir başka örnek ise görme engelliler için oy pusulası şablonu talebinin gündeme getirilmesidir. Önceki seçimlerde maliyetler öne sürülerek

[72] Çalıştay başlıkları: İstihdam, Veri ve İstatistik, Sportif, Turistik ve Kültürel Faaliyetlere Katılım, Sağlık ve İyilik Hali, Erişilebilirlik: Yapılı Çevre, Erişilebilirlik: Bilgiye Erişim, Erişilebilirlik: Ulaşım, Kapsayıcı Eğitim, Hak Temelli Yaklaşımın Yaygınlaştırılması, Bağımsız Yaşam, Siyasal Yaşama Katılım, Hakların Korunması ve Adalet, Karar Mekanizmalarına Katılım.

reddedilen erişilebilir oy pusulası talebi karşılanmıştır (Ilgın Aydınoğlu ile görüşme, 06.02.2020).

Yeni katılım araçlarını kullanarak politikaya dâhil olan engelli sivil toplum örgütleri kendilerini hak temelli yapılar olarak tanımlamaktadır. Hak temelli yaklaşımın sivil toplumda yükselmesi, engellilik durumlarına özgü kurumların sahneye çıkması ve sivil toplum kuruluşu ağları karar süreçlerine katılımı talep eden ve gerçekleştiren sonuçlar yaratmıştır. Örneğin, Nadir Hastalıklar Ağı ve Engelli Çocuk Hakları Ağı politika sürecine etki etmeye çalışmaktadır.

Öz savunuculuk yapan ve aktivist olan engelli bireylerin mücadeleleri görünür hâle gelmiştir (Beyza Ünal ile görüşme, 28.03.2020; Ilgın Aydınoğlu ile görüşme, 06.02.2020; Ardahanlıoğlu, 2022: 49). Hak temelli engelli derneklerinin, engelli kadın derneklerinin ve farklı engel grupları derneklerinin savunuculuk çalışmaları son yıllarda dikkat çekmektedir. İzleme, denetleme ve talep odaklı çabaları politika sürecinde karşılık bulmaktadır. Örneğin, otizmli bireylere dair savunuculuk yürüten kurumların ve Nadir Hastalıklar Ağı'nın öncülük ettiği çalışmaların sonucunda TBMM'de her iki konuyla ilgili araştırma komisyonları kurularak raporlar hazırlanmıştır (TBMM, 2020a; 2020b). Nadir Hastalıklar Ağı, Nadir Hastalıklar Sağlık Strateji ve Eylem Planı'nın oluşturulmasına katkı sunan kurumlar arasında yer almaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2022).

Sayılan gelişmeler engelli kurumlarının bazı taleplerinin karşılık bulduğunu ve politikaya etki edildiğini göstermektedir (Zeynep Çakır ile görüşme, 27.03.2020). Ancak bunlar sorunlar karşısında ortaya çıkan ve hak ihlallerinin sonlandırılmasını içeren taleplerdir. Engelli sivil toplumunun politika sürecinin her aşamasına dâhil edilmesine dair mevzuat ve uygulama ihtiyacı devam etmektedir.

VI. KÜLTÜREL YAŞAMA, EĞLENCE, DİNLENME VE SPOR ETKİNLİKLERİNE KATILIM

Engellilerin toplumsal yaşamın her boyutunda eşit bireyler olarak var olmaları, sanat etkinliklerinden turizme kadar her hizmete dâhil edilmeleri ile mümkün olabilmektedir. Kültürel yaşam, eğlence, dinlenme ve spor etkinliklerine katılımın sağlanması için öncelikle fiziki çevrenin ve ulaşımın erişilebilirliğine ilişkin önlemler hedeflenmiştir.

Bu alanlardaki planlamalarda engelli bireylerin katılımının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. EHK'de kültürel yaşama, eğlence, dinlenme ve spor etkinliklerine katılım konusunda fiziki erişilebilirliğin sağlanmasına ağırlık verilmektedir.[73] EHK'nin geçici ikinci maddesinde kamusal hizmet sunulan tüm mekânların erişilebilir hâle getirilmesiyle ilgili süreler belirlenmiştir. Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonları kültür, dinlenme, eğlence ve spor alanlarının erişilebilirliğini denetlemekle görevlendirilmiştir. Ancak erişilebilirlik sürelerinin her yıl uzatılması denetimleri etkisiz hale getirmektedir. Bu nedenle kültür ve sanat alanlarının erişilebilirliği hedefine ulaşmak güçleşmektedir. Kamu kurumları bu alandaki hizmet planlamalarında engelli bireylerin ihtiyaçlarını gözetir uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Örneğin, CD ve kaset gibi araçların Braille alfabesi ve benzeri formatlar biçiminde engelliler için çoğaltılması ya da ödünç verilmesi yetki ve izin alınmadan yapılabilmektedir.[74] Gazete, dergi ve kitap gibi yayınların elektronik bir kopyasının görme engellilerin kullanımı için Milli Kütüphane'ye gönderilmesi zorunluluğu mevzuata eklenmiştir.[75] Televizyon yayınlarında işaret dili çevirisi ve sesli betimleme bulunduran yayınların sayısı ve süreleri artırılmıştır. Televizyonların internet sitelerinde erişilebilir hizmetlere yer verilmiştir.[76] Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü ve Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü binaların fiziki yapılarının geliştirilmesi ve engelli bireylerin bedelsiz-indirimli bilet temini ile kültür sanat etkinliklerine katılımını desteklemektedir. Uygulamalar fiziki çevrenin yeniden yapılanması, erişilebilir sanat ürünlerinin hazırlanması ve bilgiye erişim ağırlıklıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012 yılından itibaren erişilebilirlik ile ilgili mevzuatta belirtilen düzenlemeleri yapan tesislere, "Herkes İçin Erişilebilirlik Belgesi" vermeye başlamıştır. Müzelerin, ören yerlerinin ve kütüphanelerin erişilebilir hâle gelmesi için girişimler devam etmektedir. Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından desteklenen "Erişilebilir Turizm ve Engelsiz İstanbul Projesi" kapsamında İstanbul'daki müzelerde erişilebilirlik düzenlemeleri yapılmıştır. Bu çalışmalar fiziki çevre ile sınırlı tutulmamaktadır. Müzelerde sesli betimleme, işaret dili çevirisi ve Braille materyaller gibi uygulamalar

[73] EHK; 3d., 3l., 6., 15. ve geçici 2. Maddeler.
[74] Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Ek Madde 11.
[75] Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserleri Derlemesi Hakkında Kanun, Madde 8.
[76] Sağırların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik.

da hizmete girmiştir. Ancak başta fiziki çevre olmak üzere erişilebilirlik sorunları devam etmektedir. Turizmin her boyutuna erişilebilirliğin dâhil edilmesi sağlanamamaktadır. Örneğin, tarihi yapıların restorasyonunda erişilebilirlik gerekleri dikkate alınmamaktadır (Yeşilyurt ve diğerleri, 2014: 6; Evcil, 2018).

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nün "Kör, Görme Engelli veya Başka bir Nedenle Basılı Materyal Okuma Engellilerin Yayımlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşması"nın 21 Mart 2021 itibariyle Türkiye tarafından onaylanması ile bu alandaki gelişmelerin hızlanması beklenmektedir. Onay kararının ardından engelli sivil toplum örgütleri konuya ilişkin taleplerini paylaşarak hükümeti harekete geçmeye davet etmiştir (Posta Gazetesi, 21.08.2021).

Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı'nın (ZİÇEV) Engellilerin Kültürel Yaşam ve Sanata Katılım Hakkı Saha Araştırmasında Engelsiz Vizyon, Ulusal Otizm Eylem Planı gibi engelliliğe özgü politika belgelerinde, kültürel yaşama katılımın desteklenmesine ilişkin bölümlerin yaptırım içermeyen genel söylemler barındırdığı belirtilmektedir. Kültürel hakların medeni, siyasal ve ekonomik haklara göre göz ardı edildiği ifade edilen araştırmada engelli kişilerin kültürel yaşama katılımının hak olarak tanınması, kültürel ve sanatsal aktiviteleri rehabilitasyon aracı olarak gören anlayışın terk edilmesi önerilmektedir (ZİÇEV, 2021: 20-21).

AB'nin 2013 yılında aldığı erişilebilir turizmin geliştirilmesi tavsiye kararı doğrultusunda ilgili mevzuatta ve politika belgelerinde engellilik görünür hâle gelmiştir. Türkiye, European Network For Accessible Tourism (ENAT) - Avrupa Erişilebilir Turizm Ağı) çalışmalarına katılmıştır. Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik'le seksen oda ve üzeri kapasitesi olan otel ve tatil köylerinde erişilebilirlik düzenlemeleri zorunlu hale getirilmiştir. Havayolu ile Seyahat Eden Yolcuların Haklarına Dair Yönetmeliğe göre ise hava yolu işletmesi engelli bireylerle ilgilenme ve ihtiyaçlarının giderilmesinden sorumludur. AB'nin ve ENAT'ın gereklilikleri doğrultusunda turizm tesislerine dair erişilebilirlik standartları düzenlenmiştir. Ancak maliyetler ve engelliliğe dair toplumsal algılar nedeniyle mevzuatın uygulanmasında ve engelsiz turizm doğrultusunda ihtiyaç duyulan diğer düzenlemelerin tamamlanmasında güçlük yaşanmaktadır (Cavlak ve Cavlak, 2019: 38).

Dünyada erişilebilir turizme yönelik yapılan yasal düzenlemeler tüm engelli gruplarını kapsayan uygulamaları içermekte iken Türkiye'de ise genellikle bedensel engellileri temel alan düzenlemelerin yapıldığı dolayısıyla diğer engel gruplarının göz ardı edildiği belirtilmektedir (Akdu ve Akdu, 2018: 117). Seferihisar Engelliler Kimsesizler Alternatif Su Sporları Gençlik ve Spor Derneği (SEKADER) tarafından İzmir'de sınırlı örneklemle gerçekleştirilen ortopedik engellilerin deniz ve plaj turizmine erişimi araştırmasında engellilerin engelsiz turizme dair bilgilerinin sınırlı olduğu ve oteller ile plaj gibi turizm alanlarının erişilebilirlik sorunlarının devam ettiği tespit edilmiştir (SEKADER, 2021: 19). Akıncı ve Sönmez'in (2015: 109) araştırmalarında ise engelli bireylerin ekonomik koşullar ve fiziki erişilebilirlik sorunları nedeniyle turizm faaliyetlerine katılamadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Kültürel yaşama katılım başlığında üzerinde durulması gereken alanlardan birisi de spordur. Spor etkinliklerine katılımın desteklenmesi EHK'de yer almaktadır.[77] Türkiye'de engellilere yönelik spor politikaları, Gençlik ve Spor Bakanlığı öncülüğünde yürütülmektedir. Engelli bireyleri spora teşvik etmek, ulusal ve uluslararası müsabakalara katılımını sağlamak ve spor tesislerini erişilebilir hâle getirmek, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın yanı sıra MEB ve üniversitelerin de sorumluluğundadır.[78] Spor alanlarının erişilebilir hâle getirilmesi bu alandaki politika hedeflerinin başında gelmektedir.

Engelli bireylerin amatör ve profesyonel spora yönlendirilmesine yönelik uygulamalar uzun yıllardır devam etmektedir. Engelliler Spor Federasyonu 1990 yılında kurulmuştur. 2000 yılında engel grupları gözetilerek dört federasyona ayrılmıştır. Bedensel, görme, işitme ve zihinsel engelliler federasyonları hizmete başlamıştır. Engelli spor takımları ulusal ve uluslararası yarışmalara katılmaktadırlar.

İzleyici ve katılımcı olarak spor etkinliklerinde engelli bireylerin yer almasına ilişkin başta Gençlik ve Spor Bakanlığı olmak üzere birçok kurum görevler üstlenmektedir. Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün görev alanları arasında engelli bireylerin spor yapabilmelerini sağlamak ve yaygınlaştırmak üzere hizmetler sunmak yer alırken bu alandaki diğer düzenleme ise Spor Faaliyetlerinde veya Etkinliklerde Üstün Başarıya Sahip Olan Kişileri Ödüllendirme Yönetmeliği'dir. Spor etkinliklerine

[77] EHK, Madde 33.
[78] Başarılı Sporculara Aylık Bağlanması ile Devlet Sporcusu Unvanı Verilmesi Hakkında Kanun.

katılımın desteklenmesi için Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun'la seyir alanlarında, çocuklar ve engellilerin müsabakaları izleyebilmeleri için durumlarına uygun yerler tahsis edilmesi sağlanmıştır.[79] Bakanlığın engelsiz kamp, engelliler spor federasyonları ve yarışmaları bu alanda en bilinen hizmetlerdir.

Spor yapılarının erişilebilir olmaması eleştirilmektedir. Spor tesisleri her türden engelli birey için yetersiz görülmektedir. Tesislere ulaşım, tesis içi düzenlemelerin ve tasarımın engelleyiciliği ve güvensizliği öne çıkan sorunlar arasındadır. Sadece profesyonel ve amatör olarak spor yapan engelli kişilerin değil, aynı zamanda rekreasyon amacıyla spora katılım sağlayan engelli kişiler için de olanaklar yetersizdir. Engellilere yönelik son dönemlerde düzenlemeler yapılsa da yine çok fazla eksikliğin olduğu ifade edilmektedir (Mumcu, 2017: 223; Kızar, 2018: 143; Kızar ve diğerleri, 2018: 846; Anatca ve Yılmaz, 2019: 153; Ergin, 2021: 299; Argan ve diğerleri, 2021: 85-88).

Yalnızca fiziki çevre değil, sağlamcı tutumlar da engelli bireylerin spora katılımını güçleştirmektedir. Engelli sporcular yarışma alanlarında pek çok ayrımcı uygulamalara maruz kalmaktadır. Engellilik durumu söz konusu olduğunda sporcu kimliklerinin görmezden gelindiği ve engelli sporcuların kişisel bir trajedi veya kahramanlık öyküsü gibi ele alındıkları görülmektedir. Engelli sporcuların medyada yer alırken engellilik durumları gizlenerek sadece "torso" yani bedenlerinin üst bölgesine ilişkin görsellerin kullanılması da sağlamcılığa yönelik dayatmaların bir göstergesi kabul edilmektedir (Anatca ve Yılmaz, 2019: 153).

Engelli sporunun organizasyonunda ve yaygınlaşmasında mali sıkıntılar gündeme gelmektedir. Gerek kamusal gerekse özel maddi kaynak bulmada güçlükler yaşanmaktadır. Sporcular nitelikli spor ekipmanlarına ulaşamamaktadır. Yapılan sporlara uygun protezlerin temininde güçlük yaşanmaktadır. Yurtdışındaki örneklerle karşılaştırıldığında rehabilitasyon merkezlerinin ticari kurumlara dönüştükleri ve hizmet, kadro ve ekipman açısından çok yetersiz oldukları ifade edilmektedir (Mumcu, 2017: 222; Anatca ve Yılmaz, 2019: 153-155; Argan ve diğerleri, 2021:88).

Geleneksel yaklaşım, bu başlıkta ele alınan hizmetleri engelli bireyler için temel ihtiyaçlar arasında kabul etmekten uzaktır. Hak temelli yaklaşım ise tersine engelliler için kapalı tutulan her alana dâhil edilmeyi politikanın odağına almaktadır.

[79] Madde 5c.

Kültür, sanat, turizm ve spor uygulamaları değerlendirildiğinde geleneksel yaklaşımın izlerini tespit etmek mümkündür. Bu alanlarda hayata geçirilen hizmetlerin etkisi sınırlı ve kapsamı dardır. Engellilik mevzuatının dayanağı olan EHK'ye asgari düzeyde uyum amaçlanmıştır. Hizmetler indirimlerle, farkındalık çalışmalarıyla ve kampanyalarla sınırlı kalmıştır.

VII. ADALET HİZMETLERİNDEN ETKİLİ YARARLANMA

Hak temelli yaklaşım, engellilerin haklardan yararlanmasının garanti altına alınmasını ve kapsayıcı hizmetlerin sunumunu hedeflemektedir. Bu nedenle engelli bireylerin yasal kapasitelerinin artırılması haklardan yararlanmanın önemli gereklerinden biri haline gelmektedir. Haklardan eşit yararlanmak için engelli bireylerin yasa önünde eşitliğinin sağlanması, adalet hizmetlerinde destek mekanizmalarının temin edilmesi ve her türlü kötü muameleyi önlemek üzere mevzuatın ve yaptırımların belirlenmesi gerekmektedir.

Yasal kapasitenin geliştirilmesi amacıyla Adalet Bakanlığı'nın engellilerin adalet hizmetlerinde yaşadıkları ayırımcılığın giderilmesine yönelik girişimleri bulunmaktadır. Örneğin, adalet reformu belgelerinde engelli bireylere yönelik hedefler ve eylemler tanımlanmaktadır. Adalet kurumlarının erişilebilirliğinin artırılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır (Adalet Bakanlığı, 2019: 66-69; 2020: 73-74).

Erişilebilirlik, tüm başlıklarda olduğu gibi adalete erişim ve yasal kapasitenin geliştirilmesi için de olmazsa olmazdır. Dolayısıyla Adalet Bakanlığı başta olmak üzere bu alanda hizmet veren kurumların plan ve hedeflerinde erişilebilirliğe sıklıkla yer verilmektedir. Bu bağlamda adliye, polis merkezi ve cezaevi gibi kurumların fiziki erişilebilirlik sorunlarının çözümü amaçlanmaktadır. Erişilebilirliğe yönelik uygulamaların diğer boyutu ise işaret dilinin ve kabartma yazının kullanımı gibi farklı iletişim imkânlarının geliştirilmesine yönelik uygulamalardır. Ayrıca engelli bireylerin taleplerini gözetecek personel istihdam edilmesi ve birim oluşturulması yasal kapasiteyi güçlendirmektedir. Ancak bu yöndeki gelişmeler politika hedefleri ile uyumlu gerçekleşmemektedir (Ertürk ve diğerleri, 2014; Taşçı ve diğerleri, 2018: 82; Çelik, 2018: 94; ESHİD, 2018: 23-84; Demirdöğen, 2019: 84-87).

Türkiye mevzuatındaki mevcut vesayet sistemi engelli bireyler açısından yasal kapasiteyi daraltmakta ve adalete eşit erişimi zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda şiddet

ve istismara neden olmaktadır. Bunun en önemli nedeni engelli birey için verilen tam ehliyetsizlik kararının sonuçlarıdır. Tam ehliyetsizlik seçme ve seçilme hakkını engellemektedir. Tıbbi müdahalelerde vasilerin kararlarını belirleyici hale getirmektedir. Bankacılık işlemlerinden evlat edinmeye kadar engelli bireylerin haklarını kullanmalarını engelleyici sonuçlar doğurmaktadır. Vasilik sistemi, özellikle zihinsel engelli bireyler açısından hak ihlallerine neden olmaktadır (Erkem, 2010: 60-61; Engelliler Konfederasyonu, 2018: 17).

Engelli bireylere yönelik her türlü şiddet ve istismarın önlenmesi için mevzuatta hükümler bulunmaktadır. Örneğin, şiddet eylemlerinin engellilere yönelmesi durumunda cezalar ağırlaştırılmaktadır.[80] Şiddet Önleme Merkezleri ve Umut Evleri bulunmaktadır. Tüm hizmet alanlarında olduğu gibi adalet hizmetlerinin sunumunda, şiddet ve istismarın önlenmesinde de kamu personelinin hak temelli engellilik bilinci eksikliği ihlallere neden olmaktadır. Engelli hakları hâkim, savcı, cezaevi personeli ve emniyet görevlilerinin eğitimlerinin parçası haline getirilmemiştir. Stajlarda ve hizmet içi eğitimlerde zorunlu başlık kabul edilmemektedir. Bunun yanında mevzuatın bilinmesi ihlalleri önlemede yeterli olmamaktadır. Yalnızca mevzuatın anlatıldığı eğitimler uygulamadaki hak ihlallerinin sona ermesi için yeterli değildir. Hak temelli uygulamalara dair açıklamaların eğitimlere eşlik etmesi gerekmektedir (Akbulut ve diğerleri, 2017: Şimşek ve Songur, 2018: 109).

Yasal kapasitenin artırılması bahsinde erişilebilirlik ve personel eğitiminin ardından üzerinde durulacak bir başka mesele kurumlardır. Adliyeler, cezaevleri, polis evleri ve noter gibi adalet hizmeti sunan kurumların fiziki erişilebilirlik sorunlarından kaynaklı ayrımcılık potansiyelleri yukarıda ele alınmıştır. Ancak bununla kalmamaktadır. Kurumların işleyişleri ve ayrımcı tutumların sürdürülmesi de engelli bireyler açısından ihlallere neden olmaktadır (Akbulut ve diğerleri, 2017: 30; ESHİD, 2019: 12). Adliyeler, cezaevleri, bakımevleri, akıl hastaneleri ve sığınma evleri mevzuatta yer alan makul uyumlaştırma ve diğer sorumluluklarına karşın engelli bireyler açısından ihlal kaynağı olmaya devam etmektedir. Bu kurumlarda birçok ihlal ortaya çıkmaktadır. Örneğin, noter işlemlerini düzenleyen mevzuatta yapılan değişikliğe rağmen, engelli bireylere şahit dayatması yapılmaktadır. Bu husus

[80] TCK, 82/1-e, 86/3-b, 94/2-a, 96/2-a, 102/3-a, 109/3-f, 142/2-son, 149/1-e 278/3. Maddeler.

BMEHK Raporunda da yer almaktadır. Gerekli düzenlemelerin yapılması tavsiye edilmektedir (BMEHK, 2019: 6).

Engelli tutuklu ve mahkûmlar, cezaevlerinin fiziki şartlarından ve uygulamalarından dolayı hak ihlallerine uğramaktadırlar. Bu ihlaller fiziki çevreden kaynaklı ayrımcılıkla sınırlı kalmamaktadır. Şiddet, kötü muamele ve istismar gibi ihlallerin temelinde engelliliğe yaklaşım bulunmaktadır. Cezaevi sisteminin engelleyiciliğinin yanında engelliliğin sağlık kurulu raporuna dayanan ve %40 üzeri oran gerektiren dar tanımı da ihlalleri artırmaktadır. Ağır engelli ve hasta olup yaşamını tek başına sürdüremeyen mahpuslar için R tipi (Rehabilitasyon Tipi) hapishaneler 2012'den beri hizmet vermektedir. Ankara (158 kişi), İzmir (156 kişi) ve Elazığ'da (156 kişi) (Adalet Bakanlığı, 2016) bulunan kurumların kapasitesi yetersizdir. Daha da önemlisi bunlar ayrıştırılmış kapalı kurum niteliğindedir. Hak temelli yaklaşıma göre tüm ceza infaz kurumlarının kapsayıcı olması beklenmektedir (Advocates, 2019; Gülmez Korkmaz ve Çilingir, 2021: 19-20; Sabak, 2021: 15-16, 52-54; CİSST, 2022: 63-68).

Engelli bireyler için eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesinde en önemli unsurlardan birisi sayılan adalet hizmetlerinden etkili yararlanmaya yönelik çabaların fiziki erişilebilirlik hizmetlerine yönelmesi hak ihlallerinin devam etmesine neden olmaktadır. Her türlü adalet hizmetinden engelli bireylerin dışlanmasında ilgili personelin tutum ve davranışları erişilebilirlik kadar etkili olmaktadır. Sağlamcı tutum ve davranışlar mevzuatın uygulanmasını engellemektedir.

VIII. RİSK DURUMLARI VE ACİL İNSANİ DURUMLAR

Deprem, sel, savaş, ekonomik kriz ve göç gibi acil durumlara yönelik eylem planlarına engellilerin dâhil edilmesi, hak temelli yaklaşımın üzerinde durduğu konular arasındadır. Afetlerin etkilerini azaltıcı tedbirlerin planlanmasında, erişilebilirlik gerekliliklerinin dikkate alınmasında ve engellilik durumundan kaynaklanan risklerin bertaraf edilmesinde Türkiye'de son dönemde gelişmeler yaşanmıştır. Bu kapsamda, çeşitli kurumlar farklı tarihlerde afetlere hazırlık eğitimleri düzenlemiş ve eğitim materyali hazırlamıştır. Örneğin, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) 2009'da Depremde Engelli Bireylerin İlk 72 Saati adlı kitapçığı

yayınlamıştır. EYHGM'nin afet ve acil durumlara yönelik yayınları bulunmaktadır. Ancak temel mevzuata ve uygulama planlarına engellilik dâhil edilmemiştir.

Afet ve acil durum mevzuatında, engelliliğe özgülenmiş düzenleme ve politika belgesi bulunmamaktadır. Temel düzenleme olan AFAD Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'da engellilikle ilgili maddeye yer verilmemiştir. Bu alana ilişkin diğer mevzuatta engellilere yönelik hükümler vardır. Ancak söz konusu hükümler, çocuklar ve yaşlılar gibi acil durumlarda desteğe ihtiyaç duyabilecek gruplarla birlikte engellilerin de sayılmasından ibarettir. İlgili mevzuatta tahliye sırasında engellilere refakat, yardımcı cihaz kullananların tahliyesi, kaçış yollarının erişilebilirliği ve acil durum uyarılarının erişilebilir olması gibi hususlara değinilmektedir. Afet ve acil durumları düzenleyen mevzuatın parçası olan Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik'te yangın durumlarında engellilerin tahliyesini düzenlemeye yönelik hükümler bulunmakla birlikte hangi engel grubuna yönelik ne tür düzenlemeler yapılacağı açıklanmamıştır.

Afet ve acil durum mevzuatının sınırlı yaklaşımı diğer hizmetlerin risk ve insani acil durumlarda engelli bireyler açısından nasıl sürdürüleceğine dair mevzuatta da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bakım ve ilaç gibi destek hizmetlerinin afetlerde nasıl sunulacağına dair düzenleme bulunmamaktadır. Türkiye'de Arama ve Kurtarma Yönetmeliği'nde engellilik yer almamaktadır. Yine Ulusal Radyolojik Eylem Planı'nda engellilikle ilgili yaklaşım geliştirilmemiştir. Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı 2023'te engellilerin durumu ile ilgili özgün düzenlemelere yer verilmemiştir. AFAD Stratejik Planı'nda engelliliğe yönelik ilkeler bulunmakla birlikte eylemler tanımlanmamıştır. Türkiye'de engelli bireylerin afetlere hazırlık düzeyinin düşüklüğü, erişilebilirlik sorunlarının çözülememiş olması, afet eğitimlerinin yaygın olmaması ve erişilebilir eğitim materyallerinin temin edilmemesi hak ihlallerine neden olmaktadır (Tonak ve Kitiş, 2020: 82; Aslan, 2021: 196).

Uzun yıllardır Afrika'dan ve çevre ülkelerden göç çeken Türkiye, Suriye savaşının başladığı 2011'den itibaren kitlesel göç hareketi ile karşı karşıyadır. Son yıllarda Afganistan başta olmak üzere sınır olmayan ülkelerden de mülteciler gelmektedir. Bu ülkelerde devam eden savaş şartlarının engellilik durumunu artırıcı etkisi düşünüldüğünde Türkiye'de yüzbinlerce engelli mülteci yaşamaktadır. Bu

nedenle, risk durumlarında ve acil insani durumlarda engellilere yönelik uygulamaların değerlendirilebileceği başlıklardan birisi göçtür.

Engelli mülteciler,[81] öncelikle tüm mülteciler gibi iltica mevzuatından kaynaklanan mağduriyetlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Türkiye iltica hukukunun özgünlüğünden kaynaklı olarak mülteci statüsüne sahip olmadıklarından hak ihlalleri yaşamaktadırlar. Çünkü yasa, mülteci statüsünü yalnızca Avrupa'dan gelenlere tanımaktadır. Göç mevzuatındaki tanım gereği Türkiye'de mültecilik haklarından yararlanamayan engelli mülteciler hayatlarını çoklu ayrımcılık riski ile sürdürmeye çalışmaktadır (Alsancak ve Kutlu, 2020).

Engellilik durumu iltica mevzuatının hiçbir düzenlemesinde yer almamaktadır. Gerek Yabancılar Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) gerekse Suriye'den gelen mültecileri kapsayan Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY) doğrudan engellilere yönelik hüküm içermemektedir. YUKK'de ve GKY'de meseleye yaklaşım, engellilerin özel ihtiyaçları olan kişiler olarak refakatiz çocuklar, yaşlılar, hamileler gibi desteğe ihtiyaç duyan kesimler arasında sayılmasından ibarettir.[82]

Engelli mültecilerin sağlık, eğitim ve çalışma gibi temel haklarda yaşadığı ihlallerin yanında yardımcı teknolojilere sahip olma ve sürekli ilaçlarının temini gibi doğrudan engellilikle bağlantılı ihtiyaçlarının giderilmesinin belirsizliği de sorunlara neden olmaktadır. Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) engelli mültecilere dair veri paylaşmazken, sivil toplum kuruluşlarının bu konuya özgü çalışmaları ve araştırmaları bulunmaktadır. Örneğin, 2020-2021 tarihli araştırmaya göre dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke olarak Türkiye'de, ülkedeki toplam mülteci nüfusu içinde yaklaşık yarım milyon kişinin engelli mülteciler olduğu düşünüldüğünde, mültecilerin durumuyla ilgili dinamikler, engellilerle ilgili sorunlara yeni bir katman eklemektedir. Türkiye'de engelli mülteciler konusunda da güvenilir ve güncel veriler sınırlıdır. Büyük ölçekli değerlendirmelerin/çalışmaların olmaması da, bu kişilerin karşılaştığı engellerin ve ihtiyaç duydukları destek hizmetlerinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Sistematik şekilde toplanmış verilerin olmaması da, daha az görünür

[81] Bu çalışmada mülteci kavramı uluslararası hukuk bağlamında kullanılmaktadır. Mülteci tanımı, Geçici Koruma Kapsamında Türkiye'de olan Suriyelileri, sığınmacılar ve düzensiz göçmenleri kapsamaktadır.

[82] YUKK, Madde 3l ve GKY, Madde 3l.

türde engelleri olan engelli mültecilerin tespit edilmesini engellemektedir (Memişoğlu vd, 2021).

Mevcut engellilik politikasının uygulanmasının değerlendirildiği bu bölümde analiz edilen diğer insani acil durum COVİD 19 pandemisidir. Pandemi süresince engelli bireylere yönelik hizmetler birçok alanın kapsamına girmiştir. Eğitimden ulaşıma, istihdamdan sağlığa tüm kamu hizmeti alanlarında acil insani ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Afet ve acil durum mevzuatının yanında toplum sağlığı ve salgınla mücadeleye yönelik mevzuatın engellilik hizmetleri için yol gösterici olması beklenmiştir. Ancak söz konusu mevzuat incelendiğinde de engelliliğe özgülenmiş politika belgesi tespit edilmemektedir. Bu nedenle engelliler pandemi boyunca en çok tehdit altında olan, salgından ve salgın tedbirlerinden en çok etkilenen gruplar arasında olmuştur (Derin Yoksulluk Ağı, 2020; Davis, 2022). Kamusal hizmetlerin sunumunda meydana gelen kesintiler ve değişiklikler kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi ayrımcılık riski altındaki gruplara etkisi planlanmadan gerçekleştirildiğinden bu gruplar hak ihlallerine uğramıştır. Engelli bireyler neredeyse tüm hizmet alanlarında dışlanma ile karşılaşmıştır. Örneğin, İzmir'de gerçekleştirilen araştırmaya göre engelli bireylerin durumları ve ihtiyaçları özelinde gerçekleşen sistematik bir veri ve takip sistemi bulunmadığı anlaşılmaktadır (Engel-Siz Yaşam Derneği, 2020: 40). Hâlbuki engelliler dâhil kırılgan grupların acil ihtiyaçları hayati önemdedir ve hızla giderilmesi ancak bilgi ve önceden hazırlıkla mümkün olmaktadır.

Mevzuattaki ve uygulamadaki boşluklar uluslararası ve ulusal politika belgeleri çıkarılarak giderilmeye çalışılmıştır. Uluslararası[83] ve ulusal[84] kurum ve kuruluşlar bu konuya dikkat çekici açıklamalar yapmış, rehberler hazırlamış ve kararlar almıştır.

Pandemi sürecinde ilk olarak bilgilendirmede problem ortaya çıkmıştır. COVİD 19 hastalığı hakkında ve pandemi ile mücadelede yapılması gerekenlere dair bilgiler erişilebilir formatlarda paylaşılmamıştır. Örneğin, pandemi

[83] COVID-19 Salgını Sırasında Engelliliğin Gözetilmesi Bilgi Notu (DSÖ ve BM Engelli Hakları Özel Raportörü, 2020), Covid-19 Tedbirlerinde Engelliliği Kapsayıcı Sosyal Koruma UÇÖ, (UNICEF, BM Engelli Hakları Ortaklığı, IDA, BM Engelli Hakları Özel Raportörü, 2020), COVID-19 ile Mücadele Sürecinde Engelli Nüfusa Dönük Alınması Gereken Tedbirler (BM Engelli Hakları Özel Raportörü, 2020).

[84] Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kuruluşlarımıza Yönelik Koronavirüs Bilgilendirme Rehberi, EYHGM İşitme Engelli Bireyler ve Ailelerine Yönelik Koronavirüs Bilgilendirme Rehberi.

bilgilendirmelerinin işaret dili ile tercümesi yapılmamıştır. Pandemi sürecinde engellilerin deneyimlerinin incelendiği araştırmada "Virüsten korunma ve tedavi süreçleri konusunda devlet kurumları ve belediyelerce bilgilendirildiniz mi?" sorusuna katılımcıların 83'ü (%82,2) "hiç", 10'u (%9,9) "biraz", 5'i (%5,0) "yeterince" ve 2'si (%2,0) de "çok" yanıtını vermiştir. "Pandemi sürecinde devlet ve belediye hizmetleri konusunda bilgilendirildiniz mi?" sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların 83'ünün (%82,2) bu soruyu "hiç", 11'inin (%10,9) "biraz", 5'inin (%5,0) yeterince ve 2'sinin (%2,0) de "çok" seçeneğini işaretleyerek yanıtladıkları görülmüştür (Engel-Siz Yaşam Derneği, 2020: 33). Engelliler bilgilendirmelere toplumun diğer kesimleriyle eşit şekilde erişememiştir. Bu nedenle tedbir almaları da güçleşmiştir.

Sokağa çıkma kısıtlamaları uzun süre engelli bireyleri desteğe bağımlı kılmıştır. Destek hizmetleri engelli bireyler dikkate alınarak planlanmamıştır. Nadir hastalığa sahip bireyler ve sürekli ilaç ve bakım ihtiyacı olanların hizmetlerinin devamı için uygulamalar yürütülmüştür. Pandemi sürecinde engelli bireyler önlemler ve hastalığa dair bilgi edinmede hak ihlalleri ile karşı karşıya kalmıştır. Acil olmayan sağlık hizmetlerinin sunumunun durdurulması ve birçok engellinin hastane ortamında alması gereken tedavi hizmetlerine erişememesi hayati tehlikelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Engellilerin hastanelere ulaşması zorlaşmıştır (Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı, 2020:8).

Pandemi sürecinde uygulanan uzaktan eğitim engelli bireyler için kapsayıcı olmamıştır. Eğitim materyallerinden eğitimin içeriğine kadar birçok sorun yaşanmıştır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta olmak üzere kamu kurumları engelli bireylere yönelik rehberler hazırlamıştır.[85] MEB ve YÖK engelli öğrencilerin uzaktan eğitime erişimlerine yönelik düzenlemeler yapmıştır.[86] Uzaktan eğitim sistemi görme ve işitme engelliler için erişilebilir olmaktan uzakken, zihinsel engelli ve öğrenme güçlüğü olan çocuklar için eğitimin tatil edildiği anlamına gelmektedir (Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı, 2020:8). İşitme engelli çocukların ebeveynleri de pandemi sırasındaki kısıtlamalardan olumsuz etkilenen gruplar arasındadır. Birçok

[85] Örneğin, İşitme Engelli Bireyler ve Ailelerine Yönelik Koronavirüs Bilgilendirme Rehberi, Otizmli Bireye Sahip Ailelere Yönelik Koronavirüs Rehberi, 65 Yaş Üzeri Yaşlılar ve Kronik Hastalığı Bulunan Yaşlılara Yönelik Koronavirüs Bilgilendirme Rehberi.

[86] Örneğin, Millî Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Uzaktan Öğretim Yapan Dershane ve Kurslar Yönergesi, Engelli Öğrencilerin Uzaktan Eğitimde Yaşadığı Sıkıntılara Yönelik Açıklama.

aile, eğitim konusunda ne yapacaklarını bilmediklerini ifade etmektedir (İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği, 2021: 23).

Toplu ulaşımı kullanmaları güçleşmiştir. İşaret dili bilen personel olmaması ve şeffaf maske kullanılmaması ayrımcılığa neden olmuştur. Pandemi sürecinde engellilerin işsizlik, yoksulluk gibi sorunlarına dair önlemler yeterli olmamıştır (Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı, 2020: 7-8). Engelliler pandemi süresince toplu taşıma kullanımından, erişilebilir olmayan cadde ve yollarda hareket etmek dâhil birçok bağlamda başka insanlarla temas etme zorunluluğu nedeniyle kaygı duymuşlardır (Engelli Kadın Derneği, 2021: 30-31).

Pandeminin yarattığı ekonomik sorunların beraberinde getirdiği istihdam daralması ve yoksulluk, engelli bireyleri de etkilemiştir. Ekonomik kriz durumlarında engelli bireylerin iş ve gelir kayıplarının telafisine yönelik politika bulunmadığından, yardım programları hak kayıplarını telafi edememiştir (Engel-Siz Yaşam Derneği, 2020: 41).

Risk durumları ve acil insani durumlara ilişkin mevzuatta ve hizmetlerde engelliliğin yeterince dikkate alınmaması hak ihlallerine neden olmaktadır. Pandemi, göç, salgın ve deprem gibi durumlarda engelli bireylerin karşı karşıya kaldığı sorunlar son dakika düzenlemeleri ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu çabalar uygulamanın tanımlı çıktıları olmadığı için bürokratların inisiyatiflerine bırakılmıştır. Sorunlar kamuoyunda görünür olunduğunda çözümler üretilmiştir.

IX. ERİŞİLEBİLİRLİK

Erişilebilirlik, engellilik politikasının başarısı için kritik önemdedir. Çünkü erişilebilirlik tüm kamu hizmetlerinden yararlanmada olmazsa olmazdır. Yasa önünde eşitlik ancak adalet hizmetlerinin erişilebilir olması ile mümkündür. Engellilerin sağlık hizmetlerinden yararlanması, kurumların ve hizmet sürecinin erişilebilir organizasyonu ile gerçekleşebilir. Bu nedenle neredeyse tüm uygulama başlıklarında erişilebilirlikle ilgili değerlendirme bulunmaktadır.

Fiziki çevrenin engelliler için erişilebilir tasarlanmasına ve yapılmasına yönelik ilk düzenlemeler, TSE tarafından standartların belirlenmesi ve İmar Kanunu'na 1997'de bu standartlara uyum yaptırımı maddesinin eklenmesidir. Sonrasında, başta EHK olmak üzere birçok kanunda değişiklikler yapılmıştır.

Yönetmelikler ve genelgeler hazırlanmıştır. Böylece erişilebilirlik mevzuatı oluşmuştur.[87] Erişilebilirlik mevzuatı zaman içerisinde gelişmiştir. Örneğin, EHK'de 2014'te yapılan değişiklikle erişilebilirlik ayrı başlık haline getirilmiştir. Hali hazırdaki erişilebilirlik mevzuatı fiziki yapıların tasarımından ulaşım planlarına, internet mecralarından geleneksel medya araçlarına ve bilgiye erişime kadar geniş alanı kapsamaktadır. Mevzuat dışında, farklı kurumlar eylem planı, stratejik plan ve kılavuz gibi çeşitli politika belgelerinde erişilebilirliğe yer vermektedir.

EHK'de erişilebilirlik gerekliliklerinin yerine getirilmesi için süreler yer almaktadır.[88] Ancak süreler yasama organı tarafından ertelenmektedir. Politikanın hedefini belirleyen süre aynı zamanda engellilik politikasının tüm hizmetlerinde yaşanan hak ihlallerinin nedeni haline gelmiştir. Erişilebilirlik süresi sürekli ötelendiği için hak ihlalleri devam etmektedir. AB Türkiye Raporu'nda Erişilebilirlik Yılı ilan edilen 2020'de dahi sürelerin uzatılması eleştirilmektedir (AB, 2021: 40). Sürelerin ertelenmesi, denetimi ve ihlal yaptırımlarını da güçsüzleştirmektedir.

Erişilebilirlik hedeflerine ulaşılıp ulaşılmadığını takip etmek üzere kurulan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarınca 2017 yılı içerisinde toplam 4.794 bina, açık alan ve toplu taşıma aracı denetlenmiştir. 2018 yılında 7.225, 2019 yılında 6.898, 2020 yılında 3.171, 2021 yılında 4.707 ve 2022 yılının ilk altı ayında 2.406 denetim gerçekleştirilmiştir. Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarının 2021 yılı denetimlerinin %61'i binalarda, %23'ü açık alanlarda, %16'sı toplu taşıma araçlarında yapılmıştır. 2014-2022 yılı Haziran ayı itibarıyla 1.124'ü bina, 25'i açık alan ve 1.657'si toplu taşıma aracına olmak üzere toplam 2.806 "Erişilebilirlik Belgesi" düzenlenmiştir (EYHGM İstatistikleri, 2022). Türkiye'deki toplam 1.575.000 kamu binasının yalnızca 1.124'ünün erişilebilirlik denetiminden geçmiş olması kurulun etkili olmadığını göstermektedir (TOHAD, 2022). Kuruma başvuru, denetim ve yaptırım yöntemleri hakkında vatandaşlar bilgilendirilmemektedir.

[87] Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği, Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği, Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelik, Gecekondu Kanunu Uygulama Yönetmeliği, Otopark Yönetmeliği, Sığınaklarla İlgili Ek Yönetmelik, Yapılarda Özürlülerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkili Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik, Araçların İmal, Tadil ve Montajı Hakkında Yönetmelik, Sürücü Koltuğuna İlave Olarak Sekizden Fazla Koltuğu Bulunan ve Yolcu Taşımak Amacıyla Kullanılan Araçların Özel Hükümleri İle İlgili Tip Onayı Yönetmeliği.

[88] EHK Geçici 2. ve Geçici 3. Maddeler.

Kurulun gerçekleştirdiği denetim sayısı oldukça düşüktür. Kamu binalarının erişilebilir olmadığı tespiti AB Türkiye Raporu'nda da yer almaktadır (AB, 2022: 43).

Erişilebilirlik yalnızca fiziki yapılarla sınırlı bir kavram değildir. Başta toplu taşıma olmak üzere tüm ulaşım sistemlerinin engelli bireyler için erişilebilir olması hedeflenmektedir. Bu kapsamda yalnızca ulaşım hizmeti binaları ve araçları değil duyurular ve bilet alma mekanizmaları dâhil tüm ulaşım sisteminin dönüştürülmesi gerekmektedir (Gören, 2018). Dönüşümün ne kadar süre içerisinde gerçekleştirileceği EHK'nin geçici maddelerinde belirtilmektedir. Buna göre EHK'nin kabul edildiği 2005 yılında yedi yıl içerisinde toplu ulaşımın erişilebilirliğinin belirlenen standartlarla sağlanması hedeflenmiştir. Ancak fiziki erişilebilirlik sürelerinde olduğu gibi ertelemeler devam etmektedir.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2021), Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı (2021-2025) hazırlamıştır. Ayrıca toplu ulaşım hizmeti ücretlerinde muafiyetler ve indirimler sağlanmıştır. Bireysel ulaşımın desteklenmesi amacıyla özel tüketim ve motorlu taşıt vergilerinde indirim yapılmıştır. Tüm bu yasal düzenlemelere karşın, kara, deniz ve hava ulaşım sistemlerinde erişilebilirlik sorunları devam etmektedir. Etkili denetim mekanizmalarının kurulmamış olması ve yaptırım eksikliği ulaşım hizmetlerinde engelli bireyleri dışlayıcı pratiklerin devam etmesine neden olmaktadır.

Erişilebilirliğin bir boyutu da internet ortamının erişilebilir olmasıdır. Teknolojik gelişmelerle tasarım olanaklarının iyileşmesi web erişilebilirliğini artırıcı sonuçlar doğurmaktadır. Diğer yandan tüm engel grupları için web ortamında yapılması gereken düzenlemelere ilişkin mevzuat oluşmakta ve kılavuzlar yayınlanmaktadır. Türkiye'de bu alana özgülenmiş kanun, yönetmelik vb. uygulamayı düzenleyen mevzuat bulunmamakla birlikte Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), TSE ve ilgili bakanlıklar kılavuz ve standart belirleme çalışmaları yapmışlardır. Kamu İnternet Siteleri Rehberinde (KAMİS) erişilebilirlik önerilerine yer verilmektedir.

Kamu kurumlarının internet sitelerinin erişilebilirliğinin değerlendirildiği araştırmalarda düşük oranlara ulaşılmaktadır. Memnuniyet düzeyleri düşük çıkmaktadır. Bu sonucun temel nedeni mevzuat ve yaptırım eksikliğidir. Örneğin, üniversite kütüphane web sitelerinin tamamında en az bir erişilebilirlik hatasının yer aldığı ve web sitelerinin genel itibariyle erişilebilirlik ilkeleri doğrultusunda

tasarlanmadığı görülmektedir (Henkoğlu, 2021: 280). Benzer durum üniversitelerin engelli öğrenci birimlerinin internet siteleri için de geçerlidir (Arslan ve diğerleri, 2021: 9).

İnternet sitelerinin farklı engel gruplarından kullanıcılar için erişilebilirlik sorunu teşkil edecek tasarım eksikleri henüz giderilmiş değildir. İnternet ortamının erişilebilirliği ile ilgili denetim ve yaptırım mekanizmasının belirlenmemiş olması sorunların devam etmesine neden olmaktadır. Erişilebilirlik kılavuzları kurumlar için yol gösterici olmakla birlikte tek başına tasarımların uygunluğunu sağlamada yeterli olmamaktadır. BMEHK Raporu'nda kılavuzların yeteri kadar kullanılmadığı ve kriterlere uygun site sayısının az olduğu belirtilmektedir (BMEHK, 2019: 11).

Sinemayı dâhil ederek geleneksel iletişim araçları olarak adlandırılan medya ortamlarının erişilebilirliği ile ilgili mevzuat ve kurumsal yapı gelişmektedir. Medya erişilebilirliği için Türkiye'de üç hizmet öne çıkmaktadır. Bunlar, sesli betimleme, altyazı ve işaret dili çevirisi hizmetleridir. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) Sağırların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği, engelli dostu program adlandırması ile yayıncılara, haber bültenleri ve diğer yayınlarda belirli sürelerde işaret dili çevirisi, sesli betimleme ve altyazı ekleme sorumluğu yüklemektedir. Ancak öngörülen erişilebilirlik hizmetlerinin yerine getirilmemesi durumunda uygulanacak yaptırımlar ve denetim usulleri belirlenmemiştir. Bu yüzden sinema filmleri dâhil medya ortamının erişilebilirliğine yönelik çabalar gönüllülük algısı ile devam etmektedir. Kamu kurumlarının bu alandaki altyapı ve insan kaynağı sınırlı kalmaktadır. Bu alandaki hizmetlerin büyük çoğunluğu Sesli Betimleme Derneği'nden (SEBEDER) sağlanmaktadır. Yayınlara eşlik eden erişilebilirlik hizmetlerinin kalitesi ve uygunluğu konusunda yakınmalar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, işaret dili çevirmenlerinin ekrana küçük yerleştirilmeleri, altyazılarda özensizlik ve görsellerin betimlenmemesi gibi erişilebilirlik ihlalleri devam etmektedir (Kubuş ve diğerleri, 2016: 38-39; Güven, 2020a: 857-858; Güven, 2020b: 164-168).

Fiziki çevrenin ve ulaşımın erişilebilir hale getirilmesi için hedeflenen sürelerin sürekli ertelenmesi engellilik politikasının tamamı üzerinde olumsuz etki doğurmaktadır. Çünkü neredeyse tüm uygulamalarda karşı karşıya kalınan ayrımcılıkların nedenleri arasında erişilebilirlik bulunmaktadır. İnternet ortamının ve

medyanın erişilebilirliğine yönelik düzenlemeler ise yavaş seyretmektedir. Erişilemeyen internet siteleri için yaptırım öngörülmemesi ve medya için sınırlı sorumluluk tanımlanması bu alanlardaki ihlallerinin sürmesine neden olmaktadır.

X. BİLİNÇLENDİRME, FARKINDALIK, İSTATİSTİK VE ARAŞTIRMA GELİŞTİRME

Belirli günler, haftalar, kampanyalar ve projeler, engellilik farkındalığının ve bilinçlenmenin yaygınlaştırılması amacına hizmet etmektedir. Başta 3 Aralık olmak üzere engelliliğe özgülenmiş günler bu amaca yöneliktir. Siyasetçilerden sanatçılara, bürokratlardan sivil toplum kuruluşlarına kadar çeşitli aktörler farkındalık günlerinde engellilik meselesine odaklanmaktadır. 3 Aralık ve Engelliler Haftası gibi farkındalık günlerinin kutlama haline getirilmesi ve hakların değil engellilik durumunun olumsuz etkileri üzerinden kahramanlık ve mağduriyet hikâyelerinin öne çıkarılması hak temelli yaklaşıma uygun değildir.

Engellilik farkındalığı dendiğinde öncelikle engelli olmayanların bu konuya dair algılarının değişmesi ve bilgilendirilmeleri düşünülmektedir. Ancak engellilerin haklarını bilmeleri ve talep eden bireyler olarak güçlendirilmeleri de son derece önemlidir. Bu bağlamda engellilik politikası belgelerinin erişilebilir formatlarının bulunmaması engellilerin bilgi edinmesini zorlaştırmaktadır.

Uzun yıllar engellilik haberleri yapan ve medyada engellilik temsili üzerine çalışması olan Nilay Vardar'a göre (görüşme 01.04.2020), engellilerin hak öznesi temsili ile anaakım medyada yer alması zordur. Engellilik haberlerine genellikle engelliler gününde ve haftasında yer verilmektedir. Bu haberlerde engelliler ya kötü bir durumun öznesidirler ya da mucizedirler. Bazı medya kurumlarında ise iktidarın engellilik hizmetleri haberlere konu olabilmektedir. Bunlar da hizmetlerin hak değil hediye olarak sunulduğu haberlerdir (Vardar, 2020). Farkındalık günlerinin sosyal medyadaki yansıması da geleneksel medyaya benzer gerçekleşmektedir. Twitter'da engelli farkındalığı içeren iletiler incelendiğinde geleneksek fikirlerin devam ettiği izlenmektedir. Acıma ve merhamet duygusunun yönlendirdiği savunuculuk öne çıkmaktadır (Büke, 2021).

Engelliliğin temsili birçok alanda hak temelli yaklaşımın gereklerinden uzak gerçekleşmektedir. Örneğin, RTÜK engellilik konulu olanlar dâhil kamu spotlarında acıma ve kahramanlaştırma temalarına yer vermektedir. Bu anlayış dizilerde, sinema filmlerinde (Sezgin, 2022: 146), tiyatro oyunlarında ve ders kitaplarında da sürdürülmektedir (Ergün, 2017). Hak temelli savunuculuk yürüten grupların artması ve güçlenmesi geleneksel engellilik temsilini geriletmektedir. Yeni iletişim yöntemlerinden yararlanan savunucu gruplar sağlamcılık söylemlerine itiraz etmektedir.

Çeşitli kamu kurumları engellilik farkındalığı ve bilinçlendirme için yarışmalar düzenlemektedir. Örneğin, YÖK Engelsiz Üniversite Ödülleri dağıtmaktadır. Ödül sisteminde incelemeler dosyalar üzerinden yapılmaktadır. Gerekliliklerin uygulamaya geçip geçmediği ve sürekliliğine ilişkin izleme ve denetleme sistemi öngörülmediğinden sürecin farkındalık ve özendirme yaratma yönü ağır basmaktadır.

Farkındalık çalışmaları uzun yıllar boyunca acındırma, empati ve kahramanlaştırma temsilleri ile gerçekleşmiştir. Son yıllarda bu temsilde dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm, hak temelli yaklaşımın yaygınlaşması ve hak temelli savunuculuk yürüten grupların güçlenmesi ile mümkün olmuştur. Ancak mevzuatın ve uygulamanın bu dönüşüme eşlik etmemesi geleneksel temsilin devamını desteklemektedir.

Türkiye'deki engelli nüfusuna ilişkin en kapsamlı çalışma 2002'de gerçekleştirilen Türkiye Özürlüler Araştırması'dır. Kamuoyuyla paylaşıldığı dönemde geniş yankı uyandıran araştırmada elde edilen veriler bugün dahi kullanılmaktadır. Engelli nüfusa dair tahminler bu araştırmanın sonucu olan %12,29'luk orandan hareketle üretilmektedir (ÖZİDA, 2003). Türkiye Özürlüler Araştırmasının ardından nüfusa ve profile dair sonuç üreten çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların bazılarında öncekilere benzer ve bazılarında farklı oranlara ulaşılmıştır. Örneğin, 2011 tarihli Nüfus ve Konut Araştırmasına göre en az bir engeli olanların oranı %6,9'dur (TÜİK, 2011). Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda ise engellilerin ve ailelerinin Türkiye nüfusunun %7'sini oluşturduğu belirtilmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023: 4).

Engelli toplumu profiline dair önemli çalışmalardan olan, Burcu (2007) tarafından, DPT ve Hacettepe Üniversitesi işbirliği ile 2004-2006 yıllarında

gerçekleştirilen "Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları üzerine Bir Araştırma" kapsamında 1321 kişi ile görüşülerek bedensel/fiziksel ve görme engelli bireylerin demografik, ekonomik, kültürel özellikleri analiz edilmiştir. Araştırmanın odaklandığı engel grubundaki bireylerin deneyimleri, beklentileri, yaşam memnuniyetleri ve gelecek beklentileri değerlendirilmiştir.

Günümüzde engelli nüfusuna ve profiline dair paylaşılan veri Ulusal Engelli Veri Tabanından alınmaktadır. Çocuklar ve erişkinler için verilen sağlık kurulu raporları verileri ile oluşturulan Ulusal Engelli Veri Tabanı'nda sağlık kontrolü sonrasında %40 ve üzeri oranda engellilik durumu tespiti yapılanların bilgisi yer almaktadır. Mevzuatın tanımladığı oranın altında tanı alanlar istatistiklere yansımamaktadır. Engellilik durumlarının çeşitliliğinin dikkate alınmadığı ve tıbbi tanıya dayalı nüfus verileri hak temelli yaklaşım bağlamında eleştirilmektedir. BMEHK Raporu'nda Ulusal Engelli Veri Tabanı'nın kapsayıcı olmamasından duyulan endişe dile getirilmektedir (BMEHK, 2019: 14). Sağlık raporu sistemine dayanan veriler nedeniyle Türkiye'de engelli birey sayısı net olarak bilinmemektedir (Ok, 2020). AB 2022 Raporu'nda engellilerin durumuna ilişkin nicel ve nitel çalışmalarda verilerin artırılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (AB, 2022: 43).

EYHGM Araştırma Geliştirme ve İstatistik Dairesi Başkanlığı engellilikle ilgili istatistiki veri toplama, analiz etme ve raporlama ile görevlendirilmiştir. Daire Başkanlığı, kamu kurum ve kuruluşlarına, engellilere ilişkin veri toplama süreçlerinde yöntem, tanım ve değişkenler konusunda rehberlik etmektedir. EYHGM'nin ürettiği ve diğer kamu kurumlarından toplanan verilerin yer aldığı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni[89] düzenli olarak yayınlanmaktadır. Sağlık Bakanlığı, EYHGM, TÜİK, İŞKUR, Çalışma Genel Müdürlüğü, SGK, MEB, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü ve Gelir İdaresi Başkanlığı gibi çeşitli kurumlar engelliğe dair veri toplamaktadır (Ek 2: Engellilik Verisi Hazırlayan Kurumlar ve Veriler).

Engellilikle ilgili araştırmaların büyük bir bölümü fiziki erişilebilirlik sorunlarının incelenmesine odaklanmaktadır (Nejat Taştan ile görüşme, 24.03.2020). Bunun dışında Türkiye'de toplanan verilerde nüfus profillerine dair bilgiler ağırlıktadır. Engellilik hizmetlerinden yararlananların sayısı belirtilmektedir. Örneğin,

[89] EYHGM İstatistikleri.

bakım ve engelli aylığı alan engelli sayıları açıklanmaktadır. Ancak bu hizmetlere başvurup reddedilen vatandaş sayısı bilinmemektedir. Reddedilme gerekçeleri paylaşılmamaktadır. Haklardan yararlanmamaya dair verilerin olmayışı BMEHK Raporu'nda belirtilmektedir (BMEHK, 2019: 14). İstihdam kotalarının doluluk durumuna dair düzenli istatistik bulunmaktadır ancak toplamda kaç engellinin çalışma yaşamında yer aldığına dair bilgi üretilmemektedir. Bakım, eğitim ve istihdam gibi temel alanlarda hizmetten yararlanma istatistikleri düzenli açıklansa da adli yardım ve tercüman desteği gibi bazı hizmetlerle ilgili veriler düzenli ve açık paylaşılmamaktadır. Bazı konularda ise hiç veri bulunmamaktadır. Örneğin, engellilik durumu nedeniyle gerçekleşen rıza ile ya da rıza dışı kürtaj vakalarının sayısı hakkında veri yoktur. Çocuk evlilikleri istatistikleri içinde kaç engelli çocuğun evlendirildiğine, intiharlar ya da boşanmalara ilişkin istatistiklerde de engellilere ilişkin verilere yer verilmemektedir (Engelliler Konfederasyonu, 2018: 17).

TÜİK'in engelliliğe dair ayrıştırılmış veri seti bulunmamaktadır. Düzenli olarak paylaştığı istatistiklerde engellilikle ilgili veriler ise sınırlıdır. Kurumun çalışmalarında engelliliğin anaakımlaştırılmasında gelişme sağlanamamıştır. TÜİK dâhil engellilik verisi üreten kurumların araştırma sürecine engellilerin ve sivil toplum kuruşlarının katılımına dair planlaması yoktur. BMEHK Raporu'nda engelli bireylerin ya da kurumlarının veri toplama sürecine dâhil edilmesi tavsiye edilmektedir (BMEHK, 2019: 14).

Engellilik verisi sağlayan kurumlardan birisi de TBMM'dir. Yasama organının denetim mekanizmalarından birisi olan soru önergeleri farklı alanlarda engellilik verisi sunmaktadır (Tablo 20). Milletvekilleri, engellilik politikasının her boyutu hakkında sorular yöneltmektedir. Soruların yanıtları incelendiğinde, kurumların soruya özgü çalışma yürüterek veri oluşturduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, X adliyesine yapılan işaret dili tercümanı talepli başvuru sayısı sorulmaktadır. Böylece kurumların düzenli verileri dışında yeni bilgiler üretilmektedir.

Tablo 21: TBMM Soru ve Araştırma Önergeleri

Yasama Dönemi	Soru Önergesi	Araştırma Önergesi
27	2145	104
26	568	37
25	31	0
24	1347	47
23	175	11
22	133	0
21	36	0

Kaynak: TBMM verilerinden araştırmacı tarafından derlenmiştir. 07.12.2022.

Çeşitli yasama dönemlerinde milletvekilleri ve parti grupları engelliliğin farklı alanlarında araştırma önergeleri hazırlamaktadır (Tablo 20). Bu önergelerin bir kısmı engellilerin sorunlarının araştırılması ya da ailelerin sorunlarının incelenmesi örneklerinde olduğu gibi genel niteliklidir. Bir kısmı ise engellilik durumuna odaklanmaktadır. TBMM faaliyetleri incelendiğinde Dilekçe,[90] İnsan Hakları[91] ve Kadın Erkek Fırsat Eşitliği[92] komisyonlarında engelliliğin farklı alanlarında alt komisyonlar kurulduğu görülmektedir. Araştırma önergelerinin büyük çoğunluğu muhalefet partileri tarafından sunulmuştur. Otizm, SMA ve nadir hastalıklar gibi kamuoyu ilgisini çeken konulardaki araştırma tekliflerinin bir kısmı iktidar partisinin desteği ile kabul edilirken büyük bölümü reddedilmektedir.

Çeşitli kamu kurumlarının verileri dışında da engellilik alanına dair bilgi üretilmektedir. Engellilik araştırmalarının çok disiplinli bir bilim dalı olarak Türkiye'de gelişmesi bilgi havuzunun genişlemesini sağlamaktadır. Böylece tıp ve eğitim bilimlerinin engellilik çalışmalarındaki hâkimiyeti her geçen yıl gerilemekte, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında araştırmalar üretilmektedir. Örneğin, YÖK Tez

[90] Engelli Sağlık Kurulu Raporunda Engellilik Oranına Herediter Anjiyoödem Hastalığının Dâhil Edilmesine Dair Başvuruyu İncelemek Üzere Kurulan Alt Komisyon, Kamuda Çalışan Engelli veya Engelli Yakını Olan İşçilerin Yer Değiştirme ve Yıllık İzinlerini İstedikleri Tarihlerde Kullanabilmeleri Talebini İçeren Dilekçeler Hakkında Kurulan Alt Komisyon.

[91] Engelli Haklarının Araştırılması Hakkında Kurulan Alt Komisyon.

[92] Türkiye'de Yaşayan Engelli Kadınlar ile Engellilere Bakmakta Olan Kişilerin Sorunları ve Çözüm Önerileri konulu Alt Komisyon.

Veri Tabanı verilerinden lisansüstü tez sayısının ve konu çeşitliliğinin arttığı izlenmektedir. Üniversitelerde engelliliğe odaklanan araştırma merkezleri kurulmaktadır. İstanbul Üniversitesi Engellilik Araştırmaları yüksek lisans programı ise bu alandaki tek programdır. Bilimsel araştırmalarda engellilikle bağlantılı konu başlıklarının teşvik edildiği duyurular yayınlanmaktadır.[93]

Engellilik araştırmaları alanı, geniş literatüre sahip bilimsel alan olmasına karşın Türkiye'de son yıllarda ilgi görmeye başlamıştır. Sosyal bilimler disiplinlerinin alana girmesi araştırmaların çeşitlenmesini sağlamıştır. Ancak kamu kurumlarının verilerinin çeşitlenmesi ihtiyacı devam etmektedir. Verilerde engelliliğin çeşitliliği dikkate alınmamaktadır. Daha da önemlisi engellilik verileri engellilik hizmetlerinin dökümünden oluşmaktadır.

XI. ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ, ULUSAL UYGULAMA VE İZLEME

Uluslararası ortamın engelliliğe yaklaşımı ve BM'nin başını çektiği girişimlerle oluşan çerçeve, Türkiye politikasını uzun yıllardır etkilemektedir. Uluslararası kurumların ve devletlerin engellilik hizmetleri uygulamaları takip edilmekte ve işbirlikleri geliştirilmektedir. Uluslararası aktörler aynı zamanda politika çıktılarının izlenmesinde de roller üstlenmektedir.

BMEHS'nin genel esasları ve ilkelerinin ulusal politikaya aktarılması amacıyla uluslararası işbirlikleri gerçekleştirilmektedir. Örneğin, ICF sınıflandırılması kabul edilmiştir (Başbakkal ve Bilsin, 2014). Böylece engellilik türlerinin ve oranlarının tespitinde uluslararası standartlara uyum hedeflenmiştir. Engelliliğe ilişkin bilgilerin toplandığı nüfus sayımları ve diğer araştırmalarda Washington ilkeleri esas alınmaya başlanmıştır. Böylece engellililere yönelik araştırmalarda hak temelli yaklaşımın esasları dikkate alınmaktadır (Ekenci, 2012). Asya Pasifik Engelliler On Yılı süreci engellilik bürokrasisi tarafından takip edilmiştir (Tayyar Kuz ile görüşme, 27.03.2020). Farklı hizmet alanlarında uluslararası projelere dâhil olunmuştur. Örneğin, Engelsiz Turizm Ağı'nın turizm hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması hedefleri desteklenmiştir (Akdu ve Akdu, 2018). Ancak bu çabalar birbirinden ayrı

[93] Örneğin TÜBİTAK 4008 Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Kapsayıcı Toplum Uygulamaları Destekleme Programı.

görünüm arz etmektedir. Engellilik politikası uygulamasında uluslararası işbirliklerin nasıl ve kimler tarafından yürütüleceğine dair çerçeve oluşturulmamıştır.

EHK'nin yürürlüğe girmesi BMEHS'nin kabulü sonrasında engellilik politikasının izlendiği ve değerlendirildiği başlıca çalışma 2009 tarihli Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu raporudur. Raporda engellilik hizmetlerine ilişkin durum açıklanmış ve uygulamaların sonuçlarına ilişkin veriler yer almıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, 2009). Bu raporun ardından düzenli ve planlı çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Engellilik politikasının hak temelli yaklaşım çerçevesinde uygulanmasının sağlanması ve izlenmesi amacıyla ulusal mekanizma tesisi sorumluluğu yerine getirilmemiştir. Oysaki BMEHK'ye sunulan ulusal raporda Kamu Denetçiliği Kurumu'nun ve TİHEK'nin bu beklentiyi karşıladığı belirtilmektedir (EYHGM, 2017). Ancak bu kurumlar engellilikle doğrudan ilişkili değildirler ve uygulamaya dair görevleri bulunmamaktadır. Daha da önemlisi anılan kurumların Paris Anlaşması ilkeleri bağlamında bağımsızlıkları konusunda şüpheler devam etmektedir. BMEHK Raporu'nda ve AB Türkiye Raporlarında bağımsız mekanizmanın oluşturulma gereği üzerinde durulmaktadır (BMEHK, 2019: 12-15; AB, 2022: 43).

ÖZİDA faaliyette olduğu dönemde Engelliler Yüksek Kurulu ve Engelliler Şurası politika uygulamalarının koordinasyonu ve izleme görevlerini yerine getirmekteydi. ÖZİDA'nın görece özerk yapısına karşın mevcut kurum olan EYHGM doğrudan bir bakanlığa bağlıdır. Dolayısıyla EYHGM'nin yapısı BMEHS'nin uygulanmasının desteklenmesinde ve izlenmesinde bağımsız mekanizma beklentisi ile uyumlu değildir. Bu beklentiyi karşılamak üzere oluşturulan diğer kurum Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu'dur. Ancak Kurul aktif değildir. Kuruluşundan itibaren yürüttüğü faaliyetler hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, BMEHK ülke raporunun hazırlık sürecine dâhil edilmediklerini belirtmektedir (Engelliler Konfederasyonu, 2018: 5; Engelli Hakları İzleme Projesi, 2019). AB Türkiye Raporu'nda bağımsız sivil toplum kuruluşlarının izlemeye katılımına dair düzenleme olmadığı tespiti yer almaktadır. Engellilik politikasının uygulanmasına yol göstermek ve izlemek üzere kurulduğu belirtilen kurumlarda engellilerin temsili konusunda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Engellilik durumunu çeşitliliğinin dikkate alınması, engellilerin oluşturduğu

kurumların katılımın gözetilmesi ilkesi, kadınların ve çocukların katılımının desteklenmesi gibi ilkelere riayet edildiğine dair de bilgi yoktur.

Uluslararası işbirlikleri, politikanın geneline etki etmek yerine farklı alanlarda yürütülen uygulamalar olarak kabul edilmektedir. Belirli alanlarda, belirli sürelerde ve projeye dayalı iş birlikleri hak temelli yaklaşımın hedefleri ile uyumlu görülmemektedir. Ulusal uygulamanın izlenmesinde engelli sivil toplumuna aktif rol tanımlanmamıştır. İzleme için ulusal bağımsız kurum kurulmaması değerlendirme sürecinin meşruiyetine zarar vermektedir.

XII. EŞİTLİK İLKESİ, AYRIMCILIK YASAĞI VE MAKUL DÜZENLEME

Hak temelli yaklaşım, engellilerin tüm kamu hizmetlerinden eşit yararlanmalarının ve ayrımcılığa uğramamalarının devletler tarafından garanti altına alınmasını, ülkelerin mevzuatının ve uygulamalarının temel hedefi haline getirmiştir. Ülkeler bu hedefe uygun olarak toplumsal tutumların dönüştürülmesinden fiziki çevrenin erişilebilir hale getirilmesine kadar geniş yelpazede sorumluluklar yüklenmektedirler. Eşitliğin sağlanması ve ayrımcılıkla mücadele için tedbirlerin alınması beklenmektedir.

Engelliler için eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesine dair Türkiye politikası doğrudan yasal düzenleme ve uygulama barındırmamaktadır. Ancak, herkesin, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada eşitliği ilkesine dayalı mevzuat ve uygulamalar engelli bireyler için de geçerlidir. Örneğin, eğitim herkes için haktır. Oysaki engelliler için eşitliğin gözetilmesi ve buna yönelik eylemler oluşturulması hak temelli anlayışın gerekleri arasındadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.[94] İlgili maddede engellilik yer almamasına karşın benzeri sebeplere dâhil edilmektedir. Anayasa'nın eşitliği düzenleyen maddesinin devamında kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve devletin, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Bu yükümlülük cinsiyet eşitliğinin sağlanması için devlete pozitif sorumluluk yüklemektedir. Kanun önünde

[94] Madde, 10.

eşitlikten farklı olarak cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla eyleme geçilmesi hedeflenmektedir. Bu durumda, cinsiyet eşitliği hedefi Anayasa'da yer almaktayken engelliler için eşitlik ilkesi dolaylı bir hedef görünümündedir.

Engelliler de dâhil olmak üzere toplumda eşitlik anlayışının geliştirilmesinde sorumlu kurumların başında TİHEK gelmektedir. TİHEK Kanunu'nda yükseköğretimde insan hakları ve eşitlikle ilgili bölümlerin kurulması ve eşitlik öğretimi müfredatı oluşturulmasına dair düzenleme bulunmaktadır. Kamu kurumlarının eğitim programlarındaki insan hakları ve eşitlik eğitimine katkıda bulunmak da TİHEK'in görevleri arasındadır.[95] TİHEK mevzuatının eşitlik bağlamında engelliliğe yaklaşımı Anayasa ile benzerdir. Engelliler için eşitlik ilkesi dolaylı olarak gözetilmektedir.

Engellilerin eğitim, istihdam ve sosyal yaşamın dışında kalmasıyla sonuçlanan tutumlar, geleneksel anlayışın etkisiyle, acıma, merhamet etme duygularıyla açıklanmakta ve bu nedenle genelde ayrımcılık olarak kabul edilmemektedir (Akbulut, 2015: 33). Eşitlik ilkesinin uygulanmasının gereklerinden birisi engelliliğe dayalı ayırımcılığın tespiti ve cezalandırılmasıdır.

ÖZİDA'nın 2010 tarihli "Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması"nda Türkiye'de engelli ayrımcılığı algısı ele alınmıştır. Çalışmanın yürütüldüğü tarihte faaliyette olan 533 engelli derneğinin 355'i örneklem kabul edilerek toplam 1507 dernek üyesi ile anket gerçekleştirilmiştir. BMEHS çerçevesinde hazırlanan anket formu yirmi dokuz ilde uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, katılanların %83'ü engellilerin toplumun diğer üyelerine göre çoğu zaman ve her zaman ayrımcılığa uğradığını düşünmektedir. Engel grupları içerisinde zihinsel engellilerin en fazla ayrımcılığa uğradığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda son on yılda engelli ayrımcılığının azaldığını ve çok azaldığını düşünenlerin oranı %54'tür. EHK'nin kabulünün ayrımcılığı azaltıcı etkisi olduğu görülmektedir. (ÖZİDA, 2010).

Engelliliğe dayalı ayrımcılık suçu, Türkiye mevzuatının özgünlüğü nedeniyle en tartışmalı konuların başında gelmektedir. Özgünlüğün kaynağı, Türkiye mevzuatında ayrımcılığın nefret saiki ile birlikte gerçekleştirildiğinde suç olarak kabul edilmesidir. TCK'de 2005 yılında yapılan değişiklikle ayrımcılık suçu tanımlanmış ve yaptırımı belirlenmiştir. Düzenlemenin ilk halinde engellilik ayrımcılık sebepleri

[95] Madde 9.

arasında sayılmamıştır. Metinde yer alan benzer sebepler ibaresi engellilik dâhil edilerek yorumlanmıştır. Kanun'da 2014'te yapılan değişiklikle engellilik de ayrımcılık gerekçesi haline gelmiştir. Diğer yandan ayrımcılık suçunun oluşumunda nefret saiki aranacağına hükmedilmiştir (Tablo 21).[96] Ayrımcılığın cezalandırılması için suçun "nefret saikiyle" işlendiğinin ispatı şart olmuştur. Böylece engelliliğe dayalı olanlar dâhil ayrımcılık suçlarına cezai yaptırım uygulanması neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Çünkü dolaylı ayrımcılık eylemleri kapsam dışı bırakılmıştır. Yalnızca Kanunda sıralanan eylemlerin cezalandırılması ayrımcılığını önleme çabalarını daraltmaktadır. TCK dışındaki mevzuatta, engelliliğe dayalı olarak işlenen tüm ayrımcılık eylemlerinin yasaklandığı düzenlemeler bulunmaktayken, TCK'ye göre ayrımcılık fiillerinin suç sayıldığı durumlar 122. Maddede sayılan fiillerle sınırlıdır. Bunların dışındaki ayrımcılık eylemlerine uygulanabilecek yaptırımlar belirsizdir (İçer, 2019: 51; Deniz 2020: 82).

Tablo 22: TCK Ayrımcılık Maddesi (Eski - Yeni)

TCK, 2005 (Eski)	**TCK, 2014 (Yeni)**
Ayırımcılık Madde 122. (1) Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, özürlülük, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak; a) Bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya bir hizmetin icrasını veya hizmetten yararlanılmasını engelleyen veya kişinin işe alınmasını veya alınmamasını yukarıda sayılan hâllerden birine bağlayan, b) Besin maddelerini vermeyen veya kamuya arz edilmiş bir hizmeti yapmayı reddeden,	Nefret ve ayırımcılık Madde 122- (Değişik: 2/3/2014-6529/15 md.) (1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle; a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini, b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını, c) Bir kişinin işe alınmasını, d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse,

[96] Madde 122.

c) Kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen, Kimse hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis veya adlî para cezası verilir.	bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır

Kaynak: TCK

Nefret saiki unsuru nedeniyle engelliliğe dayalı ayrımcılığın cezalandırılması güçleştiğinden, mahkemeler haklardan yararlandırmama nedeniyle hükümler kurmuştur. Anayasa'nın ve TCK'nin yaklaşımı gereği Anayasa Mahkemesi'ne başvurulardan engelliliğe dayalı ayrımcılık suçu bağlamında karar çıkmamıştır. Başvurucuların eğitim, ulaşım ve sağlık gibi haklar bağlamında ihlale uğradıkları tespit edilmekle birlikte şikâyetler engelli ayrımcılığı bağlamında ele alınmamıştır. Örneğin, Aydemir[97] ve T.A.A.[98] kararlarında başvurucuların ihlal iddiaları kabul edilmekle birlikte engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağının ihlali gündeme gelmemiştir (Karaman Odabaşı, 2019; Deniz, 2020: 153-158).

TCK'nin yanı sıra EHK'de[99] ve TİHEK Kanunu'nda[100] engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılık yasaklanmaktadır. Ayrıca istihdam[101] ve eğitim[102] hizmetinin sağlanmasında da ayrımcılık yasaktır. Ancak sayılan düzenlemelerde ayrımcılığın gerçekleşmesi durumlarında uygulanacak yaptırımlar belirlenmemiştir.

Yasaklama ve cezalandırma, ayrımcılığın önlenmesi araçlarından birisidir. Hak temelli yaklaşım, ayrımcılığa neden olan mevzuat hükümlerinin giderilmesini gerektirmektedir. Mevzuattaki ayrımcılığa neden olacak hükümlerin iptaline yönelik çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, özürlü, sakat, geri zekâlı vb. kavramlar mevzuattan çıkarılmıştır. Daha da önemlisi doğrudan ayrımcılıkla sonuçlanan hükümler kaldırılmıştır. Örneğin, yakın zamanda hâkimlik ve savcılık mesleklerine

[97] Anayasa Mahkemesi, Esas No: 2015/17844, Karar Tarihi: 07.03.2019. Resmi Gazete Tarihi:19.04.2019, Resmi Gazete. Sayı: 30750.
[98] Anayasa Mahkemesi, Başvuru No: 2014/19801, Karar Tarihi: 01.02.2017, Resmi Gazete Tarihi: 10.03.2017, Resmi Gazete. Sayı: 30003.
[99] Madde 4/a.
[100] Madde 9.
[101] İş Kanunu, Madde 5.
[102] Milli Eğitim Temel Kanunu, Madde 4.

girişte engelli ayrımcılığına neden olan "alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi engeli olmak" ibaresi ilgili kanundan çıkarılmıştır.[103]

Ancak ayrımcılık içeren bazı düzenlemeler hâlen yürürlüktedir. Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu'nda oda ve borsa genel sekreterlerinin nitelikleri arasında "görevini devamlı yapmasına engel olabilecek hastalığı, zihinsel veya bedensel engeli bulunmamak" şartı bulunmaktadır.[104] Arama ve Kurtarma Teknisyenliği Sınav, Atama, Görev ve Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te ise "fiziksel, ruhsal, görsel ve işitsel engelli olmamak" sınava başvuru kriterleri arasında sayılmaktadır.[105] Dışişleri Bakanlığı Personeline İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun'a göre meslek memurları ile konsolosluk ve ihtisas memurlarının Bakanlığa alınabilmeleri için tam teşekküllü bir devlet hastanesinden verilen, her türlü iklim şartında görev yapabileceklerine dair rapor gerekmektedir.[106]

Anılan hükümler, bazılarına göre AİHM'in ülkelerin düzenlemesine bıraktığı serbesti kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak bu hükümler engelli bireylerin üst derece memurluk görevlerine yükselmesini zorlaştıran sonuçlar doğurmaktadır. Bu tip düzenlemelerde mesleğin gerektirdiği ya da mesleğe uygun olmayan hususların daha açık ve detaylı düzenlenmesi gerekmektedir (Ersöz, 2020: 159).

Her ne kadar engelli ayrımcılığına neden olan mevzuatın giderilmesinde olumlu gelişmeler yaşansa da ayrımcı pratikler sürmektedir. Örneğin, bankacılık ve noter işlemlerine dair hukuki düzenlemeler hak temelli yaklaşım bağlamında yenilenmesine karşın uygulamada hak ihlalleri devam etmektedir. Engelli örgütlerinin yakınmaları ve eşitlik talepleri sürmektedir (Gazete Duvar, 07.03.2022).

Yasaklama, cezalandırma ve ayrımcı hükümlerin giderilmesi çabalarının yanında engelli ayrımcılığının önlenmesi için izleme ve eğitim gibi çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Bu amaçla Türkiye mevzuatında ayrımcılığın önlenmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Denetim ve izleme ile sorumlu kurumlar bulunmaktadır. Eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesi konularında farkındalık yaratmak için kampanyalar, eğitim programları ve projeler uygulanmaktadır. Kamu kurumlarının pozitif ayrımcılık

[103] 7343 Sayılı Kanunun 16. Maddesi ile Hakimlik ve Savcılık Kanunu'nda yapılan değişiklik.
[104] Madde, 74e.
[105] Madde, 7f.
[106] Madde, 10. (11).

kapsamındaki hizmetleri ile eşitsizliklerin giderilmesi ve ayrımcılığın önlenmesi hedeflenmiştir ancak sağlamcı tutumların devam ettirildiği görülmektedir.

TİHEK'e ve Kamu Denetçiliği Kurumu'na eşitlik ilkesinin ihlali ve engelliliğe dayalı ayrımcılık iddialarıyla başvuru yapılabilmektedir.[107] Her iki kurum, denetim mekanizması görevi görürken aynı zamanda tespitleri yargı kararları için tavsiye niteliği taşımaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu'nda bir denetçi, diğer konuların yanında engellilik yakınmaları başvuruları için görevlendirilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu'na başvurularda engelli bireyler için erişilebilirlik düzenlemeleri yapılmıştır. Ayrıca İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, engelli bireylerin karşılaştıkları eşitsizlikler ve ayrımcı uygulamaların tespiti için başvurabilecekleri kurumlar arasındadır. TBMM İnsan Hakları Komisyonu'nun engellilik alanındaki hak ihlallerinin araştırılmasına yönelik çalışmaları bulunmaktadır. İllerde kurulan Erişilebilirlik İzleme Kurulları makul düzenlemelerin denetimi ile görevlendirilmiştir. Erişilebilirlik denetimi yapan kurullar idari para cezası verme ile yetkilendirilmiştir. Son olarak Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu ise ayrımcılığı önlemeye yönelik sorumluluk yüklenmekle birlikte çalışmalarına dair bilgi bulunmamaktadır.

AB Türkiye Raporu'na göre kamu görevlilerinin tıbbi, hayırsever ve paternalist yaklaşımı hak ihlallerinin kaynaklarındandır (AB, 2021: 40). Kolluk görevlileri tarafından gerçekleştirilen ayrımcı muameleler ile ilgili olarak oluşturulan İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu Başkanlığı İnsan Hakları İhlalleri İnceleme Bürosu ve Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi'ne başvuru yapılabilmektedir. Ayrıca hasta hakları açısından Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Hasta Hakları Şubesi'ne başvurulması mümkündür.

Engelli ayrımcılığı ile mücadele için bir strateji ve plan geliştirilmemiştir. Ayrımcılıkla mücadele önlemlerinin, eylemlerinin, yetki ve sorumluluklarının yer aldığı bir ulusal eylem planı hazırlanmamıştır. Engelli hakları eylem planı oluşturulmaması AB Türkiye Raporu'nda eksiklik kabul edilmektedir (AB, 2021: 40).

TİHEK'in ve Kamu Denetçiliği Kurumu'nun engellilere yönelik olanlar dâhil tüm ayrımcılıklar için etkili bir mekanizma sağlamadığı tespit edilmektedir. AB 2021 Raporu'na göre bu kurumlar operasyonel, yapısal veya mali bağımsızlığa sahip

[107] Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 44, 50 ve 63. Maddeleri; Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 15 ve 44c Maddeleri.

değildir ve üyeleri Paris İlkelerine uygun biçimde atanmamaktadır. TİHEK, Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı'na akredite olmak üzere başvuru yapmamış ve Eşitlik Organları Standartları konusundaki Avrupa Komisyonu Tavsiyesine uyum sağlamamıştır (AB, 2021: 30).

Ayrımcılığın önlenmesine yönelik uygulamaların güvence altına alınması için Anayasa'da düzenleme yapılmıştır. Anayasa'ya 2010 yılında eklenen madde ile engelliler de dâhil çeşitli sosyal kesimler için pozitif ayrımcılık yapılması mümkün hâle gelmiştir.[108] Başka bir deyişle engelliler için pozitif ayrımcılık uygulamalarına hukuki dayanak yaratılmıştır. Ancak düzenleme bu haliyle devlete herhangi bir yükümlülük getirmemektedir. 2004 yılında aynı maddeye "kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu" ibaresi eklenmiştir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür cümlesi ile devlet, cinsiyet eşitliği konusunda sorumlu kılınmıştır.[109] Dolayısı ile Anayasa'nın cinsiyet eşitliğine dair tutumu engellilikle karşılaştırıldığında güvence içermektedir.

Engellilere yönelik pozitif ayrımcı uygulamalar arasında yer alan istihdam kotası özel sektörde[110] ve kamuda[111] devam etmektedir. Ayrıca çeşitli vergi kalemlerinde[112] ve sosyal güvenlik sisteminde[113] engellilere yönelik özel önlemler yer almaktadır.

Çoklu ayrımcılığa maruz kalma ihtimali olan gruplara yönelik uygulamalar hak temelli değerlendirmelerde üzerinde durulan başlıklardan birisidir. Mevzuatta ve uygulamada, çoklu ayrımcılık riski ile karşı karşıya olan engelli mülteciler, kadınlar, kız çocukları, Kürtler, Romanlar ve LGBTİQ+'lara yönelik tedbirler yer almamaktadır. AB Türkiye Raporu'nda ulusal politika belgelerinde çoklu ayrımcılık veya savunmasızlık durumlarıyla ilgili düzenleme olmaması eleştirilmektedir (AB, 2020: 43).

[108] Madde, 10.
[109] Madde, 10.
[110] İş Kanunu, Madde 30.
[111] DMK, Madde 53.
[112] Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Madde 7; Katma Değer Vergisi Kanunu, Madde 17; Gelir Vergisi Kanunu, Madde 31.
[113] SSGSS Kanunu, Madde 15, 19, 25, 28.

Engelliliğe dayalı ayrımcılığının nedenlerinden birisi de makul uyumlaştırmanın yapılmamasıdır. BMEHS,[114] EHK[115] ve TİHEK Kanunu[116] kamu kurumlarını ve işverenleri makul uyumlaştırma ile sorumlu tutmaktadır. Buna göre hükümetin toplumsal hayata katılımını artıracak makul uyumlaştırmaları teşvik etmesi gerektiği belirtilmektedir.

Makul uyumlaştırmanın yapılmaması dolaylı ayrımcılık kabul edilmektedir. Bu nedenle makul uyumlaştırma yapılmaması durumunda ayrımcılık iddiası ile hukuki ve idari itiraz yolları açıktır. Mahkemelerdeki ayrımcılık başvurularının bir kısmının kaynağı makul uyumlaştırma sorumluluğunun yerine getirilmemesidir. Örneğin, AİHM'e yapılan Çam[117] ve Enver Şahin[118] başvurularında makul düzenlemenin yapılmaması nedeniyle ayrımcılık yasağının ihlali tespit edilmiştir. Ayrıca TİHEK ve Kamu Denetçiliği kurumları da bu alanda görevlendirilmiştir. Son olarak illerde kurulan erişilebilirlik izleme ve teftiş komisyonları[119] da makul uyarlama yönünden denetimler gerçekleştirmektedir.

Makul düzenlemelerin yapılmaması durumunda Türkiye mevzuatında yaptırım öngörülmemektedir. İl düzeyinde oluşturulan erişilebilirlik izleme ve denetim komisyonları etkisizdir. Sınırlı sayıda denetim gerçekleştirilmiş ve bu denetimlerin sonucu yaptırımlar yeterli değildir. Bu komisyonların işlevlerini yerine getirmediklerine dair eleştiriler AB Türkiye Raporu'nda yer almaktadır (AB, 2020: 43).

Engellilere yönelik ayrımcılığın önlenmesi mevzuatı ve uygulamaları değerlendirildiğinde iki husus öne çıkmaktadır: İlki, kurumların ve bireylerin yardıma ve acımaya odaklanan tutum ve davranışları nedeniyle doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın görünmez kılınmasıdır. Bu tutuma göre engellilik hizmetleri hak temelli değil yardımdır. Maruz kalanlar için ayrımcılık yakınılacak bir sorun olarak görülmemektedir. Buna bağlı olarak ikincisi, ayrımcılık yakınmaları gerçekleşenden az sayıda kalmaktadır. Çünkü engelliler, aileleri ve kamu görevlileri ayrımcı pratiklerin neler olduğu ve ayrımcılığın nasıl önleneceği konusunda eğitilmemektedir.

[114] BMEHS, Madde 2,5,14,24,25.
[115] EHK, Madde 2j, 4A, 14.
[116] TİHEK Kanunu, Madde 4 ve 5.
[117] AİHM, Çam/Türkiye Kararı, Başvuru No: 51500/08, Karar Tarihi: 23.02.2016.
[118] AİHM, Enver Şahin/Türkiye Kararı, Başvuru no: 23065/12, Karar Tarihi: 30.01.2018.
[119] Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği.

XIII. BAĞIMSIZ YAŞAM, TOPLUMA DÂHİL OLMA VE KİŞİSEL HAREKETLİLİK

Bağımsız yaşam ve topluma dâhil olma, politikanın tüm uygulamalarının planlanmasında dikkate alınması gereken ilkelerdendir. Engellilik hizmetlerinin bu ilkeleri hayata geçirmeye yönelik tasarlanması gerekmektedir. Uygulamaların bu ilkeleri ihlal edici sonuçlarının önlenmesi beklenmektedir.

EHK ve diğer engellilik politikası belgelerinde bağımsız yaşam ve topluma dâhil olmaya ilişkin doğrudan düzenleme bulunmamaktadır. Buna karşın son yıllarda oluşturulan politika belgelerinde,[120] engellilikle ilgili eylem planlarında, siyasetçilerin ve bürokratların söylemlerinde değinilmektedir. Engellilik alanında yürütülen çalışmalarda ve raporlarda da geçmektedir. Örneğin, On Birinci BYKP'nin Engellilere Sunulan Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporunda bağımsız yaşam hedefine ve bu hedefe uygun politika önerilerine yer verilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2017b).

Mevzuatın bağımsız yaşam ilkeleri ile uyumlu olduğu fakat uygulamadan kaynaklı sorunlar nedeniyle ihlallerin yaşandığı alanlar da bulunmaktadır. Örneğin, bankacılık düzenlemeleri, şahit serbestisi ve körlere imza yetkisi gibi hak temelli uygulamalar barındırsa da bankaların ayrımcı yaklaşımından yakınmalar devam etmektedir. Benzer durum noter işlemleri için de geçerlidir. Noterler Birliği, EHK'nin formülasyon aşamasında şahitlik ve imzaların geçerliliğine ilişkin düzenlemeye itiraz etmiş fakat yasa hak temelli yaklaşıma uygun yöntemi benimsemiştir (TBMM, 2005b). Buna karşın noterlerin ayrımcı tutumları devam etmektedir (Gazete Duvar, 2022).

Vasilik, kayyum ve yasal danışman uygulamaları bazı yönlerden bağımsız yaşama aykırılık teşkil etmektedir. Vasi atanan engelli bireyler neredeyse tüm haklarından feragat etmektedir.[121] (Erkem, 2010, 60-61). Diğer örnek ise seçim mevzuatına göre vasi atanmış olsun olmasın engellilerin oylarını başka seçmenle kullanmasına izin verilmesidir.[122] Engellilik durumunun çeşitliliğini dikkate almayan genel düzenleme oy hakkının ihlali sonucunu doğurmaktadır.

[120] Örneğin, Engelsiz Vizyon Belgesi ve Engelli Hakları UlusalEylem Planı.
[121] Türk Medeni Kanunu 3. Kısım.
[122] Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, Madde 93.

Mevcut hizmetlerin bağımsız yaşam ilkesi ile bağlantılı olması beklenmektedir. Örneğin, yüz binlerce engelli bireyin yararlandığı bakım hizmetinin bağımsız yaşam ilkesi hedeflerine uygun yürütülüp yürütülmediği tartışılmaktadır. Türkiye'de bakım hizmeti bağımsız yaşamı desteklemekten uzaktır. Aksine engelli bireylerin bağımlılığının devamına yol açmaktadır. Koruyucu aile dâhil toplum temelli bakım gibi alternatif yöntemlerin mevzuatta yer almaması AB Türkiye Raporu'nda eleştirilmektedir (Yavuz, 2021; AB, 2022: 43).

Engelli bireylerin bakımı hizmeti evde ve kurumda olmak üzere iki farklı yöntemle sunulmaktadır. Evde bakım, bakımı üstlenen aile üyesine ücret ödeme yolu ile sağlanmaktadır. Kurum bakımı ise kamu kurumlarında ya da ücretinin kullananlar veya devlet tarafından karşılanmasıyla özel bakım merkezlerinde gerçekleşmektedir. Uygulama büyük ölçüde evde bakıma dayanmaktadır. Evde bakım desteği sadece nakdi ödemelerden ibarettir. Eylül 2022 itibariyle 559.900 kişiye ödeme yapılmaktadır (Elibol, 2020; EYHGM İstatistikleri, 2022).

Engelliler, kendilerine sunulan bakım desteğinin nasıl organize edileceğini ve sağlanacağını seçememektedir. Desteğin kim tarafından, nasıl, ne zaman ve nerede verileceği konusunda söz hakkına sahip değildirler. Mevcut nakdi destekler engellilerin ailelerine yöneliktir; engellilerin ailelerinden ayrı bireyler olarak görülmemesi, aldıkları desteğin nasıl kullanılacağı konusunda engellileri ailelerine bağımlı hâle getirmektedir. Evde bakım aylığı bağımsız yaşamı mümkün kılmaktan çok yoksul ailelerin içinde engelli olanlara sosyal yardım yapmayı amaçlamaktadır. Bağımlılık ilişkisini yeniden üretmektedir. Evde bakım uygulaması bakım sorumluluğunu aileye ve kadına yüklemektedir. Bakım ücretinin üçüncü derece yakınlara kadar verilebilmesi hizmet niteliğini gönüllü yardıma ve hayırseverliğe dönüştürmektedir. Bakım hizmeti alanının piyasaya açılması eşitsizliklere neden olmaktadır. Evde ve kurumda bakım hizmetinin içeriğinde, bireyin kişisel hareketliliğini destekleyici ve topluma dâhil olmasını sağlayıcı eylemler bulunmamaktadır. Yalnızca gündelik ihtiyaçların karşılanması amaçlanmaktadır. Bakım sağlayandan tek beklenti bakımdır. Bu da öz bakım ve hayati ihtiyaçların karşılanması ile sınırlı olabilmektedir. Asistanlık desteği ve bağımsız yaşamı tesis edecek hizmetlerin sunulup sunulmadığı önemsenmemektedir. Kurum bakımı, engelli bireyin yaşayacağı yeri seçme hakkının ihlali sonuçlarını da doğurmaktadır. Evde

bakım desteğine uygunlukta akrabalık bağı, aynı evde ikamet ve gelir durumu dışında bir diğer kriter ise engellinin günlük yaşamını idame ettirememesi ve öz bakım becerilerini yerine getirip getirmediğidir. Bu kriter, yardımı hak etmeye dair kararlar arasında farklılıklar yaratmaktadır. Bazı kararlarda %100 görme engelli bireyin bakımını sağlayana destek verilirken bazılarında verilmemektedir (Altuntaş ve Atasü Topçuoğlu, 2016: 237-250; Tufan, 2016: 37-40; Şahin Taşğın, 2017: 121-122; Beyza Ünal ile görüşme, 28.03.2020; Bakım Kolektifi, 2020; Bayar ve İlkkaracan, 2020: 106; Akbulut ve Taşköprü, 2021: 130; Samav ve Sallan Gül, 2021: 167-164).

Bakımı sunan kişi ile iş ilişkisi kurulmamaktadır. Bakan kişi sosyal güvenlik sistemine dâhil edilmemektedir. Bu da bakanla bakılan arasındaki ilişkiyi biçimlendirmektedir. Bakım, hizmet olarak tanımlanmamaktadır. Böyle olduğunda bakım hizmeti bakım yardımına dönüşmektedir. Engelli ve ailesi için sosyal yardım olarak kabul edilmektedir. Karar verici aktörler de bakım hizmetini böyle algılamaktadır. Hükümet yetkililerinin bu konudaki açıklaması ilişki biçimini ortaya koymaktadır.

AK Parti Tekirdağ Milletvekili Ziyaeddin Akbulut:

> *Bazıları 'eskiden evimizdeki engelli, yatalaklar bir an önce ölse de kurtulsak diye Allah'a yalvarırdık' diyordu. Şimdi 'aman ölmesin, evimizin bereketi bu. Ben onun yüzünden devletten 450-500 lira bakım ücreti alıyorum, aman ona bir şey olmasın diye bakıyoruz' diyorlar. İşte zihniyet değişikliği bu.* (Hürriyet Gazetesi, 2013).

Kişisel hareketlilik, engelli bireylerin bağımsız yaşamının desteklenmesi başta olmak üzere hak temelli yaklaşımın genel ilkelerinin olmazsa olmaz uygulamaları arasındadır. Türkiye engellilik politikasının bu kapsamdaki mevzuat ve hizmetleri değerlendirildiğinde kişisel hareketlilik cihazlarının temini, bireysel ve toplu ulaşımın teşvik edilmesi uygulamalarının hayata geçtiği görülmektedir.

Tekerlekli sandalye, protez ve beyaz baston gibi hareketlilik cihazları sosyal güvenlik sistemi kapsamında temin edilmektedir. SUT, bu cihazların temin usullerini ve devlet katkısı miktarlarını düzenlemektedir. Sosyal güvenlik sistemi dışındaki teminlerde ise vergi indirimleri getirilmiştir. SUT çerçevesi, sağlık ve engellilik uzmanları yanında maliye bürokrasisi tarafından belirlenmektedir. Bu yüzden kişisel hareketlilik cihazlarının temininden kaynaklı maliyetlerin bütçeye getireceği yük SUT kapsamını belirlemede etkili olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik koşullar ve iktidarların

politika tercihleri kişisel hareketlilik cihazlarının kalitesini, destek miktarını ve türünü etkilemektedir (Hale Yıldız ile görüşme, 06.02.2020; Akbulut ve Taşköprü, 2021: 138-141).

Engelli bireylerin kişisel hareketliliğinin desteklenmesi için engellilerin, ailelerinin ya da bakımını üstlenen kişileri de kapsayacak şekilde otomobil alımlarında indirimler sağlanmaktadır. Bu araçları özel tertibatla engellinin kendisi, eşi, üçüncü dereceye kadar kan ve sıhri hısımları, iş akdi ile çalışan sürücü kullanabilmektedir. Otoparklarda engelli araçları için yerler tahsis edilmiştir. Engelliler için B sınıfı ehliyet sınıflandırması oluşturulmuştur. Önceki kısımlarda değerlendirilen toplu taşıma sisteminin erişilebilirliğinin yanında muafiyet ve indirimlerle engelli bireylerin kişisel hareketliliği ve seyahat özgürlüğü desteklenmektedir. Kamusal ve özel seyahat hizmeti sunumlarında engellilere ve bakımını üstlenenlere indirimler tanınmaktadır. Toplu ulaşım sistemlerinin bir kısmında ücretsiz kullanım mümkündür. Hava yolları ve kara taşımacılığı hizmeti sunan özel kurumlarda indirimler yapılmaktadır. Toplu ulaşım hizmetlerinde odağın indirim ve muafiyetin olması erişilebilirlik sorunlarının üzerine gidilmemesine ve ayrımcılığın devamına neden olmaktadır.

Türkiye'de engellilik politikası uygulamaları geniş bir yelpazede çeşitli hizmetleri içermekle birlikte bağımsız yaşamı ve kişisel hareketliliği destekleyici önerilerin yürürlüğe koyulmadığı görülmektedir. Örneğin, kişisel asistanlık bir hizmet alanı haline gelememiştir. Kamusal ya da özel kişisel asistanlık hizmeti sunulmamaktadır. Engelli bireyin kendiyle ilgili kararları alabilmesinin belirlenen çerçevede ve destek ağlarıyla planlandığı destekli karar verme alternatifleri mevzuata girememiştir (Zengin Dağırdır, 2010: 80; Aslantürk, 2021:60-61; Yavuz, 2021; Engelli Kadın Derneği, 2022). Bağımsız yaşamı ve kişisel hareketliliği destekleyici uygulamalardan olan kılavuz hayvanlara (Taş, 2023) ilişkin düzenleme bulunmamaktadır.

Kamu aktörleri, bakım aylığı, vergi indirimleri ve istisnaları hizmetlerinin bağımsız yaşamı destekler ve topluma dâhil olmayı sağlar nitelikte olduğunu savunmaktadır. BMEHK'ye iletilmek üzere EYHGM koordinasyonunda hazırlanan ülke raporunda da böyle olduğu belirtilmektedir (EYHGM, 2017). Ancak yukarıdaki örnekler göstermektedir ki mevcut uygulamalar engellileri bağımlı kılmaya ve toplumdan ayırmaya devam etmektedir. Bunun yerine, bakım hizmetinin engelli

bireyin tercihi doğrultusunda karşılanması, kişisel asistanlık dâhil farklı alternatiflerin uygulamaya dâhil edilmesi gerekmektedir.

XIV. ONUR, BİREYSEL ÖZERKLİĞE SAYGI VE ANAAKIMLAŞTIRMA

Çalışmanın son başlığında değerlendirilen onur, bireysel özerkliğe saygı ve anaakımlaştırma ilkeleri tüm engellilik politikası uygulamalarında hak temelli yaklaşımın karşılık bulup bulmadığını göstermektedir. Keza anaakımlaştırma bunu ifade etmektedir.

Onur, bireysel özerkliğe ve farklılıklara saygı ilkeleri ulusal engellilik mevzuatında yer almamaktadır. Ancak bazı politika belgelerinde, politikacıların ve bürokratların söylemlerinde onuru ve özerkliği koruyan bir yaklaşıma sahip olunduğu dile getirilmektedir. Örneğin, EYHGM Bakım Hizmetleri Kalite Standartları arasında hizmet alanın onurun korunması ilkesi gözetilmektedir. Son yıllarda oluşturulan Engelsiz Vizyon Belgesi'nde ve Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda bu ilkelerin gözetildiği belirtilmektedir (EYHGM, 2020, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020; 2023).

Sayılan ilkelerin ihlaline neden olan mevzuat ve uygulamalar bulunmaktadır. Örneğin, engelli bireylerin haklarının vasilere devredildiği vesayet sistemi, onur ve bireysel özerkliğe saygı ilkelerini ihlal eden sonuçlar doğurmaktadır. Vasilik sisteminin mevcut halinde tüm haklar devredilmektedir. Buna karşın destekli karar verme gibi engelli bireylerin karar özgürlüklerini genişletecek alternatiflere yer verilmemektedir. AB Türkiye Raporu'nda evlilik ve oy verme hakları için destekli karar verme yöntemlerinin mevzuata eklenmesi önerilmektedir (AB, 2020: 43). BMEHK Raporu'nda, zihinsel engelli bireylerin evlenme ve ebeveynlik haklarını ihlal eden düzenlemelerin değiştirilmesi önerilmektedir (BMEHK, 2019: 11).

Engellilik raporu sistemi, bu ilkelerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Aşırı tıbbileşmiş ve standartlaşmış raporlama süreci ihlallere neden olmaktadır. Seçim sistemi bireysel özerkliğe saygı ilkesinin ihlal nedenleri arasında kabul edilmektedir. Gerek adaylık gerekse oy verme işlemleri sırasında engelli yurttaşların karşı karşıya kaldıkları ayrımcılıklar devam etmektedir (Akyol ve Akyol, 2019). Ancak Nisan 2022'de yapılan değişiklikle görme engellilerin tek başlarına oy kullanmalarına imkân veren düzenlemenin ihlalleri azaltması beklenmektedir.

Engelliliğin anaakımlaştırılmasının Türkiye politikasının hedefleri arasında yer aldığı çeşitli politika aktörleri tarafından kabul edilmektedir. Örneğin, eski bakanlardan Fatma Şahin "2015 Sonrası Kalkınma Gündemi ve Engelliler için Kapsayıcı Kalkınma İkinci Yuvarlak Masa Toplantısı"nda engellilik konusunda daha ileri adımların atılmasını sağlayacak hak temelli ve anaakımlaştırılmış politikaların dünyayı her birimiz için daha umutlu ve güvenli kılacağına inandığını ifade etmiştir (Yeni Şafak Gazetesi, 2013). Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Orhan Koç Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Dair Ulusal Raporu Müzakere toplantısında anaakımlaştırmayı engellilik politikasının temel kavramlarından birisi olarak gördüklerini belirtmiştir.

> *Önce İnsan- ilkesi doğrultusunda geliştirdiğimiz "Hak Eksenli" politikalarla, engelli vatandaşlarımızın da devletimizin sosyal yüzüyle tanışmaları ve Cumhuriyetin eşit haklara sahip vatandaşları olduklarını hissetmeleri sağlanmıştır…… Tam da bu nedenle bizim için anahtar kavramlar 'anaakımlaştırma ve bütünleştirme'dir.* (EYHGM, 2019).

2030 Engelsiz Vizyon Belgesi'nde ve Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda engelliliğin anaakımlaştırılması ilkesi yer almaktadır. Tüm ulusal strateji belgeleri ve eylem planlarında engellilik konusunun anaakımlaştırılmasını sağlayıcı çalışmalar yapılması hedeflenmektedir (EYHGM, 2021: 14-24; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020; 2023).

Her ne kadar anaakımlaştırma hedef olarak belirlense de uygulama değerlendirildiğinde bu hedefe ulaşılıp ulaşılmadığına dair veriler yeterli değildir. Göç, afet gibi çeşitli politika alanlarında engellilik meselesi dikkate alınmamaktadır (AB, 2022: 43). Başta BM olmak üzere uluslararası kurumların yaklaşımlarının etkisine rağmen engelliğin anaakımlaştırılması seçilen bazı alanlarla sınırlı kalmaktadır. Hak temelliliğin politika hedefi kabul edilmesi anaakımlaştırmayı desteklerken geleneksel tutumların devamı bu yönelimin gücünü zayıflatmaktadır (Duygun, 2016: 295).

Bu nedenle Mevzuatta yapılan değişiklikler anaakımlaştırmanın sağlanmasına yönelik değildir. Değişikliklerin büyük çoğunluğu hak ihlallerinin ve ayrımcılığın önlenmesi ile ilgilidir. Diğer yandan, tüm hizmet alanlarının engelliler için de uygun hale getirilmesi yerine her hizmet alanı için engellilere özgü düzenlemeler

tanımlanmaya devam etmektedir. Politika formülasyonunun engellileri kapsayıcı şekilde gerçekleştirilmesi yerine olası ya da olan hak ihlallerinin önlenmesi amaçlanmaktadır. Engellilik politikası, engelli bireylerin yaşadıkları hak kayıplarının telafisi ve mevcut hakların genişletilmesi hedefleri çerçevesinde oluşturulmaktadır. Hâlbuki anaakımlaştırma her politika alanında engellilik meselesinin yer almasını gerektirmektedir. AB Türkiye Raporu'nda engelliliğin anaakımlaştırılması ihtiyacına değinilmektedir (AB, 2022: 43l).

Ayrımcılığın önlenmesi, hakların genişletilmesi ve hizmetlerin geliştirilmesi politika uygulamasının başlangıç dönemleri için önemli ve olumlu gelişmelerdir. Ancak ilerleyen süreçte, anaakımlaştırmanın politikanın temel hedefi haline gelmesi beklenirken Türkiye politikasının uygulaması değerlendirildiğine, aradan geçen yirmiye yakın yılın sonunda başlangıç dönemi yaklaşımının devam ettiği görülmektedir. Tüm kamu hizmetlerinde engelli bireylerin onuruna saygı, engelliliğin çeşitliliğini de dikkate alan planlama esastır. Ancak Türkiye uygulamasında ihmal edilen hakların telafisine odaklanıldığından bu temel ilkeler dikkate alınmamaktadır.

XV. BÖLÜM SONUCU

Engellilik politikası uygulamaları geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle her bir hizmet başlığına dair detaylı veriler bulunmaktadır. Kalabalık ve karışık bir alanın değerlendirilmesi amaçlandığından, analize dâhil edilen uygulamaların sınırlandırması ihtiyacı doğmuştur. Hak temelli değerlendirme şablonu bunu bir ölçüde sağlamıştır. Buna karşın değerlendirmeye dâhil edilmeyen uygulamalar bulunmaktadır. Öne çıkan ve engelli toplumunun geneline hitap eden uygulamaların tamamının[123] analize dâhil edilmesine özen gösterilmiştir.

Engellilik politikasının belirlenmesinden ve uygulanmasından sorumlu kamu görevlilerinin etkisi neredeyse her başlıkta değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Politika hedeflerine ve mevzuata hâkim olan yaklaşım ile kamu görevlilerinin tutum ve davranışları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıklar hak ihlallerine neden olmaktadır. Buna karşın, ihlallerin sona erdirilmesini sağlamak üzere hak temelli

[123] Yerel yönetimlerin ve gönüllü kuruluşların uygulamalarının tezin kapsamının dışında olduğu belirtilmişti.

farkındalığın yükseltilmesine yönelik planlama yapılmamaktadır. Örneğin, kamu görevlilerinin hizmet içi eğitimlerine engellilik başlığı eklenmemektedir.

Formülasyon aşamasında karşılaşılan kaynak tahsisi sorunu uygulamada da izlenmiştir. Bazı hizmetlerin sunumu ve araç-gereç temininde bütçe kısıtları getirilmiştir. Bu durum hak temelli yaklaşımın hedeflerine ulaşmayı engellemektedir.

Engelliliğin dâhil edilmediği mevzuat bulunmaktadır. Örneğin, göç ve acil ve insani durum mevzuatında engelliliğe özgü hüküm yer almamaktadır. Ruh sağlığı kanunu çıkarılmamıştır. Ayrımcılığa karşı yaptırımlar tanımlanmamıştır. Nadir hastalıklar engellilik mevzuatına dâhil edilmemiştir. Bağımsız yaşam ve engelliliğin anaakımlaştırılması gibi temel politika hedeflerine yönelik eylem planları hazırlanmamıştır. Engellilik hizmetlerinin uygulamasında bu ilkeler dikkate alınmamaktadır.

BMEHS ve diğer insan hakları belgelerinde öne çıkarılmasına karşın engelli kadınlara ve çocuklara özgülenmiş mevzuat ve uygulamalar oluşturulmamıştır. Mülteciler gibi çifte ayrımcılık tehdidi altındaki engelli grupları uygulamada gözetilmemektedir.

Mevzuattaki eksiklerin yanı sıra muhtelif alanlarda yürürlükteki mevzuat uygulanmamaktadır. Çünkü sağlamcı tutumlar mevcut düzenlemelerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin, bankacılık mevzuatındaki hak temelli uygulamalar engellenmektedir. İş yerlerinde makul uyumlaştırma sorumluğu yerine getirilmemektedir. İstihdam kotalarına uyulmamaktadır. Erişilebilirlik süreleri sürekli ertelenerek neredeyse tüm hizmet alanlarında hak ihlallerinin önü açılmaktadır.

Hükümetin geçmişten miras aldığı geleneksel tutumun izleri devam etmektedir. Bu doğrultuda, hak temellilik ilkeleri yerine politik tercihler öne çıkmaktadır. Örneğin, bakım desteği yardım olarak sunulmaktadır. Engelli bireyin bağımsız yaşamını ve kişisel hareketliliğini hedeflememektedir. Bakım hizmetinin kadın emeğine dayandırılması toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretimine neden olmaktadır. Eğitim, sağlık ve bakım gibi hizmet alanlarının piyasaya açılmasının olumsuz sonuçları izlenmektedir.

Engellilik hizmetlerinin toplumdaki olumlu etkisi AK Parti tarafından bilindiğinden hizmet alanı genişletilmiştir. Bununla birlikte, geleneksel ve dini

söylemi yeniden üreten, aile odaklı ve himayeye dayalı yaklaşım uygulamaların belirlenmesinde etkili olmuştur.

SONUÇ

Uzun süre tıbbın ilgi alanı olan engellilik, devletlerin sistematik olarak engellilik hizmetlerini başlatmasıyla sosyal bilimlerin de araştırma konusu olmaya başlamıştır. Bu araştırmalar, engellilere sunulan hizmetlerin değerlendirilmesi, kurumların incelenmesi ve yurttaş memnuniyetinin ölçülmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Engelliliğin politika alanı haline gelmesiyle birlikte araştırma konusu, hizmetlerin sonuçlarının incelenmesinden politikanın analizine yönelmiştir.

Türkiye literatürü değerlendirildiğinde, engellilik politikasını konu edinen araştırmaların sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu tezle, Türkiye engellilik politikası bilimsel tip politika analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Savunuculuk ve öneri değil, politikanın içeriğinin bilimsel yaklaşımla analizi hedeflenmiştir. Türkiye engellilik politikasının, geniş tarihsel süreci kapsayacak şekilde bütüncül olarak araştırılması ile engellilik çalışmalarına kamu yönetimi disiplininden bir katkı sağlanmıştır.

Türkiye'de engellilik politikasının nasıl bir politika olduğu iki kavramsal çerçeveden hareketle araştırılmıştır. Bunlardan ilki olan kamu politikası analizi kavramsal çerçevesiyle, politika döngüsü, çevre, aktörler, analiz yöntemleri ve tipolojileri tanımlanmıştır. İkinci olarak engellilik politikası kavramsal çerçevesi ise engelliliğe yaklaşımlar bağlamında Türkiye politikasının açıklanmasında yol gösterici olmuştur.

Analiz, süreç model ve hak temelli değerlendirme kuramsal çerçeveleri izlenerek gerçekleştirilmiştir. Politikanın gündeme gelme, formülasyon ve yeniden formülasyon aşamalarında izlediği seyrin araştırılmasını takiben uygulama hak temellilik ilkelerinden hareketle değerlendirilmiştir.

Tezde esas alınan süreç modeli, Türkiye engellilik politikasının analizi için açıklayıcı olmuştur. Bununla birlikte diğer analiz yöntemleri de araştırmaya katkı sağlamıştır. Kurumsal model SKMKK, ÖZİDA ve EYHGM gibi engellilik politikasının temel örgütlerinin analize dâhil edilmesinde yol gösterici olmuş, artırımcı modelin kuramsal izleği ise mevcut politikanın eski politika ve politika öncesi dönemin birikimi üzerinde inşa edildiği savının geliştirilmesini sağlamıştır. Elit ve grup modellerden ise engelli hareketinin, diğer sivil toplum kuruluşlarının, bireysel aktörlerin ve siyasal partilerin politika sürecindeki rollerinin araştırılmasında

yararlanılmıştır. Süreç modeli, politika döngüsünün, politika çevresinin ve aktörlerinin etkisinin incelenmesine imkân verdiği için tercih edilmiştir. İkinci kuramsal çerçeve, hak temelli engellilik yaklaşımının izleme kriterleridir. Bu kriterler uygulama aşamasındaki verilerin sınıflandırılmasını ve sınırlandırılmasını mümkün kılmıştır.

Politika çevresi, analizin aşamalarında etkili olmuştur. Kamu politikasının oluştuğu bağlam araştırmada dikkate alınmıştır. Engellilik politikasının gündeme gelme aşaması, formülasyon ve yeniden formülasyonun bir bölümü parlamenter sistemde gerçekleşmiştir. İlerleyen süreçte hükümet sistemi değişmiştir. EHK'deki değişiklikler torba yasa kapsamında yapılmıştır. EYHGM'nin kuruluşu ise KHK ile olmuştur. Siyasal sistemdeki değişim politika sürecine yansımıştır. Hükümet sistemindeki değişim idari yapıyı etkilemiştir. Bakanlık görev ve teşkilat yapısının değişmesi engellilik politikasına yansımıştır. Engellilik politikası kararlarının alınmasında ve uygulanmasında yeniliklere gidilmiştir. Bununla birlikte EHK ile birlikte yerel yönetimlerin engellilik hizmetleri sunumundaki rolleri yeniden belirlenmiştir. Siyasal kültür, seçimlerden engellilik politikası kararlarına kadar engelli bireylerin katılımını etkilemektedir. AB üyelik sürecinde farklı toplumsal kesimlerin siyasete ve kamu politikası kararlarına katılımında artış görülürken son yıllarda siyasal kültürde meydana gelen olumsuz değişimden engellilik de nasibini almıştır. Hak temelli engelli örgütlerinin artmasıyla katılımcılık taleplerinin güçlenmesi ise olumludur. Türkiye'de engellilik politikası süreci incelendiğinde, bu alana ayrılan kaynak miktarında artış olduğu görülmektedir. Diğer yandan kaynak miktarındaki düzenli artıştan, alandaki ihtiyaçların tümünün karşılandığı sonucuna varılmamalıdır. Maliyet hesapları gerekçe gösterilerek SUT listelerine getirilen sınırlamalar bu gerçeği destekleyen örneklerden biridir. Engelli toplumu ekonomik krizlerden olumsuz etkilenmektedir. Engellilik politikası için ayırılan kaynak artırılmakla birlikte, bakım, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi alanların piyasaya açılması; engellilerin hizmetlere erişiminde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Son olarak, toplumun engelliliğe yaklaşımının politika sürecinde etkili olduğu vurgulanmalıdır. Himayeci düşüncenin yeniden üretilmesi ve sağlamcı tutumlar hak ihlallerine neden olmaya devam etmektedir. Aynı zamanda mevzuatın uygulanmasını güçleştirmektedir.

Aktörler, politika sürecinin aşamalarında çeşitli rollerde ve etki düzeyleri farklılaşarak yer almıştır. Yasama aktörü, formülasyon ve yeniden formülasyon aşamasında öne çıkmıştır. Ancak diğer aşamalarda da yasamanın müdahilliği izlenmektedir. Engelliliğe özgülenmiş yasa teklifleri muhtelif tarihlerde Meclise iletilmiştir. Böylece meselenin görünür olması sağlanmıştır. Engellilik hizmetlerinin sunumuna ilişkin mevzuat oluşturulmuştur. Soru önergeleri ve araştırmalar yoluyla politika değerlendirilmiştir. Yürütme aktörü, başka bir deyişle hükümetler engellilik meselesinin gündemler arasında ilerlemesini sağlamıştır. AK Parti hükümetleri engellilik meselesini sahiplenerek politika sürecinin devamında etkili olmuştur. Yürütmenin uygulamadaki rolü ağır basmaktadır. Merkezi ve yerel düzeydeki bürokrasi mevzuatın oluşumuna ve hizmet sunumuna müdahil olmuştur. Bürokrasinin farklı kesimleri arasında engelliliğe yaklaşım farkı ortaya çıkmıştır. Örneğin, engellilik bürokrasisi politika sürecinde hakları genişletmekten yana tutum sergilerken uygulayıcı bürokrasi daraltıcı kararlar almıştır. Yargı organlarından çıkan kararlar engelli toplumunun savunuculuğunu desteklemiş ve yeniden formülasyon sürecine etki etmiştir. Uluslararası aktörler sürecin her aşamasında önemli derecede belirleyici olmuştur. Gündeme gelmeden değerlendirmeye kadar politika döngüsünün her aşamasında uluslararası aktörlerin belirlediği çerçeve takip edilmiştir. Medya, bir yandan engelliğe dair geleneksel yaklaşımın yeniden üretildiği bir mecra olmayı sürdürmüş diğer yandan ise medyada engelli temsilinde bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Engelli toplumunun sorunlarının basın organlarında yer alması meseleyi kamuoyunun sahiplenmesini sağlamaktadır. Siyasal partilerin meseleye olan ilgisi, engellilik farkındalığının yükselmesi ve engelli toplumunun talepleri doğrultusunda artmıştır. Engellilik meselesine yaklaşımları farklılaşmakla birlikte, siyasal partiler engelliliğin "siyaset üstü" bir mesele olduğunu kabul etmektedir. Bu uzlaşma engellilik politikasına katılımı daraltmaktadır. Siyasal partiler alternatifler önermek yerine iktidardaki partinin kararlarına katılmayı tercih etmiştir. Ancak son yıllarda muhalefet partilerinin engellilik alanına daha fazla ilgi gösterdiği görülmektedir. Engelli sivil toplumunun himaye odaklı talepleri devam etmekle birlikte hak temelli savunuculuk güçlenmektedir. Politika döngüsünün ilk aşamalarında öneri sunma ve gündeme getirme işlevleri, ilerleyen süreçte denetleme ve hak temelli taleplerin taşıyıcısı olmaya dönüşmektedir. Engellik politikasına dâhil olan sivil toplum örgütleri

günümüzde çeşitlenmiştir. Hak temelli savunuculuk yapan farklı alanlardaki sivil toplum kuruluşları da engellilik politikasına müdahil olmaktadır. Vatandaşlar, geleneksel tutumun yaygınlığı nedeniyle engelliler için himaye talebini odağa alan istemlerini karar vericilere iletmektedirler. Son olarak, kamu yönetiminde dönüşümün izleri engellilik alanında da izlenmektedir. Bakım, eğitim, sağlık ve rehabilitasyon gibi kamu hizmetleri alanlarının piyasaya açılmasının sonucu olarak özel sektör, engellilik politikası aktörlerinden birisi haline gelmiştir.

Bir kamu politikasının nasıl gündeme geldiğini açıklamak üzere geliştirilen teoriler bu tez için açıklayıcı olmuştur. Örneğin, yeni politika gündeminin oluşumu, yakınsama teorilerine uygun gerçekleşmiştir. Farklı ülkelerde başlayan engellilik yasaları dalgası Türkiye gündemini de etkilemiştir. Engelliliğin uzlaşmazlık düzeyi düşük ve yurttaşların desteğinin yüksek olduğu bir politika alanı olması da meselenin gündemde ilerleyişini güçlendirmiştir. Hükümetler gündem belirlemede etkili olmuştur. Bu süreçte görev yapan iki hükümet engellik konulu yasa tasarıları hazırlamıştır. Diğer yandan politika öncesi dönemin ve eski politikanın sağladığı birikimin de yeni politikanın gündeme gelmesinde etkili olduğu tespit edilmiştir. AK Parti, engelliliği siyasal söylemine uyumlaştıracağı bir politika alanı olarak kabul ederek gündeme gelmesini desteklemiştir. Politik tutumuna uygun söylemleri gündeme dâhil etmiştir. Son olarak Lokman Ayva, bireysel bir figür olarak gündeme gelmede etkili olmuştur.

Formülasyon ve yeniden formülasyon sürecinin sonunda 1.500 maddelik engellilik politikası mevzuatı oluşmuştur (EYHGM, 2023; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). Bununla birlikte yeniden formülasyon devam etmektedir. Örneğin, Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nın ilanının ardından kamu kurumlarının kendi planlarını eylem planına uyumlaştırmaları gerekmektedir. BMEHK'nin risk durumlarına ilişkin genel yorumunun yayınlanmasının ardından ülkelerin mevzuatında düzenlemelerin yapılması muhtemeldir. 6 Şubat 2023 Depremi'nin, Türkiye acil durum mevzuatında engellilikle ilgili değişikliklere neden olmasını öngörmek mümkündür.

Politikanın uygulanması değerlendirildiğinde, hak temellilik politika hedefinin gerektirdiği hizmetlerde eksiklikler tespit edilmiştir. Örneğin, destekli karar verme, kişisel asistanlık, engelli ayrımcılığının yasaklanması ve kılavuz köpekler gibi

bağımsız yaşamı ve kişisel hareketliliği güçlendiren uygulamalara yer verilmemektedir. Kapsayıcı eğitim politika hedefi haline getirilmemiştir. Farklı istihdam modelleri geliştirilmemiştir. Bu alana özgü eşitlik kurumu ve ulusal izleme mekanizması kurulmamıştır.

Türkiye'de engellilik politikasının analizi sonucunda;

- Engelliliğin ayrı bir politika alanı haline geldiği görülmektedir. Her ne kadar eski yaklaşıma ait uygulamalar devam etse ve sosyal güvenlik ve istihdam gibi politika alanlarıyla kesişim olsa da, Türkiye'de özerk bir engellilik politikası bulunmaktadır.
- Kamu politikası tanımlarında öne çıkan unsurlardan olan "kamunun" baskınlığı Türkiye engellilik politikasının analizi sonucunda doğrulanmaktadır. Özel sektörün engellilik politikasının belirlenmesinde ve hizmetlerin sunumundaki payı sınırlı kalmıştır.
- Engellilik, bireylerin, toplulukların ve devletlerin ilgi gösterdikleri bir durum olagelmiştir. Uzun yıllar boyunca engelliliği önleme, engellilere yardım etme ve engellileri tedavi etme hedeflerine yönelen bu ilgi, çevrenin ve tutumların engelleyiciliğinin sorun kabul edilmesiyle birlikte, eşit hakların tesisi ve ayrımcılığın önlenmesi hedeflerine dönüşmüştür. Bu dönüşüm engelliliğin tanımlanmasında, engelliliğe yaklaşımda ve engellilik politikası modellerinde de izlenmektedir. Tanım, yaklaşım ve politika başlıklarındaki dönüşümün Türkiye için de geçerli olduğu tespit edilmiştir.
- Engelliliğe geleneksel yaklaşım ve sağlamcı tutumlar, politika sürecinde farklı aktörler tarafından yeniden üretilmiştir. Geleneksel yaklaşımın etkisi devam etmekle birlikte hak temelliliğe yönelim sürmektedir. Bu amaçla mevzuat düzenlenmiş, kurumlar ve uygulamalar belirlenmiştir.
- Uluslararası ortam, politika sürecinin her aşamasında kritik önemdedir. Başta BM olmak üzere uluslararası aktörler engelliliğin toplumsal bir mesele olarak yeniden inşa edilmesine; Türkiye'de gündeme gelmesine, formülasyon ve yeniden formülasyon sürecinin tüm gelişmelerine, uygulama hedeflerinin belirlenmesine ve politikanın değerlendirilmesine dâhil olmuştur.
- AK Parti, kuruluşundan itibaren engelliliği öne çıkarılacak bir politika alanı olarak seçmiştir. Devralınan düşünsel miras ve deneyim engelliğe acıma ve himaye temelli bakışın izlerinin sürmesinde etkili olmuştur.

- Politika sürecinin tüm aşamalarında hükümette olan AK Parti'nin engelliliğe yaklaşımı belirleyici olmuştur. Politika çıktıları da bu yaklaşıma göre şekillenmiştir.
- Politika sürecinin tüm aşamalarında katılımın sınırlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Etkili katılım mekanizmaları tesis edilmemiştir. Bunun sonunda alternatifler tartışılmamış ve süreçte belirleyici olan siyasal ve bürokratik karar vericiler olmuştur. Engellilerin engellilik politikasına katılımına dair mekanizma tanımlanmamıştır. Eski politikada yer alan konsey ve Şura gibi organların yerine benzerleri getirilmemiştir. Hak temelli savunuculuk yapan sivil toplum kuruluşlarının artması ve güçlenmesiyle birlikte alternatif katılım yolları ile politika sürecine müdahale edilebilmektedir. Hak temelli savunuculuk yürüten örgütlerin yaygınlaşmasıyla birlikte sağlamcı tutumlara karşı söylem geliştirilebilmektedir. Medyadaki geleneksel algı değişmektedir. Engelli temsilinde dönüşüm mümkün olabilmektedir.
- Türkiye'de engellilik politikası, engellilik politikası sınıflandırmalarından biri olan refah ve insan hakları karışımı modele yaklaşmaktadır. Ancak mevzuatla uygulamanın örtüşmemesi hak ihlallerini sürdürmektedir. İktidarın engelliliği rıza üretim alanı olarak kabul etmesi hak temellilik hedefine ulaşılmasını güçleştirmektedir.

Politika sürecinin son gelişmesi olan Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı, politikanın yakın geleceğine dair çıkarım yapmaya imkân vermektedir. Planda yer alan hedefler ve eylemler hak temelli yaklaşıma uygun belirlenmiştir. Bu çalışmada da tespit edilen sorun alanlarının çözümüne yönelik hedeflere ve eylemlere yer verilmektedir. Örneğin, destekli karar verme ve farklı bakım modellerinin politikaya dâhil edilmesi hedefler arasındadır. Hak temelli savunuculuk yürüten sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi de bunu desteklemektedir. Türkiye engellilik politikasının hak temellilik hedefine yöneliminin süreceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Abbay, F. (2015). Hopes and Dillemmas of Africans with Disabilities the Monitoring of Regional Disability Rights in Africa. *Disability. Rights Monitoring, and Social Change. Building Power out of Evidence* (ss. 207-220). Ed. Marcia H. Rioux, Paula C. Pinto ve Gillian Parekh. Toronto: Canadian Scholars' Pres Inc.

Adalet Bakanlığı. (2016). *Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. Birim Faaliyet Raporu.* https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2082019-1410332016_faliyet_raporu.pdf (17.12.2022).

Adalet Bakanlığı. (2019). *Yargı Reformu Stratejisi.* https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/522/dosya/8-2019-2023-yargi-reformu-stratejisi11-08-202010-25-am.pdf (17.12.2022).

Adalet Bakanlığı. (2020). *Yargı Reformu Stratejisi Eylem Planı.* https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/5102020133816eylemplani.pdf (17.12.2022).

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti). (2002). *Her Şey Türkiye İçin. 2002 Seçim Beyannamesi.*

Adams, R., Reiss, B. ve Serlin, D. (2015). Disability. *Keywords for Disability Studies* (ss. 30-45). Ed. Rachel Adams, Benjamin Reiss ve David Serlin. New York: NYU Press.

Advocates. (2019). *Alternative Report about Physical Accessibility, Arbitrary Detention and Coerced Confessions, Detention Conditions, and Access to Employment for Persons with Disabilities.* https://www.theadvocatesforhumanrights.org/Res/turkey_tahr_crpd_final_3.pdf (17.12.2022).

Afflerbach, T. ve Garabagiu, A. (2007). Council of Europe Actions to Promote Human Rights and Full Participation of People with Disabilities: Improving the Quality of Life of People with Disabilities in Europe. *Syracuse Journal of International Law and Commerce.* 34(2): 463-482.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025.* https://www.aile.gov.tr/media/127967/engell_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf (12.03.2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *2030 Engelsiz Vizyon Belgesi.* https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf (17.02.2023).

Ak, İ. S. (2019). Zihinsel Engelli Bireylerin Oy Kullanma Hakkı. *Bianet.* https://m.bianet.org/biamag/diger/208116-zihinsel-engelli-bireylerin-oy-kullanma-hakki (17.12.2022).

Akbulut, S. (2015). Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı. *Engelliliğe ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: İlk ve Ortaöğretim Kurumları için Örnek Ders Uygulamaları* (ss. 23-34) Ed. Melisa Soran, Özgür Şensoy ve Melike Ergün. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akbulut, S. ve Taşköprü, C. (2021). *Mevzuattan Uygulamaya Engelli hakları İzleme Raporu 2020.* Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği. (TOHAD).

Akbulut, S., Özgül, H. ve Tezcan, T. (2014). *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013. Erişilebilirlik, Eğitim, Çalışma Hayatı ve Sağlık Verileri - Analizler.* Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği. (TOHAD).

Akbulut, S., Özgül, H., Ak, İ.S. ve Uslu, E. (2015). *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014. Erişilebilirlik, Eğitim, Çalışma Hayatı ve Sağlık Verileri - Analizler.* Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği. (TOHAD).

Akbulut, S., Özgül, H., Işık, İ. ve Erhat, I. (2017). *Engelli Bireylere Yönelik Fiziksel - Cinsel Şiddet, İstismar ve Kötü Muamele Olayları İzleme Raporu 2016.* Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği. (TOHAD).

Akdoğan, A. A. (2015). Gündem Belirleme. *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (ss. 210-227). Ed. Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı. Ankara: Adres Yayınları.

Akdu, U. ve Akdu, S. (2018). Engelli Turizmi: Yasal Düzenlemeler ve Uygulamalar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 2(23): 99-123.

Akıncı, Z. ve Sönmez, N. (2015). Engelli Bireylerin Erişilebilir Turizm Beklentilerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi.* 26(1): 97-113. doi: 10.17123/atad.vol26iss195912

Akit Gazetesi. (2020). *Merhum Erbakan'ın Engellilerle İlgili Hizmetleri.* https://www.yeniakit.com.tr/haber/merhum-erbakanin-engellilere-hizmetleri-1465626.html (17.12.2022).

Aktüel Dergisi. (2002). *2002 Seçim Beyannameleri.*

Akyol, B. ve Akyol, E. (2019). Türkiye'de Engelli Bireyler ve Seçimlere Katılım. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(1): 145-163. doi: 10.17336/igusbd.458496

Aldersey, H. M. ve Turnbull, H. R. (2011). The United Republic of Tanzania's National Policy on Disability: A Policy Analysis. *Journal of Disability Policy Studies*. 22(3): 160-169. doi: 10.1177/1044207311397877

Alemdaroğlu, H. (2017). *TBMM Tutanaklarında Sosyal Politika Bağlamında Engellilerin Durumu.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alexander, F. G. ve Selesnick, S. T. (1966). *The History of Psychiatry: An Evaluation of Psychiatric Thought and Practice from Prehistoric Times to the Present.* New York: Harper & Row.

Alsancak, F. ve Kutlu, İ. (2020). Çifte Mağduriyetin Özneleri Olarak Engelli Mültecilere İlişkin Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 15(2): 590-598. doi: 10.48145/gopsbad.772049

Altan, Z. (1976). *Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları.* Eskişehir: Eskişehir Ticari ve İdari İlimler Akademisi Yayınları.

Altınokta Körlere Hizmet Vakfı. (2020). *Covid-19 Pandemisinde Engellilerin İnsan Hakları.* https://etkiniz.eu/wpcontent/uploads/2021/11/DES_AB_395.pdf (17.12.2022).

Altman, B. M. (2001). Disability Definitions, Models, Classification Schemes, and Applications. *Handbook of Disability Studies* (ss. 97-122). Ed. Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman ve Michael Bury. London: SAGE.

Altuntaş, B. ve Atasü-Topçuoğlu, R. (2016). *Engelli Bakımı Sosyal Bakım ve Kadın Emeği.* Ankara: Nika Yayınevi.

Anatca, V. Y. ve Yılmaz, C. (2019). Ucube Bedenden Paralimpik Bedene. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.* (46): 136-157. doi: 10.35237/sufesosbil.535233

Anderson, J. E. (1974). *Public Policymaking*. New York: Praeger.

Anderson, J. E. (2011). *Public Policymaking: An Introduction*. Texas: Wadsworth, Cengage Learning.

Anderson, J. E. (2015). *Public Policymaking: An Introduction*. Texas: Wadsworth, Cengage Learning.

Ardahanlıoğlu, B. (2022). *Türkiye'de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Argan, M., Gündüz, B., Koçak, F. ve Atıcı, M. (2021). Engelli Sporcuların Objektifinden Spor Deneyimini Görmek: Engelleyici Faktörlerin Sosyo-Ekolojik Model Perspektifinden Analizi. *Spor Bilimleri Dergisi.* 32(2): 75-97. doi: 10.17644/sbd.898381

Arslan, A. T., Ünal, B. Ö. ve Taşgın, E. (2021). *Üniversitelerin Engelli Öğrenci Birimleri Web Erişilebilirliğinin İzlenmesi Raporu*. İstanbul: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği. (TOHAD).

Artvinli, F. (2013). *Delilik, Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927).* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Aslan Demir, S. (2016). Sessizliğin Dili: Türk İşaret Dili'ne Dair Gözlemler. *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları* (ss. 141-155). Ed. Engin Arık. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Aslan, R. (2021). *Engelli Bireylerin Afet Deneyimleri: Fenomenolojik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Aslantürk, H. (2021). Hak Temelli Ruh Sağlığı Hizmetlerinde Bir Gereklilik: Destekli Karar Verme. *Heybe Dergisi.* (2): 75-66.

Avrupa Birliği. (AB). (2000). *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Düzenli Raporu.* https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf (17.12.2022).

Avrupa Birliği. (AB). (2001). *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu.* https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri-/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf (17.12.2022).

Avrupa Birliği. (AB). (2002). *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf (17.12.2022).*

Avrupa Birliği. (AB). (2003). *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu* https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (17.12.2022).

Avrupa Birliği. (AB). (2004). *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu.* https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf (17.12.2022).

Avrupa Birliği. (AB). (2020). *Türkiye Raporu*. https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf (17.12.2022).

Avrupa Birliği. (AB). (2021). *Türkiye Raporu*. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf (17.12.2022).

Avrupa Birliği. (AB). (2022). *Türkiye Raporu*. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf (17.12.2022).

Aydın, A. Ö. (2005). *An Application of European Union Disability Policies to the Case of Turkey.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Reno: University of Nevada.

Aysoy, M. (2004). *Avrupa Birliği Sürecinde Engelliler Politikası.* Ankara: Açı Kitaplar.

Aysoy, M. (2008). *Hayatı Paylaşmak için Engel Çok*. İstanbul: Açı Kitaplar.

Ayuz, İ. (2011). *Ellerimden Geçtin Koca Dünya.* İzmir: Etki Yayınları.

Ayva, L. (2005). *Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi.* https://www2.tbmm.gov.tr/d22/2/2-0424.pdf (17.12.2022).

Ayva, L. (2021). Medeniyetimizde Engellilik: Osmanlı Dönemi ve İslamiyet'in Etkileri. *Tarih Öncesinden Günümüze Engellilik. Çok Disiplinli ve Karşılaştırmalı Bir Bakış* (ss. 119-134). Ed. Hilal Yakup İpekoğlu. İstanbul: Ege Yayınları.

Babaoğlu, C. (2015). *Türkiye'de Engelli Politikaları ve Sivil Toplum Örgütlerinin Kentsel Engelli Politikalarına Etkisi: Ankara Örneği.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bagenstos, S. R. (2003). Comparative Disability Employment Law from an American Perspective. *Comparative Labor Law & Policy Journal*. 24(4): 649-668.

Bakım Kolektifi. (2020). *Bakım Manifestosu: Karşılıklı Bağımlılık Politikası.* Çev. Gülnur Acar Savran. Ankara: Dipnot Yayınları.

Balcı, S. (2018). *Osmanlı Devletinde Engelliler ve Engelli Eğitimi. Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi.* İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

Bardach, E. (2012). *A Practical Guide for Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Problem Solving*. London: SAGE.

Barnartt, S. N. (1992). Disability Policy Issues in Developing Countries. *Journal of Disability Policy Studies.* 3(1): 45-65. doi: 10.1177/104420739200300103

Barnes, C. (1991). *Disabled People in Britain and Discrimination: A Case for Anti-Discrimination Legislation*. London; Hurst Co.

Barnes, C. ve Mercer, G. (2006). *Independent Futures. Creating User-Led Disability Services in a Disabling Society.* Bristol: The Policy Press.

Başbakanlık. (1993). *19.4.1993 tarih ve 1993/11 sayılı Sakatlar Günü Genelgesi.*

Başbakanlık. (2001). *Özürlüler Hakkında Kanun Tasarısı. 11.09.2001.*

Başbakkal, Z. ve Bilsin, E. (2014). Dünyada ve Türkiye'de Engelli Çocuklar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi.* 30(2): 65-78.

Başkonak, M. ve Özdemir, S. (Ed.) (2020). *İlahiyat Bilimleri Açısından Engellilik.* Konya: Eğitim Yayınevi.

Baumgartner, F.R. (2001). Political Agendas. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science* (ss. 288-290). Ed. Neil J. Smelser, ve Paul B. Baltes. Oxford: Elsevier.

Bayar, A. A. ve İlkkaracan, İ. (2022). Türkiye'de Bakım Hizmetleri İstihdamının Toplumsal Cinsiyet Ayrımında Analizi. *Bakım Merceğinden Yeni Sosyal: Deneyimler, Öznellikler, Tartışmalar* (ss. 99-142). Ed. Yasemin Ahi, İnci Kerestecioğlu, Poyraz Kolluoğlu ve Uğur Tekin. Ankara: Nika Yayınevi.

Baytal, Y. (2012). *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938).* Ankara: Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi.

Bektaş, H. (2011). *Kuran'ın Özürlülere Bakışı.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bennett, C. J. (1991). What Is Policy Convergence and What Causes It?. *British Journal of Political Science.* 21(2): 215-233. doi: 10.1017/S0007123400006116

Bergeskog, A. (2001). *Labour Market Policies, Strategies and Statistics for People with Disabilities: A Cross-national Comparison.* (No. 2001: 13). Working Paper.

Berkowitz, E. D. (1992). Disabled Policy: A Personal Postscript. *Journal of Disability Policy Studies.* 3(1): 1-16. doi: 10.1177/104420739200300101

Berkson, G. (1993). *Children with Handicaps: A Review of Behavioural Research.* New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Bezmez, D. ve Yardımcı, S. (2010). In Search of Disability Rights: Citizenship and Turkish Disability Organizations. *Disability & Society.* 25(5): 603-615. doi:10.1080/09687599.2010.489312

Bezmez, S., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (Ed.). (2011). *Sakatlık Çalışmaları. Sosyal Bilimlerden Bakmak.* Çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Bickenbach, J. E., Chatterji, S., Badley, E. M., ve Üstün, T. B. (1999). Models of Disablement, Universalism and the International Classification of Impairments, Disabilities and Nandicaps. *Social Science & Medicine.* 48(9): 1173-1187. doi: 10.1016/S0277-9536(98)00441-9

Birgün Gazetesi. (2004). *Engelliler Sokakta.* 04.12.2004.

Birgün Gazetesi. (2004). *Unakıtan Yasamızı Engelleme*. 01.12.2004.

Birikim Dergisi. (2008). *Ortak Bir Sakatlığımız Var!.* 229: 28-29.

Birkland, T. A. (2007). Agenda Setting in Public Policy. *Handbook of Public Policy Analysis* (ss. 63-78). Ed. Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney. New York: CRC Press.

Birkland, T. A. (2016). *An Introduction of Policy Process: Theories, Concepts and Models of Public Policy Making.* London: Routledge.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2014a). *1. Genel Yorum. 12. Madde: Yasa Önünde Eşit Tanıma.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2014b). *2. Genel Yorum. 9. Madde: Erişilebilirlik.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2016a). *3. Genel Yorum. 6. Madde: Engelli Kadınlar ve Kız Çocukları.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2016b). *4. Genel Yorum. 24. Madde: Kapsayıcı Eğitim Hakkı.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2017). *5. Genel Yorum. 19. Madde: Bağımsız Yaşam Hakkı.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2018a). *6. Genel Yorum. 5. Madde: Eşitlik ve Ayrımcılık Yapmama.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2018b). *7. Genel Yorum. 4.3. ve 33.3. Maddeler: BMEHS'nin Uygulanmasına ve İzlenmesine, Engellilerin ve Çocuklarının Temsilci Kurumlar Yolu ile Katılması.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2019). *Türkiye'nin İlk Raporuna İlişkin Nihai Gözlemler.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2022a). *8. Genel Yorum. 27. Madde: Çalışma ve İstihdam.*

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. (BMEHK). (2022b). *BMEHK Genel Yorumları.* https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments

Birleşmiş Milletler. (BM). (1975). *The United Nations Declaration on the Rights of Disabled Persons Engelli Bireylerin Hakları Deklarasyonu.*

Birleşmiş Milletler. (BM). (2006). *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. BM Engelli Bireylerin Hakları Sözleşmesi.*

Bizim Anadolu Gazetesi. (2003). *Ulusal Yenidoğan İşitme Taraması Kampanyası Tanıtım Toplantısı.* 07.12.2003.

Boman, T., Kjellberg, A., Danermark, B. ve Boman, E. (2015). Employment Opportunities for Persons with Different Types of Disability. *ALTER-European Journal of Disability Research.* 9(2): 116-129. doi: 10.1016/j.alter.2014.11.003

Bowman, A. (2005). Policy Implementation. *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy* (ss. 209-212.). Ed. Jack Rabin. Boca Raton, FL: Taylor & Francis Group.

Boyraz, Ş. (2021). Sosyal Hizmetin "Sakatlığı": Engelliler ve Yaşlılar. *Sosyal Hizmet ve Ailecilik* (ss. 151-154). Ed. Neşe Şahin Taşğın, Yasemin Ahi ve Uğur Tekin. Ankara: Nika Yayınevi.

Braddock, D. L. ve Parish, S. L. (2001). An Institutional History of Disability. *Handbook of Disability Studies* (ss. 11-68). Ed. G. Albreht, KD Sellman, and M. Bury. London: SAGE.

Broadnax, W. (1976). Public Policy: Its Formulation, Adoption, Implementation, and Evaluation. *Public Administration Review.* 36(6): 699-703. doi:10.2307/975069

Bruce, A., Quinn, G., Degener, T., Burke, C., Quinlivan, S., Castellino, J., Kenna, P. ve Kilkelly, U. (2002). *Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability.* United Nations Press.

Bryman, A. (2001). *Social Research Methods.* New York: Oxford University Press.

Bucukca, Y. (2020). Ütopyalarda Engellilik. *Engellilik Tarihi Yazıları* (ss. 23-44). Ed. A. Resa Aydın, İshak Keskin ve Zeynep Yelçe. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. doi: 10.26650/B/AA09.2020.007.02

Burcu, E. (2007). *Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Burgdorf, R. (1998). Disability Rights in the USA and Abroad. *Civil Rights Journal.* 3: 3-5.

Büke, B. (2021). Engelli Bireylerin Kendilerine Yönelik Ayrımcı ve Mikro Saldırgan Uygulamaları İfade Etmeleri: Twitter'daki #EngellenmekİstemiyoruzveSağlamcılarDışarı Etiketleri. *Nitel Sosyal Bilimler Dergisi.* 3(2): 164-190. doi: 10.47105/nsb.907791

Cahn, M. A. (2012). Institutional and Noninstitutional Actors in the Policy Process. *Public Policy: The Essential Readings* (ss.199-206). Ed Stella Z. Theodoulou, ve Matthew Alan Cahn. California: Pearson.

Cairney, P. (2020). *Understanding Public Policy: Theories and Issues*. London: Red Globe Press.

Campbell, F. (2001). *Contours of Ableism: The Production of Disability and Abledness*. New York: Springer.

Cavlak, N. ve Cavlak, H. (2019). Avrupa Erişilebilir Turizm Politikası ve Türkiye. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi.* 8(15): 29-41.

Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği. (CİSST). (2022). *CİSST 2021 Yılı Hapishaneler Raporu. https://cisst.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/CISST_2021_-Hapishaneler_Raporu_TR.pdf (10.01.2023).*

Chaney, S. (2023). *'Normal'in Tarihi.* Çev. Dilek Kadıoğlu. İstanbul: İrene Kitap.

Cobb, R., Ross, J-K. ve Ross, M. H. (1976). Agenda Building as a Comparative Political Process. *American Political Science Review*. 71(1): 126-138. doi: 10.2307/1960328

Cochran, C. E., Mayer, L. C., Carr, T. R., Cayer, N. J. ve McKenzie, M. (2012). *American Public Policy: An Introduction*. Wadsworth: Cengage Learning.

Cochran, C. L. ve Malone, E. F. (2005). *Public Policy: Perspectives and Choices.* USA: Lynne Riener Publishers.

Colón, D. M. (1989). Martin Luther, the Devil and the Teufelchen: Attitudes Toward Mentally Retarded Children in Sixteenth-Century Germany. *PMR Conference.* 14: 75-75.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. CRPD. (2009). *Guidelines on Treaty-Specific Document to be Submitted by States Parties under Article 35, Paragraph 1, of The Convention On The Rights Of Persons With Disabilities.*

Council of Europe. (2002). *A Coherent Policy for the Rehabilitation of People with Disabilities.* Council of Europe Publishing. Erişim adresi: https://www.coe.int/en/web/portal/home (17.12.2022).

Council of Europe. (2003). *Rehabilitation and Integration of People with Disabilities: Policy and Legislation.* Council of Europe Publishing. Erişim adresi: https://www.coe.int/en/web/portal/home (17.12.2022).

Council of Europe. (2004). *Citizens not Patients: Developing Innovative Approaches to Meet the Needs of Disabled People*. Council of Europe Publishing. Erişim adresi: https://www.coe.int/en/web/portal/home (17.12.2022).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu. (2009). *T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Faaliyetlerinin Denetimi ile Özürlü Bireyler, Yakınları ve Toplumun Bütün Kesimlerinde Özürlülük Konusunda Toplumsal Bilinç ve Duyarlılık Oluşturulması Amacıyla Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi ve Bu Tür Çalışmaların Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesi ve Geliştirilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler.*

Cumhuriyet Gazetesi. (2005). *Özürlüler Yasası Sakat.* 16.09.2005.

Cumhuriyet Halk Partisi. (CHP). (2002). *2002 Seçim Bildirgesi: Güzel Günler Göreceğiz.* https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/955 (17.12.2022).

Cumhuriyet Halk Partisi. (CHP). (2005). *Özürlüler Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi*. https://www2.tbmm.gov.tr/d22/2/2-0437.pdf (17.12.2022).

Çelik, A. (2005). Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye'nin Çekinceleri. *Türk-İş Dergisi.* 366: 91-98.

Çelik, E. (2018). Zihniyet ve Yapıda Değişiklikler: Engelli Hakları Sözleşmesi Uyarında Engellilerin Adalete Erişimi ve Gereklilikler *Uluslararası Engelli Hakları Konferansı Engellilerin Adalete Erişimi* (ss. 87-96). İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.

Dalley, G. (Ed.). (1991). *Disability and Social Policy.* London: Policy Studies Institute.

DasGupta, S. (2015). Medicalization. *Keywords for Disability Studies* (ss. 341-345). Ed. Rachel Adams, Benjamin Reiss ve David Serlin. New York: NYU University Press.

Davis, L. (2022). Pandemi Zamanında Biyoiktidarın Derin Yapısı Gözler Önüne Serilir. Çev. Pınar Üzeltüzenci. *Cogito.*107:244-248.

Dedelek, İ. Y. (1993). *Özürlüler Kanun Teklifi.*

Degener T. ve Quinn G. (2006). United Nations Disability Convention. *Encyclopedia of Disability* (ss. 1580-1584). Ed. Gary L. Albrecht. London: Sage.

Degener, T. (2016). Disability in a Human Rights Context. *Laws.* 5(3): 35. doi:10.3390/laws5030035

Degener, T. (2017). A New Human Rights Model of Disability. *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*: *A Commentary* (ss. 41-59). Ed. Valentina Della Fina, Rachele Cera ve Giuseppe Palmisano. New York: Springer. doi: 10.1007/978-3-319-43790-3_2

Demirci, M. E. (2005). *Homeros'tan Aşık Veysel'e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler: Bilgelik mi, Çaresizlik mi?.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Demircioğlu, M. (2010). *Üretim Sürecinde Sakat Emeği.* İstanbul: Kibele Yayınları.

Demirdöğen, Ö. A. (2019). Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi ve Adalete Erişim. *Engelli Hukuku Sempozyumu* (ss. 59-91). Ed. Seda Reyhani Yüksel. İstanbul: Aristo Yayınevi.

Demokratik Sol Parti. (DSP). (2002). *Sessiz Devrim. DSP'nin Ülke Sorunlarına Yaklaşımları ve Çözüm Önerileri. 2002 Seçim Bildirgesi.*

Deniz, B. (2020). *Engelli Hakları ve Ayrımcılık Yasağı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Derin Yoksulluk Ağı. (2020). *Pandemide Derin Yoksullukla Mücadele.* Hazırlayan Ceren Gökcen. İstanbul: Açık Alan.

Dery, D. (2000). Agenda Setting and Problem Definition. *Policy Studies*. 21(1): 37-47. doi: 10.1080/014428700114008

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1963). *1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP).* https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf (17.12.2022).

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1968). *2. BYKP*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf (17.12.2022).

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1973). *3. BYKP*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/YeniStratejiveKalkinmaPlani_UcuncuBesYil_1973_1977.pdf (17.12.2022).

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1979). *4. BYKP*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf (17.12.2022).

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1985). *5. BYKP*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf (17.12.2022)

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1990). *6. BYKP*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf (17.12.2022).

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1992). *Sakatlar İçin Politika Dokümanı.* Ankara*:* Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1996). *7. BYKP*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf (17.12.2022).

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (2001). *8. BYKP*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf (17.12.2022).

Disability Rights Promotion International. (DRPI). (2012). *Law, Policy & Program Monitoring Template.* Toronto. http://drpi.research.yorku.ca/wp-content/uploads/2015/01/DRPISystemicTemplate.pdf (17.12.2022).

Dönmez Kara, C. Ö. (2021). Türkiye'de Mekânsal Erişilebilirliği Sınırlayan Altyapı Eksikliklerinin Engelli İstihdamına Etkisi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*. 11(1): 117-140. doi: 10.32331/sgd.952558

Drake, R. F. (1999). *Understanding Disability Policies.* London: Macmillan.

Drøpping, J. A., Hvinden, B. ve van Oorschot, W. (2000). Reconstruction and Reorientation: Changing Disability Policies in the Netherlands and Norway. *European Journal of Social Security.* 2(1): 35-68. doi: 10.1023/A:1010021823073

Dunn, W. N. (2018). *Public Policy Analysis: An Integrated Approach.* New York: Routledge.

Duygun, T. (2016). *The Influence of International Organisations on the Realisation of Disability Mainstreaming in Turkey.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Canterbury: University of Kent.

Duygun, T. (2020). Policy Translation in Turkish Disability Policy: The Role and Limitations of International Organisations. *Global Social Policy*. *20*(3): 305-332. doi: 10.1177/1468018120928783

Dye, T. R. (2015). *Understanding Public Policy.* New York: Pearson.

Edelman, M. J. (1985). *The Symbolic Uses of Politics*. Illiniois: University of Illinois Press.

Edwards, M., Howard, C. ve Miller, R. (2001). *Social Policy, Public Policy: From Problem to Practice*. Avusturalya: Allen & Unwin.

Ege, R. (1968). *Doğuştan Sakatlık ve Şekil Bozuklukları.* Ankara: Gürsoy Basımevi.

Ege, R. (1972). *Sakatlıklar ve Önlenme, Tedavi ve Topluma Kazandırılması.* Ankara: Güneş Matbaacılık.

Eğitim Reformu Girişimi. (ERG). (2016). *Engeli Olan Çocukların Türkiye'de Eğitime Erişimi: Durum Analizi ve Öneriler.* İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.

Ekenci, M. T. (2012). Türkiye Sağlık Araştırması'nın Engelliliğe İlişkin Yaygınlık Ölçümü Açısından İncelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 15(35/2): 95-112. doi: 10.21560/spcd.03901

Ekonomi Gazetesi. (2003). *41 Bin Engelliye İş.* 14.01.2003.

Elibol, F. (2020). *Engelli, Hasta ve Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Hizmet Kalitesi.* İstanbul: Cinius Yayınları.

Enç, M. (2018). *Bitmeyen Gece.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Engelli Çocuk Hakları Ağı. (EÇHA). (2019). *Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Gölge Raporu.* www.echa.org.tr/bm-engelli-haklari-sozlesmesi-golge-raporu (16.02.2023).

Engelli Hakları İzleme Projesi. (2019). *BMEHK Komitesi Gölge Rapor.*

Engelli Kadın Derneği. (2021). *Covid-19 Pandemi Sürecinde Engelli Kadınların İnsan Hakları İzleme Raporu.* https://etkiniz.eu/wpcontent/uploads/2021/11/DES_AB_335-1.pdf (17.12.2022).

Engelli Kadın Derneği. (2022). *Türkiye'de Engellilerin Bağımsız Yaşamalarına Yönelik Kişisel Asistanlık Modeli.*

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM) İstatistikleri. (2022). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni.* https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/engelli-ve-yasli-istatistik-bulteni/ (18.02.2023).

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (EYHGM). (2017). *Türkiye Tarafından Sözleşmenin 35. Maddesi Uyarınca Sunulmuş Olan İlk Rapor.*

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (EYHGM). (2019). *Cenevre'deki Müzakere Toplantısının Kapanış Konuşmasını Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Orhan KOÇ Yaptı.* https://www.aile.gov.tr/eyhgm/haberler/cenevre-deki-muzakere-toplantisinin-kapanis-konusmasini-engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-muduru-dr-orhan-koc-yapti/ (17.02.2023).

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (EYHGM). (2020). *Kalite Standartları.*

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (EYHGM). (2023). *Ulusal Mevzuat.* https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/ (17.02.2023).

Engelliler Konfederasyonu. (2018). *Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Türkiye STK Gölge Raporu.* Ankara: Engelliler Konfederasyonu.

Engel-Siz Yaşam Derneği. (2020). *Covid-19 Pandemisi Döneminde Engelli Bireylerin Hizmetlere Erişimi.* https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2021/02/engelsiz-yasam-covid.pdf (17.12.2022).

Enserink, B., Koppenjan, J. F. ve Mayer, I. S. (2013). A Policy Sciences View on Policy Analysis. *Public Policy Analysis: New Developments* (ss.11-40). Ed. Wil A. H. Thissen ve Warren E. Walker. Boston: Springer.

Ergin, M. (2021). Paralimpik Sporcuların Spor Yaparken Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi.* 2(2): 189-202.

Ergün, M. (2017). *Ders Kitaplarında Engellilik.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Erişilebilir Her Şey. (2022). *Engelli Miyiz? Engelleniyor Muyuz?.* https://www.erisilebilirhersey.com/ (17.12.2022).

Erkem, N. (2010). Türkiye'de Engellilerin İnsan Hakları: Olanaklar ve Güçlükler. *Toplum İçinde Yaşamak Herkesin Hakkı: Zihinsel ve Ruhsal Rahatsızlığı Olan Kişiler İçin Toplum Temelli Hizmetler* (ss. 58-66). Ed. Fatma Zengin Dağıdır. İstanbul: Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi (RUSHİAK).

Erkilic, M. (2018). Developments in Disability Issues During the Late Ottoman Period of Turkish History from 1876 to 1909. *The Routledge History of Disability* (ss. 56-69). Ed. Roy Hanes, Ivan Brown ve Nancy E. Hansen. London: Routledge.

Erlanger, H. S. ve Roth, W. (1985). Disability Policy: The Parts and the Whole. *American Behavioral Scientist.* 28(3): 319-345. doi: 10.1177/000276485028003003

Eroğlu, H. T. (2015). Türkiye'de Kamu Politikası Oluşturulmasında Uluslararası Aktörlerin Rolü. *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (ss.147-165). Ed. Mehmet Yıldız ve Mehmet Zait Soobacı. Ankara: Adres Yayınları.

Ersöz, E. (2020). Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Makul Uyumlaştırma Kavramı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* 3(2): 149-163. doi: 10.51120/NEÜHFD.2020.1

Erten, Ş. (2015). *Türkiye'de Engellilere Yönelik Kamu Politikalarının Analizi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Isparta: Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erten, Ş. ve Aktel, M. (2017). *Türkiye'de Kamu Politikası Yapım Sürecine Katılım Örneği Olarak Engelli Şûraları.* II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 18-19-20 Mayıs 2017. Alanya.

Ertürk, K. L., Şimşek, A., Songür, D. G. ve Şengül, G. (2014). Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Bilgi Dünyası*. 15(2): 375-395. doi: 10.15612/BD.2014.451

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD) ve Van İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği. (2017). *Sivil Toplum Örgütleri için Engelli Hakları İzleme Rehberi.*

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği. (ESHİD). (2018). Engellilerin Adalete Erişimi Mevzuat Taraması ve Saha Araştırması Raporu. https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2019/07/engellilerin_adalete_erisimi_saha_arastirmasi.pdf (17.12.2022).

Eşit Haklar İzleme Derneği. (ESHİD). (2019). *Engelli Hakları Komitesi 21. Oturumu için Türkiye Cumhuriyeti Devlet Raporu'na İlişkin Eşit Haklar için İzleme Derneği Alternatif Raporu*. İstanbul.

Evans, J. (2003). *The Independent Living Movement in the UK*. URL: www.independentliving.org/docs6/evans2003.html (17.12.2022).

Evcil, A. N. (2018). Tarihi Mekânları Korumada Unutulan Boyut: Erişilebilirlik. *Şehir & Toplum.* 11:41-50.

Eyestone, R. (1971). *The Threads of Public Policy: A Study in Policy Leadership*. New York: Bobbs Marril Company.

Fox, D. M. (1994). The Future of Disability Policy as a Field of Research. *Policy Studies Journal.* 22(1): 161-167. doi: 10.1111/j.1541-0072.1994.tb02189.x

Froman, L. A. (1967). An Analysis of Public Policies in Cities. *The Journal of Politics.* 29(1): 94-108. doi:10.2307/2127813

Garland, R. (1995). *The Eye of the Beholder: Deformity and Disability in the Graeco-Roman World*. New York: Cornell University Press.

Garland-Thomson, R. (2015). Eugenics. *Keywords for Disability Studies* (ss. 74-79). Ed. Rachel Adams, Benjamin Reiss ve David Serlin. New York: NYU University Press.

Gazete Duvar. (2022). *Görme Engelli Avukata Noter ve Savcılıkta Tanık Dayatması.* https://www.gazeteduvar.com.tr/gormeengelliavukatanotervesavciliktatanikdayatmasi-haber-1559684 (17.12.2022).

Geist, F., Petermann, B. ve Widhammer, V. (2003). Disability Law in Germany. *Comparative Labor Law & Policy Journal.* 24(4): 563-608.

Gökkaya, D. ve Erdem, R. (2021). Türkiye'de Kamu Özel Ortaklığı Bağlamında Şehir Hastanelerinin Değerlendirilmesi: Nitel Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi.* (31): 73-96. doi: 10.18092/ulikidince.771797

Gordon, I., Lewis, J. ve Young, K. (1993). Perspectives on Policy Analysis. *The Policy Process: A Reader* (ss.5-9). Ed. Micheal Hill. New York: Harvester.

Gören, B. G. (2018). Engelsiz Kent - Erişilebilir Ulaşım. *Şehir & Toplum.* 11:19-28.

Görünüm Gazetesi. (2022). *20 Yılda Yapılanlar Milli Görüşün Yanında Hiç Kalır.* http://gorunumgazetesi.com.tr/haber/86297/20-yilda-yapilanlar-milli-gorusun-yaninda-hic-kalir.html (17.12.2022).

Gözler, K. (2015). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları.* Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Green-Pedersen, C. (2015). Agenda Settting, Public Policy. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (ss. 357-361). Ed. James D. Wright. New York: Elsevier. doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.75001-X

Grönvik, L. (2009). Defining Disability: Effects of Disability Concepts on Research Outcomes. *International Journal of Social Research Methodology*. 12(1): 1-18. doi: 10.1080/13645570701621977

Gül, İ. I. (2006). *Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması.*(Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gül, İ. I. (2015). Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi. *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* (ss. 31-44). Ed. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün. İstanbul: Karekök Yayınlar.

Gül, İ. I. ve Karan, U. (2011). *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gülen, S., Gürbüz, S. ve Doğan, U. (2022). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplara Yönelik Güçlendirme Uygulamaları. *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar II* (ss. 347-366) Ed. Hüseyin Doğan. Ankara: Nika Yayınevi.

Gülmez Korkmaz, M. ve Çilingir, M. (2021). *Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalete Erişimden Beklentiler: Türkiye'de Kadınların Adalete Erişimi.* İstanbul: PODEM Yayınları.

Güngör, F. ve Güneş, G. (2011). Dünya'daki Gelişmeler Paralelinde Türkiye'de Değişen Özürlülük Politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(3): 25- 44.

Gustavsson, S. (1980). Types of Policy and Types of Politics. *Scandinavian Political Studies.* 3(2):123-142. doi: 10.1111/j.1467-9477.1980.tb00240.x

Güven, M. (2020a). Televizyon Haberlerinde Erişilebilirlik Üzerine Bazı Gözlem ve Öneriler. *Selçuk İletişim Dergisi*. *13*(2): 839-865. doi: 10.18094/JOSC.688946

Güven, M. (2020b). Televizyon Ortamında Erişilebilirlik Uygulamalarının Gelişimi: Sesli Betimleme, Altyazılama ve İşaret Dili Çevirisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 7(1): 152-175.

Hall, E. ve Wilton, R. (2011). Alternative Spaces of 'Work'and Inclusion for Disabled People. *Disability & Society*. 26(7): 867-880. doi: 10.1080/09687599.2011.618742

Halvorsen, R., Hvinden, B., Bickenbach, J., Ferri, D. ve Guillén Rodriguez, A. M. (2017). *The Changing Disability Policy System: Active Citizenship and Disability in Europe Volume 1*. London: Routledge.

Hankins, S. (2010). *A Policy Analysis of the Americans with Disability Act of 1990.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Long Beach: California State University.

Harpur, P. (2012). Embracing the New Disability Rights Paradigm: The Importance of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Disability & Society*. 27(1): 1-14. doi: 10.1080/09687599.2012.631794

Harris, L. J. (1999). The Americans with Disabilities Act and Australia's Disability Discrimination Act: Overcoming the Inadequacies. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*. 22(1): 51-98.

Haveman, R. ve Wolfe, B. (2000). The Economics of Disability and Disability Policy. *Handbook of Health Economics* (ss. 995-1051). Ed. Anthony Culyer ve Joseph Newhouse. North Holland: Elsevier.

Heckathorn, D. D. ve Maser, S. M. (1990). The Contractual Architecture of Public Policy: A Critical Reconstruction of Lowi's Typology. *The Journal of Politics*. 52(4): 1101-1123. doi: 10.2307/2131684

Heinelt, H. (2007). Do Policies Determine Politics?. *Handbook of Public Policy Analysis* (ss. 109-119). Ed. Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney. New York: CRC Press.

Hendricks, A. (2007). UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *European Journal of Health Law*. (14): 273-298. doi:10.1163/092902707X240620

Henkoğlu, H. Ş. (2021). Türkiye'deki Üniversite Kütüphane Web Sitelerinin Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu Kapsamında Değerlendirilmesi. *Bilgi Dünyası*. 22(2): 251-288. doi: 10.15612/BD.2021.619

Heyer, K. C. (2000). Between Equality and Difference: The Politics of Disability in Japan, *Japanstudien*. (11)1: 105-133. doi:10.1080/09386491.2000.11826859

Heyer, K. C. (2002). The ADA on the Road: Disability Rights in Germany. *Law & Social Inquiry*. 27(4): 723-762. doi: doi.org/10.1111/j.1747-4469.2002.tb00980.x

Hill, M. (2005). *The Public Policy Process.* England: Pearson.

Hoberg, G. (2001). Globalization and Policy Convergence: Symposium Overview. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*. 3(2): 127-132. doi: 10.1080/13876980108412657

Høgelund, J. (2000). *Bringing the Sick Back to Work: Labour Market Reintegration of the Long-Term Sick-listed in the Netherlands and Denmark.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Roskilde: Roskilde University and the Danish National Institute of Social Research.

Hosking, D. L. (2012). *A Critical Study of European Union Law and Policy Related to Disability.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Leicester: University of Leicester.

Houten, D. V. ve Bellemakers, C. (2002). Equal Citizenship for All. Disability Policies in the Netherlands: Empowerment of Marginals. *Disability & Society*. 17(2): 171-185. doi: 10.1080/09687590120122323

Howlett, M. ve Mukherjee, I. (2017). Policy Formulation: Where Knowledge Meets Power in the Policy Process. *Handbook of Policy Formulation* (ss.3-22). Ed. Michael Howlett and Ishani Mukherjee. London: Edward Elgar Publishing.

Howlett, M. ve Ramesh, M. (2003). *Studying Public Policy: Policy Cycles & Policy Subsystems*. Oxford: Oxford University Press.

Hughes, B., ve Paterson, K. (1997). The Social Model of Disability and the Disappearing Body: Towards a Sociology of Impairment. *Disability & Society*.*12*(3): 325-340. doi: 10.1080/09687599727209

Hürriyet Gazetesi. (2003). *Özürlü Bebeğe Kürtaj Yasağına Büyük Tepki*. 09.11.2003.

Hürriyet Gazetesi. (2004). *Erdoğan: 2005 Özürlüler İstihdam Yılı Olacak.* 27.11.2004.

Hürriyet Gazetesi. (2013). *AK Partili Vekil: Engellileri Adam Yerine Koyduk.* https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partili-vekil-engellileri-adam-yerinekoyduk-24730421 (17.12.2022).

Hürses Gazetesi. (2004). *Özürlüler Yasası ile İlgili İstenilen Yol Kat Edilemedi.* 23.07.2004.

Hvinden, B. (2003). The Uncertain Convergence of Disability Policies in Western Europe. *Social Policy & Administration.* 37(6): 609-624. doi: 10.1111/1467-9515.00361

Hvinden, B. ve Halvorsen, R. (2003). Which Way for European Disability Policy?. *Scandinavian Journal of Disability Research.* (5)3: 296-312. doi: 10.1080/15017410309512631

Iasulaitis, S., Nebot, C. P., Silva, E. C. D. ve Sampaio, R. C. (2020). Interactivity and Policy Cycle within Electronic Participatory Budgeting: A Comparative Analysis. *Revista de Administração Pública.* 53: 1091-1115. doi: 10.1590/0034-761220180272x

Ingstad, B. (2001). Disability in the Developing World. *Handbook of Disability Studies* (ss.772-792). Ed. Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman ve Micheal Bury. London: SAGE.

Irvine, R. S. (2015). *The Other Minority: Disability Policy in the Post-Civil Conflict Environment.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Belfast: Queen's University.

İçer, Z. (2019). Nefret ve Ayrımcılık Suçu (TCK M. 122). *Engelli Hukuku Sempozyumu* (ss.35-58). Ed. Seda Reyhani Yüksel. İstanbul: Aristo Yayınevi.

İstanbul Zihinsel Engelliler için Eğitim ve Dayanışma Vakfı. (İZEV). (2020). *BM Engelli Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Zihinsel Engelli Bireylerin Özel Sağlık Sigortasına Erişimlerine İlişkin Sorunlar ve Çözüm için Yasal Değişiklik Önerileri.* https://etkiniz.eu/blog/engelli-haklari-izleme/ (17.12.2022).

İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği. (2020). *"Ulusa Seslenişi" Anlamak İstiyoruz.* https://www.ied.org.tr/2020/03/31/ulusa-seslenisi-anlamak-istiyoruz/ (17.12.2022).

İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği. (2021). *İnsani Risk Durumlarında Rehabilitasyon Hizmetlerine Erişim.* https://www.ied.org.tr/wpcontent/uploads/2021/09/ied-etkiniz-DESAB478.pdf (12.12.2022).

Jann, W. ve Wegrich, K. (2007). Theories of the Policy Cycle. *Handbook of Public Policy Analysis* (ss. 43-62). Ed. Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney. New York: CRC Press.

Jeon, Y. ve Haider- Markel, D. P. (2001). Tracing Issue Definition and Policy Change: An Analysis of Disability Issue Images and Policy Response. *Policy Studies Journal*. 29(2): 215-231. doi: https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.2001.tb02087.x

Joachim, J. ve Dalmer, N. (2016). The United Nations and Agenda Setting. *Handbook of Public Policy Agenda Setting* (ss.1-22). Ed. Nikolaos Zahariadis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

John, P. (2012). *Analyzing Public Policy*. New York: Routledge.

Jones, B. D. (2016). A Radical Idea Tamed: The Work of Roger Cobb and Charles Elder. *Handbook of Public Policy Agenda Setting* (ss.25-34). Ed. Nikolaos Zahariadis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Jones, C. O. (1970). *An Introduction to the Study of Public Policy.* Belmont: Wadsworth Publishing.

Jones, C. O. (1984). *An Introduction to the Study of Public Policy.* Monterey: Brooks/Cole Publishing Company.

Jongbloed, L. (2003). Disability Policy in Canada: An Overview. *Journal of Disability Policy Studies.* 13(4): 203-209. doi: 10.1177/104420730301300402

Kağnıcı, G. (2020). Çivi Yazılı Metinlerde Engelliler: Eski Mezopotamya'da Fiziksel ve Zihinsel Yeti Yitimleri. *Engellilik Tarihi Yazıları* (ss. 45-70). Ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. doi: 10.26650/B/AA09.2020.007.03

Kağnıcıoğlu, D., Şişman, Y., Akgül, T., İlhan, Z. ve Boyacı, N. B. (2021). *Türkiye'de Engelli İstihdamı, Kota Yöntemi Açısından Durum Analizi: İşveren ve İşveren Vekilleri ile Bir Araştırma.* Ankara: Nobel.

Kahraman-Güloğlu, F. (2022). Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum. *Toplum ve Sosyal Hizmet.* 33(1): 291-315. doi: 10.33417/tsh.989123

Kalkınma Bakanlığı. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf (12.03.2023).

Kalkınma Bakanlığı. (2012). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Özel İhtisas Komisyonları El Kitabı.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani_Ozel_Ihtisas_Komisyonlari_El_Kitabi.pdf (12.03.2023).

Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf (12.03.2023).

Kalkınma Bakanlığı. (2017a). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Özel İhtisas Komisyonları ve Çalışma Grupları El Kitabı.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/On_Birinci_Kalkinma_Plani_Ozel_Ihtisas_Komisyonlari_El-Kitabi.pdf (12.03.2023).

Kalkınma Bakanlığı. (2017b). *On Birinci. Kalkınma Planı Özürlülere Sunulan Hizmetlerin Etkinleştirilmesi Çalışma Grubu Raporu.* Ankara.

Kalkınma Bakanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (12.03.2023).

Kalkınma Bakanlığı. (2022). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) Özel İhtisas Komisyonları ve Çalışma Grupları El Kitabı.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani-Ozel-Ihtisas-Komisyonlari-El-Kitabi-08122022.pdf (12.03.2023).

Kanter, A. S. (2003). The Globalization of Disability Rights Law. *Syracuse Journal of International Law and Commerce.* 30: 241.

Karagöz, İ. (2005). Kur'ân'ın Engellilere Yaklaşımı. *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (ss. 33-58). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Karakaş, İ. H. (2007). *An Analysis of Policies Towards the Born Disabled, Victims of Work Accidents and Natural Disasters During the Hamidian Era (1876-1909).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakuş, B. (2022). Sosyal Hizmet Kurumlarının Sosyal Politika Bakanlığına Dönüşümü ve Yeni Kamu İşletmeciliği. *Heybe Dergisi.* 3: 59-71.

Karaman Odabaşı, F. (2019). Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Engelli Hakları ve Engellilerin Korunması. *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu* (ss. 121-139). Ed. İpek Sağlam ve Özlem Karaman Coşkun. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Karataş, K. (2017). Engellilerin Siyasal Yaşama Katılma Hakları: Engellilerin Siyasete İlgi ve Algı Düzeyi. *Engellilerin Siyasal Yaşama Katılımı* (ss. 63-72). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Kayess, R. ve French, P. (2008). Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Human Rights Law Review*. 8(1): 1-34. doi:10.1093/hrlr/ngm044

Kelemen, R. D. ve Vanhala, L. (2010). The Shift to the Rights Model of Disability in the EU and Canada. *Regional & Federal Studies.* 20(1): 1-18. doi: 10.1080/13597560903174766

Kemaloğlu, Y. K. (2016). Türkiye'de Sağırların Görünürlüğü ve Toplumsal ve Eğitimsel Sorunları Üzerine Demografik Bir İnceleme. *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmları* (ss: 51-114). Ed. Engin Arık. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kennett, P. (2008). Introduction: Governance, the State and Public Policy in a Global Age. *Governance, Globalization and Public Policy* (ss. 3-15). Ed. Patricia Kenett. Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Kingdon, J. W. (2014). *Agendas, Alternatives, and Public Policies.* USA: Pearson.

Kıranlar, S. (2013). *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kızar, O. (2018). *Türkiye'deki Spor Tesislerinin Engelliler için Yeterlilik Düzeylerinin Kullanıcılar Açısından Araştırılması.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kızar, O., Savucu, Y., Yücel, A. S. ve Kargün, M. (2018). Türkiye'deki Spor Tesislerinin Engelliler için Yeterlilik Düzeylerinin İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*. 13(26): 829-848. doi: 10.7827/TurkishStudies.14439

Knill, C. (2005). Introduction: Cross-National Policy Convergence: Concepts, Approaches and Explanatory Factors. *Journal of European Public Policy.* 12(5): 764-77. doi: 10.1080/13501760500161332

Knill, C. ve Tosun, J. (2020). *Public Policy: A New Introduction*. London: Red Globe Press.

Knoepfel, P., Corinne L., Varone, F. ve Hill, M. (2007). *Public Policy Analysis.* Oxford: Marston Books Services.

Kock, M. (2004). Disability Law in Germany: An Overview of Employment, Education and Access Rights. *German Law Journal*. 5(11): 1373-1392. doi: 10.1017/S2071832200013286

Kozanoğlu, M. (2017). *Engellilere Yönelik Çalışmalar: VII.-XX. Yüzyıllar.* Ankara: Özel Der Yayınları.

Kraft, M. E. ve Furlong, S. R. (2018). *Public Policy: Politics, Analysis, and Alternatives.* New York: Cq Press.

Kubuş, O, İlkbaşaran, D. ve Kieran, S. (2016). Türkiye'de İşaret Dili Planlaması ve Türk İşaret Dili'nin Yasal Durumu. *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları* (ss. 23-50) Ed. Engin Arık. İstanbul. Koç Üniversitesi Yayınları.

Küçükaslan, B. (2011). *"Sakat" Politiktir.* https://www.engelliler.biz/forum/ayr-imcilikla-mucadele-insan-toplum-siyaset-bugun-yarin/76428-quotsakatquot-politiktir-tartisma.html (17.12.2022).

Lang, R. (2009). The United Nations Convention on the Right and Dignities for Persons with Disability: A Panacea for Ending Disability Discrimination?. *ALTER European Journal of Disability Research. 3(3):* 266-285. doi: 10.1016/j.alter.2009.04.001

Lang, R., Kett, M., Groce, N. ve Trani, J. F. (2011). Implementing the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Principles, Implications, Practice and Limitations. *ALTER European Journal of Disability Research. 5*(3): 206-220. doi: 10.1016/j.alter.2011.02.004

Lawson, A. ve Beckett, A. E. (2020): The Social and Human Rights Models of Disability: Towards A Complementarity Thesis. *The International Journal of Human Rights.* 25(2): 348-379. doi: 10.1080/13642987.2020.1783533

Levitt, J. M. (2017). Exploring How the Social Model of Disability Can Be Re-Invigorated: In Response to Mike Oliver. *Disability & Society.* 32(4): 589-594. doi: 10.1080/09687599.2017.1300390

Lipsky, M. (2010). *Street Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services.* New York: Russell Sage Foundation.

Lowi, T. J. (1972). Four Systems of Policy, Politics, and Choice. *Public Administration Review*. 32(4): 298-310.

Lutz, B. J. ve Bowers, B. J. (2007). Understanding How Disability is Defined and Conceptualized in the Literature. *The Psychological and Social Impact of Illness and Disability* (ss. 11-21). Ed. Paul W. Power ve Arthur E. Dell Orto. New York: Springer.

Mabbett, D. (2005). The Development of Rights- based Social Policy in the European Union: The Example of Disability Rights. *JCMS: Journal of Common Market Studies.* 43(1): 97-120. doi. 10.1111/j.0021-9886.2005.00548.x

Mannan, H., McVeigh, J., Amin, M., MacLachlan, M., Swartz, L., Munthali, A. ve Van Rooy, G. (2012). Core Concepts of Human Rights and Inclusion of Vulnerable Groups in the Disability and Rehabilitation Policies of Malawi, Namibia, Sudan, and South Africa. *Journal of Disability Policy Studies*. 23(2): 67-81. doi: 10.1177/1044207312439103

Marks, D. (1997). Models of Disability. *Disability and Rehabilitation*. 19(3): 85-91. doi: 10.3109/09638289709166831

Meager, N. ve Hurstfield, J. (2005). Legislating for Equality: Evaluating the Disability Discrimination Act. *Working Futures?: Disabled People, Policy and Social Inclusion* (ss.75-89). Ed. Alan Roulstone ve Colin Barnes. Bristol: Policy Press.

Memişoğlu, F., Özkıl, A. ve Kılınç, T. (2021). *Türkiye'de Engelli Mültecilerin Koruma İhtiyaçları Araştırma Raporu.* İstanbul: İltica ve Göç Araştırma Merkezi (İGAM), Afgan Mülteciler Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği (ARSA) ve Suriyeli Mültecilerle Dayanışma Derneği (SMDD). https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/turkiyede-engelli-multecilerin-koruma-ihtiyaclari-arastirma-raporu (17.12.2022).

Meral, B. F. ve Turnbull, H. R. (2016). Comparison of Turkish Disability Policy, the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, and the Core Concepts of US Disability Policy. *ALTER- European Journal of Disability Research.* 10(3): 221-235. doi: 10.1016/j.alter.2016.02.001

Mercer, G. (2005). Job Retention: a New Policy Priority for Disabled People. *Working Futures?: Disabled People, Policy and Social Inclusion* (ss. 107-120). Ed. Alan Roulstone ve Colin Barnes. Bristol: Policy Press.

Mermer, Ü. A. (2020). *Devlet Hastaneleri Poliklinikleri ve Yakın Çevrelerinin Görme Engelli Bireyler İçin Erişilebilirlik, Ulaşılabilirlik ve Kullanılabilirlik Kapsamında İncelenmesi (Gaziantep Örneği).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi. Mimarlık Anabilim Dalı.

Milli Gazete. (2003). *İbadete Engel Kalmayacak*. 21.12.2003.

Milli Güvenlik Konseyi. (MGK). (1981). *Milli Güvenlik Konseyi 51. Birleşim Toplantı Tutanağı.* 01.05.1981.

Milliyetçi Hareket Partisi. (MHP). (2002). *Türkiye'nin Onurlu Geleceği. 2002 Seçim Beyannamesi.*

Morgan, H. (2005). Disabled People and Employment: The Potential Impact of European Policy. *Working Futures?: Disabled People, Policy and Social Inclusion* (ss.259-272). Ed. Alan Roulstone ve Colin Barnes. Bristol: Policy Press.

Mullner, R, M. (2006). World Health Organization. *Encyclopedia of Disability* (ss. 1649-1652). Ed. Gary L. Albrecht. London: Sage.

Mumcu, H. E. (2017). *Bazı AB Ülkelerinde Uygulanan Engelli Spor Politikalarının Ekonomik, Sosyal ve Proje Bazlı Olarak Türkiye ile Karşılaştırması.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Müftüoğlu, G. (1991). *Özürlüler Kanun Teklifi.* 18.03.1991.

Myk, M. (2006). *Dimensions of Disability: A Comparative Analysis of Disability Policy and Programming in Sweden, Germany and the United States*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Winnipeg: University of Manitoba Department of Sociology.

Mykitiuk, R. ve Peters, Y. (2015). Canada Tracks Disability Rights: Using A DRPI Model of Systemic Monitoring to Highlight Law and Policy Impacting Disability. *Disability, Rights Monitoring, and Social Change. Building Power out of Evidence* (ss.169-182). Ed. Marcia H. Rioux, Paula C. Pinto ve Gillian Parekh. Toronto: Canadian Scholars' Press Inc.

Neaman, J. S. (1978). *Suggestion of the Devil: Insanity in the Middle Ages and the Twentieth Century.* New York: Octagon.

Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar Cilt I.* Çev. Sedef Özge. Ankara: Yayın Odası.

Nuri, R. P., Aldersey, H. M., Ghahari, S., Huque, A. S. ve Shabnam, J. (2021). The Bangladeshi Rights and Protection of Persons With Disability Act of 2013: A Policy Analysis. *Journal of Disability Policy Studies.* (33)3: 1-10. doi: 10442073211066789.

O'Dowd, J., Mannan, H. ve McVeigh, J. (2013). India's Disability Policy–Analysis of Core Concepts of Human Rights. *Disability, CBR & Inclusive Development*. 24(4): 69-90. doi: 10.5463/DCID.v24i4.277

Office of the High Commissioner. OHCHR. (2023). *Day of General Discussion and Call for Written Submissions on Article 11 of the Convention.* https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/2023/day-general-discussion-and-call-written-submissions-article-11-convention (12.03.2023).

Ok, S. (2020). Türkiye'de Engelli Sayısı Neden Bilinmiyor?. *Bianet.* https://m.bianet.org/bianet/toplum/229302-turkiye-de-engelli-sayisi-nedenbilinmiyor (17.12.2022).

Okur, N. (2001). *Özürlülere Yönelik Örgütlenmenin İncelenmesi.* Ankara: T. C. Başbaknlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları.

Oliver, M. (1990). *Politics of Disablement: A Sociological Approach*. New York: Palgrave Macmillan.

Oliver, M. (2013). The Social Model of Disability: Thirty Years on. *Disability & Society*. 28(7): 1024-1026. doi: 10.1080/09687599.2013.818773

Organisation for Economic Co-operation and Development. (OECD). (2010). *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers A Synthesis of Findings Across OECD Countries.* Paris: OECD Publishing.

O'Sullivan, M. (2013). *Collaboration or Confrontation?: The Effectiveness of Irish Disability Interest Groups in Influencing Disability Policy.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Belfast: Queen's University.

Oxford Learners' Dictionaries. (2023). *Ability.*

Özbek, N. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet. Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Özgöbek, H. T. (2007). *Türkiye'nin Engelliler Politikası Analizi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan Duvan, A. (2019). Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* 23(3): 311-349. doi: 10.34246/ahbvuhfd.609118

Öztürk, A. Ç. (2010). Bir Sosyal Hizmet Projesi: Zihinsel Engelli Çocuklar Rekreasyon Parkı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi.* 23(2): 137-149.

Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (ÖZİDA). (1999). *1. Özürlüler Şurası: Çağdaş Toplum, Yaşam ve Özürlüler. Komisyon Raporları ve Genel Kurul Görüşmeleri.* Ankara: ÖZİDA Yayınları.

Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (ÖZİDA). (2010). *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması.* Ankara: ÖZİDA Yayınları.

Parsons, W. (1995). *Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Patmore, G. (2003). The Disability Discrimination Act (Australia): Time for Change. *Comparative Labor Law & Policy Journal.* 24(4): 533-562.

Perju, V. (2011). Impairment, Discrimination, and the Legal Construction of Disability in the European Union and the United States. *Cornell International Law Journal.* (44): 279-348.

Peters, B. G. (1986). *American Public Policy: Promise and Performance.* New York: Macmillan.

Peters, B. G., Doughtie, J. C., ve McCulloch, M. K. (1977). Types of Democratic Systems and Types of Public Policy: An Empirical Examination. *Comparative Politics*. 9(3): 327-355. doi: 10.2307/421322

Pettinicchio, D. (2019). *Politics of Empowerment*. New York: Stanford University Press.

Pinto, P. C. (2011). Monitoring Human Rights: A Holistic Approach. *Critical Perspectives on Human Rights and Disability Law* (ss. 451-477). Ed. Marcia H. Rioux, Lee Ann Basser ve Melinda Jones. New York: Brill Nijhoff.

Poocharoen, O. O. (2020). Bureaucracy and the Policy Process. *Routledge Handbook of Public Policy* (ss. 331-346). Ed. Eduardo, Scott Fritzen, Michael Howlett, M Ramesh, Wu Xun. New York: Routledge.

Posta Gazetesi. (2021). *Marakeş Anlaşmasından Beklentilerimiz.* http://www.tmpk.org.tr/yazarimizdan/marakes-anlasmasindan-beklentilerimiz/ (17.12.2022).

Prado C. V. (2019). Disabled Person. *Dictionary of Statuses within EU Law* (ss. 153-160). Ed. Antonio Bartolini, Roberto Cippitani ve Valentina Colcelli. Switzerland: Springer. doi:10.1007/978-3-030-00554-2

Prandini, R. ve Orlandini, M. (2018). The Morphogenesis of Disability Policies and the Personalisation of Social Services. A Case Study from Italy. *International Review of Sociology*. 28(1): 86-109. doi: 10.1080/03906701.2017.1422887

Priestley, M. (2005). We're All Europeans Now! The Social Model of Disability and European Social Policy. *The Social Model of Disability: Europe and the Majority World* (ss. 17-31). Ed. Colin Barnes ve Geof Mercer. Leeds: The Disability Press.

Priestley, M. (2007). In Search of European Disability Policy: Between National and Global. *ALTER European Journal of Disability Research.* 1(1), 61-74. doi: 10.1016/j.alter.2007.08.006

Punch, K. P. (2016). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar.* Çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan ve Zeynep Akyüz. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Quinn, G. ve Degener, T. (2002). The Moral Authority for Change: Human Rights Values and the World Wide Process of Disability Reform. *Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of Human Rights Instruments in the Context of Disability* (ss. 13-28). Ed. Anna Bruce, Gerard Quinn, Theresia Degener, Christine Burke, Shivaun Quinlivan, Joshua Castellino, Padraic Kenna ve Ursula Kilkelly. New York and Geneva: United Nations Press.

Radikal Gazetesi. (2005). *Engelliler Tasarıya Kızgın.* 05.05.2005.

Resmi Gazete. (1983). *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu.* Resmi Gazete Sayı: 18059. 17.05.1983.

Resmi Gazete. (1986). *Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulunun Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Tüzük.* Sayı: 18983. 01.09.1986.

Resmi Gazete. (2005). *Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.* Sayı: 25868. 07.07.2005.

Resmi Gazete. (2007). *(Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı'nın Beyan ile Onaylanması Hakkında Karar.* Sayı: 26488. 09.04.2007.

Resmi Gazete. (2011). *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.* Sayı: 27958 (Mükerrer). 08.06.2011.

Resmi Gazete. (2014). *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.* Sayı: 28918. 19.02.2014.

Resmi Gazete. (2018). *Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname Numarası: 1).* Sayı: 30474. 10.07.2018.

Resmi Gazete. (2023). *Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025) ile İlgili 2023/4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi.* Sayı: 32093 03.02.2023.

Retief, M. ve Letšosa, R. (2018). Models of Disability: A Brief Overview. *HTS Teologiese Studies/ Theological Studies.* 74(1): 1-8. doi: 10.4102/hts.v74i1.4738

Rhoades, J. (2012). Disability Policy and Practice in A Northwestern Pennsylvania Community. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Minneapolis: Capella University.

Riddle, C. A. (2013). Defining Disability: Metaphysical Not Political. *Medicine, Health Care and Philosophy.* 16(3): 377-384. doi: 10.1007/s11019-012-9405-9

Riddle, C. A. (2020). Why We Do not Need a 'Stronger' Social Model of Disability, *Disability & Society.* 35(9): 1509-1513. doi: 10.1080/09687599.2020.1809349

Ripley, R. B. (1985). *Policy Analysis in Political Science.* Chicago: Nelson-Hall.

Rochefort, D. A. ve Donnelly, K. P. (2013). Agenda-Setting and Political Discourse: Major Analytical Frameworks and Their Application. *Routledge Handbook of Public Policy* (ss.189-203). Ed. Eduardo Araral Jr., Scott Fritzen, Michael Howlett, M Ramesh ve Xun Wu. New York: Routledge.

Rose, R. (1973). Comparing Public Policy: An Overview. *European Journal of Political Research.* 1(1): 67-94. doi: 10.1111/j.1475-6765.1973.tb01283.x

Rosen, G. (1968). *Madness in Society: Chapters in the Historical Sociology of Mental Illness.* Chicago: University of Chicago Press.

Roulstone, A. ve Barnes, C. (2005). *Working Futures?: Disabled People, Policy and Social Inclusion.* Bristol: Policy Press.

Roulstone, A. ve Prideaux, S. (2012). *Understanding Disability Policy*. Bristol: Policy Press.

Saadet Partisi. (SP). (2002). *Acil Onarım ve Atılım Programı. 2002 Seçim Beyannamesi.*

Sabak, D. (2021). *Türkiye'de Engelli Mahpus Olmak.* İstanbul: TCPS Kitaplığı.

Sadasivan, S. N. (1985). Dynamics of Public Policy. *Indian Journal of Public Administration.* 31(4): 1204-1220. doi: 10.1177/0019556119850402

Sağlam Tekir, H. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâların Eğitimi ve Gündelik Hayatları.* İstanbul: Yeditepe Akademi.

Sağlar, F. ve arkadaşları. (1989). *Engelliler Kanun Teklifi. 19.09.1989.*

Sağlık Bakanlığı. (2022). *Nadir Hastalıklar Sağlık Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2023-2028).* https://shgmnadirdb.saglik.gov.tr/Eklenti/44423/0/nadir-hastaliklar-eylem-plani-webpdf.pdf (17.12.2022).

Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu. (SKMKK). (1992). *Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu*. Ankara: SKMKK.

Samav, F. D. ve Sallan Gül, S. (2021). *Sakatlığın Değişen Yüzü ve Engellilik Sosyolojisi. Normalleştirme, Sağlıklılaştırma ve Evde Bakımın Kadınlaşması.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Saygun, N. (2003). *Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi.* https://www2.tbmm.gov.tr/d22/2/2-0215.pdf (17.12.2022)

Schalock, R. L. (2017). Introduction to the Special Issue on Disability Policy in a Time of Change. *Intellectual and Developmental Disabilities*. 55(4): 215-222. doi: 10.1352/1934-9556-55.4.215

Schriner, K. F. (1990). Why Study Disability Policy?. *Journal of Disability Policy Studies.* 1(1): 1-7.

Scotch, R. K. (2001). *From Good Will To Civil Rights: Transforming Federal Disability Policy.* Philadelphia: Temple University Press.

Secker, J. ve Grove, B. (2005). Changing Minds: Opening Up Employment Options for People with Mental Health Problems. *Working Futures?: Disabled People, Policy and Social Inclusion* (ss. 207-218). Ed. Alan Roulstone ve Colin Barnes. Bristol: Policy Press.

Seferihisar Engelliler Kimsesizler Alternatif Su Sporları Gençlik ve Spor Derneği. (SEKADER). (2021). *İzmir'de Ortopedik Engellilerin Deniz ve Plaj Turizmine Erişimi.* https://etkiniz.eu/blog/engelli-haklari-izleme/ (17.12.2022).

Seyyar, A. (2015). *Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar.* İstanbul: Rağbet Yayınları.

Sezgin, T. (2022). *2000 Yılı Sonrası Türkiye Sinemasında Engellilik Temsilleri.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Shafer, L. K. (2004). Agenda Setting. *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy* (ss. 15-16). Ed. David Schultz. New York: Facts On File.

Shakespeare, T. (2006). The Dilemma of Predictable Disablement: A Challenge for Families and Society. *The Nature of Difference Science, Society and Human Biology* (ss. 119-134). Ed. George T. H. Ellison ve Alan H. Goodman. New York: Taylor & Francis.

Shakespeare, T. (2018). *Disability The Basic*. New York: Routledge.

Shakespeare, T., Bickenbach, J. E., Pfeiffer, D., Watson, N., ve Albrecht, G. L. (2006). Models. *Encyclopedia of Disability* (ss. 1101-1108). Ed. Gary L. Albrecht. London: Sage.

Smart, J. (2004). Models of Disability: The Juxtaposition of Biology and Social Construction. *Handbook of Rehabilitation Counseling* (ss. 25-49). Ed. T. F. Riggar ve Dennis R. Maki. New York: Springer.

Smith, B. ve Bundon, A. (2018). Disability Models: Explaining and Understanding Disability Sport in Different Ways. *The Palgrave Handbook of Paralympic Studies* (ss. 15-33). Ed. Ian Brittain ve Aaron Beacom. London: Palgrave Macmillan. doi:10.1057/978-1-137-47901-3_2

Smith, K. B. ve Larimer, C. W. (2018). *The Public Policy Theory Primer*. New York: Routledge.

Soroka, S., Farnsworth, S., Lawlor, A. ve Young, L. (2013). Mass Media and Policy-Making. *Routledge Handbook of Public Policy* (ss. 204-214). Ed. Eduardo Araral Jr., Scott Fritzen, Michael Howlett, M. Ramesh ve Xun Wu. New York: Routledge.

Stafford, B. (2005). New Deal for Disabled People: What's New About New Deal?. *Working Futures?: Disabled People, Policy and Social Inclusion* (ss. 45-85). Ed. Alan Roulstone ve Colin Barnes. Bristol: Policy Press.

Stein, M. A. ve Stein, P. J. (2006). Beyond Disability Civil Rights. *Hastings Law Journal*. 58(2): 1203-1240.

Steinberger, P. J. (1980). Typologies of Public Policy: Meaning Construction and the Policy Process. *Social Science Quarterly*. 61(2): 185-197.

Stewart, J, H., David M. ve Lester J. P. (2007). *Public Policy: An Evolutionary Approach*. New York: Wadsworth.

Stone, D. A. (1984). *The Disabled State.* Philadelphia: Tample University Press.

Stone, D. A. (1989). Causal Stories and the Formation of Policy Agendas. *Political Science Quarterly.* 104(2), 281-300. doi: 10.2307/2151585

Stone, D. A. (2012). *Policy Paradox: The Art of Political Decision Making*. New York: W. W. Norton & Company.

Szmukler, G. (2019). "Capacity","Best Interests","Will and Preferences" and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *World Psychiatry*. 18(1): 34-41. doi: 10.1002/wps.20584

Şahin Taşğın, N. (2017). *Yoksulluk İnsan Hakları ve Sosyal Hizmetler. Değişen Anlayışlar: Refah Devletinden Hayırseverliğe Yoksulluktan Sosyal Dışlanmaya.* Ankara: Nika Yayınevi.

Şimşek, A. A. ve Songur, D. (2018). Engellilik Çalışmalarında Adalete Erişim: Hak Temelli Farkındalık Üzerine Bir Değerlendirme. *Eşit Haklar İçin İzleme Derneği Uluslararası Engelli Hakları Konferansı, Engellilerin Adalete Erişimi* (ss. 97-110). İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.

Şimşek, K. (2017). *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ŞOK Gazetesi. (2003). *3 Aralık Dünya Özürlüler Günü Nüfusun % 12.29'u Özürlü*. 03.12.2003.

Taş, B. (2023). Sevgi Bunun Neresinde? Asistan Köpekler, Bağımsızlık, Duygulanım. *Temasın İmkânları: Değmek, Değer Üretmek, Dayanışmak* (ss. 63-83). Ed. Ayşe Akalın. İstanbul: Metis Yayınları.

Taşçı, A., Başçılar, M., Oğuz, T. N. ve Menekşe, B. (2018). Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal Hizmetin Rolü. *Eşit Haklar İçin İzleme Derneği Uluslararası Engelli Hakları Konferansı, Engellilerin Adalete Erişimi* (ss.80-87). İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.

Teisman, G.R. (2000). Models for Research into Decision-making Processes: On Phases, Streams and Decision-making Rounds. *Public Administration.* 78(4): 937-56. doi: 10.1111/1467-9299.00238

Tellioğlu, S. (2019). Türkiye'de Engellilere Yönelik Sosyal Hizmetlerin ve Politikaların Tarihçesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7(88): 818-832. doi: 10.16992/ASOS.14871

Teziç, E. (2016). *Anayasa Hukuku.* İstanbul: Beta.

Thomas, C. (2002). Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers. *Disability Studies Today* (ss. 38-57). Ed. Colin Barnes, Mike Oliver ve Len Barton. Cambridge: Polity Press.

Thomas, H. G. (2001). Towards a New Higher Education Law in Lithuania: Reflections on the Process of Policy Formulation. *Higher Education Policy.* 14(3): 213-223. doi: 10.1016/S0952-8733(01)00015-0

Thorsten A. (2006). Council of Europe Disability Policy. *Encyclopedia of Disability* (ss. 320-22). Ed. Gary L. Albrecht. London: SAGE.

Tire, T. D. (2003). *Lobbying Disability in South Africa, 1994-2001: A Description of the Activities of the Disabled People South Africa (DPSA) in the Policy-Making Process.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Stellenbosch: Stellenbosch University.

Tonak, H. A. ve Kitiş, A. (2020). Deprem ve Yangın Afetlerinde Engelli: Anlatımsal Bir Derleme. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*. 8(1): 77-84. doi: 10.30720/ered.467358

Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. (TOKİ). (2023). *Sıkça Sorulan Sorular: Engelli Vatandaşlar için Konut Projeleri Var mı? Satış Şartları Nedir?*. https://a.toki.gov.tr/genel-sikca-sorulan-sorular (17.02.2023).

Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği. (TOHAD). (2022). *https://twitter.com/tohad_bilgi*

Tøssebro, J. (2016). Scandinavian Disability Policy: From Deinstitutionalisation to Non-Discrimination and Beyond. *ALTER European Journal of Disability Research.* 10(2): 111-123. doi: 10.1016/j.alter.2016.03.003

Tschanz, C. ve Staub, I. (2017). Disability-Policy Models in European Welfare Regimes: Comparing the Distribution of Social Protection, Labour-Market Integration and Civil Rights. *Disability & Society.* 32(8): 1199-1215. doi: 10.1080/09687599.2017.1344826

Tufan, İ. (2016). *Bakıma Muhtaç: Türkiye'de Alzheimer Hastası Yaşlıların Bakımı.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi Bibliyografyası. *Electronic Turkish Studies.* 12(8): 247-336.

Turgut, A. Ş. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Engelliler. *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar I* (ss. 109-138). Ed. Hüseyin Doğan. Ankara: Nika Yayınevi.

Turnbull III, H. R, Beegle, G. ve Stowe, M. J. (2001). The Core Concepts of Disability Policy Affecting Families Who Have Children with Disabilities. *Journal of Disability Policy Studies.* 12(3): 133-143. doi: 10.1177/104420730101200302

Turnbull III, H. R., Stowe, M., Klein, S. ve Riffel, B. (2012). Matrix of Key Federal Statutes and Federal and State Court Decisions Reflecting the Core Concepts of Disability Policy. *Beach Center on Disability (NJ1).*

Turnbull, R. ve Stowe, M. J. (2017). A Model for Analyzing Disability Policy. *Intellectual and Developmental Disabilities.* 55(4): 223-233. doi: 10.1352/1934-9556-55.4.223

Turnpenny, J. R., Jordan, A. J., Benson, D. ve Rayner, T. (2015). The Tools of Policy Formulation: An Introduction. *The Tools of Policy Formulation* (ss. 3-29). Ed. Andrew J. Jordan ve John R. Turnpenny. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. doi: https://doi.org/10.4337/9781783477043.00011

Türk İş. (2023). *Ocak 2023 Açlık Ve Yoksulluk Sınırı.* https://www.turkis.org.tr/ocak-2023-aclik-ve-yoksulluk-siniri/ *(18.02.2023).*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (1990). *Genel Kurul Tutanağı. 18. Dönem 4. Yasama Yılı 113. Birleşim, 15.05.1990.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (1992a). *Genel Kurul Tutanağı. 19. Dönem 1. Yasama Yılı 57. Birleşim, 21.03.1992.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (1992b). *Genel Kurul Tutanağı. 19. Dönem 2. Yasama Yılı 35. Birleşim, 03.12.1992.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (1993). *Özürlülerin Problemlerini Araştırma Komisyonu Raporu.04.02.1993.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (1995). *Genel Kurul Tutanağı. 19. Dönem 4. Yasama Yılı 80. Birleşim, 28.02.1995.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (2000). *Genel Kurul Tutanağı. 21. Dönem 2. Yasama Yılı 50. Birleşim, 20.01.2000.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (2005a). *Genel Kurul Tutanağı. 22. Dönem. 3. Yasama Yılı.122-123.Birleşim, 30.06.2005-01.07.2005.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (2005b). Alt *Komisyon Toplantısı Tutanağı. 23-24.05.2005.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (2005c). *Sağlık, Aile ve Sosyal İşler Komisyonu Toplantısı Tutanağı. 01.06.2005.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (2013). *Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10.* Ankara: TBMM Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (2020a). *Down Sendromu, Otizm ve Diğer Gelişim Bozukluklarının Yaygınlığının Tespiti ile İlgili Bireylerin ve Ailelerinin Sorunlarının Çözümü İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu.* https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss200.pdf (17.12.2022).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (TBMM). (2020b). *ALS, SMA, DMD, MS Hastalıklarında ve Kesin Tedavisi Bilinmeyen Diğer Hastalıklarda Uygulanan Tedavi ve Bakım Yöntemleri İle Bu Hastalıklara Sahip Kişiler ve Yakınlarının Yaşadıkları Sorunların ve Çözümlerinin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclıs Araştırması Komısyonu Raporu. (17.12.2022).*

Türkiye Gazetesi. (2003). *Engellilerin Gurur Günü.* 17.09.2003.

Türkiye Gazetesi. (2005). *Erdoğan'a Engelli Teşekkürü.* 03.07.2005.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı. ÖZİDA. (2003). *Türkiye Özürlüler Araştırması.*

Türkiye İstatistik Kurumu. (TÜİK). (2010). *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması.* https://www.aile.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf (17.12.2022).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması.*

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2021). *Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025.* https://www.uab.gov.tr/duyurular/erisilebilir-ulasim-stratejisi-ve-eylem-plani-2021-2025 (17.12.2022).

Union of the Physically Impaired Against Segregation. (UPIAS). (1976). *Fundamental Principles of Disability* London: UPIAS.

Uyar, A. (1992). *Özürlüler ile İlgili Yasa Teklifi. 10.01.1992.*

van Oorschot, W. J. H. (1998). *From Choice to Incentives: Disability and Vocational Rehabilitation Policies in the Netherlands: An Ideal-Typical Analysis of Policy Assumptions.* NTNU, Department of Sociology and Political Science.

Vardar, N. (2020). *Türkiye'de Yazılı Basında 3 Aralık Dünya Engelliler Günü Haberleri.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Engellilik Araştırmaları Anabilim Dalı.

Veselý, A. (2020). Policy Formulation Redesigned: A New Understanding of Policy Design and its Implications for Instruction. *Teaching Public Administration*. 38(3): 213-232. doi: 10.1177/0144739420901729

Waddington, L. (2006). *From Rome to Nice in a Wheelchair, The Development of a European Disability Policy.* Europa Law Publishing.

Waddington, L. ve Priestley, M. (2021). A Human Rights Approach to Disability Assessment. *Journal of International and Comparative Social Policy*. 37(1): 1-15. doi:10.1017/ics.2020.21

Waldschmidt, A. (2009). Disability Policy of the European Union: The Supranational Level. *ALTER European Journal of Disability Research.* 3(1): 8-23. doi: 10.1016/j.alter.2008.12.002

Walker, J. L. (1977). Setting the agenda in the US Senate: A Theory of Problem Selection. *British Journal of Political Science.* 7(4): 423-445. doi: 10.1017/S0007123400001101

Weber, E. P. ve Khademian, A. M. (2008). Wicked Problems, Knowledge Challenges, and Collaborative Capacity Builders in Network Settings. *Public Administration Review*. 68(2): 334-349. doi: 10.1111/j.1540-6210.2007.00866.x

Weber, M. C. (1999). Reciprocal Lessons of the ADA and European Disability Law. *Proceedings of the ASIL Annual Meeting.* 93: 338-341. Cambridge: Cambridge University Press.

Weimer, D. L. ve Vining, A. R. (2017). *Policy Analysis: Concepts and Practice.* New York: Taylor & Francis.

Wells-Jensen, S. ve Zuber, A. (2020). Models of Disability as Models of First Contact. *Religions.* 11(12): 676. doi: 10.3390/rel11120676

Wenbourne, N. (1999). Disabled Meanings: Comparison of the Definitions of Disability in the British Disability Discrimination Act of 1995 and the Americans With Disabilities Act of 1990. *Hastings International and Comparative Law Review.* 23(1): 149-172.

Wilbur, J., Scherer, N., Mactaggart, I., Shrestha, G., Mahon, T., Torondel, B., Hameed, S. ve Kuper, H. (2021). Are Nepal's Water, Sanitation and Hygiene and Menstrual Hygiene Policies and Supporting Documents Inclusive of Disability? A Policy Analysis. *International Journal for Equity in Health*. 20(1): 1-14: doi: 10.1186/s12939-021-01463-w

Wilson, R. (2006). Policy Analysis as Policy Advice. *The Oxford Handbook of Public Policy* (ss. 152–168). Ed. Michael Moran, Martin Rein ve Robert E. Goodin. New York: Oxford University Press.

Winance, M., Ville, I. ve Ravaud, J. F. (2007). Disability Policies in France: Changes and Tensions between the Category-Based, Universalist and Personalized Approaches. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 9(3-4): 160-181. doi: 10.1080/15017410701680795

Yardımcı, S. (2017). Özürlü mü, Engelli mi, Sakat mı?. *Beyond İstanbul: Mekânda Adalet ve Sakatlık*. 1:11.

Yavuz, B. (2021). *Türkiye'de Bağımsız Yaşam Hakkının Durumu.* https://www.enkad.org/wp-content/uploads/2022/10/Turkiyede-BagimsizYasam2.pdf (17.12.2022).

Yazgan, G. (2002). *Kör Uçuş.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeni Şafak Gazetesi. (2013). *Karar Süreçlerinde Engelliler de Olacak.* https://www.yenisafak.com/gundem/karar-sureclerinde-engelliler-de-olacak-567950 (7.12.2022).

Yentürk, N. ve Yılmaz, V. (2012). *STK'ler için Engellilere Yönelik Harcamaları İzleme Kılavuzu.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yeşilyurt, H., Kırlar, B. ve Lale, C. (2014). Müzelerin Sessiz ve Karanlık Dünyası: "Herkes İçin Müzeler" Mümkün Mü?. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi.* (2): 1-19.

Yılmaz, V. (2010). *The Political Economy of Disability in Turkey's Welfare Regime.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Yılmaz, V. ve Yentürk, N. (2018). Türkiye'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamalarının On Yıllık Seyri: *Engellilerin Bir Dezavantajlı Hedef Kitle Olarak İnşası. Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye'nin Kamu Harcamaları (206-2017)* (ss. 117-130). Ed. Nurhan Yentürk. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Zahariadis, N. (2016). Setting the Agenda on Agenda Setting: Definitions, Concepts, and Controversies. *Handbook of Public Policy Agenda Setting* (ss. 1-22). Ed. Nikolaos Zahariadis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Zaman Gazetesi. (2004). *Engellilerle İlgili Yasanın Çıkmamasına Kızan Özürlüler İdaresi Başkanı Aysoy İstifa Etti.* 20.07.2004.

Zengin Dağırdır, F. (2010). Toplum Temelli Hizmetler: Tanımı, Hizmet Çeşitleri. *Toplum İçinde Yaşamak Herkesin Hakkı: Zihinsel ve Ruhsal Rahatsızlığı Olan Kişiler İçin Toplum Temelli Hizmetler* (ss. 77-80). Ed. Fatma Zengin Dağıdır. İstanbul: Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi (RUSİHAK).

Zhao, X. ve Zhang, C. (2018). From Isolated Fence to Inclusive Society: The Transformational Disability Policy in China. *Disability & Society*. 33(1): 132-137. doi: 10.1080/09687599.2017.1375246

Zhuang, K. (2016). Inclusion in Singapore: A Social Model Analysis of Disability Policy. *Disability & Society*. 31(5): 622-640. doi: 10.1080/09687599.2016.1197821

Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı. (ZİÇEV). (2021). *Engellilerin Kültürel Yaşam ve Sanata Katılım Hakkı Saha Araştırması.* Ankara. https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2021/11/DES_AB_270.pdf (17.12.2022).

Zolkowska, T., Kasior-Szerszen, I. ve Blaszkiewicz, I. (2002). European Union Policy toward People with Disabilities. *Disability Studies Quarterly.* 22(4): 217-224.

EKLER

EK 1: Görüşmeci Listesi

No	Meslek-Görev	Görüşmeci	Yer	Tarih	Süre
1	Siyasetçi	Lokman Ayva	Halkalı, İstanbul	18 Eylül 2019	80 dk.
2	Aktivist	Bülent Küçükaslan	Küçükçekmece, İstanbul	18 Eylül 2019	74 dk.
3	Aktivist	Hakan Özgül			
4	Araştırmacı	Volkan Yılmaz	Bostanlı, İstanbul	21 Eylül 2019	25 dk.
5	Araştırmacı	Sibel Yardımcı	Üsküdar İstanbul	4 Şubat 2020	26 dk.
6	Aktivist	Seben Ayşe Dayı	Kadıköy, İstanbul	6 Şubat 2020	85 dk.
7	Aktivist	Serim Berke Yarar			
8	Aktivist	Ilgın Aydınoğlu			
9	Aktivist	Hale Yıldız			
10	Siyasetçi	Yaşar Dedelek	WhatsApp	12 Mart 2020	45 dk.
11	Aktivist	Yavuz Kocaömer	Skype	20 Mart 2020	51 dk.
12	Araştırmacı	Nejat Taştan	Skype	24 Mart 2020	82 dk.
13	Gazeteci	Hüseyin Eroğlu	Skype	24 Mart 2020	76 dk.
14	Bürokrat	Tayyar Kuz	Telefon	27 Mart 2020	50 dk.
15	Siyasetçi	Fikri Sağlar	Telefon	27 Mart 2020	30 dk.
16	Aktivist	Zeynep Çakır	Skype	27 Mart 2020	46 dk.
17	Araştırmacı	Beyza Ünal	Skype	28 Mart 2020	45 dk.
18	Aktivist	Süleyman Akbulut	Skype	28 Mart 2020	72 dk.
19	Gazeteci	Nilay Vardar	Skype	1 Nisan 2020	39 dk.

20	Siyasetçi	İsrafil Bayrakçı	Skype	8 Mayıs 2020	52 dk.
21	Bürokrat	Fikret Gökçe	WhatsApp	9 Mayıs 2020	140 dk.
22	Aktivist	Turhan İçli	Skype	15 Temmuz 2020	115 dk.
23	Aktivist	Emre Taşgın	Skype	8 Mayıs 2021	50 dk.
24	Araştırmacı	Melike Ergun	Skype	11 Mayıs 2021	55 dk.
					Toplam 1238 dk.

EK 2: Engellilik İstatistikleri

Kurum	**Veri**
Sağlık Bakanlığı	Ulusal Engelli Veri Sistemi: Sağlık Bakanlığı bünyesinde kamu kurum ve kuruşlarındaki Engelli Sağlık Kurulu Raporlarını esas alan "Ulusal Engelli Veri Sistemi" oluşturulmuştur. Sistemde engelli sağlık kurulu raporu alan kişilerin gruplarına göre (Görme, İşitme, Dil ve Konuşma, Ortopedik, Zihinsel, Ruhsal ve Duygusal, Süreğen Hastalık, Diğer) ve engel oranlarına göre dağılımları yer almaktadır. Engelli Sağlık Kurulu Raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için devletle temasa geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır.
EYHGM	Kamuda Engelli İstihdamının Analizi Araştırması • Evde bakım yardımından yararlanan engelli sayısı ve ödeme miktarının yıllara göre dağılımı • Yatılı ve Gündüzlü Resmi Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinin yıllara göre dağılımı • Resmi bakım ve rehabilitasyon merkezlerinin kapasiteleri ve bakım hizmetinden yararlanan engelli sayısının yıllara göre dağılımı • Resmi bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde bakım hizmeti için sıra bekleyen engelli birey sayısı ve ayrılan kaynak miktarının yıllara göre dağılımı • Özel bakım merkezlerinde bakım hizmeti alan engellilerin ve ayrılan kaynak miktarının yıllara göre dağılımı • Yıllara Göre Ücretsiz Seyahat Kapsamında Yapılan Gelir Desteği Ödemeleri • Denetim dönemine göre Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarınca gerçekleştirilen denetim sayısı • Yıllara göre Erişilebilirlik Belgesi verilen yerin türüne göre dağılımı

Türkiye İstatistik Kurumu	• 2010 Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması • Nüfus ve Konut Araştırması 2011 • 2019 Sağlık Araştırması • 2013 Yaşam Memnuniyeti Araştırması • 2019 Sosyal Koruma İstatistikleri • 2019 İstatistiklerle Aile
Türkiye İş Kurumu	• Engelli çalıştırmakla yükümlü 50+ işyeri sayısı (Kamu ve Özel) • Engelli çalıştırmakla yükümlü işyerlerinde işçi olarak çalışan engelli birey sayısı (Kamu ve Özel) • Çalıştırmakla Yükümlü Olunan Engelli Birey Sayısı (Kamu ve Özel) • Engelli Birey Çalıştırmakla Yükümlü Olan Kurumlarda Kota Açığı • Engelli Kotasının Üzerinde Çalışan Engelli Birey Sayısı Türkiye İş Kurumu hizmetlerinden yararlanan engelli birey sayıları ve bu alanda yapılan harcama tutarları da kurumun idari faaliyet raporlarında bulunmaktadır.
Çalışma Genel Müdürlüğü	• Kamu kurumlarında engelli kotasında istihdam edilen memurların yıllara göre dağılımı • Engelli memurların engel oranlarına göre dağılımı (40-60, 61-80, 81-100) • Engelli memurların engel gruplarına göre dağılımı (ortopedik, görme, süreğen, işitme, zihinsel, ruhsal ve duygusal, dil ve konuşma, sınıflandırılamayan) • Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı (EKPSS) ile kamu kurumlarına yerleşen aday memurların öğrenim düzeylerine göre dağılımı

	• Engelli Memur İstihdamının Kurumsal Bazda Dağılımı • Engelli kontenjan açığı
Sosyal Güvenlik Kurumu	• Yıllar itibariyle 5510 Sayılı Kanun Md:28/8'den faydalanan kadın sigortalıların sigorta türüne göre dağılımı (Ağır Engelli Çocuğu Bulunan Kadın Sigortalılar, erken emeklilik hakkı)
Milli Eğitim Bakanlığı	• Özel eğitim okullarında, özel eğitim sınıflarında ve kaynaştırma sınıflarında öğrenim gören öğrenci sayıları (2001-2020, okul sayısı, öğretmen sayısı) • Öğrenci Taşıma Uygulamasından Yararlanan Engelli Öğrenci/Kursiyerlerin ve Aktarılan Kaynak Miktarının Yıllara Göre Dağılımı • Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde öğrenim gören öğrenci sayıları ile özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki öğretmen sayılarının yıllara göre dağılımı
Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü	Engelli maaşı alan engelli bireylerin ve ayrılan kaynak miktarının yıllara göre dağılımı
Gelir İdaresi Başkanlığı	Gelir vergisi indiriminden faydalanan engelli bireylerin çalışma gücü kayıp oranlarına göre verilen rapor sayısı
Gençlik ve Spor Bakanlığı	Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü, federasyonlara kayıtlı engelli sporcu sayıları, engelli bireylerin yer aldığı spor branşları ve alınan madalyalara dair sayılar paylaşmaktadır.